

**T. C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE'DE DEVLET, İDEOLOJİ VE SENDİKA:
1980 ÖNCESİ DİSK ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

Fuat MAN

Enstitü Anabilim Dalı: Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Engin YILDIRIM

EKİM 2009

T. C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE'DE DEVLET, İDEOLOJİ VE SENDİKA:
1980 ÖNCESİ DİSK ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

Fuat MAN

Enstitü Anabilim Dalı: Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Bu tez 28/10/2009 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ali SEYYAR

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Prof. Dr. Engin YILDIRIM

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Prof. Dr. Ahmet SELAMOĞLU

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr. Zeki PARLAK

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Dr. İrfan HAŞLAK

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Fuat MAN

14.09.2009

ÖNSÖZ

Türkiye’de devletin sendikalara yönelik ideolojisini DİSK üzerinden bir açıklama girişimi olan bu tezin hazırlanması sürecinde birçok kişinin katkısı olmuştur. Öncelikle danışmanım Prof. Dr. Engin Yıldırım, hem bana birçok kaynak sundu hem de önemli yönlendirmelerde bulundu. Ayrıca danışmanım, çalışmayı derinleştiren bazı okumalara yönlendirdi ve son derece önemli eleştirilerde bulunarak tezin nihayi şeklini almasında çok önemli bir rol oynadı. Kendisine ne kadar teşekkür etsem azdır.

Değerli hocam Dr. Şuayyip Çalış, hem kaynak paylaşmada her zaman çok cömert davrandı hem de her zaman kafama takılan soruları dinleyip tartışma ortamı sağladı. Doktora yeterlilik jürimde bulunan Prof. Dr. Ahmet Makal, beni emek tarihi çalışmam konusunda cesaretlendirerek bu çalışmanın alanının belirlenmesinde etkili oldu ayrıca ilk taslağın oluşturulması sırasında yazdığım her postamı incelikle cevapladı. Tez izleme jürimde bulunan Prof. Dr. Ali Seyyar ve Yrd. Doç. Dr. İrfan Haşlak çalışmanın çeşitli aşamalarında yardımcı oldular. Tez savunma jürimde bulunan Prof. Dr. Ahmet Selamoğlu ve Doç. Dr. Zeki Parlak yaptıkları eleştirilerle önemli katkılar sağladılar. İsmi geçen tüm hocalarıma çok teşekkür ediyorum.

Av. Murat Özveri bazı kişilere ulaşmamda yardım etme konusunda çok istekli davrandı ve beni bazı kaynaklardan haberdar etti. Dr. Aziz Çelik, bu çalışmada kullandığım DİSK’in 12 Eylül dönemi kapatılma iddianamesinin kendisindeki özel nüshasını kullanımıma sunmakta tereddüt etmedi. Her ikisine de müteşekkirim.

Sakarya Üniversitesi Kütüphanesi’nin hem elektronik veri tabanlarından hem de kitap ve süreli yayın koleksiyonlarından çok faydalandım. Kütüphane çalışanlarına çok teşekkür ediyorum. 2008-2009 Öğretim yılında ERASMUS Programı kapsamında eğitimimi sürdürdüğüm *Institute of Technology Tralee*’nin (İrlanda) kütüphane çalışanları istediğim her kitabı sağlamada, yurt dışından kitap getirecek kadar özverili davrandılar. Aynı kurumdan Dr. Clare Rigg, tezin taslağını bir seminer olarak sunma fırsatı vererek tartışma imkânı sağladı. Yine aynı kurumdan Dr. Muiris O’Laoire sürekli tartışma ortamları sağladı. Hepsine çok teşekkür ediyorum.

Meslektařlarımđan Ali Balcı, kütüphanesini kullanımıma açtı ve birlikte yaptığımız tartışmalarla katkı sağladı. Dr. Özer Köseoğlu, bilgisayardaki düzeltmeler için uzun mesai harcadı. Kamil Taşkın, bazı dizgi sorunlarının giderilmesi noktasında yardımlarını esirgemedi. Cemal İyem, Âdem Karakaş, Pınar Memiş ve Onur Metin tezin son baskıdan önceki halini okuyarak daha iyi anlaşılması için bazı ifadelerde önemli düzeltmeler yapmamı sağladılar. Dostum Abdurrahman Kutluay özetin İngilizcesini kontrol etti. Hepsine çok teşekkür ediyorum.

Son olarak, bu tezin oluşumu süresince hayat arkadaşım Gülser'i ve kızım Zehra'yı uzun süre yalnız bırakmak zorunda kaldım. Bu sancılı sürece katlandıkları için onlara ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca Gülseri'in çalışmanın bazı bölümlerini okuyarak bazı ifadeleri düzeltmem noktasında da katkısını ifade etmem gerekiyor.

Elbette ki bu çalışmadaki eksikliklerin tümü bana aittir. Çalışmanın Türkiye emek tarihi çalışmalarını 'göl'üne küçük de olsa bir 'damla' olarak katkı yapmasını diliyorum.

Fuat MAN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
ŞEKİL LİSTESİ	viii
ÖZET	ix
SUMMARY	x
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: DEVLETİN ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİNE MÜDAHALE NİTELİĞİNİ BELİRLEYEN TEMEL BİR KAVRAM: İDEOLOJİ	10
1.1. Sosyal Bilimlerdeki Kökenleri ve Kullanımı	10
1.2. ‘İdeoloji’ Kavramının İcadı.....	11
1.3. Marx ve İdeoloji.....	13
1.4. Marx’tan Sonra.....	17
1.5. Antonio Gramsci	21
1.6. Louis Althusser	32
1.7. Değerlendirme.....	42
BÖLÜM 2: ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİNDE İDEOLOJİ: SENDİKAL MODELLER ve BAZI ÜLKE ÖRNEKLERİ	44
2.1. Devlet ve İdeolojinin Endüstri İlişkilerindeki Rolü	45
2.2. İngiltere	54
2.3. ABD	59
2.4. Fransa	61
2.5. İtalya.....	67

2.6. Almanya	71
2.7. Güney Kore	75
2.8. Brezilya	80
2.9. Genel Değerlendirme	86
BÖLÜM 3: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ İDEOLOJİSİNİN KÖKENLERİ.....	89
3.1. Tarihi Miras.....	89
3.2. Erken Cumhuriyet Dönemi Çalışma İlişkilerinde Sosyal Tarafları Yok Sayan Bir İdeoloji: Halkçılık	96
3.3. Devlet İdeolojisinin Hukuki Düzenlemelere Yansıması.....	106
3.4. Tek Parti Döneminde Örgütlenmeler	114
BÖLÜM 4: İDEOLOJİDEKİ KAYMA VE DİSK'E GİDEN YOL.....	121
4.1. İdeolojinin Evrimi	121
4.2. Geçiş Yılları ve Çok Partili Dönem	125
4.3. Tek Parti Dönemi Sonrası Örgütlenmede Yeni Bir Dönem mi?.....	129
4.4. CHP ve Çalışma İlişkileri	132
4.5. DP ve Çalışma İlişkileri	136
4.6. Türk-İş'in Kuruluşu ve İlk Dönemleri	139
BÖLÜM 5: DİSK'İN 1980'E KADARKİ KISA TARİHİ.....	144
5.1. Bölünme ve DİSK'in Kuruluş Gerekçeleri.....	150
5.2. Kuruluş ve Kurumsallaşma Dönemi	155
5.3. 12 Mart Dönemi ve Sonrası	162
5.4. 1975 Sonrası Dönemde DİSK.....	166

5.5. DGM Yasa Tasarısı ve DİSK'in Muhalefeti.....	168
5.6. 1 Mayıslar	170
5.7. Ulusal Demokratik Cephe (UDC) Çağrısı	172
5.8. Sosyal Demokratlar ve DİSK: Abdullah Baştürk Dönemi	174
BÖLÜM 6: TÜRK ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ İDEOLOJİSİNE GÖRE “MAKBUL SENDİKA” ve DİSK'İN KONUMU	180
6.1. Makbul Sendika	180
6.2. Türk-İş'in Konumu	186
6.3. DİSK: Nasıl Bir Örgüt?.....	190
6.4. Değerlendirme.....	194
BÖLÜM 7: DEVLET SÖYLEMİNDE SENDİKALAR: DİSK'İN 12 EYLÜL DÖNEMİ KAPATILMA İDDİANAMESİNİN ELEŞTİREL SÖYLEM ANALİZİ.....	197
7.1. Yöntem: Eleştirel Söylem Analizi	198
7.2. DİSK'in 12 Eylül Kapatılma İddianamesi	203
7.3. DİSK'in Anatomisi	204
7.4. DİSK'in Tüzük ve Amaçları	214
7.5. DİSK'in Faaliyetleri.....	216
7.5.1. Genel Kurul Toplantı ve Kararları	216
7.5.2. Yönetim Kurulu Toplantı ve Kararları.....	222
7.5.3. Yürütme Kurulu Toplantı ve Kararları	224
7.5.4. Ören Toplantıları ve Kararları.....	224

7.5.5. DİSK ve Ulusal Demokratik Güçlerin Güç ve Eylem Birliği ve Cepheleşme	226
7.6. DİSK'in Basın – Yayın ve Eğitim Çalışmaları	227
7.7. DİSK'in Kitle Eylemleri	228
7.8. DİSK'in Yurt Dışı ve Yurt İçi Kuruluş ve Sendikalarla İlişkileri	231
7.9. Hukuki Tavsif	232
7.10. Genel Değerlendirme: Devlet Söylemi ve Sendikalar	233
KAYNAKÇA	248
EKLER	282
EK-1. DİSK Kuruluş Bildirgesi'nin Son Bölümü	282
ÖZGEÇMİŞ	283

KISALTMALAR

- ADGB** : The Allgemeine Deutsche Gewerkschaftsbund
- AFL** : American Federation of Labor
- AP** : Adalet Partisi
- BANK-SEN** : Devrimci Banka ve Sigorta İşçileri Sendikası
- BAYSEN** : Bayındırlık İşçileri Sendikası
- CDU** : Christlich Demokratische Union Deutschlands
- CFDT** : Confédération Française Démocratique du Travail
- CFE-CGC** : Confédération Française de l'Encadrement - Confédération Générale des Cadres
- CFTC** : Confédération Française des Travailleurs Chrétiens
- CGB** : Christlicher Gewerkschaftsbund Deutschlands
- CGIL** : Confederazione Generale Italiana del Lavoro
- CGT** : Confédération Générale du Travail
- CGT-FO** : Confédération Générale du Travail - Force Ouvrière
- CGTU** : Confédération Générale du Travail Unitaire
- CHP** : Cumhuriyet Halk Partisi
- CIA** : The Central Intelligence Agency
- CIO** : The Congress of Industrial Organizations
- CISL** : Confederazione Italiana Sindacati Lavoratori
- CISNAL** : Confederazione Italiana dei Sindacati Nazionali dei Lavoratori
- CONCLAT** : Congress of the Working Classes

CUT	: Central Única dos Trabalhadores
DBA	: Devletin Baskıcı Aygıtları
DGB	: Deutscher Gewerkschaftsbund
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DİA	: Devletin İdeolojik Aygıtları
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
DSF	: Dünya Sendikalar Federasyonu
ESA	: Eleştirel Söylem Analizi
FDP	: Freie Demokratische Partei
FKTU	: Federation of Korean Trade Unions
GENEL-İŞ	: Türkiye Genel Hizmetler İşçileri Sendikası
GFKTU	: General Federation of Korean Trade Unions
ICFTU	: International Confederation of Free Trade Unions
IFCTU	: International Federation of Christian Trade Unions
IWW	: Industrial Workers of the World
İİEB	: İzmir İşçi ve Esnaf Birliği
KCTU	: The Korean Confederation of Trade Unions
KRİSTAL-İŞ	: Cam, Çimento, Seramik ve Toprak Sanayi İşçileri Sendikası
LASTİK-İŞ	: Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası
MC	: Milliyetçi Cephe
OLEYİS	: Türkiye Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası

PCB	: Partido Comunista Brasileiro
PCI	: Partito Comunista Italiano
PETROL-İŞ	: Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası
PTB	: Partido Trabalhista Brasileiro
SADA	: Sendikalar Arası Dayanışma Anlaşması
SPD	: Sozialdemokratische Partei Deutschlands
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TUC	: Trade Union Congress
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
UDC	: Ulusal Demokratik Cephe
UHİSK	: Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu
UIL	: Unione Italiana del Lavoro
YOL-İŞ	: Türkiye Yol Yapı İnşaat İşçileri Sendikası

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Temel Bir Endüstri İlişkileri Sistemi	48
Şekil 2: Bireysel Sosyal Eyleme Etki Eden Temel Faktörler	49
Şekil 3: Devletin Endüstri İlişkilerine Yaklaşımları.....	52
Şekil 4: Sendikacılığın Geometrisi	54
Şekil 5: Fransız İşçi Sendikaları Konfederasyonlarının Değerler Haritası.....	66
Şekil 6: İtalya: Sınıf ve Toplum Arasında	71
Şekil 7: DİSK'in Sendikalar Geometrisindeki Yeri	196

Tezin Başlığı: Türkiye’de Devlet, İdeoloji ve Sendika: 1980 Öncesi DİSK Örneği

Tezin Yazarı: Fuat MAN

Danışman: Prof. Dr. Engin YILDIRIM

Kabul Tarihi: 28.10.2009

Sayfa Sayısı: (ön kısım: 13) + (tez: 283)

Anabilimdalı: Çalışma Ekonomisi

Bu çalışma, Türkiye’deki işçi örgütlenmelerinin analizini sosyal bilimlerin temel kavramlarından biri olan “ideoloji” ile yapmaya çalışmaktadır. Bu anlamda Türkiye emek tarihi incelemelerinin genel eğilimi olan kronolojik bir sunum yapmaktan ayrılmayı amaçlamaktadır. Çalışmada her ne kadar bölümlerin kurgusu, kronolojik bir seyir takip ediyorsa da, ideolojinin tüm bu dönemleri diklemesine kesmesiyle belirtilen amacın gerçekleştirildiği umulmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye’de devletin işçi örgütlenmelerini nasıl algıladığı, onları birer aparat olarak görüp görmediği, bu anlamda onları kullanıp kullanmadığı sorgulaması yapılmaktadır. Başka bir deyişle bu çalışmanın temel sorunsalı, Türkiye’de *endüstri ilişkileri ideolojisinin* işçi örgütlenmelerini nasıl ele aldığı ya da algıladığıdır.

Bu çalışmada temelde ideoloji, daha özeldense Althusser ile Gramsci’nin bazı kavramları kullanılmaktadır. Bu çerçevede erken cumhuriyet döneminden başlanarak Türkiye’de endüstri ilişkileri ideolojisinin niteliği açıklanmaya çalışılmış ve bu ideolojinin “sendika okuması”nın nasıl olduğu görülmeye çalışılmıştır. Bu ideolojinin şekillenmesinde Türkiye’nin modernleşme sürecinin büyük etkisi olduğundan, bu sürecin de genel çerçevesi çalışmanın geneline sinmiş durumdadır.

Türkiye’de endüstri ilişkileri ideolojisinin niteliğini kristalize edecek bir örgüt olduğu için, bu çalışma DİSK’i örnek olarak seçmiştir. Çünkü bu örgütün genel niteliği, belirtilen bu ideolojinin “*makbul sendika*” ya da “*ideal sendika*” tanımlamasının dışına taşmaktadır.

Çalışmada literatür taramasının yanında, sendikalara yönelik devlet söylemini ortaya çıkarmak amacıyla son bölümde 12 Eylül dönemindeki DİSK’in kapatılma iddianamesinin *eleştirel söylem analizi* yapılmıştır. Eleştirel söylem analizinin kullanılma nedeni, bu yöntemin temelde “ideoloji” ifşa etme amacının olmasıdır. Böylece, devletin sendikalara yönelik söylemini dolayısıyla bu örgütlere yönelik ideolojisinin nitelikleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bu doğrultuda Türkiye’de sendikaların, endüstri ilişkileri ideolojinin tanımladığı bir “ideal sendika” çerçevesinde “makbul” kabul edildiği ve bu çerçevenin dışına çıkan örgütlerin ise en hafif ifadeyle bastırıldığı sonucuna varılmıştır. Başka bir deyişle, “makbul sendika” olamayan örgütler ya da *hegemonyanın* işlevsiz kaldığı örgütler “*öteki sendika*” olarak konumlandırılmakta ve bastırılmaktadırlar.

Anahtar kelimeler: Türkiye çalışma ilişkileri tarihi, DİSK, devletin ideolojik aygıtları, makbul sendika, eleştirel söylem analizi

Title of the Thesis: State, Ideology and Trade Union in Turkey: The Case of Confederation of Progressive Trade Unions of Turkey (DİSK) Before 1980	
Author: Fuat MAN	Supervisor: Prof. Dr. Engin YILDIRIM
Date: 28.10.2009	Nu. of pages: (pre text:13)+(main body:283)
Department: Labour Economics	
<p>This dissertation aims to investigate labour unions in Turkey by using the concept of “ideology”, a basic term for social sciences. Therefore, this study intends to develop a different perspective from the chronological analysis, a usual tendency in the researches about Turkish labour history. A chronological way of writing also can be seen in the design of the study, but it separates from this traditional tendency by using “ideology” which travels over the whole text.</p> <p>In this dissertation, how the state perceives labour organisations has explored. Are these organisations perceived as an ideological apparatus or not? Are they used for some ideological purposes or not? In another words, the main problematic of the study is ‘how the <i>industrial relations ideology</i> approach labour organisations in Turkey’.</p> <p>In this study, ideology and specifically some Althusser’s and Gramsci’s concepts of ideology have been used to analyse the relation between labour area and the state. In that context, the characteristics of industrial relations ideology and its perception of labour unions in Turkey have been explain beginning from the early republican era. The modernisation process of Turkey has also embedded the whole text by reason of its effects on the formation of this ideology.</p> <p>Finding out labour ideology of state, this dissertation examines the Confederation of Progressive Trade Unions of Turkey (DİSK) case because of its “leftist” characteristic. Since the general characteristics of DİSK make it different from “<i>ideal trade union</i>”, described by this labour ideology, analysing this organisation is highly functional when considered the aim of this study.</p> <p>The methods used in the study are literature review and <i>critical discourse analysis</i>. Revealing state discourse, the indictment for the closure of DİSK in 12 September era has been examined within the frame of critical discourse analysis. The reason behind the usage of this method depends on its characteristics that reveal “ideology”. Thus, we have tried to find out the state discourse towards trade unions and the characteristics of state ideology towards these organisations.</p> <p>In conclusion, labour unions in Turkey are accepted as “ideal trade union” or “the others” in accordance with industrial relation ideology and if any organisation stays out of the area that is described by this ideology, it will be suppressed. In other words, the labour organisations which are not seen “ideal labour union” or ones neutralising <i>hegemony</i> are positioned as “<i>the other labour union</i>” and suppressed.</p>	
Keywords: labour history of Turkey, the Confederation of Progressive Trade Unions of Turkey, ideological state apparatus, ideal trade union, critical discourse analysis	

GİRİŞ

Bu çalışma ne bir DİSK tarihi veya savunusu ne de Türkiye işçi hareketi ya da sendikacılık hareketinin ayrıntılı bir tarihi olma iddiasındadır. Dolayısıyla ne işçi hareketinin ne de DİSK'in ayrıntılı bir geçmiş haritasını sunma amacıyla olan bu çalışmayı bu amaçlarla okumak doğru bir okuma olmayacaktır. Bu çalışma ideolojinin hayatın her alanını belirleyen etkisini de açıklamak niyetinde değildir. İdeolojinin bu nitelikte bir etkisi olmakla birlikte burada daha çok endüstri ilişkileri ideolojisinin Türkiye'deki deneyimi gösterilmek istenmektedir. Öyleyse bu çalışma neye dairdir, neleri gösterme amacındadır ve hangi soruların cevaplarıyla ilgilenmektedir? Öncelikle 'büyük resim' ile ilgili genel bir açıklama gerekmektedir.

20 yüzyıl hem büyük anlatıların pratiklerine hem de bu anlatıların yol açtığı yıkımların da etkisiyle oluşan karşı paradigmalara tanıklık etmiştir. Bu karşı paradigmalardan kökenleri belki daha da eskilere uzatılabilir ama 20. Yüzyılın ilk çeyreğinden başlamak üzere Frankfurt Okulu temsilcilerinin Marksist paradigmanın klasik söylemlerine pek de uymayan karşı çıkışları, eleştirel sosyal bilimlere oldukça güçlü destekler sağlamıştır. Yaklaşık aynı dönemde Fransa'da ise klasik tarih söylemini sarsan ve tarihsel çalışmalarda yeni bir gelenek başlatan Annales Okulu ortaya çıkmıştır. Bu okul da tarih alanındaki klasik paradigmaya karşı aykırı bir paradigma sunuyordu. Frankfurtçular nasıl ki 'meta anlatılar'ı deşme cüretinde bulunmuşlarsa Annalesçiler de tarihin sadece büyük şahsiyetlerle, savaşlarla ve sadece siyasi tarihle anlatılamayacağını öne sürerek gündelik hayatta akla gelebilecek her şeyin tarihini yazmaya kalkışarak yeni bir gelenek başlatıyorlardı. Klasik paradigmanın sarsılması İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha da şiddetlendi. Artık bilimin mutlaklığını alenen 'tiye alan' çalışmalar yayınlanmaya başladı. Yüzyılın sonunda varılan durak 'tarihin sonuydu' ve 'postmodern' söylemin neredeyse hâkim olduğu bir düşün dünyasıydı.

Bu dünyada yukarıda bahsedilen farklı kanalların getirdiği yorumlama tarzlarıyla meta anlatılara ve büyük şahsiyetlerin dünyanın gidişini değiştirebildiği yaklaşımlara pek de yer bulunmamaktadır. Tüm yaklaşımların doğruluğuna dair tartışmaların yeri burası olmadığı için burada böyle bir çaba içine girilmeyecektir. Ancak kavramın kendisi üzerinde uzlaşma olmasa da kabaca 'postmodern' olarak nitelendirilen yaklaşımların

kendileri de sorunlu olmakla birlikte bu çalışmanın yazarı, sosyal çözümlerinin tek bir faktörle yapılamayacağı, tarihsel analizin sadece büyük şahsiyetlerle ya da siyasi tarihin hâkim olduğu bir tarihsel yaklaşımla yapılamayacağını kabul etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma her ne kadar ideolojiyi çözümlenmenin merkezine alıyorsa da, ona 'tek' (unique) bir rol atfediyor değildir. Buna rağmen çalışma, ideolojinin rolünü hafife almamaktadır ve birçok toplumsal belirleyici içinde onun rolünün ne olabileceğini araştırmaktadır. Ancak ideolojinin merkezi bir çözümlenme anahtarı olarak kullanılmasına karşı oldukça güçlü itirazlar bulunmaktadır. Takip eden satırlarda bu itirazlardan en bilindik olanı üzerinde kısaca durulacaktır.

Sosyal bilimler literatüründe 'egemen ideoloji' paradigmasına en kapsamlı itiraz Abercrombie ve diğerlerinden (1980) gelmiştir. Yazarlar temelde klasik sosyoloji paradigmasında ve Marksist yazınında ideolojinin rolünün çok fazla abartıldığını, her ne kadar bu kavramın tamamen önemsiz olmadığını teslim etseler de bu yaklaşımlarda sergilendiği kadar bu anahtar kavramın önemli olmadığını öne sürmektedirler. Bu çalışmanın ideoloji ile ilgili bölümünde de anlatılacağı gibi Marx, ideoloji literatüründe hayli etkileyici bir nokta teşkil etmektedir. Onun ve Engels'in Alman İdeolojisi'ndeki her dönemin hâkim fikirlerinin o dönemin hâkim sınıflarının fikirleri olduğuna dair ünlü pasajı, daha sonraki Marksistler arasında oldukça farklı tonlarda yorumlanmıştır. Bu yorumlar, bir dönemin ideolojisini anlamak için o dönemin hâkim sınıflarının fikirlerine bakmanın yeterli olduğu çünkü alt sınıfların fikirlerini yansıtacak kurumların olmadığı yumuşak noktasından, zaten hiçbir alt kültürün olmadığı ve tüm kültürlerin hâkim sınıflarca belirlenen bir kültür evreni içinde olduğunu belirten oldukça katı yorumlara kadar değişmektedir (Abercrombie ve diğerleri 1980: 7). 20. Yüzyıldaki bazı Marksist kanalların üst yapıyı öne çıkarmalarında da egemen ideoloji mantığı açısından bir değişimi ifade etmiyordu bu yazarlara göre. Çünkü örneğin Gramsci ve Althusser üst yapıyı merkeze almalarına rağmen burada yapılan sadece egemen ideolojinin başka bir tanımıydı. Bu yeni arayış ise daha çok kapitalizmin yapısal durumuyla ilgiliydi. Yani basitçe eğer kapitalizm istikrar içinde devam ediyorsa, yani ekonomik çelişkilerden yıkılmıyorsa, bu istikrar mutlaka üstyapı ile sürdürülüyor demektir ve bu da ideolojinin yine çok önemli olduğu anlamına gelmektedir. Abercrombie ve diğerleri (1980) çalışmalarına ideolojinin

rolünün ‘abartıldığını’ göstermek için feodal toplum, erken kapitalist dönem ve geç kapitalist dönemleri incelemektedirler. Hem feodal dönemde hem de erken kapitalist dönemde egemen bir ideolojiyi tüm kitlelere taşıyacak mekanizmaların olmadığını belirten yazarlar, yine de feodal dönemde dinin bir ağırlığı olduğunu ya da dini referansların böyle bir işlevi olabileceğini teslim etmektedirler. Dolayısıyla çağdaş toplumlarla kıyaslandığında feodal toplumlarda ve erken dönem kapitalist toplumda (ilkinde din, ikincisinde örneğin bireycilik gibi bazı değer setleri) ‘ideolojinin birleştiricilik vasfı’nın daha yüksek olduğu söylenebilir (Abercrombie ve diğerleri 1980: 156).

Temelde ideolojinin birleştirici vasfına odaklanarak analizlerini sürdüren Abercrombie ve diğerleri (1980), her üç dönemde de ideolojinin bu özelliğinin çok da işlevsel olmadığını her dönemdeki alt sınıfların farklı kültürleriyle açıklamaktadırlar. Örneğin ideoloji bu denli işlevselse hem erken dönem hem de geç dönem kapitalizmde temelde burjuvaziyle mücadeleye dayanan bir işçi sınıfı kültürü ya da bilinci nasıl açıklanacaktır? Öyleyse sınıflı toplumlarda birliği sağlayan şey nedir? Yazarlar böyle bir sorunun anlamsız olduğunu belirtmektedirler zira bu toplumlarda yekpare bir bütünlükten bahsetmek mümkün değildir ve egemen ideoloji tezleri de en çok bu noktada yanılmaktadırlar. Ancak, Abercrombie ve diğerleri (1980: 158-9) yine de cevaplandırılması gereken bir sorunun olduğunu farkındadırlar: *Bu toplumdaki istikrar ya da sürekliliği sağlayan şey nedir?* Cevap bu çalışma açısından da hayli anlamlıdır. Birincisi her toplumda temel bir yaptırım kaynağı olarak bulunan ‘askeri güç’ ve ikincisi ‘hukukun’ işletilmesidir. Yazarlar ayrıca ekonomik alandaki örneğin kontrol meselesi gibi bazı dönüşümlerin de rolüne değinmektedirler ancak bu çalışma açısından cevabın ilk kısmı hayli açıklayıcıdır.

Egemen ideoloji tezine yönelik bu itiraz, yukarıda da belirtildiği gibi ideolojinin birleştirici özelliğinin merkeze alınmış olmasına yöneliktir. Öncelikle ideolojinin toplumun tüm kesimlerini güçlü bir biçimde bir arada tutabileceğine onu istisnasız tek tipleştirilebileceğine dair bir yaklaşım totalitarizmi konu alan distopyalarda bile

karşılığını bulamaz¹. Ancak bu, ideolojinin rolünü hafifletmez, kaldı ki yazarlar da yer yer bunu teslim etmektedirler (örneğin bkz. Abercromie ve diğerleri 1980: 3; 157). Öte yandan bu çalışmanın da ideolojiyi tek açıklayıcı faktör olarak ele almadığını belirtmek gerekiyor. Burada ideolojinin rolü temel temalardan sadece birisidir ve anahtar bir kavramın bulunması da metodolojik olarak toplumsal olguları belirleyen çok sayıdaki belirleyiciyi sınırlama kaygısından kaynaklanmaktadır. Egemen ideolojinin birleştiriciliğinin yetersiz olduğu hissedildiğinde ya da görüldüğünde de Abercrombie ve diğerlerinin (1980: 158-9) belirttiği askeri güç ve hukukun işletilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu açıklama, bu çalışma örneğinde de geçerlidir. Türkiye’de demokrasiye geçişten sonra kabaca ortalama her on yılda bir gerçekleşen demokrasiye müdahaleler toplumsal dinamizmin yokluğunu değil, tam tersine canlı bir toplumsal dinamiğin varlığına işaret eder. Endüstri ilişkileri literatüründe de bir endüstri ilişkileri sisteminin birçok belirleyen tarafından şekillendiğini belirten ‘açık ve dinamik endüstri ilişkileri modeli’ hatırlanırsa burada da ideolojinin değişkenlerden birisi olduğu görülecektir (Caspi ve Kastiel 2006: 107-8). Ancak yukarıda da belirtildiği gibi bu çalışma bu değişkenlerden ideolojiyi ve onun etkisini tartışmaya açmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye bağlamında yapılan ‘ideoloji’ nitelendirmelerinin çoğu, yeni bir ulus-devlet inşa sürecinde kurucuların toplumsal mühendislik anlayışıyla yerleştirmeye çalıştıkları ya da bu yeni yapıyı ‘sağlamlaştırmaya’ yönelik oturtmaya çalıştıkları değerler setine göndermede bulunmaktadır. Bu bağlamda cumhuriyetin kuruluşu kronolojik bir tarihsel durak olmanın ötesinde çok fazla anlam taşımaktadır. Her ne kadar ilerleyen bölümlerde bu tarihin bir gün öncesiyle bir gün sonrası arasında herhangi bir pratik fark olmadığı bilinmekteyse de, daha sonraları oluşturulan bu ‘değerler seti’ cumhuriyetin ilanına son derece derin sembolik anlamlar yükleyerek bu anlamı çalışmanın inceleme dönemi boyunca taşımıştır. İlerleyen bölümlerde görüleceği gibi bu derin anlamlandırmalar tam olarak 1923 yılında gerçekleşmeye de takip eden yıllarda (örneğin 1925 yılından itibaren) pratik karşılıklar da bulmaya başlayacaktır. Bu tarihler, cumhuriyete dair yapılan ‘süreklilik’ ve ‘kopuş’ tartışmaları bağlamında önemlidir. Cumhuriyetin kurucuları ve oluşturmaya çalıştıkları ‘değerler seti’ bu

¹ Örneğin bkz. Orwell 1981, Huxley 2008, Rand 2000

tarihsel dönemeci tartışmasız bir ‘kopuş’ olarak ele almışlardır ancak bazı karşı argümanlar ve aynı zamanda bu çalışma da bu tarihsel durağı, bir ‘kopuş’ değil ancak radikal bir kırılma olarak görmektedir. Türkiye’de çalışma ilişkileri alanına dair resmi yaklaşımın çok önemli ölçüde bu dönemde şekillendiği kabul edilmektedir ancak bu yaklaşımın ‘dünyayı algılama’ temellerindeki kökler bu tarihin öncesine uzanmaktadır. Kaldı ki söz konusu değerler de her ne kadar durağan olmaya eğilimliyse de bu, ‘sosyal bilimlerin’ sosyali bağlamında mümkün değildir. Yani incelenen anahtar kavram ideoloji olsa da bu, ideolojinin her daim değişmeyen bir alana işaret ettiği anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla ideoloji kararlı olsa da döneme göre içinde kaymalar gerçekleşmesi kaçınılmazdır.

Toplumsal tabanda Kemalist ideolojinin ağırlığı ‘Tek Parti’ dönemi ile sonraki dönemler kıyaslandığında farklı tonlarda olmuştur. Her ne kadar bu ideoloji, temel metinlerde ve kamuoyunda kullanılan jargonda ağırlığını yitirmediyse ve her zaman ülkenin temel karakterini tanımlamada kullanılan temel ‘discourse’ olmuşsa da, bu söylemin kullanılış amacı cumhuriyet tarihi boyunca bazı değişimlere uğramıştır. Örneğin ilk kuruluş yıllarında bu söylemin temel bir amacı vardı: yeni bir ulus devlet inşa etmek. Ancak 1950’lerden başlamak üzere daha sonraki dönemlerde, bu inşa sürecinin önemi azalmadıysa da kullanılan jargonun amacı farklılaşmıştır. İşçi örgütleri çerçevesinde söylenirse, bu örgütlere ilk kuruluş yıllarında, yekpare bir ulusal tasavvura tehdit olabilme dereceleri kapsamında soğuk bakılmışken, sonraki yıllarda, özellikle 1980’den sonraki iktisadi dışa açılma devresinde ise ulusal ekonomiye bir yük oldukları gerekçesiyle olumsuz yaklaşılmıştır (‘ekonomiye yük’ gerekçesi ise endüstri ilişkileri ideolojisinin zaten kendi içinde barındırdığı bir özelliktir). Kısaca her ne kadar ideolojik söylemin kullanılış amacı zaman içinde bir kaymaya uğramışsa da, işçi örgütlerine yönelik algılama farklı gerekçelerle de olsa sürekli olumsuz olmuştur. Dolayısıyla, ilk kuruluş yıllarında kökleşen ve temelde devleti, ulusu, ülkeyi merkeze alan ‘endüstri ilişkileri ideolojisi’nin bu karakteri 1980 müdahalesinden sonra DİSK’in kapatılması sürecinde de açıkça izlenebilir.

Çalışmanın Önemi, Amacı, Yöntemi ve İçeriği

Türkiye çalışma ilişkileri tarihine yönelik nitelikli akademik çalışmaların sayısı çok azsa da son yıllarda bu türden yapılan çalışmalar artmaktadır ve elbette ki bu gelişme, öncelikle bu alanda bulunan bilim insanları için sevindiricidir. Ancak bu alandaki eserlerin genelde kronolojik bir tarihsel seyir izledikleri dikkatlerden kaçmayacaktır. Bu çalışmada da kaba bir kronolojik seyir bulunmaktadır ancak 'ideoloji' kavramıyla tüm bu kronolojik dönemlendirmeler *dikey olarak* kesilmiş ve tarihsel dinamiklerin temelindeki 'değerler seti'ne dair analitik bir analiz yapılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de devletin örgütlenmeleri daha özelde 'işçi örgütlenmelerini' nasıl gördüğü, bu örgütleri bir araç olarak kullanmaya eğilimli olup olmadığı, böyle bir eğilim varsa hangi amaçlarla kullandığı ya da bu örgütleri kullan(a)madığı halde bunları sınırlandırmışsa bu sınırlandırmaların hangi temellere dayandığı ve ayrıca bu sınırların dışına çıkan örgütlere yönelik ne tip yaklaşımlar sergilediğine dair sonuçlara varmaktır. Yukarıda da kısaca belirtildiği gibi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada değişen siyasal örgütlenmeler kompozisyonun Türkiye'ye yansması yeni bir cumhuriyetin kuruluşu olmuştur. Yeni cumhuriyetin kurucuları yeni bir ulus tasarlarırken, toplumu baştan aşağı tüm ayrıntıları ile kontrol ederek bu sürecin tamamlanmasına engel olabilecek her türlü 'tanım dışı' hareketi veya pratiği engellemişlerdir. Türkiye'de endüstri ilişkileri ideolojisinin oluşumu böyle bir süreçte şekillenmiş veya kökleşmiştir. Dolayısıyla her örgüt gibi, işçi örgütlerinin de işçi haklarını savunmaktan önce gelen asli görevleri, oluşturulmaya çalışılan bu yeni yapının güçlenmesine katkıda bulunmak ve bu yapıyı güçlendirecek değerleri yeniden üretmektir. Bu bağlamda Türkiye'de devletin sendikalara bakışı önem arz etmektedir. Yukarıda belirtilen soruların cevaplarına erişmek için ise bu çizgi takip edilerek Türkiye çalışma ilişkilerinin geçmişinin yeniden okunması gerekmektedir. Öyleyse kullanılacak yöntem, devletin bu değerler setini ifşa edecek bir yöntem olmalıydı ve bundan dolayı da 'eleştirel söylem analizi' kullanıldı.

Bu çalışmada kullanılan yöntemin temelde literatür taraması ve metinlerin dilini çözümlenmeye yönelik söylem analizi olmasının nedeni budur. Çalışma, sonuca ulaşmada DİSK'in 12 Eylül kapatılma iddianamesinin "dil"ini çözümlenerek ulaşılmaya çalışacak biçimde bir metodolojik yol izlediğinden dolayı 'eleştirel söylem analizi'ne

dair açıklamalar da söz konusu bu son bölümün başına konmuştur. Ancak bu yaklaşım, söylem analizinin sadece son bölümde kullanıldığı anlamına gelmemelidir. Zira özellikle erken cumhuriyet döneminin incelendiği bölümde sıklıkla (diğer bölümlerde de kısmen) kullanılan ‘alıntılar’ ve bu alıntılar üzerinden yapılan çözümler de söylem analizinden başka bir şey değildir. Ancak son bölüm, tamamen bir metin analizine dayandığı için ilgili yöntemin açıklanması da bu bölüme konmuştur.

Çalışma yedi bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm ideoloji kavramının anlamı üzerine odaklanmaktadır. Bu bölümde ideolojinin o kadar da kolay tanımlanabilecek bir kavram olmadığı görülmektedir. Zaten bu bölümün de ideolojiyi her yönüyle irdeleme gibi bir amacı bulunmamaktadır. Burada öncelikle ‘ideoloji’ kavramının ilk ne zaman ve hangi amaçlarla ortaya çıktığından başlanarak zamanla bu kavramın edindiği farklı anlamlandırmaların neler olduğu üzerinde durulmaktadır. Kavramın ilk ortaya çıkmasının bir takım siyasi idealleri barındırması, bu çalışma kapsamında önem taşımaktadır. Bu bölümdeki ideoloji analizi elbette tüm ideoloji yaklaşımlarını içermemektedir. Çünkü Türkiye siyasetini belli bir açıdan bu kavramla inceleyen bu çalışma, daha çok Gramsci ve Althusser’in bazı kavramlarını anahtar kavramlar olarak kullandığından dolayı ideoloji analizi de bu isimlerle nihayete ermektedir. Bu her iki isim, Türkiye’de sendikaların faaliyetlerinin devlet karşısındaki konumlarını incelemede son derece fonksiyonel kavram setleri sunmaktadırlar. Örneğin ‘devletin ideolojik aygıtları’ ya da ‘hegemonya’ kavramları korporatist eğilimlerin tartışılmasında veya devlet sendika ilişkilerinin ne düzeyde cereyan ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Ancak bu her iki düşünürün de Marksist düşünce geleneği içinde bulunmalarından dolayı, bu çalışmanın analiz çerçevesinin Marksist sınıf temeline dayandığı sanılmamalıdır. Bu temel elbette ki son derece önemli açılımlar sunmaktadır ancak bu çalışma, Türkiye siyaset geleneğini klasik Marksist sınıf çözümlemesinden öte ‘kendine özgü’ (Kaya 2004) ve bürokrasi merkezli bir modernleşme projesi ekseninde okumaktadır. Buna rağmen, Althusser ve Gramsci’nin sınıf temelli kavramları, brokrasi merkezli bu projede bile açıklayıcı olabilmektedir.

İkinci bölümde ideoloji kavramının, sistematik değerlerin siyasi örgütlenmelere yansımaları anlamında farklı endüstri ilişkilerindeki tezahürleri gösterilmeye

çalışılmaktadır. Bu bölümün bir diğer amacı da farklı endüstri ilişkileri sistemlerini göstererek Türkiye'nin bu çerçevedeki konumuna dair bazı çıkarımlarda bulunma imkânı sağlamaktır (örneğin Türkiye bağlamında hangi ülke modeli daha belirleyici olmuştur, gelişmiş-azgelişmiş farklılığının izdüşümü var mıdır gibi soruların yanıtları için). Bu bölümde öncelikle endüstri ilişkileri içinde bir aktör olarak devletin konumu irdelenmekte ve daha sonra ise başta endüstrileşmiş ülkeler (Britanya, ABD, Fransa, İtalya, Almanya) olmak üzere iki tane de gelişmekte olan ülkede (Kore ve Brezilya) endüstri ilişkilerinin genel bir çerçevesi sunulmaktadır. Burada, bu ülkelerde devletin bu alandaki konumunun nasıl olduğu ve ilerleyen bölümlerde Türkiye'nin durumunun bir karşılaştırılması olasılığını sağlamak amaçlanmıştır. İncelenen tüm ülkelerde devletin endüstri ilişkileri sistemi içinde önemli rollerde bulunduğu görülecektir ancak bu rollerin niteliğinin de söz konusu ülkelerdeki demokrasi ve kapitalizmin gelişmişliği ile o ülkenin kendi özelliklerinden kaynaklandığı da gözden kaçmayacaktır. Ayrıca bu bölümde, ilerleyen bölümlerde Türkiye'deki sendikacılığı değerlendirmede dayanak yapılabilecek farklı sendikal modelleri görmek mümkün olabilecektir.

Üçüncü bölüm, çalışma ilişkileri alanının Türkiye'deki gelişim seyrinin bir özetini sunarken asıl olarak erken cumhuriyet döneminde Türkiye'de bir endüstri ilişkileri ideolojisinin oluşturulma ya da kökleşme serüvenini anlatmaktadır. Burada yeni rejimin, toplumu baştan aşağı bir nizam içine sokma girişiminin çalışma ilişkileri alanındaki tezahürleri gösterilmektedir. Bu dönem önemlidir, zira her ne kadar bu çalışmanın bir 'süreklilik' ekseninde durduğu söylenmişse de bu dönemin çok güçlü bir kırılma olduğu da kabul edilmekte ve algılamalara bir rehber olarak oluşturulmaya çalışılan 'değerler seti'nin inşasına tanıklık ettiği görülmektedir.

Dördüncü bölüm, çok partili hayattan ilk askeri müdahalenin gerçekleştiği 1960 yılına kadarki çalışma ilişkilerinin ve bu alanın siyaset ile ilişkisinin genel bir değerlendirmesini sunmaktadır. Bu dönemde CHP ve DP hem iktidar olmuşlar hem de muhalefette bulunmuşlardır. Ancak görüleceği gibi partilerin kullandığı "dil"de her hangi bir istikrar bulunmamakta ancak 'iktidar'ın kullandığı 'dil' bir süreklilik

göstermektedir. Bu da kabaca bir ‘devlet söylemi’ nitelemesinin en hafif kanıtını teşkil etmektedir.

Beşinci bölüm, bu çalışmanın temelde odağa alarak devletin tavrını kristalize etmeye çalıştığı örgüt olan DİSK’in 1980 yılına kadar olan tarihinin bir genel çerçevesini sunmaktadır. Burada ‘ideolojik aygıt’ olmayı kolayca kabul etmeyen ya da çizginin dışına taşan bir örgütün nasıl bir örgüt olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Yoksa giriş bölümünün ilk paragrafında da belirtildiği gibi bu örgütün detaylı bir tarihi sunulma gibi bir amaç taşınmamıştır burada.

Altıncı bölüm, Türkiye’deki endüstri ilişkileri ideolojisinin muteber ya da ‘makbul’ sendika çerçevesini göstermektedir. Bu çerçeve önemlidir zira bir yandan ‘ideal’ sendikanın nasıl olduğunu gösterirken diğer yandan ‘öteki’ sendikaların niteliğini de göstermektedir. Yine bu çerçevede DİSK’in sözü edilen bu ideolojiye göre konumu tartışılmaktadır.

Son bölüm ise ilk bölümlerde sunulan parçalara eklenerek asıl resmin oluşturulmaya çalışıldığı bölümü oluşturmaktadır. Bu bölümde 12 Eylül 1980 müdahalesinden sonra DİSK’e açılan kapatılma davasının iddianamesinin dili incelenmektedir. Söylem analizinin yapıldığı bu son bölümde, daha önceki bölümlerde gösterilmeye çalışılan ‘değerler seti’nin kullanılan ‘dil’e ne kadar eklemlenmiş olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır.

BÖLÜM 1: DEVLETİN ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİNE MÜDAHALE NİTELİĞİNİ BELİRLEYEN TEMEL BİR KAVRAM: İDEOLOJİ

1.1. Sosyal Bilimlerdeki Kökenleri ve Kullanımı

Sosyal bilimlerde herhangi bir kavramı açıklamaya yönelik zorluğu vurgulamak için genelde ‘körün fil tarifi’ metaforu kullanılır. Ancak bazı kavramların neyi ifade ettiğini açıklamaya yönelik zorluğu bu metaforun karşılaması mümkün değildir. İdeoloji kavramı, bu nitelikteki bir kavramdır. Bu zorluğu vurgulamak için bu alanda uğraş veren bazı isimlere atıf yapılabilir. Örneğin Eagleton (2005: 17) şimdiye kadar hiç kimsenin bu kavramın yeterli bir tanımını yapamadığını, ancak bunun nedeninin bu alanda çalışanların nitelikleri ile ilgili bir durumdan değil ideoloji teriminin birbiriyle bağdaşmaz olan birçok anlama sahip olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Bundan da öte ideoloji probleminin bulunduğu alan, inanılan ve bilimsel olarak kanıtlanabilen arasındaki çelişkide bulunmaktadır (Parsons’tan aktaran Beaugrande 2006: 43). Doğal olarak böyle bir çelişkili alanda duran bu problem hayli geniş tartışmalara konu olmuştur.

Türkçe literatürde bu kavramın bir soykütüğünü çıkarmaya girişen Çelik ise bu kavramın anlaşılmasındaki zorluğu daha çarpıcı bir şekilde ifade etmektedir:

“... on iki yıl boyunca, ideoloji ile ilgili okudum, düşündüm ve dersler verdim. Ama itiraf etmek gerekirse, bir on iki yıl daha üzerinde çalışsam da kavrama ilişkin açık seçik kavranabilir sonuçlara varmak, bulunduğum şu noktada bana, on iki yıl öncekinden daha olanaksız görünüyor” (Çelik 2005: 9).

Kavramın bu yönüne vurguya, ideolojiyi açıklamaya girişen neredeyse tüm çalışmalarda rastlamak mümkündür. İdeolojiyi açıklamaya, kavramın anlaşılmasının zorluğu ile başlanmasının nedeni, bu çalışma kapsamında bu kavramın nasıl ele alınacağına dair bir fikir vermek içindir. Bu çalışma ideoloji kavramını, kendisine zemin teşkil edecek bir şekilde bir çözümlenmeye tabi tutacaktır. Bunun anlamı tabii ki ideoloji kavramını tarihsel bağlamından kopararak ele almak değildir, tam tersine ideoloji kavramının ilk kez nasıl ortaya çıktığı ve sonraki süreçte hangi farklı kullanımlara kaynaklık ettiği ‘genel’ hatlarıyla anlatılmaya çalışılacaktır. Yani bu

girişim, anlaşılması hayli zor olan bir kavramı tüm çıplaklığı ile gösterme gibi bir teşebbüs olarak okunmamalıdır.

1.2. 'İdeoloji' Kavramının İcadı

İdeoloji kavramını Antoine Destutt de Tracy icat etmiştir. Tracy, 1796-1798 yılları arasında Paris'teki Ulusal Enstitü'ye yazdığı bildirimlerde bu kavramı ilk kez kullanmıştır (Vincet 2006: 2; Hawkes 2003: 59). Kavramın ilk kullanımında, günümüzde yaygın olarak bir siyasal çağrışım yapan anlamı ancak dolaylı bir çıkarımla mümkündür. Çünkü ilk kullanım daha çok kavramın Grekçe kelimelerinin ilk anlamı ile eş olarak kullanılmıştır, yani 'düşünceler bilimi' anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla ideoloji kavramı ilk kullanıldığında, Aydınlanma'nın izlerini çok açık bir şekilde üzerinde taşır. De Tracy, fikirlerin kökenlerinin nesnel bir şekilde ortaya çıkarılabileceğine yönelik bir inanç besliyordu (Heywood 2007: 8). De Tracy'nin bu inancını besleyen yaklaşımları vardı. Öncelikle, dış dünyanın düşünceler üzerindeki etkisine vurgu yapıyordu. Yani düşünceler, insanın çevresine verdiği tepkilerden kaynaklanırdı ve insan da doğası gereği dış etkiye açık olduğundan belli koşullar belli fikirlere sahip bireyler oluşturacaktı. Fikirler ise basit ve tek yönlü bir determinizmle insanın davranışına yön veren kaynaktı. Bu çerçevede De Tracy'nin bir başka varsayımı ise tüm fikirlerin kaynağının duyumlar olduğu yönündeydi. Bu duyumların işleminden geçirilmesi ile de fikirler oluşuyordu. Böylece doğadaki her şey gibi fikirlerin oluşumu da katı kurallara tabiydi. Öyleyse ideoloji, doğa yasalarını keşfetmeyi amaçlamış olan doğa bilimleri gibi, sistematik deney ve gözlem yoluyla düşüncelerin oluşumuna yönelik yasaların keşfedilmesiyle uğraşacaktır (Çelik 2005: 38-9).

De Tracy ve Ulusal Enstitü çatısı altında toplanan diğer ideologların bu fikirleri kendilerinden önceki bazı filozoflara dayanmaktaydı. Bunlar arasındaki en önemli iki isim Condillac ve Helvetius'tu. Condillac, yaşadığı dönemde (1715-1780) yaygın olan insanın dünyayı algılamasını mümkün kılan mekanizmanın içsel bir zihni ya da ruhsal kalıba dayandığı fikrini yadsıyarak dışsal unsurlara vurgu yapmıştır. Benzer şekilde Helvetius da (1715-1771) insan melekelerinin oluşumunu tecrübeyle ve dış unsurlara bağladı. Ancak Helvetius bu yaklaşımı daha da ilerletti. Ona göre ahlaki seviyeyi ve düşünce kudretini belirleyen şey eğitim sistemiydi. Dolayısıyla bireysel kötülükten ya

da ahlaksızlıktan bahsetmek pek anlamlı değildi, zira bu durum ilgili kişilerin içsel yapılarından değil, farklı eğitim süreçlerinden geçmelerinden kaynaklanmaktaydı. Öyleyse eğitim sistemi değiştirilirse önceden belirlenen, istenen davranış ve düşüncelerin sağlanması mümkün olacaktı. Bu anlamda ideologlar bu yaklaşımı devam ettirmişlerdir. De Trecy, yanlış fikirleri düzeltecek fikir biliminin yayılması için Fransız Devrimi konjonktürünü eşsiz bir fırsat olarak görmüştü. Napolyon ise ideologlara bu şansı değerlendirme imkanı verdi ve ideologların yer aldığı 'Institute de France'a aydınlanma felsefesinin ilkelerine dayanan bir eğitim sistemi geliştirme görevi verdi (Mardin 1997: 21-3). Bu noktada kavramın (yukarıda belirtilen dolaylı anlamı olan) siyasal bir projeye dönüşmesinin esasında kökeninde de olduğu görülebilmektedir.

Kavram dolaylı (ya da aleni) olarak siyasal alana göndermede bulunmaktaydı. Öncelikle, kavram karmaşasının hâkim olduğu irrasyonel barbarlığına karşı rasyonel bir siyasete işaret etmekteydi. Yani şayet insanlar kendi kendilerini yöneteceklerse, insan doğasına ilişkin yasaların titizlikle ele alınıp incelenmesi gerekmektedir. Bunu yapacak olan ise tüm bilimlerin kraliçesi olan ideoloji olacaktı (Eagleton 2005: 105). Başka bir deyişle 'düşüncelerin bilimi'nin siyasal alana dair misyonu bir Aydınlanma projesiydi. İdeologlar, pozitivist bir perspektifle, toplumu yeniden doğru bir şekilde inşa edebilmek için toplum hakkındaki doğru fikirlerden ve kavramlardan hareket etmek gerektiğine inanıyorlardı. Benimsedikleri bu ideal bağlamında ideologların bilim projesi hiç kuşkusuz aynı zamanda siyasal bir projeydi (Çelik 2005: 40).

Bauman (2003: 121), ideologların ya da Ulusal Enstitü'nün önerdiği toplum tasavvurunu Francis Bacon'un Yeni Atlantis'teki 'Süleyman'ın Evi'ne benzetmektedir. Süleyman'ın Evi, olan biten şeylerin nedenleri ve bilinmeyen yönleri hakkında bilgi edinmeyi ve böylece mümkün olan her şeye müdahil olabilmek için insan egemenliğinin sınırlarını genişletmeyi amaçlamaktadır. Dolayısı ile Süleyman'ın Evi memleketi aydınlatan bir fenerdi (Bacon 2006: 80, 61)². Bu anlamda Bauman (2000:

² Bacon, ideoloji kavramı daha icat edilmeden yanlış bilinç anlamına gelecek 'idoller' kavramını kullanmıştır. Burada kısaca buna değinmek yerinde olacaktır, çünkü ideoloji kavramı icat edildikten sonra bu kullanıma yakın kullanımlar yaygın olarak tedavüle sokulmuştur. Francis Bacon'nun Novum Organon adlı eserinde bahsettiği bu yanlış bilinç durumları dört kategori altında incelenmiştir.

120) ideolojiye ‘bekçi köpeği’ benzetmesi yapar: “Davası, insan bilgisinin diğer bütün dallarını gözlemek, denetlemek ve düzeltmek – insanın bütün bilişsel çabalarını araştırmak, düzenlemek ve gerekirse hizaya getirmektir.”

Marx, ideoloji açıklamalarından birini ‘yanlış bilinç’ üzerinde kurarak egemen sınıfların konumlarını nasıl sürdürdükleri konusunda bir açılım getirmiştir. Her ne kadar Marx, ideolojiyi olumsuz anlamı ile ele alıp onu gerçekliği çarpıtıcı bir faktör olarak sunmuşsa da ‘egemen konumun yeniden üretilmesi’ noktasında Gramsci ile Althusser’e kaynaklık etmiştir.

1.3. Marx ve İdeoloji

Annales Okulu’nun en önemli temsilcilerinden Fernand Braudel, tarihsel analizleri üç katmanlı bir çerçeveye açıklar. Burada en yüzeyde, dalgaların ucundaki köpüklere benzettiği olaylar tarihi bulunmaktadır (Burke 2006: 74). Bu çözümleme çerçevesinde Braudel belki de bütün çağları birbirine bağlayan bir ‘süreklilik’ teması üzerinden ilerler (Harris 2004). Dolayısıyla ideoloji kavramının Marx’taki bazı karşılıklarını bu kavramın icat edilmediği dönemlerde de örneğin Platon’da bile bulmak mümkündür.

De Tracy’den sonraki ideoloji tartışmalarına bakıldığında bu kavramın konjontöre göre çok sayıda anlam kayması yaşadığı ya da çok sayıda farklı kullanımlar içinde bulunduğu görülecektir. Ancak De Tracy ve diğer ideologlar ideolojiyi toplumu dönüştürmede kullanılacak oldukça önemli bir araç olarak ‘olumlu’ anlamda kullanmışlardır. İdeoloji ve ideologlara ilk muhalif yaklaşım ilk önce aynı safta buldukları Napolyon tarafından sergilenecekti. Napolyon devrimden sonra gücünü kurumsallaştırmaya çalışırken desteklerine ihtiyaç duyduğu din adamlarının

Bunlardan ilki ‘kabile idolleri’ adı altında kavramsallaştırılmıştır ve kısaca bireyin sosyal bir varlık olmasından yani bir toplum içinde yaşamasından kaynaklanan ön kabuller ya da ön yargılardır. İkinci kategori tamamıyla bireysel tercihlerden kaynaklanan bilinç hatalarını ifade eden ‘mağara idolleridir’. Dilin temsil gücünün farkında olmamasından kaynaklanan mental bozukluklar ise ‘piyasa idolleri’ olarak kavramsallaştırılmıştır. Bacon’a göre bu üç tür idoller doğaldır ve kaçınılması mümkün değildir. Ancak dördüncü bir idol tipi vardır ki o dıştan gelmiştir ve defedilmesi mümkündür. Bacon bu dördüncü tip idollere ‘tiyatro idolleri’ der. Bunlar ampirik gerçekliği kendi formel kalıplarıyla düzeltmeye çalışan tüm kapalı felsefi sistemlerdir (Havkes 2003: 36; Bunnin ve Yu 2004: 328). Marx’ın yaptığı negatif anlamlı ideoloji çözümlemesi Bacon’nun yıllar önce yapmış olduğu yanlış bilinç çözümlemesini çağrıştırmaktadır. Bu anlamda Bacon’nun idoller sınıflandırması önem arz etmektedir.

söylemlerini mahkûm eden ideologları ironik bir biçimde metafizikle suçlamıştı (Çelik 2005: 36-7). Başka bir deyişle, Napolyon, toplumsal düzenin kaynağı olarak tarih, gelenek ve dinin de son derece önemli olduğunu ideologların ise bu unsurlara saldırarak bir takım soyut ilkeler önerdiğini dolayısı ile metafiziğin tuzağına düştüklerini öne sürmekteydi. Düşünsel anlamda bu kavramı ‘olumsuz’ anlamı ile kullanan ilk isimlerin başında ise Marx gelir.

Marx’ın ideolojiye dair yaklaşımını açıklamaya yönelik kaynaklar genelde onun bu kavrama dair sistematik, net, anlaşılır bir tavrını saptamaktaki zorluğa dikkat çekmektedirler. Hatta yoğun bir biçimde “ideoloji” ile ilgili olan ve başlığında “ideoloji”nin geçtiği çalışmasında (Alman İdeolojisi) bile ideolojinin bir tanımına rastlamak mümkün değildir (Pine 1995: 1). Bu durum büyük ölçüde Marx’ın kendi metinlerindeki karışıklıktan kaynaklanmaktadır (Barrett 2004: 11; Çelik 2005: 57; 95). Bundan dolayı Marx’ın ideolojiye dair anlamlandırmaları birden fazladır ancak ikincil kaynaklarda bunların sayıları muhtelifdir. Örneğin McLellan (2005: 11) Marx’ın ideolojinin olumsuz anlamdaki iki farklı kullanımına dikkat çekerken, Barret (2004: 11-32) bu kullanımların sayısını, üçü ‘Alman İdeolojisi’nden, biri ‘Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı’dan ve ikisi de Marx’ı yorumlayan başka yazarlardan (Hall ve Mephram) olmak üzere altıya çıkarmaktadır. Yine de Çelik’e (2005: 96) göre Marx’ı yorumlayan yazarlar arasında bu farklılığın nedenlerine dair belirli bir uzlaşma vardır. Bu da, Marx’ın ideoloji kavramını açık bir şekilde tanımlamamış olması ve onu farklı anlamlarda kullanmış olması üzerinedir. Burada tüm bu detaylara girmek çalışmanın sınırlarını zorlamak anlamına gelecektir, ancak Marx’ın ideolojiye dair genel bir yaklaşımı sunulmaya çalışılacaktır.

Marx’ın eserlerinde ideolojiye dair çıkarımlar yapılabilirse de bu kavramın ilk kullanıldığı yer Engels ile birlikte yazdıkları ve Althusser’in (2002: 43) Marx’ın evrilmesinde ‘epistemolojik kopuş’ olarak nitelendirdiği ‘Alman İdeolojisi’dir. Marx’ın ideolojiye dair birçok anlamı, daha sonraki analizcileri tarafından bu metinden çıkarılmıştır. Bu metin ise temelde idealizme yönelik bir eleştiri metniydi, dolayısıyla ideolojinin buradaki olumsuz anlamlarından ilki de onun idealizmle olan bağıydı.

Alman İdeolojisi'ndeki aşağıdaki pasaj bu tavrın oldukça netleştiği pasajlardan birisidir:

“ve hatta insan beyninin olağanüstü hayalleri (*Nebelbildungen*) bile deneysel olarak saptanabilen ve maddi temellere dayanan, insanların yaşam süreçlerinin zorunlu yüceltmeleridir. Bu bakımdan ahlak, din, metafizik ve ideolojinin tüm geri kalan kısmı ve bunlara tekabül eden bilinç biçimleri, artık o özerk görünümünü yitirirler. Bunların tarihi yoktur, gelişmeleri yoktur; tersine, maddi üretimlerini ve karşılıklı maddi ilişkilerini (*Verkehr*) geliştiren insanlar, kendilerine özgü olan bu gerçek ile birlikte hem düşüncelerini, hem de düşüncelerinin ürünlerini değiştirirler. Yaşamı belirleyen bilinç değil, tersine, bilinci belirleyen yaşamdır. Birinci durumda, sanki canlı bir bireymiş gibi bilinçten yola çıkılmaktadır; gerçek yaşama tekabül eden ikinci durumda ise, gerçek yaşayan bireyin kendisinden yola çıkılır ve bilince de *o bireyin* bilinci olarak bakılır” (Marx ve Engels 2004: 45).

Marx, elbetteki De Tracy'nin fikirlerinin farkındaydı hatta Bauman'ın (2000: 121) deyişi ile “Aydınlanma ihtiraslarına bağlılık konusunda pek az kişinin eline su dökebileceği Marx ile Engels'in, amaçları konusunda de Tarcy'ile bir alıp veremedikleri yoktu: Dünyanın aklın standartlarına uymadığı ve bu üzücü durumu değiştirmek için bir şeyler yapılması gerektiği su götürmezdi.” Ancak ideologların önerdiği araç uygun araç değildi ve dolayısıyla Marx, ideoloji'yi Napolyon'un 'karanlık metafizik' eleştirisiyle kullandığı olumsuz anlamıyla kullanmayı tercih etti. Bunun başlıca gerekçesi elbette ki, ideolojinin idealizmle olan bağı idi (Eagleton 2005: 110; Vincent 2006: 5; Bauman 2003: 129-130). Marx'a göre doğru bir dünya görüşü bir şekilde materyalist bir yaklaşım olmalıydı. Buna göre, insan bilincinden yola çıkmak ve sonra maddi gerçekliğin analizine varmak bir hataydı. Doğru yaklaşım ancak tam tersine olabilirdi. Yani asıl mesele hatalı fikirler değil, bu hatalı fikirleri üreten toplumsal gerçekliğin çarpık doğasıydı (McLellan 2005: 11-3). Başka bir deyişle, Marx'tan önceki ideoloji kavrayışı (Napolyon'un kavrama olumsuz yaklaşımı sayılmazsa) insanın zihinsel mekanizmasının denetlenmesinin mümkün olduğu ve düşüncelerin değiştirilmesinin ise toplumsal değişimin önkoşulu varsayımına dayanıyordu. Marx ise yanlış düşünceleri oluşturan maddi gerçekliğe karşı mücadele öneriyordu (Atılğan 2001).

Marx'taki ideolojinin bir diğer olumsuz anlamı ise sınıf sistemi ile ilgiliydi yani toplumda kaynakların ve iktidarın eşitsiz dağılımı ile olan bağıydı (Heywood 2007: 9; McLellan 2005: 11). Buna göre ideolojideki çarpıklık, topluma yönetici sınıfın çıkarları

ve bakış açısını yansıtmamasından kaynaklanmaktadır. Yönetici sınıf, kendisini baskıcı olarak görmek istemediğinden baskı altındakileri kendi tahakkümlerine razı etmenin yollarını üzerine düşünür. Marx, böylece sınıf sisteminin baş aşağı, tepetaklak bir biçimde (camera obscura) var olduğunu söyler ve buradan yaptığı çıkarım ise, liberalizmin klasik bir ideoloji olduğudur. Çünkü liberalizm, hakları ancak mülk sahibi ve imtiyazlılar tarafından kullanılacak haklar olarak tanımlamaktadır (Hywood 2007: 9). Kısaca 'camera obscura' kavramı ile Marx, düşüncelerin gerçekliği çarpıttığını ya da ters çevirdiğini söylüyordu.

Marx'ın ilk çözümlerindeki çarpıtma / illüzyon olarak ideoloji, başka yerlerdeki çözümlerinde hakikat ya da bilim olarak bilgiye karşıt bir kavrama dönüşecektir (Vincet 2006: 8). Bu anlamı ile ideoloji, ilk kullanıldığında bulunduğu konum olan 'bilgi' alanından daha aşağı bir konumda bulunan 'inançlar' alanına taşınmış ve Francis Bacon'un kabile, tiyatro ve piyasa putlarına karşı sık sık dile getirdiği acımasız eleştirilerde rasyonel bilginin önündeki en önemli engellere dönüşmüş oluyordu (Bauman 2000: 123).

Marx'a göre bir düşünceye ideolojik karakter kazandıran şey, o düşüncenin toplumsal ve ekonomik ilişkilerin gerçek doğasını gizleyebilmesi ve böylece toplumdaki ekonomik ve sosyal kaynakların eşitsiz dağılımını haklı gösterebilmesiydi (McLellan 2005: 15). Marx için ideoloji olumsuz bir anlamdan oluşmaktaydı yani ona göre ideoloji genelde yanlış / bozulmuş bilinç anlamına gelmekteydi (Kolakowski: 1988: 295-6; Larrain 1988:219). Özellikle gerçeğin çarpıtılması ya da gizlenmesi noktası tam da yukarıda Braudel'e atfen belirtilen tarihin derin damarına göndermede bulunmaktadır. Çünkü bu kullanıma çok yakın bir kullanımı Platon'da, ideal devletin inşasında / kurulmasında görülmektedir. Daha doğrusu Platon açıkça bu kullanımın işlevselliğine önemle vurgu yapar. Doğruyu her şeyin üstüne koyan Platon (2006: 213-4 / 389b-c), kamuya yararlı olacaksa yalanın kullanılabileceğini ancak bu kullanımın sadece devlet görevlileriyle sınırlandırılması gerektiğine vurgu yapar: "Yalan tanrıların işine yaramayan ve sadece insanın ilacı olabilecek bir şeyse, bırakalım da bu ilacı asıl sahipleri, hekimler kullansın. Tecrübesiz insanlar ona el sürmesin."

Althusser, Platon'un bu önerisini üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi bağlamında çözümler:

“Eflatun daha o zamanlar bile biliyordu bunu. Köleler ile ‘zanaatkarları’ gözaltında tutmak ve baskı altında bulundurmak için aynasızlar (muhafızlar) gerektiğini öngörmüştü. Her kölenin ya da her zanaatkarın kafasına, hatta her bireyin kışına bile kalkıp bir tek onunla uğraşacak bir ‘aynasız’ takılamayacağını. Eflatun halka daha çocuk yaşından itibaren tek başına ‘işlemesini sağlayacak’ ‘güzel yalanlar’ söylenmesi gerektiğini³, halkın ‘işlemesi’ amacıyla bu Güzel Yalanlar ile eğitilmesi gerektiğini biliyordu” (Althusser 2006: 278).

1.4. Marx’tan Sonra

İdeoloji Marx tarafından birçok anlamda kullanılsa da genelde olumsuz anlamı ile kullanılmıştır. Hâlbuki Marx’tan sonraki Marksist gelenekte bu olumsuz anlamın dışındaki arayışlar da çok belirgindir⁴. Mclellan (2005: 23) bu dönemde Marksist gelenekte ideolojinin ele alınış biçimini ile ilgili üç gelişmeden bahseder. Öncelikle II. Enternasyonel Marksiziminde, Marx’ın fikirlerinin basitleştirilip basit bir ekonomik determinizm doktrinine dönüştürülmesi ile birlikte ideoloji yanlış bilinç⁵ eşitlenmiştir. İkinci gelişme tam aksi yönde gelişmiştir. Kavram, Lenin ile birlikte olumsuz anlamından sıyrılıp yerini sosyalist ya da Marksist bir ideoloji kullanımına bırakmıştır. Son olarak devrimci hareketin Batı’da beklendiği gibi gelişmemesi üzerine ideolojinin daha bağımsız ve daha etkili bir güç olduğu düşünölmeye başlanmıştır. Bu son anlam üzerine dikkat çeken önemli iki isim Antonio Gramsci ve Louis Althusser olmuştur.

Kavramı olumlu anlamı ile ilk kullananlar Bernstein ve Lenin olmuştur. Bernstein hiçbir sosyal programın yüksek dozda ideoloji olmadan hayata geçemeyeceğini öne sürüyordu ki, buna Marksizm de dâhildi. Bernstein’i bu düşünönceye yönlendiren şey, onun marksizmi ahlaki bir ideal olarak gören revizyonist yaklaşımıydı. Dolayısıyla Marksizm’in de ideoloji olduğunu ilk kez açıkça dillendiren Bernstein olmuştur (Mclellan 2005: 26). Lenin ise kavramı olumsuz çağrışımlardan (örneğin Engels’in

³ Toplumun tüm bireylerinin böyle bir süreçten geçerek iktidarın içselleştirildiği bir distopya örneği için bkz. Aldus Huxley, Cesur Yeni Dünya. Ayrıca Kapitalist toplumlarda eğitimin işlevine dair Althusser’in yaklaşımı ise aşağıda ilgili bölümde anlatılacaktır.

⁴ ‘Alman İdeolojisi’nin 1920’li yılların ortalarında yayınlandığı unutulmamalıdır.

⁵ Marx’ın ‘camera obscura’ metaforundan yola çıkan bir çok Marx yorumlayıcısı Marx’ın ideoloji’yi yanlış bilinç anlamında kullandığı sonucuna varır ancak Marx, hiçbir zaman bu kavramı kullanmamıştır. Yanlış bilinç nitelemesi ilk kez Engels’in bir mektubunda kullanılmıştır (Barret 2004: 14-5).

‘yanlış bilinç’ anlamından) sıyırarak, olumlu olarak, bir nevi bu kavramı ilk kez kullanan ideologların kullanımına yakın bir anlamda kullandı.

Lenin, bir fikri problemleri kılın şeyin ideoloji değil, onun hangi sınıfa hizmet ettiği olduğunu söylüyordu. Dolayısıyla ona göre ortada iki tercih vardı, ya sosyalist ideoloji ya da burjuva ideolojisi. Bunların dışında üçüncü bir tercih henüz oluşturulmamıştır. Bu yaklaşım aynı zamanda ideolojinin olumsuz anlamını nötr hatta olumlu bir anlama çevirmiş oluyordu. Lenin’in sosyalist ideolojinin taşıyıcı olarak seçkin bir kesimi görmesi ise onun işçilerin burjuva ideolojisine karşı tek başlarına mücadele edemeyeceklerine olan inancıydı. Dolayısıyla işçiler kendi başlarına bırakılırsa (ya davulcuya ya zurnacıya F.M.)⁶ burjuva ideolojisine teslim olacaktı (McLellan 2005: 27-8; Özbek 2003: 88).

Lenin’in hegemonyaya dair söyledikleri ise esasından Gramsci’ye giden yolun başlangıcını oluşturmuştur denebilir⁷. Zira Lenin, 1918’de yapmış olduğu bir konuşmada, Eagleton’un (2005: 166-7) bu konuda yapılmış en zekice yorum diyeceği açıklamayı getirmiştir. Lenin bu konuşmasında Rusya’da devrim yapmanın Batı ülkelerinde göre hayli kolay olduğunu ancak bunu sürdürmenin zor olduğunu; Batı’da ise bunun tam tersi bir durumdan bahsediyordu. Çünkü Batı’da yıkılması hayli zor olan kültürel / ideolojik duvarlar vardı ve işçi sınıfı da bu duvarlar içinde bir kölelik durumu yaşıyordu. Öyleyse Rusya’da devrimin yaşayabilmesi ve Batı’da da mümkün olabilmesi için kullanılacak olan parametre bu kültürel kaynaklardı

İdeoloji kavramını olumsuz anlamının dışında, olumlu olarak kullanan bir diğer isim de Georg Lukacs’tır⁸. Lukacs, ideolojiyi yanlış bilinçle eşleştiren yaygın düşünceye katılmaz ve marksizmi de proletaryanın ideolojik ifadesi olarak ele alır. Ancak Lukacs, ideolojinin eleştirel yanını da hepten ortadan kaldırmaz ve bu eleştirel yönü Marx’ın ‘meta fetişizmi’nin kavramları ile yapar. Ancak onun vardığı nokta, olumsuz

⁶ Bu nokta ilerde Türk Devlet İdeolojisinin işçi hareketine yönelik temel yaklaşımlarından birisi olacaktı. Sendikalar kendi başlarına bırakılmazdı, onlar olsa olsa modernleşme / ilerleme sürecine köstek olmamalı ille olacaklarsa destek olmalıydılar.

⁷ Ayrıca bk. Anderson (2007).

⁸ Hem Lukacs hem de ilerleyen sayfalarda incelenecek olan Gramsci, ‘olumlu ideoloji’yi kullanırken Marx’ın Alman İdeolojisi’nden habersizdi. Dolayısı ile buradaki ‘olumlu’ ideoloji kavrayışı olumsuz modele bir tepki olarak değil, ondan habersiz olarak gelişmiştir (Barret 2004: 45).

anlamdaki ideolojinin ‘öteki’si ya da karşıtı olan ‘marksist bilim’ değil, ‘bütünlük’ kavramıdır. Lukacs, tüm bilinç biçimlerinin ideolojik olduğunu ancak bazılarının daha fazla ideolojik olduğunu öne sürer. Bu bağlamda burjuvaziye dair ideolojik olan şey, ‘şeyleşme’nin korkunç etkileri yüzünden toplumsal oluşumun bütünsel olarak kavranmasının hayli zor olduğudur. Çünkü şeyleşme, toplumsal yaşantıyı, onun kolektif bir süreç olduğunu unutturacak şekilde parçalar, böler ve bütünlüğün yerine tecrit edilmiş nesnelere veya kurumlar olarak gösterir. Eagleton (2005: 140-1), Lukacs’ın bu yaklaşımını Karl Korsch’un ideolojiyi kapsamamaya benzetmesine benzetir. Çünkü bu mecaz, parçayı bütününe yerine koyma anlamına gelmektedir. İşçi sınıfının toplumsal koşullarının farkına varması ve onu dönüştürmesinin tek yolu, toplumsal düzeni ‘bütünleştirme’ kapasitesidir, yani bütününe bakış açısını edinebilmeleridir (Eagleton 2005: 141; McLellan 2005: 29). Lukacs’ın yaklaşımına yönelik eleştiriler, genelde onu aşırı soyut olmakla suçlar. McLellan (2005: 30), proletaryaya attığı sınıf bilincinin sadece ‘parti’ tarafından temsil edileceğine yönelik aşırı sol yaklaşımı dışında bu bilincin nasıl geliştirileceğine dair ‘Tarih ve Sınıf Bilinci’nde bir kuramının olmadığını söyler.

Buraya kadar genelde Marksist geleneğin ideoloji konusundaki genel yaklaşımı sergilenmeye çalışıldı. McLellan (2005) çalışmasında ‘marksist olmayan gelenek’ten de bahseder. Bu başlık altında sıraladığı isimler Weber’den, Durkheim’e; Freud’dan Pareto ve Reich’e ve nihayet Mannheim’e kadar uzanır. Ancak burada tek tek tüm bu isimler üzerinde durulmayacaktır, ancak ideoloji konusunu yoğun bir şekilde tartışma gündemine sokan Karl Mannheim üzerinde durmak gerekecektir.

Lukacs, Batılı işçi sınıfının sosyalizm etrafında toplanmasındaki ‘akıl almaz’ başarısızlığını ‘yanlış bilinç’ ile açıklamıştı⁹. Marksist ilerleme anlayışı, işçi sınıfı ile sosyalizm arasındaki evliliğin olayların doğal akışı içinde gerçekleşeceği beklentisine dayanmaktaydı. Lenin’in öncüler teorisi ve pratiğinden esinlenen Lukacs ise doğrunun kavranmasının kendiliğinden gerçekleşeceğine ve bu doğruya herkesin ulaşabileceğine

⁹ 20. Yüzyılda Marksistlerin temelde uğraştıkları sorunların başında proletaryanın, marksizmin kendisine yüklediği tarihi rolü neden yerine getiremediği sorusu gelmekteydi. Bu soruna bir cevap bulmak için yapılan girişimlerin en etkili olanı, bu çalışmanın ilerleyen sayfalarında incelenecek olan Gramsci’den başka ‘Frankfurt Okulu’ olmuştur (bkz. Jay 2005: 173).

yönelik yaklaşıma mesafeliydi. Ona göre sosyal bilimcilerin yardımı olmaksızın işçilerin içinde buldukları sahte ve tahrif edilmiş gerçekliği zihinlerinden kapı dışarı etmeleri mümkün değildi ve ne kadar ‘rasyonel’ davranırlarsa dipsiz yanılısamanın o kadar derinlerine batacaklardı (Bauman 2000: 126).

Bilişsel perspektifi ile sınıfsal konumu, milliyeti veya mesleki uygulamaları tarafından belirlenen toplumdaki her grup, ‘bütünlüğü’ gözle görülebilen alanın dışında bırakan ‘kısmi’ bir gerçeklik içine kapatılmış durumdadır. Bütün gruplar kendi deneyimleri ile ulaştıkları bu kısmi gerçeklik üzerinde düşünürken, nesnel hakikat üzerinde kendi tikel çarpıtmalarını oluştururlar (Bauman 2000: 126). İşte Mannheim’in ideoloji dediği şey, sınırlı bir bilişsel perspektifle tasarlanmış olan bu çarpıtılmış bilgiydi. Doğruluk ile çarpıtma arasındaki fark bütünlük ile kısmilik arasındaki farka paralel olduğu için doğruluk tanım gereği ait olmamayla ve bağlı olmamayla özdeşleştirilmişti: ideolojik olmayan şey, ancak toplumsal olarak birbirinden ayrılmış bilişsel bakış açılarının hiçbirine bağlı olmayan bir bilgi olabilirdi. Toplumsal gerçekliğin doğru bilgisi kısmi olmayan, tikelcilik karşıtı bir bilgi olmalıdır, bu yüzden de bu bilgi ancak hiçbir tikel, sınıfsal, milli ya da dini gruplaşmaya bağlı olmadıkları için kendilerini bütün bilişsel konumlara yerleştirebilecek bir insan grubunun, ‘entelijansiya’nın işi olabilir (Bauman 2000: 126-7; Bauman 2003: 132). Bu grubun rolünü doğru dürüst oynamasını sağlayacak araç ise ‘bilgi sosyolojisi’ olacaktır. Bilgi sosyolojisi vasıtasıyla ideolojiler ile toplumsal olarak belirlenmiş avantajlı konumlar ve grup çıkarları arasındaki bağ teşhir edilebilirdi (Bauman 2000: 127). Grup çıkarlarından bahsedildiğinde ise esasından Mannheim’in ‘kısmi ideoloji’nin karşısına koyduğu ‘bütünlükçü ideoloji’si ima edilmektedir. Mannheim (2004: 87-99) bir çağın ya da bir grubun ideolojisinden bahsetmenin ancak o çağın ya da grubun bütünlükçü bilinç yapılarının niteliğinden bahsetmekle mümkün olabileceğini belirtmektedir. Buna göre kısmi ideoloji daha bireysel ya da psikolojik düzeydeyken ve çıkar psikolojisi üzerinden cereyan ederken bütünlükçü ideoloji, daha kapsayıcı bir düzeyde örneğin bir çağın düşünce sistemini ya da ‘doğru düşünebilme’ imkânının elden alınmasını ima eder biçimde gerçekleşmektedir.

Mannheim'in çalışmasında (İdeoloji ve Ütopya) ideolojinin anlamı biraz da ütopyanın karşısındaki bir konumda anlam bulur. Buna göre, ideoloji, toplumda temel konumları tutmuş olanların hem kendi konumlarını hem de toplumun mevcut yapısını savunmak için kullandıkları bir araçken, ütopya aynı toplumda bu konumda bulunmayanların, bu önemli pozisyonları ele geçirmeye dolayısı ile toplumun çerçevesini kırmaya yönelik yaklaşımlar anlamına gelmektedir (Mardin 2006: 308). Ancak yine de Mannheim'de ideoloji kavramı her zaman bu kadar net değildir ve bundan dolayı da genel yaklaşımı muğlâk bir anlatı sunar. Mannheim, kavramı bazen ne türden olursa olsun inancın toplumsal belirlenimi ile eşitleyerek, işe yaramaz hale getirecek ölçüde genişletirken bazen de aşırı bir biçimde daraltarak belirli aldatma edimlerine indirger (Eagleton 2005: 161; McLellan 2005: 51).

Gramsci ve Althusser'i incelemeyen önce kısaca Kolakowski'nin ideolojiye dair bazı saptamalarını işaret etmek çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, Türkiye özelinde bazı çözümlenmeler yaparken önemli dayanaklar sağlaması açısından önemlidir. Kolakowski (1988: 295) ideolojiyi kabaca bir sosyal gruba değerlerini sistematize etme imkanı veren algılamalar bütünü olarak ele almaktadır. Burada ideolojinin sosyal bir işlevi vardır o da değerlere yönelik inancı pekiştirmektir. Bu anlamda vatanseverlik, milliyetçilik, sosyalizm, demokrasi ve liberalizm birer ideolojidir. Ancak ideolojinin iki özel hali ayrıca vurgulanmalıdır. Bunlardan ilki mittir. Kolakowski (1988: 296) her toplumun ve siyasi hareketin değerleri sistematize eden, ortak bir geçmişten geldiklerine yönelik algıyı kuvvetlendiren kendi mitlerini oluşturduğunu belirtmektedir. İdeolojinin ikinci özel hali ise ütopya'dır. Değerlerin ütopik niteliği onların gerçekleşebilme bilgisinden bağımsızdır. Mit kendi sosyal psikolojik işlevi içinde var olan değerler etrafında toparlarken ütopya değerlerin sosyal kurumlar içinde gerçekleşeceği umudunu düzenler. Sonuçta hiçbir kitlesel sosyal hareket ütopyasız ve mitleri reddederek var olamaz.

1.5. Antonio Gramsci

Gramsci'yi klasik Marksist kuramdan ayrı bir yere koyan ve genel olarak 'hegemonya' 'sivil toplum' 'aydınlar' 'mevzi ve manevra savaşı' 'pasif devrim' ve 'tarihsel blok' gibi onun ismiyle özdeşleşen kavramlarla açıklanan yaklaşımı büyük ölçüde yaşadığı

dönemin koşullarından kaynaklanmıştır. Gramsci, hem yaşadığı dönemin sosyalist devrim pratiğine yani Sovyetler deneyimine hem de İtalya'nın geçirdiği sürece bakarak sosyalist topluma geçiş için bazı çözüm yolları bulmaya çalışmıştır. İşte sunduğu bu çözümler onu Marksist kuramda oldukça özgün bir yere koyar. Bu özgünlük büyük ölçüde Marksist sistemin bazı kabullerini ters çevirmesinden kaynaklanır. Bu ters çevirmelere aşağıda değinilecektir. Ancak öncelikle yukarıda bahsedilen dönemin koşullarına ve Gramsci'yi çözümler düşünmeye sevk eden İtalya ve Rusya'daki görünüme bakmak gerekecektir.

Rusya'da devrim öncesi Bolşevik-Menşevik çekişmesi esasında yönetime yöneliktir. Menşevikler Rusya'nın hala pre-kapitalist bir devlet olduğunu, dolayısıyla sosyalizme geçebilmek için öncelikle kapitalistleşmek gerektiğini vurgulayarak daha evrimci bir çizgi izlemekteydiler. Ancak Gramsci, şayet devrim yapma imkanı ya da şartları doğmuşsa o devrimin yapılması gerektiğinden yanaydı. Nitekim Bolşevikler devrimi gerçekleştirirken Batı işçi sınıfının ise bu pozisyondan hayli uzak olmaları ya da böyle bir devrimi gerçekleştirmekte başarısız olmalarının nedenleri üzerinde düşünen (Belge 2003) Gramsci, Batı'da ve Doğu'da devletin farklı yapısına yönelik açıklamalar getirerek Klasik Marksist sistemdeki devlet kuramını da hayli ciddi değişimlere uğratmıştır. Kabaca, Rusya'da devlet örgütlenmesi hiç de Batı'daki devlete benzemiyordu, oradaki devlet son derece baskıcı, yıldırıcı ve otokratik bir yapıdaydı. Dolayısıyla, Rousseau ya da Hegel'in çözümlenmeleri Batı'daki devleti analiz etmede faydalıysa da bu çözümlenmeler farklı bir karakter arz eden toplumlarda geçersizdi. Dolayısıyla Rusya'daki devrim yolu da kendine özgü olacaktı. Yani daha çok yer altı, gizli faaliyetlerle güçlenip devrim yapma teşebbüsüydü bu ve Rusya'da olan da buydu (Carnoy 2001; Hawkes 1996: 119). Ancak Batı toplumları için yaptığı çözümlemelerde devleti, basitçe ele geçirilecek ve güç kullanımına dayalı bir iktidar aygıtından farklı olarak, gerektiğinde zor gerektiğinde rızanın ancak ikisinin de dışlanmadığı bir alan olarak tanımlamıştır.

Gramsci, devrimci bir kitlesel işçi hareketinin yenilgisine ve işçi sınıfının geniş kitlelerince desteklenen faşist hareketin yükselişine tanıklık etmişti. Alternatif bir Marksist devlet yaklaşımı geliştirmesinin temel kaynaklarından bir tanesi bu deneyim

olacaktı. Öyleyse devlet, kendisi aracılığıyla, yalnızca yönetici sınıfın kendi egemenliğini haklı gösterip koruyan değil, aynı zamanda yönetimi altındakilerinin etkin rızasını da kazanabildiği pratik ve teorik etkinliklerin karmaşık bütünlüğüydü. Gramsci de işçi sınıfının bilinçlendirilmesi gerektiğine inanıyordu ancak O, bu bilinçlenmeyi Lenin kadar kolay görmüyordu. Ona göre, işçileri sınıfsal rollerini kavramaktan alıkoyan şey yalnızca kendilerinin ekonomik süreç içindeki konumlarına ilişkin kavrayış eksiklikleri değil, üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesinde yer alan devletin ta kendisiydi. Yani devlet, basitçe burjuvazinin baskı aygıtından ibaret değildi; devlet, burjuvazinin üst yapıdaki hegemonyasını içeriyordu (Carnoy 2001).

Yukarıda Gramsci'nin İtalya'daki deneyim karşısında bazı sorulara cevap aradığı belirtilmişti. İtalyan devrimci eylemi 1919-1920 yıllarında yenilgiye uğramıştı. Bu durum onu, kapitalist hegemonya karşısında uygun stratejiler aramaya sevk etmişti (Hawkes 1996: 115-6). Temel soru, egemen ve bağımlı sınıflar arasındaki durumun nasıl değiştirileceği, egemen sınıfların hegemonyasının nasıl alt edileceği üzerineydi. Carnoy (2001) Gramsci'nin bu soruya verdiği cevabın temelde üç ayak üzerinde durduğunu belirtir.

Bu ayaklardan ilki 'hegemonya krizi'dir. Gramsci'nin kuramının çift kutupluluğu hegemonya krizinde açıklayıcı olabilir. Yani Gramsci, aslında ne zaman bir bütünleşmeden bahsederse bu aynı zamanda bir dağılmadan bahsettiği anlamına da gelmektedir: Hegemonya krizi olmaksızın hegemonyadan da bahsedilemez. Bu krizin söyleminde Gramsci'yi önemli kılan nokta, bunu ekonomik krize değil daha üst yapı unsurlarına atıfla açıklamasıydı. Bu krizin bir eyleme yol açabilmesi kitlenin bilinçli olma durumuyla ilgiliydi. Kısacası, Gramsci, egemen sınıfların egemenliklerinde hegemonya ne kadar önemliyse, bu egemenliğin çözülmesinde de bu hegemonyanın krizi o denli önemli olmaktaydı.

Gramsci'nin cevabındaki ikinci ayak 'mevzi savaşı'dır. Gramsci, sivil toplumun önemini ve Batı toplumundaki yerini anlatmak için savaş türlerine dayanan bir metafor kullanır: Manevra savaşı ve mevzi savaşı. Manevra savaşı temelde farklı iki gücün / ordunun herhangi bir savaş alanında bir araya gelerek (meydan savaşı), neticenin o anda belirlenmesidir. Burada da gerek savaş öncesi gerekse savaş sırasında yapılacak

taktikler önemlidir ancak temelde tarafların fiziksel donanımları ve güçleri savaşın galibini belirler ve her iki taraf karşı karşıya geldiklerinde netice o karşılaşma sonucu belli olur. Ancak teknolojinin gelişmesi, ağır makineli silahlar, tanklar vb. araçların gelişmesi ile artık bu klasik savaş modeli miadını doldurmuş oluyordu. Artık savaşlar iki ordunun bir alana gelerek kısa bir sürede bir sonuca vardıkları formdan, tarafların karşılıklı siperler kazarak içinde aylar, duruma göre yıllar boyu süren bir mücadeleye dönüşmüş durumdaydı. Yani artık düşman hattına doğru ilerlemek o kadar da kolay değildi, ancak uzun süreli mücadeleler sonucu elde edilen bir siper başarısı sonrası biraz daha ilerleyip yeni bir siper içine girmek gerekiyordu (Belge 2003). Başka bir deyimle bazı durumlarda mücadele açıktandır. Bu gibi durumlarda cepheden saldırmak işe yarayabilir ancak mücadelenin bu denli açık olmadığı durumlarda (ki Batı toplumlarında durum böyledir) mücadele de başka şekillerde örneğin siper savaşı şeklinde sürdürülmeliydi (Crehan 2006:96). Ayrıca mevzi savaşında sadece siperler değil, alandaki ordunun gerisindeki bütün bir sanayi ve örgütler sistemi de rol oynar (Anderson 2007: 22). Yani artık sadece savaşan askerler değil, onlarla birlikte kitlesel bir arka kuvvet de gerekmektedir. Bu kavram Gramsci'deki 'sivil toplum' ve 'hegemonya' ilişkisini oldukça iyi açıklar.

İşte Gramsci, Rusya'daki devrimi manevra savaşına benzetirken, Batı'da işlerin bu denli kolay olmamasını ise buralarda güçlü bir sivil toplumun varlığı nedeniyle siper savaşına benzetiyordu (aktaran Carnoy 2001, Anderson 2007: 23): 'Sivil toplumun üstyapıları, modern savaşlardaki siper savaşlarına benzer. Savaş sırasında, şiddetli bir topçu ateşinin düşmanın bütün savunma düzenini yıkmış görüldüğü, gerçekte ise yalnızca dış çeperi yıktığı anlar olur; ilerleme ve hücum anında, saldırıya geçenler kendilerini hala etkili olan bir savunma hattının direnişi ile karşı karşıya bulurlar.' Öyleyse proletaryanın, Rusya'dakine benzer bir şekilde devletin denetimini doğrudan bir saldırıyla ele geçirmesi mümkün değildi. Çünkü devlet iktidar sisteminin sadece bir kısmını teşkil etmekteydi ve bu kısım da bu sistemin en önemli bölümü bile olmayabilirdi. Ancak belirtmelidir ki Gramsci'nin metinlerinde devlet ile sivil toplum arasındaki ayırım tüm notlar boyunca bu kadar net değildir. Devletin konumu üç farklı konum arasında bir salınım gösterir (Anderson 2007: 29): "Devlet sivil toplumla 'dengeli bir ilişki' içindedir; sivil toplumun sadece bir 'dış yüzeyi'dir, sivil toplumun

özerkliğini yok eden bir ‘devasa yapı’dır.’” Ancak Anderson (2007: 29-30) salınıminin bu üç noktadan da taşabildiğini belirtmektedir ve başka pasajlara bakıp başka bir üçlü niteleme yapılacağını belirtir: “sivil toplumun zıddı olan devlet, sivil toplumu saran devlet¹⁰, sivil toplum ile aynı şey olan devlet¹¹.” Bu salınımlara rağmen Gramsci’yi yine de devlete yönelik çözümlemesinde ikili bir perspektif sunarak klasik Marksist yaklaşımı sarsan kişi olarak görmek mümkündür. Gramsci (2003: 257), bu ikili perspektifi ‘Centaure’ye benzetir: “Bu iki aşama Machiavelli’nin yarı hayvan yarı insan yaratığına (Centaure) benzer: Vahşi hayvan ve insan, zor başvurma ve anlaşma, otorite ve egemenlik, şiddet ve uygarlık, bireysel evre ve evrensel evre (kilise ve devlet) kışkırtma ve propaganda, taktik ve strateji vb.”

Carnoy (2001), Gramsci’nin bahsettiği bu mevzi savaşının dört önemli ögesi olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki, her tekil ülkenin doğru bir şekilde keşfinin gerekliliği ile ilgilidir. Gramsci, mevzi savaşına atıf yaparak, başta Marx olmak üzere ondan sonraki ardıllarının manevra savaşına öncelik veren sürekli devrim fikrinden ayrılıyordu. Ona göre sürekli devrim kavramı, 1. Dünya Savaşı öncesi kapitalist dünyada meydana gelen muazzam gelişmeleri dikkate almamaktaydı. Dolayısıyla her ülke, durumunun ne olduğuna göre incelikli analiz edilmeliydi.

Mevzi savaşının ikinci önemli ögesi, devlet aygıtının bir ‘karşı-hegemonya’ ile kuşatılması fikrine dayanmaktadır. Gramsci’ye göre bu karşı-hegemonya, işçi sınıfının kitlesel örgütlenmesi tarafından ve işçi sınıfı kurumları ve kültürünün gelişmesiyle oluşturulacaktı. Yani proletarya ordusu, ideolojik olarak donatılmalı, burjuva varoluş yaklaşımına karşı yeni bir dünya görüşü ile yeni yaşam ve düşünce biçimleriyle, yeni bir ahlakla yeni düşüncelerle silahlanmalıdır. Buna göre geliştirilecek olan bu alternatif ahlak ve kültüre dayanan karşı-hegemonya bloğu sivil topluma (sendikalar, siyasi

¹⁰ Gramsci (2003: 323) bunu açıkça formüle eder: “...denebilir ki Devlet = siyasal toplum + sivil toplum, yani zorlayıcı bir güce bürünmüş hegemonya.

¹¹ Gramsci (2003: 247), sivil toplum ile devletin aynı şey olduğunu liberal bir yanılısama çerçevesinde anlatır. Buna göre yanılısama, ekonomik alanın sivil topluma ait alan olduğu ve devletin bu alana müdahale etmemesi gerektiğine yöneliktir. Halbuki, Gramsci’ye göre burada devlet ile sivil toplum aynı şeydir ve serbest mübadele de devletin damgasını taşıyan yasalarla zorla getirilip sürdürülen bir düzenlemedir.

partiler, demokratik örgütler, eğitim anlayışı, basın vb) egemen olursa ancak bu durumda hâkim bloğun hegemonyası alt edilebilir (Erdoğan 2006: 117).

Mevzi savaşının üçüncü ögesi, bilinç meselesi ile ilgilidir. Bu noktada birbiriyle ilgili farklı düzeylerden bahsedilebilir. Öncelikle, farklı pozisyonlarda da olsa toplumsal sınıfın bütün üyeleri aynı çıkar dayanışması seviyesine gelebilmelidirler. Mesleki özdeşleşme sağlandığında sonraki düzeye erişilir. Bu düzey ise bazı siyasi ve hukuki hak talepleri ile ilgilidir. Son düzeyde ise birey artık bir karşı-hegemonya geliştirilebilecek bir bilinç düzeyine erişir.

Mevzi savaşındaki son öge ise Gramsci'nin 'modern prens' dediği ve yine bilinç ile ilgili olan partiye¹² dairdir. Gramsci de tıpkı Lenin gibi partiyi bir bilinçlendirme aracı olarak görür, ancak Lenin, partiyi genelde dışarıdan bilinç taşıyan, proletaryadan ayrı bir oluşum olarak görürken, Gramsci, devrimci partiyi bir bütün olarak işçi sınıfıyla ilişkilendirir. Başka bir deyişle Gramsci, partinin kitlelerden kopuk bir bürokratik klik olarak kalmaması gerektiğini ve bunun için de kitle ile parti arasında demokratik organik bir ilişkinin olması gerektiğini vurgulayarak Lenin'den ayrılır (Gül 2006). Ona göre, işçi sınıfı tıpkı burjuvazinin yaptığı gibi kendi organik aydınını oluşturma kapasitesine sahiptir ve partinin rolü de bu aydınların etkinliklerini yönlendirmek ve sınıfla geleneksel entelijansiyanın bazı kesimleri arasında bağlantı sağlamaktır. İşte burjuvazinininkine alternatif bir kültür ve ideolojinin oluşturucuları olacak olan bu aydınlardır ve nihayetinde sosyalizm böyle bir hegemonya üzerine kurulacaktır (Gül 2006; Carnoy 2001).

Yukarıda bahsedilen temel soruya yönelik Gramsci'nin verdiği cevaptaki üçüncü temel ayak ve aynı zamanda Gramsci'nin düşüncesindeki merkezi bileşenlerden birisi de olan aydınlar konusudur. Ona göre aydınlar, inanç ağlarını ören ve kurumsal ve sosyal

¹²Çağdaş dönemde yeni *Prens* rolünü oynayacak olan artık kahraman bir kişi değil, fakat siyasal partidir. Bu, her belirli anda, çeşitli ulusların çeşitli iç ilişkilerinde yeni tip bir devlet kurmayı düşünen akılsal ve tarihsel olarak bu amaçla kurulmuş olan partidir (Gramsci 2003: 234). Modern Prens olarak partinin rolünün ne anlama geldiğini Crehan (2006: 133) şu şekilde aktarmaktadır: "Machiavelli'nin tek bir prensin yönetiminde İtalyan ulus-devletinin ortaya çıkışını kurumsallaştırması gibi, modern dönemde var olan burjuva hegemonyasının yerini alabilecek yeni sosyalist bir hegemonyanın kuramını yapmak önemlidir. Ancak bu yeni hegemonya, tek bir bireyde, Machiavelli'nin Prensini denginde vücut bulmaz. Bir başka deyişle, modern prens Komünist Parti olacaktır." Ayrıca bkz. (Gramsci 2003: 203-217)

ilişkileri düzenleyen yani hegemonya kurulmasında temel rol alan aktörlerdir (Sassoon 1988: 194). Altyapı ile üstyapı arasındaki bağların oluşturucusu olarak gördüğü ve her besini özüksenebilir kılan mide suyuna benzettiği aydınlar konusunda öncelikle dönemin geleneksel sol görüşünde yaygın olarak kabul gören ‘sınıftan bağımsız, sınıf ilişkilerinin dışındaki aydın’ mitini yıkmıştır.

“Sanılır ki aydın, ulusun halk kesiminden ayrı ve kopuk olur, halkın ilksel tutkularını duymaz, bu tutkuları belirli bir tarihsel durumun içinde açıklar ve buna uygunluğunu saptar ve bunları diyalektikçe tarihin yasalarına, yüksek bir dünya görüşüne bağlar; bilimsel ve bütünleşmiş bir yöntemle, ‘bilgi’yi yoğurursa gerçekten aydın olacaktır. Bir tutku olmazsa, yani aydınla ulusun halk kesimi arasında bir duygu bağıntısı olmazsa tarihsel bir politika olamaz. Böyle bir bağ olmaksızın aydınla ulusun halk kesiminin ilişkileri salt bürokratça biçimsel ilişkilere indirgenmiş olur; böylece aydınlar bir kastı ya da (örgütsel merkezilik) adı verilen bir kutsal kişiler topluluğu oluştururlar” (Gramsci 2003: 134).

Gramsci, tamamıyla bağımsız ve hâkim sınıfın etkilerinden azade bir aydınlar grubunun olamayacağını belirtir. Gramsci, aydınları eski ve yeni tip olmak üzere ikiye ayırır, bunlardan ilkinde ‘geleneksel’ ikincisine ise ‘organik’ aydın adını verir. İlkinde geleneksel denmesinin nedeni kaybolmakta olan ya da önceki toplumsal formasyonun / üretim tarzına bağlı olmaları ve yükselmekte olan sınıfa organik olarak bağlanamayışlarıdır. Bağla (1977), bu iki tip aydın arasındaki ayrımı özlü bir biçimde anlatmaktadır: “aydınlar yönetim işlevini faal olarak hangi sınıfın hesabına yapıyorlarsa o sınıfa göre organiktirler; aynı zamanda bir önceki üretim tarzına veya kaybolmakta olan bir sınıfa bağlı oldukları için gelenekseldirler.” Yani aslında hâkim üretim ilişkileri içindeki geleneksel aydın da bir zamanların organik aydınıydı (Crehan 2006: 204).

Ancak bu iki tip aydın değişmez değildi. Dolayısıyla nasıl ki, yeni yönetici sınıf geleneksel aydınları buhran dönemlerinde organik aydınlara bağımlı kılarak onları safına sokuyorsa, Gramsci’nin amacı da bu geleneksel aydınları proletarya ile organik bir ilişkiye sokmak, onları yeni bir aydın haline getirmektir, başka bir deyişle geleneksel aydınların mutlaka ve mutlaka belli bir sınıfla organik bağ oluşturmak zorunda olmadıklarını göstermektir (Bağla 1977). Gramsci’de aydınların rolü merkezi bir yer teşkil eder. Devrim öncelikle üstyapıdan başlayacağı için yani kültürel bir devrim ekonomik altyapıdan önce başlayacağı için ekonomik koşulların uygun hale

gelmesini beklemeden, altyapıdaki değişimi hızlandıracak koşulları hazırlayacak etkenlerde aydınların rolü hayli önemliydi.

Gramsci denince aslında ideolojiden çok onun temel kavramlarından birisi olan 'hegemonya'¹³, akla gelir ve bu kavram ne tamamıyla ideolojiyi dışlayan, ne de ideoloji ile sınırlı bir kavramdır. Hegemonya ideolojiyi de içine alan ve hâkim sınıfın egemenliğini çözümlenmede son derece işlevsel bir kavramdır. Her ne kadar sözcüğün Gramsci'deki kullanımı zaman zaman 'baskı ve zor kullanma' anlamına gelse de asıl olarak sözcük, *egemen bir grubun kendi hâkimiyetini sürdürmek için hâkimiyet altına aldığı insanların rızalarını sağlamada kullandığı tüm pratik stratejiler* anlama gelmektedir (Eagleton 2005: 163-4; 168). Dolayısı ile kavramın ideoloji ile ilk farkına burada karşılaşılr. İdeolojinin genelde zorla dayatıldığı ortadayken hegemonya daha incelikli bir stratejiler alanını gösterir. Dolayısıyla hegemonya belki zaman zaman ideolojiyi, içindeki zorlama unsuru ile birlikte, içeren daha geniş bir kavramlaştırmadır. Burada sağlanan rıza geniş bir sosyal mutabakata işaret etmektedir ve ideolojinin rolü ise bir yapıştırıcı konumundadır (Tuncer 2008). Eagleton (2005: 164-5), Gramsci'deki hegemonyanın önemli iki kaynağına işaret eder. Bunlardan ilki demokrasi yanılması, ikincisi ise devletin tarafsızlığı varsayımıdır. İlkinde kitleler kendi kendilerini yönettiklerini sanarak, ikincisinde ise devletin tüm sınıfların üstünde olduğu yani tarafsız bir örgütlenme olduğunu sanarak siyasal hegemonyanın talep ettiği rızayı üretmiş olurlar. Hegemonya basitçe kurulan ya da sağlanan bir durum değildir ve sağlanması için ideolojik, kültürel, ekonomik, siyasal v.s. gibi birçok parametrenin desteğine ihtiyaç duyar.

Hegemonyadan bahsedildiğinde baskı aygıtlarının tümünün olmadığı bir durumdan bahsedilmez. Devlet yine bazı baskı araçlarına ve güç kullanma tekeline sahiptir ancak yine de ağırlıklı olarak rızanın başat olduğu, yönetilenlerin bazı mekanizmalar yoluyla

¹³'Hegemonya' kavramı neredeyse Gramsci ile özdeşleşmişse de aslında kavramın Gramsci'nin kullandığı anlamdaki kullanımı daha önceleri Rus Sosyal Demokrasi hareketinin temel sloganıydı (Anderson 2007: 31): "Gegemonia (hegemonyanın Rusçası) terimi 1890'lardan 1917'ye kadar Rus Sosyal-Demokrat hareketinin en temel siyasal sloganlarındandı. Kodlaştırdığı fikir ilk defa Plehanov'un 1883-4 yazılarında belirmişti. Plehanov, Rus işçi sınıfının işverenlere karşı ekonomik mücadeleyle yetinmeyip, Çarlığa karşı siyasal mücadele de vermesi gerektiğini vurgulamıştı." Yine Anderson'un (2007: 35) belirttiği gibi kavramın Rusya'daki yoğun kullanımı Ekim devriminden önceki işçi hareketi içinde yaygınken, devrimden sonra kavram işlerliğini yitirmiştir.

gönüllü uyum sergiledikleri bir durum söz konusudur. Bu durumu sağlayan mekanizmalar oldukça muhtelifdir: Özel televizyon kanalları, aile, kilise, okul, gazeteler, ordu vb... Dolayısıyla sadece devletin doğrudan kurumlarının yanında hatta daha etkileyici alan olarak sivil toplum, kültürel alan bu hegemonyayı sağlayan en önemli unsurdur. Bu noktada yukarıda Doğu ve Batı'da devletin niteliğine yönelik yapılan ayırım unutulmamalıdır. Dolayısıyla 'toplumsal yaşamın dokusuna baştan sona yayılmış ve böylece bir alışkanlık, görenek veya kendiliğinden gelişen etkinlik gibi doğallaşmış ve görünmez bir hal'e gelen iktidar, artık baskıcı, zorba bir kurum değil, toplumsal düzenin 'sağduyusu' haline gelmiş bir iktidar konumundadır (Eagleton 2005: 166;169). Gramsci'nin Batı toplumu için mücadele edilmesini, ya da bir karşı hegemonya kurulmasına çabaladığı iktidar bu şekildeydi. Ancak burada 'hegemonya' tüm kapıların kapalı olduğu, her şeye baştan aşağı hükmeden bir tablo olarak okunmamalıdır. Hegemonya aynı zamanda karşı-hegemonyanın da nüvelerini içinde taşıdığından, Gramsci'nin analizinde duygulardan, umutlardan beslenen bir devrim taslağı vardır (Gül 2006).

Gramsci'nin ideoloji konusundaki yaklaşımına bakılacak olunursa, onun ideolojiye yüklediği anlamın, şimdiye kadar onun ismiyle özdeşleşen kavramlar olarak sunulan nitelermeler ile oldukça uyumlu bir birliktelik sergilediği görülecektir. İdeoloji, kültür ile birlikte kitlelerin içinde sosyalleştikleri ve eritildikleri bir alanı göstermektedir (Gül 2006). Gramsci organik ideolojiler ile rastgele olan ideolojileri ayırır. Bu ayrımı yaparken, aydınlar, tarihsel blok, hegemonya v.b. gibi kavramlarıyla oldukça uyumlu bir açıklama geliştirir:

“... tarih bakımından organik, belirli yapı için zorunlu olan ideolojiler ile, keyfi, rasyonalist, 'kısıtlı' ideolojiler arasında ayırım yapmak gereklidir. Tarih bakımından zorunlu olmaları nedeniyle bunların bir geçerliliği vardır; bu da 'psikolojik' bir geçerliliktir; bu ideolojiler insan yığınlarını 'örgütler', insanların üzerinde harekete geçecekleri, durumlarının bilincine erecekleri, savaşacakları vb. zemini hazırlar; 'keyfi' olanlar ise bireysel 'hareketlerden', polemiklerden, vb. başka bir şey meydana getirmez (bunlar da büsbütün yararsız değildir, çünkü hakikate karşı çıkan ve onu pekiştiren bir hata rolünü oynarlar)” (Gramsci 2003: 79).¹⁴

¹⁴ Vurgular Gramsci'ye aittir.

Burada, üzerinde durulması gereken noktalardan birisi ilerde de görüleceği gibi Althusser'in oldukça fazla Gramsci'nin etkisinde kaldığıdır. Bir diğer nokta da her ne kadar Gramsci analizlerini sanayi ülkeleri için yapmışsa da bu çözümlerinin Türkiye'yi okumada oldukça işlevsel olabileceği ile ilgilidir. Gramsci'nin (ve daha sonra Althusser'in) bahsettiği tüm kurumların siyasi hegemonya üretmede hayli işlevsel olduğu açıktır. Ancak hem Gramsci'nin hem de Althusser'in buldukları toplum için saydıkları 'kilise' kurumunu 'din kurumu' ya da 'camii' olarak değiştirmek gerekiyor. Türkiye, her ne kadar Anayasa'sında 'laik' bir ülke olduğunu belirtse de öteden beri tartışmaların odağında olan 'Diyanet İşleri Başkanlığı' kurumu, bu laikliği Türkiye'ye özgü bir forma bürümekte ve tartışılır kılmaktadır¹⁵. Ayrıca bu kitlelerin yoğun olarak iştirak ettikleri 'cuma namaz'larının vaazlarının bu kurumca belirlenmesi ve hatta bu vaazların içeriğinin incelenmesi din kurumunun bu anlamda kilisenin bazı işlevlerini taşıdığını düşündürmektedir. Tabii ki din kurumunun bu işlevsel kullanımı sadece cumhuriyet dönemi¹⁶ ve sadece Türkiye ile sınırlandırılmamalıdır (ör. Bkz. Kara 2008b; Bulaç 2008; Aköz 2008; Kazancı 2006b).

Din kurumuna yapılan bu atıf gerek Gramsci ve özellikle gerekse Althusser'in sıklıkla din kurumuna yaptıkları vurguyu haklılaştırması nedeniyle yapılmıştır. Ancak burada hâkim bloğun hegemonya kurmada kullandığı kurum ve stratejiler son derece muhtelifdir. Türkiye özelinde belirtilecek olunursa tekrarlama pahasına bir daha belirtmekte fayda var ki bu çalışmada Gramsci'den ya da Althusser'den ödünç alınacak olan kavramlar söz konusu düşünürlerin kullandığı bağlamdan farklı bir çerçeve için kullanılacaktır. Yani burada basit bir Marksist analizde kullanılacak olan dikotomi (burjuva sınıfı ve proletarya sınıfı) farklı bir görünüme, devletçi bir bürokrasi eliti ile geniş kitleler arasındaki bir farklılığa işaretle kullanılacaktır. Bu anlamda Gramsci'nin 'pasif devrim' kavramı oldukça açıklayıcı durmaktadır. Bu kavram, siyaset, ideoloji ve toplumsal ilişkilerdeki değişiklikleri ekonomideki değişikliklere

¹⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı kurumunun konumuna dair kapsamlı bir tartışma için bkz. Kara (2008a)

¹⁶ "... Mahmud, Şeyhülislam'ına, hükümdar kararı teorisinin uzlaşmaz bir kesinlikte ifade edileceği bir kitap yazması için emir verdi. Sonuç, Peygamber'in, hükümdarlara mutlak itaatin gerekli olduğu hususundaki yirmi beş hadisinin bir koleksiyonu idi" (Mardin 2006: 168-9). Ayrıca Türkiye'de dünyevi bir din olarak 'Atatürkçülük'ün devletin resmi dini olduğu ve bunun hiç olmazsa görünüşte benimsemenin zorunlu olmasından dolayı da Türkiye'nin laik olamayacağına dair bir yorum için bkz. İnşel (1989).

bağlar. Gramsci, pasif devrim kavramını, egemen sınıf hegemonyasını sürdürmek, kitlelerin siyasal ve iktisadi kurumlar üzerinde baskıda bulunmasını önlemek amacıyla devlet iktidarının sürekli yeniden düzenlenmesini alt sınıflarla ilişkisini anlatmak için kullanır. Bu kavramda örtük olarak genişletilmiş bir devlet bulunur, genişlemenin kendisi de kitlelerin örgütlendikleri ve tarihte ilk kez kendi kendilerini yönetme potansiyeline sahip oldukları modern bir çağın ürünüdür. Dolayısı ile demek ki, kitlelerin özerklik potansiyeli aynı zamanda devletin genişlemesine de neden olmuştur. Potansiyel aktif kitlelerle karşı karşıya kalan devlet, hegemonyası herhangi bir şekilde zayıflatıldığında ‘pasif devrim’ tekniklerini kullanır. Buradaki ‘pasif’ yön, devrimci bir hasmın gelişmesinin, sergilediği devrimci potansiyelin önlenmesi, bertaraf edilmesidir (Carnoy 2001). Gramsci bu kavramı, burjuvazinin sınıfsal konumunu nasıl koruduğunu ya da hegemonyasının nasıl sürdürdüğünü anlatmak için kullanır. Bu anlamda büyük ekonomik ve siyasal krizlere rağmen kapitalizmin görece istikrarı – ki o buna Amerikanizm ve fordizm der- birer pasif devrim örnekleridir (Sassoon 2000: 77). Yani burjuvazinin, kendi hegemonyası, üretici güçlerin genişlemesi karşısında zor durumda kaldığında ya da bu genişleme ile başa çıkamadığında devlet aracılığı ile pasif devrime başvurduğunu belirtir.

‘Pasif devrim’ kavramı Hapishane Defterleri’nde iki bağlamda geçer (Günersel 2007; Tuğal 2006; Davis 1979: 46-8): Bunlardan birincisi kitle katılımı olmayan devrim anlamındadır. Yani bir ülkedeki kitle mobilizasyonunun etkisiz hale getirildikten sonra, onun taleplerinin bir kısmının var olan sistem tarafından karşılanması anlamındadır. İkinci bağlam ise devrimlerle ilgili söylem, simge ve bazı yapısal dönüşümlerin içinin boşaltılarak, devrimi engelleyen blok tarafından yürürlüğe konulmasıdır. Bu kavramı bir farkla Türkiye’deki birçok gelişmeyi anlatmak için de kullanmak mümkündür. Bu fark da Türkiye’den bahsedildiğinde burjuvaziden çok bir devlet seçkinleri grubunun ya da bürokratik bir elitin devletin gücünü kullanmasıdır. Dolayısıyla gerek endüstri ilişkilerinin kurumsallaşmasından önce gerekse sonrası dönemde bu kesimin çalışanlara yönelik takındığı tasarruflar Gramsci’nin kullandığı ‘pasif devrim’ kavramına oldukça benzemektedir.

Türkiye’de devlet, daima merkeziyetçi bir refleksle kontrolü elden bırakma eğiliminden uzak olmuş ve bu bağlamda siyasetin başlıca unsurları olan siyasi partiler başta olmak üzere bu çalışmanın temel konusu olan işçi örgütlerini de daima kontrolü altında tutmaya çalışmıştır. Herhangi bir şekilde bu kontrol veya denetim alanını zorlayan hareketler ya hukuki tasarruflar ya da yürütmeye doğrudan müdahaleler şeklindeki stratejilerle engellenmiştir. Bu anlamda Türk siyasasını açıklamak için Şerif Mardin’in (1990) kullandığı merkez-çevre kavramını da bu çözümlemeye katarak düşünülecek olunursa, Türkiye’de merkezdeki güç bloğunun egemenliğini nasıl sürdürdüğüne dair sorulacak bir soruda Gramsci’nin yukarıda bahsedilen kavramları oldukça açıklayıcı olabilir. Gramsci’den hayli etkilenen ancak yeni bir kavramsal çerçeve ile bu merkezin egemenliğini nasıl sürdürdüğüne dair soruya daha kurumlar üzerinde kristalize olmuş bir yanıt Althusser’den gelir. Althusser ideoloji konusunda 20. Yüzyılın ikinci yarısındaki tartışmalara yaptığı katkıyla en fazla etkili olmuş isimlerin başında gelmektedir. Üstelik Gramsci’nin ima ettiği ya da yer yer doğrudan göndermede bulunduğu bazı kurumları ‘devletin ideolojik aygıtları’ adıyla kavramsallaştırması oldukça işlevsel bir çerçeve sunmuştur.

1.6. Louis Althusser

Kapitalist dünyanın özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonraki ‘altın yılları’nın 1960’lara kadar olan kısmında liberalizm, Marksizm karşısında daha ‘yaygın ve popüler’ bir konuma yükselmişti. Özellikle Anglo Sakson dünyada “akademik bir konu olarak toplum kuramı ezici bir biçimde ... liberal olmuştur; öyle ki bazı saygıdeğer istisnalar dışında, akademisyenler, ya Marxizmi ihmal etmişler ya da daha hoş buldukları (görüşleri savunmak için) onu kalıplaşmış bir biçimde ele almışlardır” (James 1997). Ancak 1960’lar bu tablonun Marksizm kısmında oldukça yoğun bir hareketlenmeye sahne olmuştur. İşte Althusser’in tablonun bu kısmına yönelik önemli katkılar sağlayan çalışmaları bu dönemin ürünüdür. 1960’ların ikinci yarısında yayımlanan ve Althusser’in geniş çapta tanınmasını sağlayan iki önemli çalışması (*Marx İçin ve Kapitali Okumak*) temelde Marx’ın yanlış anlaşıldığı ve yeterince değerlendirilmediği noktasından çıkar (James 1997; Geras 1988: 15).

Althusser, yukarıda belirtilen iki çalışmasının yanında '*İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*' adlı makalesinin de yer aldığı *Lenin ve Felsefe* ile dönemin entelektüel tartışmalarını hayli etkilemiştir. Ancak burada Althusser'in tüm bu tartışmalardaki yerine dair kapsamlı bir tanıtımı çalışmanın sınırlarını aşmak anlamına gelecektir. Dolayısıyla bu çalışma için, onun ideolojiye dair söyledikleri öncelikli olacaktır. Althusser, ideoloji ile ilgili yaklaşımını öncelikle '*Marx İçin*'deki bir bölümle gösterir ancak onu ideoloji ile ilgili tartışmalara sıklıkla dâhil eden ünlü çalışması '*İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*' adlı makalesidir. Althusser'i bu çalışmanın temel çıkış noktalarından birisi yapan temelde bu makale ve kullandığı devletin ideolojik aygıtları (DİA) kavramıdır. Burada da öncelikle ideoloji için 'imgesel bir ilişki' dediği Marx İçin'deki ideoloji yaklaşımı ve daha sonra esas olarak DİA kavramının genel bir çerçevesi sunulacaktır.

Althusser (2002: 283), ideolojiyi tarihin bir uru ya da sapması olarak görmez. Ona göre ideoloji toplumların tarihsel yaşamlarının temel bir yapısıdır. Dolayısıyla ideolojiyi herhangi bir toplumsal formasyondan dışlamak mümkün değildir. İdeoloji, ekonomi ve politika ile birlikte bu formasyonun temel unsurlarındandır. "Dolayısıyla ideoloji, mevcut haliyle, her toplumsal tümlüğün organik anlamda parçasıdır. Sanki insan toplumları, bu özgül oluşumlar olmadan, ideolojilerden oluşan bu temsil sistemleri olmadan varlığını sürdürememiş gibi cereyan eder her şey. İnsan toplumları, sanki soluk almaları için, tarihsel yaşamları için kaçınılmaz element ve atmosfermiş gibi ideoloji salgılarlar" (Althusser 2002: 282). Bu salgıyı toplum tarafından üretilen her şeyde bulmak mümkündür, örneğin sanat veya edebiyat (Althusser 1971: 221-7). Yani kısaca Althusser (1988: 63) ideolojiyi çok şematik olarak anlatılacak olunursa verili bir toplumda bir temsiller sistemi ve roller olarak ele almaktadır. Althusser ideolojiyi temelde bilinç dışına¹⁷ ait bir kavram olarak görür bundan dolayıdır ki ideolojiyi bir sapma olarak görmez ve dolayısıyla onun komünist bir toplumda da vazgeçilmez bir unsur olacağını belirtir. Bu anlamda ideoloji sonsuz ve ebedidir. Sınıfsız toplumda da yerini alacak ve tarih üstü olan görevini, birleştirici bir rolle yerine getirecektir (Yılmaz 2001).

¹⁷Althusser'in temelde ideolojiyi bilinç dışı ile ilişkilendirmesi ilerde onun ideolojiyi 'tarihsiz' olarak nitelemesinin de temelini oluşturacaktır (örneğin bkz. '*İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*).

Althusser, kendini dayatan yapılar olarak gördüğü ideolojiyi bir temsiller sistemi olarak ele alır:

“Ama bu temsiller, çoğu zaman ‘bilinç’le alakasızdır: Bunlar çoğu zaman imgelerdir, kimi zaman kavramlardır, ama öncelikle insanların büyük çoğunluğuna, onların ‘bilincinden’ geçmeyen, kendilerini yapılar olarak dayatırlar. Bunlar algılanan – kabul edilen – maruz kalının kültürel nesnelere ve insanların hakim olmadığı bir süreçle işlevsel olarak insanlar üzerinde etkide bulunurlar” (Althusser 2002: 283).

Althusser (2002: 286), ideolojinin insanları yetiştirmek, dönüştürmek ve onları kendi varlık koşullarının gereklerine cevap verebilecek hale sokabilmek için her topluma gerektiğini bu anlamda sınıfsız toplumda da ideolojinin bir gereklilik olduğunu vurgularken aslında ideolojinin Geuss’taki (2002) ‘betimsel’ anlamını¹⁸ hatırlatmaktadır. Yani ideolojinin buradaki anlamı ne iyidir ne de kötüdür, çünkü burada ideoloji her toplumsal formasyonun atmosferinin vazgeçilmez organik bir bileşesidir (Yılmaz 2001). Burada sadece egemen sınıfın kullandığı bir aparat olmaktan öte egemen sınıfın kendi konumunun da içinde belirlendiği bir kavramdan bahsedilmektedir (Althusser 2002: 286): “Bir ideolojinin sınıf işlevinden söz edildiğinde, egemen ideolojinin, egemen sınıfın ideolojisi olduğunu ve yalnızca sömürülen sınıf üzerinde tahakküm kurmasına değil, dünyayla yaşanan ilişkisini gerçek ve doğrulanmış olarak kabul ettirerek kendini de egemen sınıf olarak oluşturmasına yaradığını anlamak gerekir.” Öyleyse yukarıda da belirtildiği gibi Althusser’de ideoloji, ne salt bir çarpıtma ya da gerçeklikle bizler arasına giren bir perde ne de meta üretiminin kaçınılmaz bir sonucudur. İdeoloji mutlaka fikirlerle ilgili olmak zorunda da değildir. Kendisini ille de bilince işlemek zorunda olmaksızın bizlere zorla kabul ettiren bir yapıdır. Sosyolojik açıdan bakıldığında her zaman maddi kurumlara gömülü olan bir dizi maddi pratik ve ritüelden (oy verme, selamlama, diz

¹⁸Geuss (2002) ideolojinin üç anlamından bahseder: Betimsel, yerici ve olumlu anlamda ideoloji. Betimsel anlamda ideoloji (15-6): ideolojinin bu anlamı değerlendirme yapmaz ve yargılayıcı değildir, bir grubun üyelerinin bu anlamda bir ideolojisi olduğunu söylemek grubu övmek ya da yermek değildir. Grubun ideolojisi,... tipik olarak grubun üyelerinin taşıdığı inançları, kullandıkları kavramları, tutumlar ile psikolojik eğilimleri, güdülerini, arzularını, değerleri tercihleri, sanat eserleri, dinsel ayinleri, davranışları gibi şeyleri kapsayacaktır (Kaplan ve Manners’ten aktarım). İdeolojinin bu geniş ve spesifik olamayan anlamında her insan grubunun bir ideolojisi vardır; her grubun faileri bazı psikolojik eğilimlere sahip olacak, bazı kavramlar kullanacak ve bazı inançlar taşıyacaktır. İdeolojinin diğer anlamları için bkz. (Geuss 2002: 25-40).

çökme vb.) ibarettir (Eagleton 2005: 211). Eagleton (2005:11) Althusser'in her şeyi, düşünceyi dahi maddi saymasını sözcüğün ayırt etme gücünü yitireceğini belirterek onu bu noktada eleştirir. Ancak Althusser'in ideolojiyi her zaman somut pratik ve kurumlarla özdeşleşmesini de Lukacs'ın cisimden arındırılmış 'sınıf bilinci' vurgusunun değerli bir düzeltmesi olarak görür.

Althusser'in ideolojiye yönelik yaklaşımının bu çalışma kapsamındaki önemi bu noktada kendini gösterir. Onun ideolojik aygıtlar dediği kurumlar temelde somutluğu olan kurumlardır ve burada cumhuriyetin yeni bir yapı oluşturma projesinde bu kurumlara ne tip ideolojik işlevler giydirildiği işçi örgütleri özelinde incelenecektir. Bu çalışmada ne yapılmaya çalışıldığının net olması için tekrar belirtilmelidir ki, incelenecek olan kurumlar hem Althusser'in hem de Gramsci'nin kavramlarına başvurularak bir çözümlenmeye tabi tutulacaktır. Örneğin bu çalışma kapsamında incelenecek örgütün bir DİA olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği çalışmanın sonunda daha bir netlik kazanacaktır. Eğer söz konusu örgütlerden bazıları kendilerini bu işlevsel ilişkinin dışında tutmayı başaramışse acaba burada bir 'pasif devrim' kavramından bahsetmek mümkün olur mu? Bu bağlamda devlet-işçi örgütlerinin ilişkisinin ya da konumlarının Türkiye'deki görünümünün bir tahlili yapılabilecektir.

Şimdi artık Althusser'in DİA'lar kavramına geçilebilir. Althusser, bu kavrama esasında bir soruya cevap bulmak için giriştiği çözümlenmeler silsilesi neticesinde ulaşır. Soru kısaca şu şekildedir: Kapitalist toplumsal formasyonun ve üretim ilişkilerinin yeniden üretimi nasıl oluyor? Bir toplumsal formasyon, varlığını sürdürmek için üretirken aynı zamanda üretim koşullarını da yeniden üretmek zorundadır. Yani, (1) üretici güçleri ve (2) var olan üretim ilişkilerini yeniden üretmelidir (Althusser 2006: 358).

Althusser, üretici güçlerin anlamını şu denklemle açıklar: *üretici güçler = üretim araçları + emek gücü*.¹⁹ Althusser'e göre bu denklemin kuramsal avantajı, üretim araçlarını emek-gücü bütününde ayırmasıdır. Her sınıflı toplumda, örneğin üretim araçlarının emek gücü sahiplerinin değildir, emek sürecinin dışındaki kişilerin elinde

¹⁹ Buradan üretim araçlarının ve emek gücünün yeniden üretimi söz konusudur. Bkz. (Althusser 2006: 358,360)

olduğu kapitalist bir toplumsal formasyonda olup bitenin kavranması için bu temel önemdedir (Althusser 2006: 52). Üretim ilişkilerini ise üretim araçlarının bir yandan bunlara sahip olanlar ile diğer yandan sahip olmayanlar arasında tek yanlı dağılımı olarak tarif etmektedir (Althusser 2006: 56).

Althusser DİA kavramını, temelde bir toplumsal formasyonun nasıl kendisini yeniden ürettiği sorusuna cevap arama girişimi sonucu geliştirmiştir. Marx'tan alıntılıdığı “toplumsal bir formasyonun üretimde bulunduğu sırada, aynı zamanda, üretim koşullarını da *yeniden üretmediği takdirde*, bir yıl bile varlığını sürdüremeyeceğini (bir –FM-) çocuk bile bilir²⁰” (Althusser 2006: 83) çıkışı, onu devletin yapısını çözümlenmeye yöneltir. Bu aynı zamanda klasik Marksist devlet kuramına bir katkı girişimidir. Althusser, klasik Marksist devleti şu şekilde özetler (Althusser 2006: 126; 370):

- Devlet, (baskıcı) devlet aygıtıdır
- Devlet İktidarı ile Devlet Aygıtı'nı birbirinden ayırmak gerekir
- Sınıf mücadelesinin hedefi Devlet İktidarı'nı ele geçirmek ve buna bağlı olarak, devlet iktidarını elinde bulunduran sınıflar (ya da sınıf ittifakları ya da sınıf fraksiyonları) tarafından Devlet Aygıtı'nın sınıf hedeflerine bağlı olarak kullanımınıdır
- Proleterya, mevcut burjuva devlet aygıtını ortadan kaldırmak için Devlet İktidarı'nı ele geçirmelidir ve ilk evrede, proleterya diktatörlüğü evresinde, onun yerine tamamen farklı, proleterya özgü bir Devlet Aygıtını yerleştirmelidir, sonra, ileriki evrelerde, radikal bir süreci, devletin imhası sürecini (devlet iktidarının ve tüm Devlet Aygıtlarının sonu) uygulamaya koymalıdır.

Aslında Althusser, bu yaklaşımı çok da eksik bulmaz hatta kendi deyimi ile eklemeyi düşündüğü şeyin bu tanımda da olduğunun çıkartılabileceğini belirtir ancak bu haliyle yine de kuramın ‘betimsel’ kalacağını belirtir (Althusser 2006: 126; 371). Bu noktada Althusser (2006: 127-8; 372) katkı yapmayı düşündüğü tezini şu şekilde

²⁰ İtalikler Althusser'e ait.

açıklamaktadır: “Bir devlet kuramı yapabilmek için, yalnızca Devlet İktidarı (ve devleti elinde bulunduranlar) ile Devlet Aygıtı arasındaki ayırımı dikkate almak değil, dahası, açıkça, Devletin Baskıcı Aygıtı arasında yer alan ve Devletin İdeolojik Aygıtları olarak adlandırma riskine girdiğimiz bir başka ‘gerçekliği’ de dikkate almak gerekir. Kuramsal müdahalenin belirgin noktası, demek ki, bu Devletin İdeolojik Aygıtları’nı Devletin Baskıcı Aygıtları anlamında Devlet Aygıtı’ndan farklı olarak ele almayı içerir.”

Althusser DBA’nın Marksist kuramda hükümeti, idareyi, orduyu, polisi, mahkemeleri, hapishaneleri içerdiğini belirtir. DİA’lar ise şunlardır: Eğitim Aygıtı, Aile Aygıtı, Din Aygıtı, Siyasal Aygıt, Sendikal Aygıt, Haberleşme Aygıtı, Basın-Yayın Aygıtı, Kültürel Aygıt. Ardından Althusser DİA’lar ile ilgili şu saptamalarda bulunur: (1) Her bir DİA bir kuruma denk düşer. Örneğin eğitim DİA’sı için okullar enstitüler vb., dini DİA için kiliseler; siyasal DİA için siyasal partiler, parlamento; haberleşme DİA’sı için basın; aile DİA’sı için aile ile ilgili tüm kurumlar; kültürel DİA için spor dahil tüm gösteriler. (2) Her DİA için, bunu oluşturan her farklı kurum ve örgüt bir sistem oluşturur. Bu durumda her bir DİA’nın tek bir parçası bile bağlı olduğu sisteme gönderme yapmadan ele alınamaz. (3) Her bir kurumun maddi pratiği ideolojik olmayan gerçeklikler içinde ‘demir atmış’tır. Örneğin Aile: Bu bir DİA’dır ama gerçekleştirdiği ideoloji, saf anlamda ideolojik olmayan bir gerçeklik içinde ‘demir atmıştır’. Örneğin kültürel DİA: gerçekleştirdiği ideoloji ya estetikdir (tiyatro, sinema, edebiyat) ya da dayanak olarak hizmet ettiği ideolojiye indirgenemeyen fiziksel pratiklere (spor) bağlıdır (Althusser 2006: 128-30).

Althusser bu üç saptamadan DİA ile ilgili şu sonuca varır: Bir DİA; kurumlar, örgütler ve bunlara denk düşen tanımlı pratikler sistemidir. Bu sistemin kurum, örgüt ve pratiklerinde devlet ideolojisinin bütünü ya da bir bölümü gerçekleşir (Althusser 2006: 131).

Althusser, DİA kavramlaştırması ile onun DBA’dan farkını vurgulamak için de kullanır. Öyleyse bunlar nerelerde birbirlerinden ayrılmaktadır? İlk aşamada, devletin bir tek baskı aygıtı olmasına karşılık birden çok ideolojik aygıtı bulunmaktadır. Ayrıca her ne kadar bu DİA’lar arasında bir birlik olduğu varsayılıyorsa da bu birliği

doğrudan görmek mümkün değildir.²¹ İkinci bir ayırım, devletin birleşik baskı aygıtı tamamıyla kamu alanında yer almasına karşılık, DİA'ların büyük bir bölümü özel alanda bulunmaktadır (Althusser 2006: 373).

DİA'lar ile DBA arasında başka farklılıklar da bulunmaktadır. DBA zor kullanarak işlerken, DİA'lar ideoloji kullanarak işlemektedir. Althusser bu ayırımın mutlak olmadığını belirterek açıklığı kavuşturur. Yani DBA öncelikle baskıya ağırlık vererek işler ancak bu, ideolojiyi de hiç kullanmadığı anlamına gelmez. Çünkü bütünüyle baskıya dayanarak işleyen bir aygıt yoktur. İlk akla gelen ordu ve polis bile dışarıya sundukları değerlerle birlikte ideolojiyi kullanarak işlerler.

Aynı şekilde DİA'lar da öncelikle ideolojiye ağırlık vererek işlerler ancak bu da baskıyı hiçbir zaman kullanmadıkları anlamına gelmez. Dolayısıyla salt ideolojik aygıt da yoktur (374).

Althusser, çalışmalarında sık sık tekrarlar sunar. Dolayısıyla devlet iktidarı ile devlet aygıtını birbirinden tekrar ayırdıktan ve devlet aygıtının DBA ve DİA'lar olmak üzere iki bedeni temsil ettiğini belirttikten sonra, DİA'ların işlevini tekrar sorgular: Üretim ilişkilerinin yeniden üretimi nasıl sağlanır? Çok büyük ölçüde hukuki-siyasal ve ideolojik üstyapı yoluyla sağlanır. Yani, “büyük ölçüde, devlet iktidarının devlet aygıtlarında uygulanmasıyla, yani bir yandan DİA'larda, öbür yandan Devletin (Baskı) Aygıtında uygulanmasıyla sağlanıyor (Althusser 2006: 376-7; 312).

Althusser'in vurguladığı bir başka önemli konu ise tarih boyunca tüm toplumsal formasyonlarda benzer bir tek Devlet Aygıtı bulunuyorken, DİA'lar hem daha az sayıda hem de farklı kimliklerde bulunmuşlardır. Ortaçağda dinsel DİA olarak kilise öğrenimsel ve kültürel birçok işlevi yerine getirerek aile ile temel DİA'lar (ama aileden önce) olurken, günümüzde kilisenin bu rolünü öğrenimsel DİA (okul) yerine getirmektedir (Althusser 2006: 379; 220-23)

²¹ Althusser, çalışmanın muhtelif yerlerinde bu birliğin nasıl sağlandığını belirtiyor: “Değişik DİA'lar arasındaki birlik egemen ideoloji tarafından, egemen sınıfın ideolojisi tarafından sağlanır” s. 378, “Devlet aygıtı, yalnız büyük ölçüde kendini yeniden üretmeye katkıda bulunmakla kalmaz; aynı zamanda ve özellikle Devlet Aygıtı baskı yoluyla Devletin İdeolojik Aygıtlarının uygulanmasının genel siyasal koşullarını sağlar.” s. 218

Buraya kadar Althusser'in DİA kavramı biraz daha detaylı olarak açıklanmış oldu. Althusser'in ideolojiye yönelik yaklaşımı genel olarak özetlenecek olunursa öncelikle denilebilir ki Althusser genel olarak ideoloji ile belirli toplumsal formasyonlarda ortaya çıkan somut ideolojiyi birbirinden ayırır. Genel anlamda ideoloji yukarıda da belirtildiği gibi bilinç dışı ile ilişkilendirildiği için tarihsizdir ve toplumsal formasyonlar değişse bile 'ideolojinin sonu'ndan bahsedilemez. Bu anlamda Althusser, ideolojiyi baskın bir grubun çıkarımının bir ifadesi olmaktan ziyade bir 'toplumsal çimento' olarak görmektedir. (Giddens 2005: 351). Bu niteleme aynı zamanda onun ideolojinin maddi bir varoluşa sahip olduğuna yönelik çıkarımını da desteklemektedir. Bu çıkarım onun ideolojiyi toplumsal formasyonla birlikte var olan ve her şeyi etkileyen bir yapı olarak ve güç olarak görmesinin (Kazancı 2006a) bir uzantısıdır. Althusser, ideolojiyi zihinsel bir süreçten çok yaşamın içinde oluşan ve ondan kaynaklanan maddi bir pratik olarak ele almaktadır. Burada ideolojinin hayli kapsamlı bir kuşatıcılığıyla karşılaşılmaktadır. Çünkü Althusser, yukarıda da belirtildiği gibi ideolojiyi bir sınıfın diğerine empoze ettireceği bir düşünceler dizgesi olarak değil, tüm sınıfların katıldığı geçmişten gelen ve geleceğe de uzanan kısacası her yana yayılmış pratikler toplamı olarak ele alır. Yani ondan kaçmak mümkün değildir. İdeoloji bireylere, egemen değer ve nosyonları benimseterek onların yaşadıkları sistemle uyumlu hale gelmelerini sağlar (Kazancı 2006a).

Althusser'in ideolojiyi bu denli geniş kapsamlı ele alması ve herhangi bir çıkış kapısı göstermemesi ona yöneltilen temel eleştirilerden birisini oluşturmaktadır. Bilindiği gibi Foucault da temelde iktidar ile tahakküm arasındaki farkı gösterirken daha yaygın olan ilkinde bir çıkış olanağı olduğunu gösterir (Bernauer 2005). Ancak Althusser'de sanki ideolojinin atmosferinden çıkmak mümkün değilmiş gibi görünmektedir. Hall'un da belirttiği gibi ezilen sınıfların ideolojisinin nasıl üretilip yeniden üretileceğine dair direniş, dışlama, sapma vb. ideolojilerine ilişkin sorular sorulduğunda Althusser'de cevap bulmak zordur (aktaran Yılmaz 2001). Bu anlamda Althusser'in sunumunda öznenin ilga edilmesinden bahsetmek mümkündür: "Kendi tarihlerini yapan aktörler olarak değerlendirilmekten ziyade, bireyler toplumsal pratikleri muhafaza eden ve yeniden-üreten 'destekçiler' olarak görülmelidir" (James 1997). Bu noktada Althusser, Marksist geleneğin alışık olduğu çizginin hayli bir dışına taşmaktadır. Toplumsal

değişime bakışı Marx ve Gramsci ile kıyaslandığında bu yaklaşımı daha anlaşılır olmaktadır: “Toplumsal değişimi Marx’ın kuramı kaçınılmaz, Gramsci’ninki olası, Althusser’in kuramı ise olanaksız görür (Fiske’den aktaran Kazancı 2006a).

Althusser’in bu yaklaşımı onun ideoloji çözümlemesinin bir sonucu olarak okunabilir. Althusser ideoloji ile ilgili bazı önemli tezler ortaya atmaktadır: Bunlardan ilki, ideolojinin gerçekliğin bir temsili değil bireylerin “gerçek varoluş koşullarıyla kurdukları imgesel ilişkiyi” (Althusser 2006: 280) gösterdiğine yönelik olanıdır. Bunun anlamı ideolojinin çarpıtılmış düşüncelere bir gönderme değil, insanın kendi dünyasıyla yaşadığı maddi pratiklere / ilişkilere bir gönderme olduğudur. İkinci önemli tez, yukarıda da bahsedilen ideolojinin bir tarihinin olmadığı noktasındadır. Bu nokta temelde Althusser’in Freud’dan ve onun bilinç dışı kavramından etkilenmesinin bir sonucu olarak okunabilir. Bir başka önemli tez ise Althusser’in (2006: 283-290) ideolojinin maddi bir varoluşa sahip olduğunu söylemesidir ki bu nokta hayli özgün bir açılmıdır. Bunun anlamı da yine yukarıda değinildiği gibi Althusser’in ideolojiyi temelde maddi pratikler olarak görmesindedir. Son olarak onun (2006: 290-306) ideolojinin bireylere özne olarak seslendiğini belirten önemli tezine değinmek gerekiyor.

Bu nokta aynı zamanda Althusser’in yukarıda bahsedilen kuramının kapalı ya da çıkmaz olması niteliğine de götürür. Çünkü ideolojinin bu özelliği aslında Althusser’in onu ne kadar genişlettiğinin de bir göstergesidir. İdeoloji bireylere seslenmeyle onun nasıl algılanacağını ya da kendisinin hangi rolde olduğunu imlediğini belirtir²². Böylece Althusser, ideolojiyi siyasal ya da ekonomik alanın dışına çıkararak maddi pratiklere yaydı²³. Dolayısıyla ideoloji bir sınıfın bir diğerine dayattığı bir fikirler

²² İsimler buna örnektir. Gogol’un (2006: 87-8) ‘Ölü Canlar’ındaki bir bölüm, isimler yerine lakapların bu anlamdaki güzel bir örneğidir: “Rus milletinin zehir gibi sözleri vardır. Birine bir ad taktı mı, bu ad soyuna sopuna geçerek, onu memurluk yaşantısı süresince, Petresburg’da olsun, dünyanın ta diğer ucunda olsun kovalayıp duracaktır. Hileler yapmak, kibarlık taslamak, kendine sıkı bir prens süsü vermek için nüfus memurlarına paralar dökmek boş olur, nafile bir çabadır bu: Takma ad, bu inatçı karga, gırtlığının olanca gücüyle bağırarak ve kuşun gelişini ortalığa yayacaktır. Tıpkı yazılı bir kelim gibi, iyice takılan bir lakap balta vursan da yok olmaz. ... bu lakap insana pasaportundaki bir damga gibi yapışır... Artık burun ya da dudakların biçimi şöyledir böyledir diye ayrıntıları belirterek konuşmak boş olur, tek sözcük insanı tepeden tırnağa şıp diye anlatır.”

²³ Burada Gramsci’de de ideolojinin maddi olduğunu hatırlatmak gerekiyor. Gramsci’de “ideoloji bir ‘fikirlere sistemi’yle ya da toplumsal failerin ‘yanlış bilinciyle’ özdeşleştirilmez, bunun yerine, bir

yelpazesi olmaktan çıktı. Ancak Kazancı'nın (2006a) da belirttiği gibi ideolojinin tüm sınıfların içine girdikleri bir maddi pratikler dizgesi olması, onun hakim sınıfın çıkarına işlemediği anlamına gelmez. Çünkü bu durumda tüm sınıfların oluşumuna katıldıkları ideoloji yeniden tanımlandığından artık dışarıdan değil içeriden işlemektedir. Egemen ideoloji varlığını ve sürekliliğini otomatik bilinç yüklemeye borçludur. Yükleme alanı tamamıyla egemen ideolojiye aittir, egemen ideoloji her şeyi kaplar ve kapsar. Karşıt ideolojiler ancak dış marjinal alanda yer tutabilirler. Bundan dolayıdır ki egemen ideoloji ile mücadele etmek, onu yıkmak ya da değiştirmek çok zordur hatta imkansızdır. Öyleyse karşıt ideolojiler, hakim ideolojiler maddi yaşam pratikleri olduklarından onu değiştiremezler ancak zora dayalı ya da baskıcı olduklarında egemen ideolojinin yerine geçebilirler. İdeoloji bu anlamda bireylerden önce vardır ve hükmedeceği özneler bekler durumdadır. İdeoloji asla 'ben bir ideolojiyim' diye bağırmasın, ancak egemen ideoloji isimlendirme, çağırma gibi yöntemleri kullanarak; okul, kilise, yığın iletişim araçları gibi araçların gücünden yararlanarak bireyin üzerine çökmektedir. Fakat birey bu durumdan pek rahatsız değildir, tam tersine memnundur. Çünkü kişi içinde yaşadığı ideolojik atmosferi başka bir ideolojik ortamla kıyaslanamaz, zaten toplumun çoğuna göre de başka bir ideolojik ortam yoktur (Kazancı 2006a).

Althusser'in etkilendiği ve kavramlarını kullandığı isimler sıralanacak olunursa, gerek ideolojinin tarihsizliğine vurgu yaparken ama özellikle 'üst belirlenim' (bkz. Althusser 2002: 109-158) kavramı için Freud'dan; ideolojinin bireyleri 'çağır'dığını belirtirken kullandığı 'çağırma' kavramı için Lacan'dan, 'epistemolojik kopuş' kavramı için (bkz. Althusser 2002: 42, Balibar 1991: 33-8) Bachelard'dan yararlanmıştır (Kazancı 2006a). Ancak Althusser'in bazı tezlerine (örneğin tarihselcilik) itiraz etse de en çok etkilendiği isimlerden birisi ise Gramsci olmuştur (Eagleton 2005: 209). Özellikle DİA'lar ile ilgili yaptığı analize bakarken, Gramsci'yi hatırlamamak mümkün değildir. Ancak burada ikisi arasındaki önemli bir farkı belirtmek gerekiyor. Yukarıda da belirtildiği gibi toplumsal değişim konusunda Gramsci'nin yaklaşımı Althusser'inki

tarihsel bloğu bir takım temel eklemleme ilkeleri çerçevesinde birbirine bağlayan, kurumlarda ve aygıtlarda cisimleşmiş, organik ve ilişkisel bir bütün olarak görülür" (Laclau ve Mouffe 2008: 117). Dikkat edilirse yine burada da Gramsci ile Althusser birbirlerine çok benzemektedirler.

kadar ümitsiz değildir. Hatta Gramsci bir karşı hegemonyadan bahsederek bu dönüşümün yolunu gösterir, hem de klasik Marksist yaklaşımın çatışma üzerine kurulu olan yönteminden farklı bir yöntem göstererek. Ancak Althusser, bu kadar iyimser değildir ve dönüşüm ille de olacaksa da bunun zor içerecek bir yol olacağını işaret eder. Öyleyse DİA ile Gramsci'nin kavramlarının benzerliğinin nerede olacağı sorulursa, bunun DİA'lar yoluyla egemen ideolojinin ya da toplumsal formasyonun nasıl kendini yeniden ürettiği noktasında rolleri ile Gramsci'nin 'hegemonya' kavramı arasında olduğu söylenebilir. Ancak belirtildiği gibi, Althusser'de bir 'karşı hegemonya' fikri neredeyse yok gibidir. Dolayısıyla bu çalışmada Althusser'in kavramlarından yararlanma da egemen iktidarın / gücün / devletin, kendi pozisyonunu nasıl yeniden ürettiği noktasında olacaktır.

1.7. Değerlendirme

Hem Gramsci'nin hem de Althusser'in kavramlarının bu çalışma kapsamındaki önemi yukarıda da değinildiği gibi, toplumsal yapının kendini nasıl yeniden ürettiği noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu yeniden üretim noktasında birçok kurumun rol oynadığı belirtildi. İşte bunlardan birisi de Althusser'in DİA'ları içinde yer alan sendikal örgütlerdir. Özellikle sanayi devriminden sonraki istihdam kompozisyonu düşünüldüğünde mavi yakalı sanayi işçilerinin sayısında dramatik bir artış olduğu gözlenir. Bu artış, aynı zamanda tüm bir 19. (yüzyılın sonu) ve 20. yüzyıl sosyal bilimlerinin sınıf çözümlerine kaynaklık eden çok önemli bir gelişimin yansımalarıydı. Artık kitlesel bir işçi sınıfı sözkonusuydu ve bunların örgütleri çok sayıda işçiyi temsil etme iddiasındaydı. Bu çerçevede bu örgütlerin ideolojik fonksiyonları, toplumsal yapının yeniden üretilmesi noktasında büyük önem taşımaktaydı. Başka bir deyişle toplumun önemli bir kesimini temsil etme iddiasındaki bu örgütler, toplum üzerinde 'hegemonya' kurma sürecinde büyük önem taşımaktaydılar. Dolayısıyla bu örgütlerden birer 'ideolojik aygıt' olarak yararlanmak son derece işlevsel olacaktı. Nitekim Kıta Avrupası'nın önemli bir bölümünde tartışılan 'korporatizm' tartışmalarında asıl meselenin söz konusu bu örgütlerin bahsedilen bu ideolojik fonksiyonları olduğunu söylemek gerekiyor. Geç modernleşen toplumlarda ise bu örgütlere yüklenen ideolojik aygıt fonksiyonu daha da keskindir ve

kabaca bu örgütlerden, birçok diğer kurumdan olduğu gibi modernleşmenin taşıyıcıları olmaları beklenmiştir. İlerde görüleceği gibi bu nokta özellikle Güney Kore, Brezilya ve Türkiye deneyiminde bariz bir biçimde görülmektedir. Sanayileşmiş ülke deneyimleri ise belki de Gramsci'nin Doğu-Batı ayırımına uyacak bir biçimde 'hegemonya'nın işlediği daha incelikli örnekler olarak okunabilir (örneğin Kuzey Avrupa için korporatist pratikler).

Bu çerçevede çalışmanın ikinci bölümünde, ilerleyen bölümlerde Türkiye'deki sendikal hareketi değerlendirirken sadece ve sadece 'devlet geleneği' gibi tek bir faktöre dayanmamak ve bu hareketi dünya sendikal hareketi ile kıyaslayabilmek için bazı sendikal modellere kısaca değinilecektir. İdeolojinin her ülkenin endüstri ilişkileri sistemindeki tezahürü elbette ki farklıdır ancak bu farklılığı belirleyen dinamikler Gramsci'nin işaret ettiği gibi söz konusu toplumda saklıdır. İkinci bölümde devletin endüstri ilişkilerindeki rolüne dair tartışmaların hangi gerekçelere dayandırıldığı ve farklı endüstri ilişkileri modellerinin hangi ideolojik temellere oturmuş olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Böylece Türkiye ile ilgili çözümler yapılırken bir karşılaştırma imkânı yakalanmış olunacak veya Türkiye'nin endüstri ilişkileri geleneğinin hangi ölçüde kendine özgü kaynaklardan hangi ölçüde bu farklı modellerden beslendiğine dair bir çıkarımda bulunmak mümkün olabilecektir.

BÖLÜM 2: ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİNDE İDEOLOJİ: SENDİKAL MODELLER ve BAZI ÜLKE ÖRNEKLERİ

Endüstri ilişkileri her ne kadar ‘çalışma’ kavramı kapsamında düşünülerek çok uzun bir geçmişle ilişkilendirilse de esasında modern dönemin ya da sanayi devriminin doğurduğu ya da geliştirdiği bir ilişki biçimidir. Bu anlamda sendikaların da sanayi devriminin bir ürünü olduğu söylenebilir (Hyman 2001: 2; Hyman 2004). Bu dönemin hâkim devlet felsefesi ise bilindiği gibi temelde liberal paradigmanın serbestlik ilkesine yani asgari düzeyde bir devlet müdahalesi ilkesine dayanmaktaydı. Bu paradigmanın çalışma ilişkilerindeki uzantısı ise ‘sözleşme serbestliği’ idi (Hyman 1986: 132-5). Feodal çözümlenin yaşandığı ve kentlere yoğun göçlerin olduğu bir dönemde, bu kitlesel işsizlerin hayatta kalmak için çalışmaları gerekiyordu ve geçerli ilke ise çalışan ile çalıştıran arasındaki sözleşme serbestliğiydi. Dönemin siyasal iktidarı bu tablo karşısında aylıklık ve dilencilik gibi modern dönemin ruhuna aykırı pratikleri önlemeye yönelik bazı tasarruflarda bulunduysa da (Bauman 1999, Foucault 2006a: 85-133, Foucault 2005: 104-7; Güngür ve Özüğurlu 1997) temelde, hakem konumunu uzun süre devam ettirdi. Bunun anlamı tarafların asimetrik pazarlık güçleriydi.

İşçi ve işveren tarafının neden asimetrik bir konumda olduğunu Crouch (1982: 142-3) birkaç önemli noktaya vurgu yaparak açıklamaktadır. Öncelikle her ne kadar çalışma ilişkilerinde bahsedildiğinde basitçe ‘taraf’lardan söz ediliyorsa da, ya da bireysel sermayeden bahsetmek mümkün olsa da esasında sermaye tarafı bir firmadır, işletmedir vs. yani örgütlenmiştir ya da bir organizasyondur. Hâlbuki işçi gerçekten kelimenin ilk anlamıyla ‘bireysel’dir. Bundan dolayıdır ki serbest sözleşmeden bahsedildiğinde esasında bireysel olan bir gücün bir örgüt karşısında onun kontrolüne girmesinden söz edilmiş olunur. Bu asimetriyi besleyen bir başka unsur ise ontolojik bir özelliktir. Bu da çalışanın yaşamak için çalışması gerektiği ve her daim mobilize kabiliyetinin olmaması öte yandan sermayenin karlılık esasına göre oldukça kolay hareketlenebildiği noktasıdır. Böyle bir tabloda tarafların bir araya gelmeleri oldukça

olumsuz ya da karanlık manzaralar doğurmuştur.²⁴ Crouch'un (1982: 143) da belirttiği gibi bu durum çalışanları örgütlemeye zorlamıştır. Böylece bu asimetriyi biraz yumuşatmaya yönelik çabaların içine girilmiştir (Hyman 1986: 62). Peki, bu ilişkide devletin rolü ne olmuştur? Her ne kadar sınırlarının tanımlanmasında, belirli bir çerçeveye sokulmasında problemler olsa da devlet endüstri ilişkilerinin üçüncü gücüdür. Yukarıda bahsedilen serbest dönemde bile çalışma süreleri ve koşulları ile ilgili yasal düzenlemeler bulunmaktadır²⁵ (Poole 2003: 99). Bu çalışmanın temelde cevabını aradığı sorulardan birisi de budur. Ancak şöyle ki, acaba siyasi iktidar bu çalışan örgütleri üzerinde ne tür tasarruflar ya da sınırlamalar uygulamaktadır? Ya da bunları başka amaçlar için kullanmakta mıdır? Bu sorunun cevabı tabii ki hangi ülkeden bahsediliyorsa o ülkedeki endüstri ilişkilerinin yapısal özelliklerine, devlet geleneğine ve hangi paradigmadan bakılıyorsa ona göre değişecektir. Örneğin temelde çatışma üzerine kurulu olan Marksist endüstri ilişkileri yaklaşımına karşılık, endüstri ilişkileri disiplinine teorik bir çerçeve oluşturmaya çalışan en önemli isimlerden birisi olan John T. Dunlop²⁶, yazdığı andan bugüne dek çokça tartışılan 'sistem kuramı'nda endüstri ilişkileri taraflarını yani işçi, işveren ve devleti, ortak bir ideolojinin bir arada tuttuğu istikrarlı bir sistem üzerine oturarak uzlaşma merkezli bir yaklaşım sergiler (Morris 1965). Bu çözümlemede ideoloji taraflar arasındaki çatışmaları engelleyecek ortak normlar anlamındadır.

2.1. Devlet ve İdeolojinin Endüstri İlişkilerindeki Rolü

Burada tabii ki devlet ile ideoloji aynı anlama gelecek şekilde kullanılmamaktadır ancak en basit anlamıyla devletin endüstri ilişkilerine müdahalesinin karakterini belirleyen en temel etmenlerden birisi ideolojidir. Dolayısıyla yukarıda bahsedilen *laissez faire* döneminde bile devlet bu alana müdahil olmuştur. Aslında neredeyse her

²⁴ Edebi eserlere yansıyan bu durumun bazı örnekleri için bkz. Orwell 2005, Zola 2003, Dickens 2003, Hauptmann 2001; Kemal 2006.

²⁵ Marksist paradigma, Marx'ın devleti belli bir sınıfın sömürü aracı olarak tanımlamasına uygun olarak, aslında tarafsız ya da hakem devletin tarafsız olmadığını, tersine belli bir sınıf için tasarruflarda bulunduğunu belirtmektedirler. Yani aslında serbestlik vurgulu piyasa düzeninin planlanmış bir tasavvur olduğu belirtilmektedir (örneğin bkz. Polanyi 2006, Wallerstein 2002, Hyman 1986: 136-7). Türkiye'de devletçe müdahalenin Avrupa'daki deneyim gibi çok olumsuz sonuçlar doğurmayacak seçenekler üzerinden yapıldığına dair bir yorum için bkz. Buğra 2008.

²⁶ Dunlop'un endüstri ilişkileri disiplinindeki önemi için bkz. Kaufman 2002 ve Meltz 1991.

endüstri ilişkileri kitabında bir bölüm ayrılrsa da Keller (1991: 76-77), genelde endüstri ilişkileri yazınının çalışanlar ve örgütleri ile işverenler ile örgütlerine göre devlete sınırlı yer ayırdığını ya da onu ihmal ettiğini belirtmektedir²⁷. Bu sınırlılık, alanın esasında işçi-işveren ilişkileri odaklı bir disiplin olduğu ya da devletin nispeten pasif olduğu Birleşik Krallık geleneği düşünüldüğünde sorun olmayabilir; ancak sanayileşmiş diğer ülkeler düşünüldüğünde (örneğin korporatist olarak nitelendirilen ülkeler) bu ihmal büyük bir eksiklik oluşturacaktır. Dolayısıyla ülkeler arasındaki bu farklılığı belirleyen şey de o ülkenin siyasal yapısının dayandığı ideolojidir. Burada ideoloji, siyasal alanla sınırlandırılarak siyasal sistemler anlamına gelmektedir.

Devletin endüstri ilişkileri içinde rolü çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir. Öncelikle devlet endüstri ilişkilerinde üçüncü taraf olarak emek-sermaye ilişkilerinin temel kurallarını belirleyen yasal çerçevenin düzenleyicisidir. Belki bu rolüyle ilişkili olarak düşünülebilecek bir başka fonksiyonu, onun asgari çalışma koşullarıyla ilgili de yasal düzenlemeler koymasındır. İş sağlığı ve güvenliği tedbirleri, çalışma süreleri ve ücret konuları bu kapsamda düşünülebilir. Her ne kadar her ülkedeki kapsamı farklı olsa da (örneğin Britanya ve ABD’de hükümetlerin bu fonksiyonu hayli genişken Fransa ve Almanya’da dardır) devlet ayrıca iş uyuşmazlıklarını gidermek üzere hakem ve arabuluculuk rollerini de yerine getirmektedir. Devlet yaygın olan bir durumda ise endüstri ilişkilerinde işveren rolüyle yer alabilir (Bean 1994: 102-3). Tüm bu roller bir arada düşünüldüğünde devletin endüstri ilişkileri alanının hâkim figürlerinden birisi olması kaçınılmaz olmaktadır. Bu durum devletin ekonomideki rolüyle de ilgilidir. Dicken (1999: 80), açık ya da zımni tüm sanayileşme süreçlerinde devletin hayati bir rol oynadığını ve farklı derecelerde de olsa piyasanın işleyişine önemli bir biçimde müdahale ettiğini belirtmektedir.

İdeolojinin endüstri ilişkileri yazınındaki yeri ya da kullanımına bakıldığında, bu alanda ilk kapsamlı teoriyi geliştirmeye çalışan Dunlop’un ‘sistem teorisi’nde ideolojinin önemli bir atıf kaynağı olduğu görülür. Hatırlanacağı gibi Dunlop’un temelde Parsons’un toplumu farklı parçalardan – alt sistemlerden oluşan bir bütün

²⁷ Karşılaştırmalı endüstri ilişkileri çerçevesinde düşünüldüğünde de örneğin ABD ve Birleşik Krallık’a göre Asya endüstri ilişkileri incelemelerinde devletin rolüne vurgu hayli fazladır (Martin ve Bamber 2004: 298).

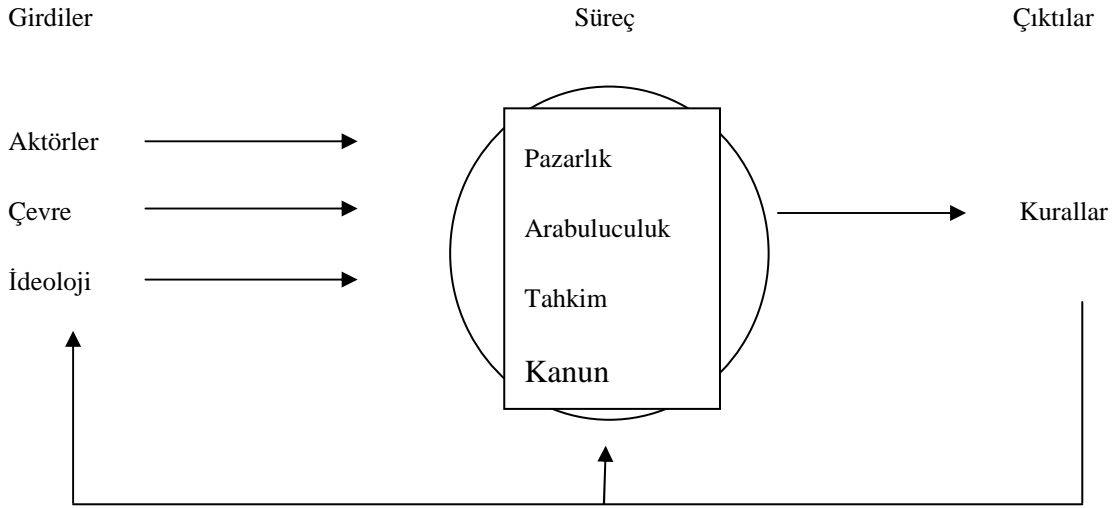
olarak gördüğü ve esasında tüm bu parçalar arasında nasıl bir denge kurulabilir sorusuna cevap aradığı dolayısıyla sosyal bir düzenin imkânı ya da istikrarı üzerine kurulu olan yaklaşımından (Craib 1985: 39; Blyton ve Turnbull 2004: 27) ilham almıştır. Dolayısıyla Dunlop'un teorik çerçevesi endüstri ilişkilerini asıl üst sistem olan toplumsal sistemin bir alt sistemi konumuna yerleştirmekteydi. Ancak bu alt sistemde de belirli parçalar bulunuyordu ve bu alt sistemi bir arada tutan şey ortak değer ve inançlar setiydi yani 'ideoloji'ydi (Jackson 1991: 4; Beaumont 1990: 5-6; Kaufman 2004b: 47). Burada her aktörün rolünü belirleyen şey ideolojidi. İdeoloji sistem içinde her aktörün bir diğerine yönelik gerçekleştireceği pratiği ya da ona karşı geliştireceği düşünceyi belirlemekteydi.

İdeolojinin bu çalışma kapsamında daha manidar olan bir tanımlamasını ya da sınıflandırmasını Alan Fox, 'referans çerçeveleri'ni kullanarak yapmaktadır (Aktaran Jackson 1991: 9-15). Fox bu çalışmada iki farklı referans çerçevesi sunmaktadır: tekilci ve çoğulcu. Tekilci referans çerçevesi herhangi bir girişim konusunda ortak amaçlara vurgu yapar ve tüm katılımcıları aynı amaç etrafında birleştirdiği için bölünmelere yer vermez. Bu çerçevede işlevsel bir takımın üyesinden beklenen şey, kendi kabiliyeti çerçevesinde elinden gelenin en iyisini yaparak ortak amaçları gerçekleştirme girişimine katılması, atanmış liderin öncülüğünde kendi konumunu kabullenmesi ve herhangi bir muhalefete katılmaması ya da takım içinde buna meydan vermemesidir. 'Tekilci ideoloji' hem sanayi çevrelerinde hem de birçok hükümet söyleminde çokça destek görmüştür. Hükümetler genelde 'ulusal çıkarlar' çerçevesinde tekil ideolojiyi birçok pratiklerinin temeline koymaktadırlar. Bu ideoloji akademik çevrelerden de önemli rağbet görmüştür (özellikle 'insan ilişkileri okulu'). Bu yaklaşımda iş örgütleri hem yapısal hem de amaçsal anlamda bir birim olarak görülmekte ve tek bir otorite altında ortak amaçlar etrafında kenetlenmiş çalışanlar tahayyül edilmektedir (Farnham ve Pimlott 1990: 4-6). Tekilci ideolojinin karşısında bulunan referans çerçevesi ise 'çoğulcu ideoloji'dir. Bu ideoloji, bir girişim içindeki insanların farklı amaç ve çıkarlara sahip olduğunu kabul eder ve bir örgütü çoğulcu bir topluma benzetir. Amaçların farklılığına rağmen bu amaçlar ve çıkarlar birbiriyle ilişkilidir ve bir denge düzeyi sağlanmalıdır. İlerleyen bölümlerde görüleceği gibi

Türkiye’deki çalışma ilişkilerini incelerken tekilci referans çerçevesinin ya da tekilci ideolojinin Türkiye pratiğine hayli uygun olduğu görülecektir.

İdeolojinin endüstri ilişkilerindeki kullanımını birbirlerinden hayli farklı olan yaklaşımlarda görmek mümkündür. Bir yandan yapıyı öne çıkaran, sistemi belirleyici olarak sunan ‘sistem teorisi’ öte yandan sistem teorisinin karşısında konumlandırılabilir olan ve temelde bireysel eylemlere belirleyicilik atfeden ‘sosyal eylem teorisi’ ideolojiyi belirleyici bir etmen olarak kullanmaktadırlar.

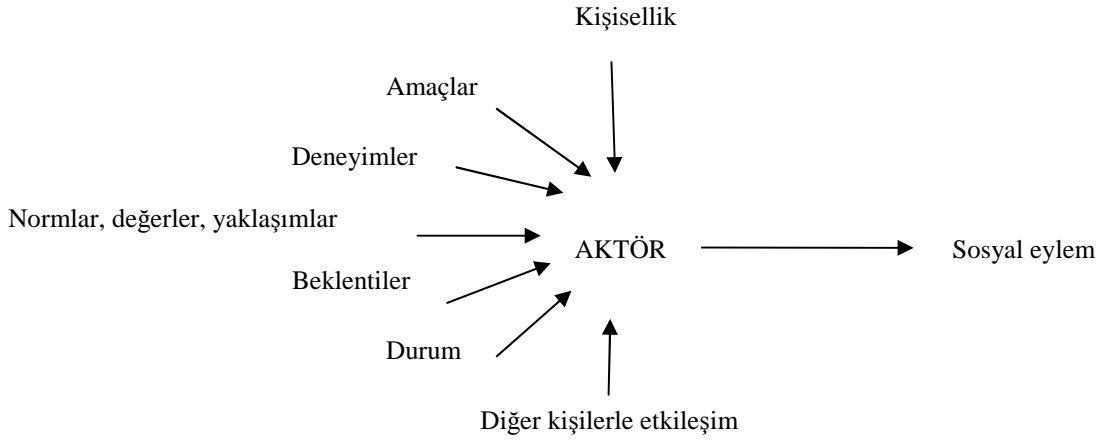
Şekil 1. Temel Bir Endüstri İlişkileri Sistemi

Kaynak: Dunlop’tan aktaran Farnham ve Pimlott (1990: 11)

Bu şemada ideoloji önemli girdilerden birisidir ve yukarıda da belirtildiği gibi ortak değerler seti anlamındadır. Sosyal eylem modelinde ise yine normlar ve değerler anlamında ideoloji merkezdeki aktöre etki eden bir güç durumundadır. Bu modelde aktör merkezde olduğu için ideoloji birçok değişkenden sadece birisi konumundadır.

Şekil 2. Bireysel Sosyal Eyleme Etki Eden Temel Faktörler

Kaynak: Farnham ve Pimlott (1990: 10)

Ancak ilk bölümde anlatıldığı gibi ideolojinin anlamındaki zorluk kendisini endüstri ilişkilerindeki kullanımında da göstermektedir. Yukarıdaki anlatımlarda hem geniş anlamda, yani kuşatıcı bir ağ, tüm anlamları belirleyen bir set olarak hem de birçok faktörden sadece birisi anlamında yani nispeten daha az önem atfedilen bir anlamla kullanılmıştır. Althusser'in ilk bölümde anlatılan ideolojinin kişiye seslenişi hatırlanacak olunursa, sistem kuramının işlerlik kazanabilmesi için öngördüğü varsayımlardan birisinin bu olduğu düşünülebilir. Zira sistem bir büyük yapıya işaret etmekte ve istikrarın sağlanabilmesi ya da sistemin devam edebilmesi burada rol oynayan aktörlerin ortak bir değerler setine bağlı olmasını, yani 'kendilerine seslenildiğinde dönüp bakmalarını' gerektirmektedir. Çözümlemeyi sürdürürsek, kendisine seslenilen kişi, bu seslenmeyle çağırılanın kendisi olduğunu kabullenmişse "hegemonya"nın da işlemekte olduğunu söylemek mümkündür. Sosyal eylem kuramında ise ideolojinin rolünün 'birçok değişkenden sadece birisi' konumunda olduğu görülmektedir. İdeolojinin başka bir kuşatıcı anlamda ya da belirleyici konumda değerlendirilmesi de mümkündür ki asıl siyasal sistemi ima eden seçenek de budur. Yani bu durumda ideolojinin etkisi birey üzerinden bir örgüt olarak devlet üzerine kaymış olmaktadır. Marksist paradigmanın endüstri ilişkilerindeki yerine bakıldığında aslında bu paradigmanın endüstri ilişkilerindeki uzantılarının Marksizm'in genel toplumsal teorisinden türetildiği görülür. Zaten Marx'ın kendisinin de gerek sendikalar gerekse toplu pazarlık konularında olsun yazdıkları çok kısıtlıdır

(Giddens 1978: 205)²⁸. Ancak Marx'tan sonraki takipçiler genel Marksist teorinin varsayımlarını endüstri ilişkilerine uyarlamışlardır. Dolayısıyla genel teorideki sınıf çatışmaları, endüstri ilişkilerine endüstriyel uzlaşmazlıklar olarak yansımıştır. Yani endüstri ilişkileri alanı bu yaklaşımda emek ile sermaye arasındaki bir mücadele alanıdır (Farnham ve Pinlott 1990: 13-15).

Poole (2003) devletin endüstri ilişkilerindeki rolünü, tüm bu uzlaşma ve çatışma paradigmasını da içerecek şekilde belirleyen, yani devletin sisteme müdahale şeklini belirleyen üç gelenekten bahseder: Bunlardan ilki desantralize bir politik ekonominin hâkim olduğunu belirten 'çoğulculuk' (pluralism), ikincisi merkezi hükümetlerin örgütlü çıkar grupları ile uzlaşma eğilimi içinde olduğu 'toplumsal korporatizm' ve son olarak bağımsız çalışan örgütlerince denetlenemeyen hükümetlerin güçlü müdahalelerini ifade eden 'devlet korporatizmi'dir²⁹. Poole (2003: 100), çoğulcu endüstri ilişkilerini besleyen ve sürdüren faktörleri şu şekilde sıralamaktadır: (1) Örgütlerin özgürlükleri anlayışına sürekli bir bağlılık ve uzlaşma arayışı için ahlaki ödevlerin olduğu geniş bir kültürel ortam. (2) Tekil hükümet formalarına karşı olan ve uzlaşmanın sistemin bir çıktısı değil derin politik inanç kökenlerine bağlı olduğuna inanılan kapsamlı ideolojiler. (3) Laissez-faire'den tekâmül bir ekonomik yapı. (4) İki ya da çok partili sistemden oluşan bir demokratik politik yapı. (5) Endüstri ilişkilerinin diğer aktörleri arasında (özellikle bağımsız emek gücünün) karşı koyan güçlerin varlığı ve (6) kurumsal bir düzeyde toplu pazarlık kurumlarının sağlamlığı ve özellikle yönetimin emek temsilcilerinin olduğu bir pazarlığı iyi niyetle tanımaya yönelik gönüllülüğü. Ancak hükümetlerin ekonomiye sıklıkla müdahale ettikleri ülkelerde endüstri ilişkilerinde korporatizm yaygındır. Toplumsal korporatizm, güçlü ve merkezi örgütlü çıkar grupları ile açık ve rekabete dayalı politik sistemlerin olağan bir sonucudur. Buna karşılık devlet korporatizmi, hükümette güçlerin yoğunlaşması, sermayenin tekelleştiği formlar, emeğin bağımsız örgütlerinin yokluğu ve politik sistemin tek partiye dayalı olduğu bir tablo tarafından beslenir. Ayrıca politik partiler

²⁸ Sınıflar arası çatışmanın endüstriyel çatışma olarak sunulduğu bir pasaj için bkz. Marx (2002a: 230-233) ve sendikaların işçilerin sosyalist olma süreçlerinde birer okul olarak sunulduğu başka bir pasaj için bkz. Marx (2002b: 583).

²⁹ Örgütlü emek ile emek ve sermayenin düzenleme kapasitelerine göre belirlenen bir endüstri ilişkileri sistemleri matrisi için bkz. Crouch 2003.

ile işçi sendikaları arasındaki belirli bağlar Batı’da ideolojilerce belirlenen tarihsel güç mücadeleleri ile ilgili iken Doğu’da devletin endüstri ilişkilerindeki rolü, kumanda ve piyasa sistemlerinin farklı deneyimlerine açıklanır. Yine de tüm durumlarda endüstri ilişkilerinin şekli, tek partili hükümet, üretim araçlarının kamunun elinde olması ve çalışan ve çalıştıranların bağımsız örgütlerinin olmamasından etkilenmektedir (Poole 2003: 100-101).

Poole, (2003: 112) analizini politik partilerle sendikalar arasındaki ilişkinin türlerine işaret ederek sürdürür: Buna göre genelde üç farklı durumdan bahsedilebilir. Bunlardan ilki ve yaygın olanı, İskandinav ülkeleri ve Birleşik Krallıkta geçerli olan sendikalar ile işçi partileri ya da sosyal demokrat partiler arasındaki yakın kurumsal bağların olduğu tiptir. İtalya ve Fransa’da geçerli olan ikinci durumda öncü sendika, hâkim komünist partilerle birleşmiş durumdadır. Genelde Birleşik Devletler’le özdeşleştirilen son durumda ise işçi partisi yoktur ve sendikalar mevcut partilerin herhangi birisi ile etkili bir organik bağ taşımazlar.

Salamon’un (1987: 222-3) devletin endüstri ilişkilerindeki rolüne dair kullandığı şema, aynı zamanda tarihsel süreci ya da kaymaları da gösterdiği ve ayrıca egemen ideoloji ile sendikal örgütlerin güç ve özerklik dereceleri arasındaki ilişkiyi gösterdiği için burada anılmaya değerdir. Burada sürecin başlangıcı, 19. Yüzyılın hâkim liberal ideolojisine ve zayıf sendikacılığın dayanan ‘piyasa bireyciliği’ ile başlamaktadır. Bilindiği gibi sendikacılığın gelişmesi ve nispeten önemli bir güç haline gelmesiyle hâkim ideoloji, alt ideolojiler ile uzlaşma kanallarını bulmaya çalışmıştır. Bu amaçla varılan nokta ‘liberal kolektivizm’ ya da ‘gönüllülük’ ya da ‘serbest toplu pazarlık’ olmuştur. Bu uzlaşma girişimlerinin temellerini güçlendirme girişimleri 1970’lerin sonlarına kadar bir ‘pazarlık korporatizmi’ne varmıştır. Ancak Salamon’a göre 1979’dan beri egemen siyasi ideoloji neo-liberal / ‘laissez faire’in temellerine doğru kaymaya başlamış ve sendikalar iktisadi nedenlerle güç kaybetmeye başlamışlardır. Buna göre endüstri ilişkilerinin temeli tekrar ‘liberal kolektivizm’ ile ‘piyasa bireyciliği’ne doğru kaymaya başlamıştır.

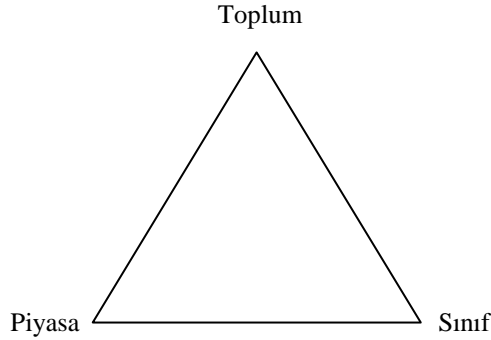
toplumdaki statülerini genel olarak yükseltmeye çalışan örgütlerdir. Son tipteki sendikaların konumu ise emek ile sermaye arasındaki mücadele alanındadır.

Bu ideal tiplerin gelişim evrimi Avrupa'daki sendikal gelişimin tarihinde aranmalıdır. Yaklaşık yüz yıl önceki tartışmalar üç farklı / üç kutuplu sendikal kimlik ortaya çıkarmıştır. Bunlardan ilki sendikacılığı kapitalizme karşı bir mücadele formu olarak geliştirme eğilimindedir. Radikal sosyal demokrasi, sendikalizm ve komünizm gibi sol akımların hedeflediği kutup bu burasıdır. İkinci model, ilkinin karşı geliştirilen ve ilkinin evrim geçirmiş halidir. Burada sendikalar sosyal entegrasyon aracı olarak görülmektedirler. Bu yaklaşım ilk sistematik söylemini 19. Yüzyılın sonlarında sosyal 'catholicism' vurgusunda bulmuştur. Hıristiyan sendikaların, sanayinin amacının kâr değil sosyal ihtiyaçlar olmalı şeklindeki söylemlerinin kaynağı da burasıdır. Örgütsel sınırlılıklarına rağmen sosyal demokratlar ile Hıristiyan demokratlar ortak ideolojik yaklaşımlar sergilemişlerdir. Son model ise pratikte ikincisinden her zaman ayırmanın pek kolay olmadığı işletme sendikacılığı modelidir. Güçlü olarak ABD ile özdeşleşmiş olmasına rağmen birçok İngilizce konuşan ülkede de uygulanan bu modelde temel tema toplu pazarlıktır. Burada sendikalar temelde mesleki çıkar örgütleridir ve politik alandan uzak durmaktadırlar (Hyman 2001: 2-3).

Hyman (2001: 4-5), bu üç farklı modeli birbirleriyle gerilimli bir ilişki içinde olduklarından dolayı bu tarz bir geometri (eternal triangle) ile açıklar. Üçgende her bir nokta farklı bir sendikal model ile bağlantılıdır. İşletme sendikaları piyasaya, entegrasyon amaçlı sendikalar topluma ve radikal muhalif sendikalar ise sınıfa odaklanmışlardır. Ancak üçgenin anlamı her tipin pür bir noktaya ait olmamasından ortaya çıkar. Örneğin pür işletme sendikalarından bahsetmek çok zordur, hatta öncelikli olarak emek piyasalarına yoğunlaşsalar da piyasa ilişkilerinin sosyal ve politik kapsamını ihmal edemezler. Kısacası her modelin tipik bazı özellikleri vardır ancak genelde sendikalar bu üç ideal tipin iki özelliğinin karşımı olarak ortaya çıkarlar, başka bir deyişle üçgenin bir tarafına yönelmiş durumdadırlar: ya sınıfla piyasa, ya piyasa ile toplum ya da sınıfla toplum arasındaki bir konumdur bu. Bu yönelimler hem maddi koşulların hem de ideolojik geleneklerin birer yansımasıdır. Dolayısıyla sendikal harekette herhangi bir değişim ya da güçlük ortaya çıktığında, bu geometride

şu ana kadar ihmal edilen üçüncü boyutun büyük ölçüde etkili olabileceği yeni bir yönelim ortaya çıkabilir. Bu değişim, dönüşüm ya da yeni eğilimin temeline kaynaklık eden temel dinamik ise sendikal kimliklerin ve ideolojilerin özellikleri ve ulusal deneyimlerdir.

Şekil 4. Sendikacılığın Geometrisi

Kaynak: Hyman (2001: 4)

Sendikal modelleri farklı kavramsallaştırmalar ile ele almak mümkündür. Örneğin Işıklı (2005) bu modelleri, genel olarak reformist sendikacılık ve devrimci sendikacılık olarak iki ana grupta toplarken; Aydoğanoglu (2007) İngiliz sendikacılığı (muhafazakâr-reformist), Amerikan sendikacılığı, anarko-sendikalizm ve sınıf sendikacılığı şeklindeki bir ayırma gitmektedir. Genelde benzer referanslarla bu ayırımın yapıldığı söylenebilir. Hyman (2001) ise yukarıdaki analizler çerçevesinde yine üçlü bir ayırım yapıyor. Ancak yukarıda sayılan tüm sınıflandırmalara benzer ama bire bir onlarla aynı olmayan ve dinin sendikal hareket üzerindeki etkisini de hesaba katan başka bir ayırım da yapılabilir: örneğin İngiltere ve ABD'deki sendikacılığını ima eden 'anglosakson geleneği' ile 'devrimci sendikacılık' ve 'hıristiyan sendikacılık'. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında gereken yerlerde farklı ülkelere de atıf yapılabilecektir. Her gelenekte tahmin edileceği gibi sendikaların siyaset karşısındaki konumu ya da siyaset alanına dair yaklaşımları farklı olacaktır. Aşağıda tüm bu sınıflandırmalara temel teşkil eden bazı ülke örnekleri sunulacaktır.

2.2. İngiltere

İngiliz endüstri ilişkileri geleneğini diğer ülkelerden ayıran temel üç özellikten bahsedilebilir. Bunlardan ilki, bu geleneğin derin tarihsel kökenleridir. Hiçbir ülkedeki

çağdaş gelişmeler buradaki kadar derin tarihsel kökenlere sahip değildir. 1880’lerde Beatrice Webb ‘toplu pazarlık’ terimini ilk kez kullanmaya başladığında, bu kavramın İngiliz endüstri ilişkilerinde ifade ettiği pratik zaten kökleşmiş durumdaydı. İkinci ayırıcı özellik, Britanya’daki endüstri ilişkilerinin daha çok iş yeri düzeyinde ele alınmasıdır. Burada yasal düzenlemelerden çok toplu pazarlık kurumu belirleyicidir. Burada tarafların hak ve yükümlülüklerini belirten herhangi bir çerçeve bulunmamaktadır. İstihdamda uygulanan kurallar günlük işyeri uygulamalarından kaynaklanır ve çoğunlukla gelenek ve pratiklere dayanır. Bu miras bazı yapısal nedenlere dayanır. 19. Yüzyılın sonlarındaki İngiliz firmalarına bakıldığında, bunların Amerika’dakilerin tersine, kitlesel tüketime dayanmayan belirli bazı piyasalar için üretimde bulunduğu görülecektir (Edwards ve diğerleri 1998). Hyman’ın (2003: 41-4) genel olarak ‘bilimsel olmayan yönetim’ dediği bir gelenektir bu.

Bu gelenek, işletmelerin genel olarak özellikle yaygın olan küçük ölçekli işletmelerin tarzına dayalı olmalarını ima eder. Bu aynı zamanda aslında teknolojik yeniliklerin, pahalı olması ya da esnek olmaması nedeniyle sürekli rağbet gören bir unsur olmadığı anlamına gelmektedir. Özellikle dalgalanmalardan korunmak için firmalar genelde daha esnek olan iş takımlarına dayalıydı. Böylece bu yönetim tarzı, küçük girişimcilerin yanı sıra birçok büyük müteşebbisin de ustabaşılar ve teknik elemanlara ödedikleri yüksek sabit giderlerin azalmasına katkı sağlıyordu. Bunların yerine getirdiği fonksiyonları ise nitelikli el işçilerine devredilmiş olunuyordu. Tüm bunların temelinde ise kontrolün elden bırakılmak istenmemesi vardı. Bu konumu sendikalarla da paylaşmadaki isteksizliğin lokavtın temel gerekçelerinden birisi olarak görülebilir. Böylece Viktoryen sosyal düzenlemelerden Donovan Komisyonu’nun³¹ düzenlemelerine kadarki süreçte endüstri ilişkilerindeki ikili sistemin doğrudan tarihsel bir bağı mevcut. Bir yandan resmi kurumlarda somutlaşan formel sistem öte yandan her iki sosyal tarafın örgütleri tarafından ya da işçi ve sendika temsilcilerince oluşturulan informel sistem. İşletme düzeyindeki pazarlık büyük ölçüde bu informel

³¹ 1965 yılında endüstri ilişkileri alanında görülen problemleri (örneğin yasadışı grevler, katı çalışma pratikleri ve ücret sınırlamaları) çözmek için kurulan ve 1968 yılında kadar çalışan komisyon. Bu komisyonun İngiliz endüstri ilişkileri sistemindeki önemi, yukarıda bahsedilen tarihsel geleneğin endüstriyel alandaki sorunlara kaynak olan (örneğin ikili yapı) özelliklerine vurgu yapması ve bu durumun acilen düzeltilmesi talebidir (Wringley 1997: 65-74; Molander ve Winterton 1994: 156).

sistemce belirleniyordu (Hyman 2003). İkili yapının bir başka niteliğine de Edwards (ve diğerleri 1998) işaret etmektedirler. Buna göre İngiltere’de tek sistemden bahsetmek hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Örneğin toplu pazarlığın niteliği açısından kamu ve özel sektör arasında oldukça önemli farklar bulunmaktadır ve özellikle küçük ölçekli firmalardaki düşük ücretli çalışanlar gibi bazı belirli gruplar bu pazarlığın kapsamına girmemektedirler.

Üçüncü ve bu çalışma kapsamında düşünüldüğünde en önemli nokta ise devletin müdahale derecesi ya da konumuna dairdir. İngiltere’de sendikaların konumunu belirleyen tarihsel miras devletin ‘müdahalesizliği’³² ve bu durumun oluşturduğu ‘gönüllülük’ olmuştur, yani doğrudan yasal zorlamaların olmadığı bir toplu pazarlık kurumu belirleyici olmuştur (Supiot 2001: 137-8, Williams ve Adam-Smith 2005: 32-36, Whiteside ve Salais 1998; Hyman 2004b: 275-6). Bu anlamda İngiltere’de sendikaların ve toplu pazarlığın yasal bir dayanak kazanması birçok ülkede olduğu gibi pozitif hakların kurulması ile olmamıştır. Başka bir deyişle, İngiltere’de örgütlenme veya grev ‘hakkı’ gibi haklardan hukuki olarak bahsetmek mümkün olmamıştır. Endüstri ilişkileri alanındaki temel düzenlemeler olan 1871 Sendikalar Yasası, 1875 Mülkiyetin Korunması Yasası ve 1906 İşçi-İşveren Uyuşmazlıkları Yasası bu anlamda birer ‘hak’ tanımlanmasından ziyade toplu eylemler önündeki bazı yasal engelleri kaldırmışlardır. Ancak burada herhangi bir yasal müdahale ya da pozitif hak görmek mümkün değildir, çünkü yapılan düzenlemeler işçiler için bazı eylemlerin önündeki yasal engelleri kaldırırken aynı şekilde işverenlere de bu eylemler karşısında bazı tasarruflarda bulunma imkânı veriyordu. Örneğin işçiler toplu olarak örgütlenmekte özgürlerken işverenler de herhangi bir işçiyi bu örgütlere katılmaktan dolayı işten çıkarmakta özgürdüler. Bu durum birçok başka ulusal iş hukuku rejimleri ile kıyaslandığında zıt bir durum arz ediyordu. Bu örneklerde genelde yasalar işverenleri işçilerin sendikalaşma ve toplu pazarlık haklarına saygı göstermelerini ve yasal bir

³²Ancak bu müdahalesizliği, hiçbir şekilde yasal düzenlemelerin olmadığı şeklinde okumamak gerekiyor. Yine de bu düzenlemelerin rolü, örneğin toplu pazarlığın sınırları dışındakileri korumaya yönelik etkisi sınırlıydı (Edwards ve diğerleri 1998:4-5). Jackson (1991:296) endüstri ilişkileri literatürünün, 1960 öncesi Britanya sistemini gönüllülük üzerinden tanımladığını ancak böyle bir tanımlamanın sorunlu olabileceğini, zira devletin her daim belirli konularda müdahaleci olduğunu belirtmektedir.

greve katıldıklarında herhangi bir cezalandırma dayatmamalarını zorunlu kılıyordu (Hyman 2003).

Bu anlamda devletin müdahalesizliğinin kökenlerine bakıldığında, 17. Yüzyılda kraliyet gücüne / mutlakiyetine karşı bir direnç olarak devlet müdahalesine karşı birey haklarını koruma çabası olarak (Edwards ve diğerleri 1998: 4) makul görülebilir. Ancak bu temel, daha sonra İngiliz ekonomi-politiğinin temel ilkesi olarak piyasa bireyciliğini sağlamlaştırmıştır. Sonuç ise sınıf farklılıklarının kronikleştiği ancak karşıt çıkarların uzlaşma yoluyla neticelendiği bir toplum olmuştur. Bu aynı zamanda endüstri ilişkilerinin düşmanca olmayan ya da daha barışçıl bir geleneğe ve neticede 'gönüllü' sözleşmelere dayalı olmasının da evrim çizgisiydi. Düzenlemelerin olmaması durumu olan 'gönüllülük' (voluntarism) ya da kolektif 'laissez faire' uzun süre bir uygunluk göstergesi olarak görülmüştür (Hyman 2003).

Sendikaların siyaset ile ilgilerine bakıldığında İngiltere'deki deneyimin Avrupa'daki birçok deneyimin tersine olduğu görülür. Avrupa'daki birçok modern sendika genelde sosyal demokrasinin bir yan ürünü olarak ortaya çıkmışken İngiltere'deki durum tersineydi. 1890'larda bazı önde gelen işverenlerin agresif tutumları ve bir takım düşmanca kararları, bir çok ortodoks sendikacıyı daha aktif politik stratejilere yönlendirmiştir. Bu yönelimin sonucu daha sonra İşçi Partisi olacak olan 1900 yılındaki oluşumdur. Bu durum TUC'un işçilerin parlamentodaki temsilcilerinin ayrı bir organa tahvil edilerek, sendikaların toplu pazarlıklardaki asıl fonksiyonlarına odaklanmalarının sağlanmasına yönelik yaklaşımının bir sonucuydu. Parti ile sendikalar arasındaki ilişki çekişmeli bir ittifak olarak tanımlanabilir. Birçok büyük sendika mali yardımları ve oylarıyla katkıda buldukları partiye bağlıydılar ancak partinin genel politikalarının belirlendiği parlamento liderliğinin özerkliğine müdahale etme girişimleri çok nadirdi. Parti de geleneksel olarak sendikaların toplu pazarlık yoluyla gerçekleştirdikleri istihdama dair düzenlemelerdeki rollerine müdahalelerden çekinmiştir (Hyman 2003). Ayrıca Britanya endüstri ilişkilerinin temel özellikleri olan merkezi örgütlerin sınırlı rolü, toplu pazarlığın baskın oluşu ve devlet müdahalesinin olmayışı gibi faktörler ve güçlü bir parlamento geleneği, birçok Avrupa ülkesinin tersine hiçbir zaman ideolojik bölünmelerin yaşanmamasında ve Marksizm ve

komünizm gibi sınıf bölünmeleri üzerine odaklanan hareketlerin güçlü olmamasında etkili olmuştur. Bu bağlamda sendikalar, örgütlerini eylem özgürlüklerini sürdürmede bir araç olarak görmüşlerdir (Visser ve Ruysseveldt 1996a: 44-59). Bunun sonucu olarak da diğer ülkelerle kıyaslandığında İngiltere, tek bir üst örgüt özelliği (TUC) ile dikkat çekmektedir (Bamber ve Snape 1993: 30).

Sendikal hareketin genel olarak etkinliği üzerindeki değerlendirmelere bakıldığında bu değerlendirmelerin, ait oldukları paradigmalara göre olumlu ya da olumsuz yaklaşımlar sergiledikleri görülecektir. Örneğin Marksist perspektifle yapılan değerlendirmeler, buradaki sendikaların temelde sınıf mücadelesi üzerinden bir hareket yürütmedikleri, bu anlamda 'kadir tekelci kapitalizm' karşısında güçsüz olduklarına bir gönderme olarak ve bu örgütleri kötülemek amacıyla sendikaları 'reformizm' ile niteler. Benzer şekilde, çoğunlukla 'sağ' taraftan yapılan değerlendirmeler ise sendikaları, verimliliğin altını oyan pratiklerin kaynağı, bir hastalık olarak nitelenen grev eğiliminin sorumluları ve ekonomik yavaşlamanın müsebbipleri olarak görmektedir. Ancak Webb'ler'in oluşturduğu bu çizgideki üçüncü bir yaklaşım ise bu kurumlara yönelik olumlu bir yaklaşım sergilemekteydi (Mclover 2001: 213).

Britanya'daki sendikal hareket geleneğinin siyaset arenası içindeki etkilerine dair genel bir değerlendirme yapılacak olunursa, her ne kadar radikal Marksist yaklaşımlar bu geleneği 'reformizm'le küçültmeye çalışsa da, bu coğrafyadaki köklü demokrasi deneyiminin çalışan örgütleri üzerine hayli etkili olduğu söylenebilir. Sanayi Devrimi'nin hemen ardından, 18. Yüzyılın sonlarında³³, henüz genel sendikaların değil de nitelikli çalışanların meslek örgütlenmelerinin daha etkili oldukları bir dönemde (Bamber ve Snape 1993: 30) London Corresponding Society gibi toplulukların eşitlik ve genel oy ilkeleri için mücadele ettikleri görülmektedir. Çalışanların siyaset alanına müdahale girişimleri, yukarıda bahsedilen İşçi Partisi deneyiminden önce de yine bu eğilimin bir uzantısı olarak Luddist hareket ve Chartist hareketle etkinliğini sürdürmüştür (Thompson 2006). Dolayısıyla her ne kadar Britanya'daki sendikal hareket radikal bir örgütlenme olarak değerlendirilmeyecek olursa da, en azından

³³ Genelde Britanya'daki sendikacılığın kökenlerinin 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar geri giden bir tarihi olduğu anlatılır. Thompson, bir çalışmasında (2006: 80-1) bu tarihi 1700 yılına kadar geri götürecek bir belgeden bahsetmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra devlet etkinliğinin arttığı döneme kadar (Crouch 1982) devlete eklemleme anlamında korporatist olarak nitelendirilemez.

2.3. ABD

Britanya ile bazı yönleri ile aynı gelenek içine kalsa da ABD'deki sendikal hareketin bazı kendine özgü farklarından bahsetmek mümkündür. Burada da İngiltere'dekine benzer şekilde ilk birliklerin nitelikli çalışanlar arasında oluşturulduğu görülmektedir. Ancak bu oluşumların kitlesel fabrikaların kuruluşundan önceki döneme ait olduklarını belirtmek gerekiyor. Bu ilk örgütlenmeler, ücretler üzerindeki aşağıya doğru olan baskıya karşı bir mücadele aracı olarak kurulmuşlardı. Dolayısıyla Wheeler'e (1993) göre daha sonraki genel sendikaların da temelde sadece ücret ve iş koşulları üzerinde durmalarının nedenlerinden birisi bu ilk sendikalardan gelen bir mirastı. ABD'deki sanayileşme, İngiltere ile kıyaslandığında hayli geç bir döneme, 19. Yüzyılın ilk yarısına denk gelir. Kitlesel fabrikaların 1850 ve 1860'larda kurulması ile birlikte ABD, Avrupa'dan yoğun göçler almıştır. Bu ilk dönem fabrikalarındaki işçilerin örgütlenmedikleri görülmektedir. Bunda, ücretlerin Avrupa ile kıyaslandığında daha iyi bir seviyede olması kısmen etkili olmuştur. Bir başka etken, işverenlerin gerek doğrudan gerekse hükümet kanalıyla sendikalaşmayı engellemesi olmuştur. Ayrıca yoğun bir sosyal hareketliliğin ve işler arası hareketliliğin olması çalışanlar arası dayanışmanın çok güçlenmemesine neden olmuştur.

Ancak tüm bu etmenlere rağmen vasıflı işçiler 1860 yılında ulusal bir birlik oluşturabilmişlerdir. Ayrıca sadece ücret ve çalışma koşulları üzerinde mücadele yürüten vasıflı çalışanların birliklerinin aksine sosyal reform merkezli oluşumlar da hiç kurulmamış değildir (Wheeler 1993). Bu nitelikteki ilk oluşum 1879 yılında kurulan 'Emeğin Şövaliyeleri'dir (Knights of Labor). Birlik kısa ömürlü olmakla birlikte kısa sürede, 1886'da 700.000 üyeye ulaşmıştır. Ancak 1890'da bu sayı 100.000'e gerilemiştir. Bu birlik toplumda bir bütün olarak reform amaçlamıştır. Kapitalizm öncesi güzel günlere karşı bir dönüş düşleri bulunmaktaydı. Pragmatik AFL'nin kurulması ile birlikte, Şövaliye'ler alandan silinmeye başlanmış ve yüzyılın başında birlik, önemli bir güç deneyimi olarak tarih olmuştu. ABD emek tarihinde bunun gibi idealist birkaç deneyim daha olmuştur (Wheeler 1993, McLaughlin 1998).

ABD’de ulaşım ağının gelişmesi ile birlikte büyük firmalar bu ülkedeki sanayi alanına hakim olmuşlardır. Bu firmaların çalışanlarını idare etmelerine yardımcı olacak yöntemleri ise Taylor geliştirdi. Taylorist ilkelerin (Taylor 2005) yaygınlık kazanması ile sendikaların pazarlık stratejilerinin altı oyulmuştur. Yüzyılın ilk çeyreğinde Birinci Dünya Savaşı’nın da etkisiyle vatanseverlik teması üzerinden savaşı destekleyen dönemin sendikaları, Amerika’nın yükselen ilk sol sendikasıyla da mücadele etmişleridir. IWW (Industrial Workers of the World) anarşizm ve sendikalizm gibi radikal bir felsefe üzerine kuruluydu. Bu hareket de kısa ömürlü olmuştur. Hem Birinci Dünyay Savaşı’na karşı olan olumsuz hem de Ekim Devrimi’ne yönelik olumlu davranışları, bu hareketin kapitalizmin coşkunu ve savaş nedeniyle kabaran vatanseverlik gücüyle sönmesine neden olmuştur (Wheeler 1993; LeFevre 2005). 1920’ler boyunca Taylorizmin (Taylor 2005) etkisiyle de işverenler sendikal girişimlere karşı oldukça baskıcı yöntemler izlemişler ve bu yaklaşımın yasal çerçeve ile de desteklenmesi sendikaları zayıf bir konumda bırakmıştır (Wheeler 1993).

1930’ların ‘Büyük Bunalım’ı ABD çalışma ilişkileri tarihinde bir dönüm noktasıdır denilebilir³⁴. Sendikalar, bu dönemde ilk kez kitlesel endüstriye, buradaki işçiler arasına sızarak âdete küllerinden doğmuştur. Bu dönemde hem çalışma koşulları hem de ücretler oldukça kötü bir durumdaydı. 1934 yılında çoğu başarıyla neticelenen birçok grev yapılmıştır. 1935 yılında ilk kez işçilere örgütlenme ve grev hakkını veren Wagner Yasası çıkartılmıştır. Sanayide çalışanlar böylece yeni kitlesel örgütlenme stratejileri başlatmışlardır ve bu girişim yeni bir emek hareketi, Sanayi İşçileri Kongresi (the Congress of Industrial Organizations –CIO) oluşturmuştur (Wheeler 1993). 1940’lar ve 1950’lerde sendikalar büyümeye ve toplu pazarlık sistemleri geliştirmeye devam etmişlerdir. Bu yıllar aynı zamanda tüm ABD tarihinde sendikal yoğunluğun en yüksek olduğu (1954’te % 34) yıllardı. Ancak bu tepe noktasından sonra aşağıya doğru bir eğilim başlamıştır ve 2000 yılında yaklaşık olarak yüz yıl önceki rakama yaklaşarak grafik ters bir V harfi çizmiş (Kaufman 2004) ve düşüş 2000’li yılların başlarında da devam etmiştir (Block 2006: 35).

³⁴ Büyük bunalım döneminde ABD’deki sefaletin çarpıcı bir anlatımı için Steinbeck’in (2006) ‘Gazap Üzümleri’, aynı dönemde sendikacıların örgütlenme mücadeleleri için ise aynı yazarın (2007) ‘Bitmeyen Kavga’ romanlarına bakılabilir.

ABD’de sendikal bir düzeyin her ne kadar tarihsel ve dönemsel trendlere göre değişmişse de görece olarak düşük düzeyde olmasında bireyciliğin, tüketiciliğin, kapitalizmin ve piyasa rekabetinin yaygın olarak kabul edilen değer olması, bundan dolayı da parçalanmış bir işçi sınıfının ve bir işçi partisinin olmamasının önemli etkisi olmuştur (Kaufman 2004). Literatürde Amerikan sendikacılığının Kıta Avrupasındaki gelenekten farklı olması, yani sınıf sendikacılığının gelişmemiş olmasının burada feodal bir geleneğin olmamasına (feodal yapıda katı tabakalı bir yapı mevcuttu), ülkenin doğal zenginliklere sahip olmasına (böylece işçilerin talepleri bir nebze karşılanabilmiştir) ve emeğin kıt olmasına (böylece nispeten sendikaların pazarlık gücü yüksek olmuştur) bağlandığı görülmektedir (Dereli 1996). Tüm bu tarihi miras, burada işletme sendikacılığının yaygınlığına neden olmuştur. Erken dönem analistlerinden Hoxie, Amerikan tipi işletme sendikacılığının özelliklerini şu şekilde özetlemektedir (aktaran Hyman 2001: 8): Bu sendikaların temel kaygıları, organik bağı olmayan işçi kitlelerini, genel ekonomik ve sosyal meseleleri, doğrudan kendi ekonomik durumlarına etkisi olanlar hariç, dikkate almadan yüksek ücretler, düşük çalışma saatleri ve daha iyi çalışma koşullarıydı. Bu felsefe aynı zamanda 1880’lerdeki AFL’nin ve lideri Samuel Gompers’in, ‘saf ve basit sendikacılık’ sloganlarıyla birlikte üzerinde durduğu zemini oluşturuyordu. AFL’nin bir başka erken dönem başkanlarından Adolph Strasser bu sendikal felsefeyi ‘bizim nihai hedeflerimiz bulunmamaktadır. Bizim hareketimiz gündüktür. Biz sadece acil hedefler için mücadele ediyoruz’ şeklinde açıklayarak, toplumsal formasyonla herhangi bir mücadele içinde olmadıklarını belirtiyordu. Lenin bu yaklaşımı ekonomizm olarak ele alıp, bunun piyasa mantığı ile işlediğini ve işçileri mesleklerine ve iş kollarına göre parçaladığını belirtiyordu.

2.4. Fransa

Fransız endüstri ilişkilerine bakıldığında görülen bazı özgünlükler şu şekilde sıralanabilir. Öncelikle emekle sermaye arasında ideolojik mücadele oldukça keskindir. Hem işçilerin hem de işverenlerin çıkar örgütleri kendi aralarında mücadele halindedir ve bu anlamda parçalı bir yapı söz konusudur. Pazarlıkta taraflar herhangi bir anlaşmaya ulaşmada pek başarılı olamadıkları için devletin sıklıkla çalışma

ilişkileri alanında düzenlemeler yaptığı görülür. Bu özelliklerden yola çıkan Ruysseveldt ve Visser (1996), yüzyılın son on yılına kadarki Fransız endüstri ilişkilerinin beş ayırıcı özelliğini şu şekilde sıralamaktadırlar:

- Zayıf, ideolojik anlamda parçalı, politikleşmiş ve mücadeleci bir sendikal hareket.
- Sendikaları kabullenmekte gönülsüz davranan otokratik ya da paternalist işverenler.
- Göreli olarak zayıf bir pazarlık sistemi.
- Hükümet düzenlemelerinin büyük rolü (etatizm).
- Devletle (bakanlar ve kurumlar) büyük girişim(ciler arasındaki yakın ilişkiler.

Goetschy ve Jobert (1993) Fransız endüstri ilişkilerinin bu özelliklerinin kısmen tarihsel mirastan kaynaklandığını belirtir. Bu tarihsel mirasa bakıldığında endüstrileşmenin ve buna paralel olarak kentleşmenin İngiltere ile kıyasla hayli geç bir döneme, 19. Yüzyılın ortalarına, denk geldiği görülecektir. Bu dönemde birçok yerel informel örgütlenmenin ortaya çıktığı ve öncelikle zanaatçıların örgütlendikleri görülür. İlk dönem sendikaları, kendilerini engellemeye çalışan devlet ve işverenlerle şiddetli çatışmalara girmişlerdir. Ancak bundan sonradır ki bu örgütler yasal bir çerçeve kazanmışlardır (1884) (Grev yasağı 1864 yılında kaldırılmıştır).

Fransa'daki sendikal yapıya bakıldığında en bariz özelliğinin parçalı bir yapı olduğu söylenebilir. Burada sendikalar arası rekabet ve bundan dolayı da zayıf bir örgütsel yapı hakimdir. Fransız sendikal hareketi Jefferys'i (2003: 58-9) takip ederek iki farklı ayırım üzerinden tanımlamak mümkündür. Bunlardan ilki 'reformist' ve 'devrimci sendikalist' ayırımıdır. İkinci ayırım ise siyasal partilerle birlikte hareket eden ve partiler üstü politika izleyen sendikalar arasındadır.

Fransa'daki en eski konfederasyon CGT (Genel İş Konfederasyonu) 1895 yılında kurulmuş ve 1906 yılındaki Şartla (Charter of Amiens) anarko-sendikalist, tüm politik

partilerden bağımsız³⁵ ve tüm iş kanunlarına karşı bir duruş benimsemiştir. Politik ve sosyal değişim aracı olarak genel grevi ve doğrudan militan bir eylem biçimini kabul etmiştir (Ruyseveldt ve Visser: 1996). Fransız endüstri ilişkilerinin parçalı hali ya da ideolojik zemini CGT'nin tarihinden de kolayca izlenebilir. Konfederasyondaki reformist çoğunlukla devrimci azınlık grup arasındaki uzlaşmazlık 1921 yılında bir bölünmeye neden olmuştur (Goetschy 1998). Bu uzlaşmazlığın temelinde Birinci Dünya Savaşı sırasında konfederasyon liderlerinin hükümet ve işverenlerle yaptığı işbirliği, Rusya'daki devrim ve 1918 ve 1919'daki bazı sosyal çalkantılar etkili olmuştur. Ayrıca Sosyalist Parti'deki çatlak ve Komünist Parti'nin kurulması bu bölünmede etkili olmuştur. Bu bölünme sonrası reformist grup eski isim altında (CGT), devrimci grup ise oluşturduğu CGTU ile Komünist Parti ile işbirliği yapmıştır³⁶ (Ruyseveldt ve Visser: 1996). 1930'lardaki faşizm tehlikesi, Fransız Komünist Partisi başkanının hiçbir koşulda, düşman olarak gördükleri Sosyalist Parti ile bir anlaşmaya varamayacaklarını belirtmesine rağmen, soldaki fraksiyonları, hem siyasi partiler (Jackson 1988: 22) hem de sendikalar bazında birleştirmiştir. Soldaki bu koalisyon (Popular Front), ayrılan bu iki konfederasyonun tekrar birleşmesine neden olmuştur (1935). Ancak 1939 ve 1948'de tekrar bölünmeler yaşanacaktı. 1948'deki bölünme günümüze kadar gelecek olan komünist CGT ile reformist-sendikalist CGT-FO (genelde FO olarak bilinir) ayrılığının gerçekleştiği bölünmeydi. Bu bölünmede artık radikaller azınlık değil, CGT'yi devam ettiren çoğunluk kısmını oluşturuyordu (Jenkins 2000: 8). CGT Komünist Parti ile sıkı bağlar sürdürmektedir. Fransız işçi hareketindeki anti-kapitalist bir eğilimi sergileyen CGT'nin en önemli hedefi kapitalist sistemi yıkmaktır. Grev en önemli eylem olarak görülürken, toplu pazarlık ise emekle sermaye arasındaki güç dengesinin test edildiği bir taktik olarak algılanmaktadır (Ruyseveldt ve Visser: 1996).

³⁵ İlginç bir biçimde aynı yıl İngiliz sendikaları tam karşı yönde bir girişimde bulunarak İşçi Partisi'ni oluşturduklar (Goetschy ve Jobert: 1993)

³⁶ Özellikle Birinci Dünya Savaşı, Fransız sendikaları arasında ciddi bölünmelere neden olmuştur. Çünkü Şekil 5'teki I. Bölgeye denk gelen birçok sendika devletin savaş gücünü desteklemek amacıyla kutsal ittifakın destekleyicisi durumuna geçmiştir. 1917'deki Rus Devrimi ise bu olayın getirdiği çatlakları daha da derinleştirmiştir. Bu ayrımın keskinleşmesinin ilerleyen safhalarında CFTE'nin Katolik inancına dayalı siyaseti de eklenecekti. Bu dönemde CGT, savaş gücünü destekleyen örgütler arasındaydı. Radikal grup ise ayrılan kesimdi, yani CGTU idi. (Jefferys 2003: 61).

FO, 1948 yılında CGT'deki komünist hâkimiyetine karşı çıkan CGT'nin genel sekreteri Leon Jouhaux ve yönetim kurulundaki dört kişi tarafından kurulmuştur. Jouhaux 1947 yılındaki genel grevini, işçilerin çıkarlarını iyileştirmek için değil komünist idealler için yürütülen bir mücadele olarak düşünmüştür (Cook 2001). FO, CGT'nin eski partiler üstü politikasının varisi olduğunu iddia ederek şaşmaz bir şekilde anti-komünist olmuştur. Sendikal eylemin temel aracı olarak toplu pazarlığı gören FO, tüm siyasi partilerden bağımsız olarak işçilerin çıkarlarını savunmayı amaçlamaktadır (Goetschy ve Jobert: 1993). FO'nun bu ideolojik eğilimini belirleyen önemli bir etmen CIA'yın de arkasında olduğu AFL'nin, soğuk savaşın başladığı bir dönemdeki desteğiydi. AFL anti-komünist, anti-stalinist reformist sendikalara ciddi paralar akıtmıştır (Jefferys 2003: 65; Cook 2001).

Birinci Dünya Savaşı'nın Fransız sendikaları arasında yaptığı etkinin bir neticesi olarak okunabilecek olan Katolik sendikal hareketin ilk örgütlenmesi 1919 yılında kurulan CFTC'dir. Bu örgütün amacı Katolik Kilisesi'nin sosyal öğretilerine uygun olarak işçi işveren işbirliğini sağlamaktı (Goetschy ve Jobert 1993: 152). CFTC'nin üye olduğu Katolik Enternasional'in çağrısı bu işbirliğini çarpıcı bir şekilde göstermektedir: “Hıristiyan sendikalarımızın kardeşliğe dayalı olan amacı ve üretimde sınıf işbirliğini talep eden ekonomik görüşümüz, bizi her zaman sınıf mücadelesine dayalı bir doktrinin etrafında dönen mücadeleden alıkoyacaktır” (Reynaud'dan aktaran Jefferys 2003: 61). Uzun süre oldukça istikrarlı bir üye sayısı barındıran örgüt, 1986'da itibaren temelde üzerinde durduğu madencilerin gerileyişi ile üye kaybı yaşamıştır. Örgüt halen Hıristiyan geleneği sürdürmekte, bireyin üstünlüğüne ve ailenin korunmasına vurgu yapmakta, sınıf mücadelesini ve sendikaların politikleşmesini reddederek toplu pazarlığın gelişimini desteklemektedir (Bevort ve Labbe'den aktaran Goetschy 1998).

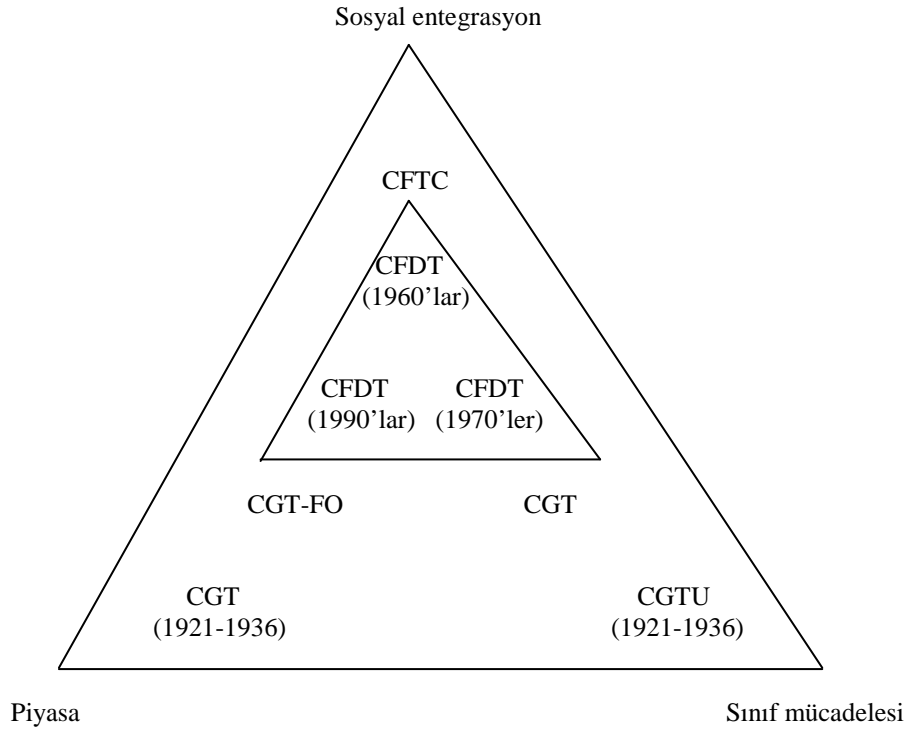
1960'larda büyüyen sosyal gerilim ve akabinde yaşanan yaygın grevler, CFTC içinde Kiliseden bağımsız bir örgüt ve demokratik bir yapı oluşturmak isteyen çoğunluğun ayrılarak 1964 yılında CFDT'yi kurmalarına neden olmuştur. Bu ayrılıktan sonra oldukça radikalleşen örgüt 1970 yılındaki kongrede sınıf mücadelesinden yana bir konum belirtmiş ve işçi kontrolü ve kendi kendini yönetimi savunmuştur. Bu

radikalleşme örgütü CGT ile yakın bir rekabete sokmuştur. Ancak 1978 yılında, büyüyen ekonomik kriz ve gerileyen sendikacılığın da etkisiyle CFDT, geleneksel değerleri olan sınıf mücadelesinden uzak sosyal entegrasyona geri dönmüştür. Bu dönüşüm örgütü önce merkeze getirerek sosyal entegrasyon ve işletme sendikacılığı arasındaki bir konuma getirmiştir (Jefferys 2003: 67; Goetschy 1998).

Fransa endüstri ilişkileri sistemindeki beşinci önemli konfederasyon ise 1944 yılında temelde yöneticileri örgütlemek amacıyla 1944 yılında kurulan CFE-CGC'dir. Konfederasyon 1981 yılında ismini CGC olarak değiştirmiştir. Bu değişikliğin temelinde sadece yönetici niteliğindeki çalışanlara değil tüm beyaz yakalı çalışanlara açık olduğunu iması yatmaktaydı. Konfederasyonun temel amacı beyaz yakalılar arasında yaygınlaşmak ve bu çalışanların çıkarlarını korumak ve geliştirmektir. Siyasi partilerle işbirliğinden uzaktır (Ruyseveldt ve Visser: 1996; Goetschy ve Jobert 1993: 153). CGC'nin tüm işçilerin değil de belirli bir kesimi temsil etme iddiasından dolayı Jefferys (2003: 67) onu aşağıdaki Hyman'ın 'sendikacılık geometrisi'sinin içine almamıştır ancak konumunun piyasa kutbunda olduğunu da belirtmiştir.

Yukarıda belirtilen beş konfederasyon Fransa'daki temel beş önemli örgüttür. Jefferys (2003: 64), bu beş örgütü yukarıda anlatılan üçgene şu şekilde yerleştirmiştir.

Şekil 5. Fransız İşçi Sendikaları Konfederasyonlarının Değerler Haritası

Kaynak: Jefferys (2003: 64)

Devlet ve sendikalar arası ilişkilere bakıldığında, Fransız çalışma ilişkileri tarihinde sendikaların yaklaşık bir asır boyunca yasal olarak kurulmalarının engellendiği görülmektedir. 1791 yılındaki Loi Le Chapelier düzenlemesiyle yasaklanan işçi örgütlenmesinin önündeki yasal engel ancak 1884 yılında yasal düzenlemeyle giderilmiştir. Ancak yine de bu ara dönemde sendikalardan ideolojik aygıt olarak yararlanılmaya çalışıldığı görülmüştür. III. Napolyon, yükselen cumhuriyetçi harekete karşı mücadelesini desteklemeleri için bu işçi örgütlerinin destek talebine karşı yasal çerçeveyi gevşetmiştir. Cezai müeyyidelerin bazıları kaldırılırken I. Enternasyonel ve 1871 komünü deneyimleri tekrar sınırlamaların arttırılmasına neden olmuştur (Sobernheim ve Rothschild 2nd 1939).

Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar, İngiltere örneğini hatırlatacak şekilde bireysel iş akitleri ağırlıklı olarak istihdam ilişkilerinde belirgin olsa da (Eastman 1954) Fransa'da İngiltere'deki gönüllülüğün getirdiği bir toplu pazarlık belirleyiciliği ve devlet müdahalesizliği yaşanmamıştır. Tam tersine burada devletin belirleyiciliği, Fransız endüstri ilişkilerinin önemli temel özelliklerinden bir tanesidir.

Bu özellikleri besleyen önemli unsurlardan biri devletin ekonomideki rolüdür. Devlet diğer sanayileşmiş Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında önemli bir müteşebbistir. 1976 gibi geç bir tarihte Fransa'daki en büyük 500 şirketin % 35'i devletin mülkiyetindeydi. 1982 yılındaki sosyalist ulusal program devletin endüstriyel çıktılardaki payını % 9'dan % 24'e yükseltmişti. Devletin mülkiyetindeki bu kurumların bir kısmı Chirac hükümetince özelleştirilse de kamudaki istihdam diğer endüstrileşmiş Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında önemini korumaya devam etmiştir. Bu anlamda devlet endüstri ilişkilerinde hem işveren olarak hem de düzenleyici olarak oldukça önemli bir pozisyon işgal etmektedir. Fransa'da devlet müdahalesini anlatan 'etatism' bir yandan devletin ekonomideki ağırlığından, öte yandan da çıkar gruplarının ideolojik duruşlarından kaynaklanmıştır. İşverenler toplu pazarlığın kendi özerkliklerine bir zeval vereceğine yönelik korku beslediklerinden siyasi lobinin sendikalarla pazarlıktan daha avantajlı olacağını düşünmüşlerdir. Öte yandan aşırı radikal Fransız sendikaları ise işverenlerin konumlarının tanınması anlamına geleceğinden toplu pazarlığı uzun süre karşı sınıfla işbirliği olarak ele almışlardır (Ruyssveldt ve Visser: 1996). Sonuç olarak gerek tarihsel bir mirasın sonucu gerekse ekonomideki devlet ağırlığından dolayı, Fransa'da devlet, endüstri ilişkilerinde oldukça büyük bir ağırlığa sahiptir.

2.5. İtalya

İtalyan endüstri ilişkilerine bakıldığında bir kaç önemli tarihsel özellik göze çarpmaktadır. Bunlarda ilki özellikle İngiltere ile kıyaslandığında geç gelişen bir kapitalist düzeydir. Örneğin 1901 yılında İngiltere'de her bin işçiden 632'si sanayide çalışırken, bu sayı İtalya'da 238 idi. İkinci önemli özellik, zayıf bir demokrasi geleneğidir. Kadınların ilk kez oy kullandıkları tarih 1946 gibi hayli geç bir tarihtir. Yukarıda anlatılan ülkelerdekine benzer bir zanaat sendikalarının İtalya'da olmamasının nedeni ise sendikal hareketin burada hayli geç bir dönemde (geçen yüzyılın başında) ortaya çıkması ve sosyalistlerin bundaki temel rolleri ile ilgilidir. Bu dönemde II. Enternasyonal, işçilerin birliği için en uygun sendikal türün endüstriyel sendikacılık olduğunu belirtmekteydi (Pellegrini 1993).

1922-1944 Faşist dönem tahmin edileceği gibi endüstri ilişkileri üzerinde de derin etkilerde bulunmuştur. Tüm kurulu örgütlenmelerin sonunu getiren korporatist

deneyim, sonraki dönemleri de etkileyecek izler bırakmıştır. Özellikle karar alma süreçlerinin merkezileşmesi ve endüstri ilişkilerine hükümet müdahaleleri konusunda bu izler belirgin olmuştur(Pellegrini 1993).

İtalyan endüstri ilişkileri ile ilgili dikkate alınması gereken bir başka unsur ise Katolik gelenektir. Jemolo'ya göre (aktaran Pellegrini 1993) sosyal problemlere çözüm yolları aramda İtalyan Katolikleri en son örgütlenenler olmuştur. Çok uzun bir süre kilise ile varlıklı sınıflar arasında bir uzlaşma geleneği süre gelmiştir. Ancak yüzyılın dönümünde durum değişmiştir ve Katolikler sosyalist güdümlü örgütlerle mücadele etmek için sendikalaşmaya başlamışlar ve 1918'de de konfederasyonlarını kurmuşlardır.

İtalya'da temelde üç büyük konfederasyondan bahsedilebilir³⁷. Bunlar büyüklük sırasınca göre sosyalist ve komünist yönelimli CGIL; üyeleri içinde büyük Katolik birliklerin de olduğu CISL ve sosyalistler ve bazı merkez partileriyle bağlantıları olan UIL'dır. Esasında bu üç örgüt de başlangıçta tek çatı altındaydı. 1944 yılında üç farklı politik eğilim (komünistler, Katolikler ve sosyalistler) faşizme karşı bir ittifak imzaladılar. Bu ittifak CGIL'ın oluşumuna giden yolu açmıştır. Ancak ittifak uzun süreli olmamıştır ve 1948 yılında Katolikler ayrılarak CISL'ı (İtalyan İşçi Sendikaları Konfederasyonu), 1950 yılında ise cumhuriyetçiler ve sosyal demokratlar ayrılarak UIL'ı (İtalyan İş Sendikası) kurdular. Sosyalistler ise CGIL çatısı altında faaliyetlerine devam etmişlerdir. Burada ABD sendikalarına yakın olan CISL, Hıristiyan Demokrat Parti'ye yakın olsa ve Katolikleri içerse de bir mezhep örgütü olarak nitelenmek doğru değildir. Ancak İtalya'da bile bu örgütün Katolik bir sendika olduğu yaygın bir düşüncedir. Bunun başlıca üç nedeninden bahsedilebilir. Öncelikle üyelerinin çoğu Katolik bir geçmişten gelmektedir. İkincisi 1969 yılına kadar Hıristiyan Demokrat Parti'siyle yakın bağlara sahip olması ve son olarak programının Hıristiyan sendikalara oldukça benzemesidir. Ancak örgüt her zaman kendisinin bir mezhep ya da dini sendika olmadığını belirtmiş ve zaten referanslarını da Hıristiyanlığa

³⁷ Burada bahsedilen konfederasyonlar en büyük ve önemli konfederasyonlardır. Bunlarında dışında daha küçük çaplı konfederasyonlar da bulunmaktadır. Ayrıca faşist geleneği sürdüren ancak pek etkili olmayan CISNAL'dan sadece ismen de olsa bahsetmek yerinde olabilir (detaylar için bkz. Pellegrini 1993).

dayandırmamıştır. Üstelik üye olduğu uluslar arası örgüt de IFCTU değil ICFTU olmuştur (Pasture 1994: 71).

UIL ise hem komünist ve sosyalist sola hem de kilisenin ve Hıristiyan demokratların etkilerine karşı oluşan reformist bir örgüt olarak nitelendirilebilir. 1950'ler boyunca siyasi partiler ile sendikalar arasındaki ilişki oldukça doğrudan olmuştur ve sendikalar özerkliklerinden bahsetmek son derece zordur. Ancak 1960'larda özellikle de 1969'dan sonra oluşan yeni bir siyasi havayla birlikte sendikalar arası işbirliği durumu ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı sendikalar siyasi anlamda son derece bağımsız bir konuma gelmişlerdir. Üç birliğin 1973 yılında kendi aralarında oluşturdukları bir birlikle de başkanlarının herhangi bir siyasi partiye üye olmayacağına dair bir neticeye varılmıştır. Ancak 1984 yılında üçlü merkezi bir anlaşmayı imzalamayı kabul etmeyen CGIL, sendikalar arasına oluşan bu ittifakın da sonunu getirmiştir. (Pellegrini 1993; Visser 1996).

Çıkar örgütleri için açık ve yasal herhangi bir düzenleme çerçevesi bulunmadığından İtalya'da işçi ve işveren örgütleri gönüllü örgütlerdir ve çıkar arenasına erişim görelidir olarak açıktır. Bu durum, çoğulcu, farklılaşmış ancak parçalanmamış bir temsil sistemini teşvik etmektedir. Devletin rolü nötr ve sosyal taraflara müdahale etmeyen bir karakterdedir. Dolayısıyla endüstri ilişkileri sisteminin temel niteliği gönüllülük ve çoğulculuk esasına uygun bir renk taşımaktadır. Bu karakter yaklaşık yarım yüzyıllık bir geçmişe sahiptir. Devletin müdahalesi uzlaşmazlıklarda arabuluculuk ve yasal çerçeveler düzenleme konularında olsa da bu müdahale tarafların özerkliklerini zedelemeyecek şekilde tamamlayıcılık esasına göre yapılmaktadır (Regalia ve Regini 1998).

İtalyan işçi örgütlenmesi ile ilgili bu genel özetten sonra bu örgütlerin yukarıda bahsedilen geometri anlamındaki çözümlemesine geçilebilir. En büyük örgüt olan CGIL, 1970'lerde kendisini militan sınıf muhalefetinin bir aracı olarak tanımlarken, 1980'lerdeki ekonomik ve 1990'lardaki siyasi krizler bu tanımın sosyal entegrasyon vurgusuna dönüşmesine yol açtı. Bu bakımdan denilebilir ki, İtalyan sendikacılığı gittikçe sınıf siyaseti ve entegrasyon arasındaki gerilimle kendini tanımlamaya başlamıştır. Genel olarak İtalyan sendikacılığına bakıldığında, altındaki dinamiğin iki

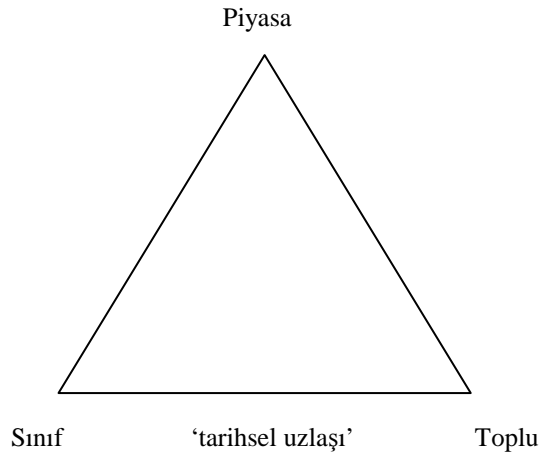
eksenden kaynaklandığı görülecektir. Bir yandan Katolik kilisesi ile laikler arasındaki gerilim bulunurken, öte yandan sosyalistler ile komünistler arasındaki gerilim bulunmaktadır. Bir başka faktör de dış etkidir. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki örgütlenme deneyimlerine bakıldığında ABD'nin önemli derece etkili olduğu görülecektir (Hyman 2001: 144). Hatırlanacağı gibi ABD aynı dönem için Fransa'da da etkili olmuştur. Savaş sonrası dönemde dünyanın iki kutuplu bir yapıya dönüşmesiyle birlikte ABD küresel çapta işçi örgütlenmesine müdahale etmiştir. Bu müdahalenin izleri ilerleyen bölümlerde belirtileceği gibi Türkiye'de de bariz bir biçimde görülecektir.

Yukarıda belirtildiği gibi tüm eğilimler ilk önce CGIL altındayken daha sonra bölünme yaşanmıştır. Bu bölünmeyle birlikte, her bir parça ideal bir tipe yakın bir konuma gelecek şekilde bir tablo oluşmuştur. CGIL, PCI (Komünist Parti) ile birlikte militan sınıf mücadelesi kutbunu oluşturmaktaydı. CGIL, sektörel pazarlığa sınıf birliğinin altını oyacağı düşüncesiyle mesafelidir. CSIL ise iktidar partisine yakın bir konumdadır ve bünyesinde Hıristiyan demokratlar çoksa da yukarıda belirtildiği gibi bir Katolik örgüt değildir. CISL, rolünü işçilerin çıkarlarını onların örgütlerini topluma entegre etmek yoluyla ilerletmek olarak tanımlamaktaydı. Böylece sosyal ve politik ortamı etkileme yolunu seçmişti. İktisadi düzeyde üretimin ve verimliliğin yükseltilmesi gerektiğini ve ücret hareketlerinin bu faktörlere bağlılığına vurgu yapıyordu. UIL ise politik özerkliği savunmakta ve işletme sendikacılığına yakın bir pozisyonda bulunmaktaydı. Kendisini CGIL'dan işçiler için kısa sürede maddi kazanç elde etme çabasında olma noktasından; CISL'dan ise hükümeti etkileyebilme adına militan eylemlere destekte gönüllü olarak ayırmaktadır. İtalyan sendikalarının etkileriyle ilgili ise, her ne kadar sayısal olarak zayıflama eğilimde olsalar da etkilerinin sayısal büyüklüklerine oranla daha büyük olduğu söylenebilir (Hyman 2001: 146-7).

İtalyan sendikacılığında yukarıda bahsedilen kayısta dış gelişmelerin de önemli etkisi olmuştur. Şili'deki darbe deneyiminin etkisiyle (sosyalistler devlet aygıtını ele geçirmiş ancak kristalize olmuş olan sivil toplumun üstesinden gelememişlerdi) PCI, yeni ilkeler geliştirdi: 'tarihsel uzlaş'. Bu açıkça devrimden reformist bir çizgiye

kayıştı. İtalya gibi bir ülkede işçi hareketi tek başına sosyalist dönüşümü gerçekleştiremezdi. Yapılabilecek tek gerçekçi şey daha ılımlı bir yol izlemektir. Sonuçta 1970’lerde İtalyan sendikalar önceliklerini yeniden değerlendirmişlerdir. ‘Serbest toplu pazarlık’ nitelemesi, istihdamın yoğun olarak yasalarca düzenlendiği, hükümetin endüstri ilişkileri içinde önemli bir aktör olduğu ve büyük bir işveren olduğu bir ülkede pek makul görünmemektedir. Radikal muhalefet modeli artık İtalyan toplumu için gerçekleri karşılamamaktadır. Sendikanın gücü işçi sınıfının çıkarlarınınca şekillenen bir sorumluluk ihtiyacı getirmiştir. Yeni bir radikal boyut içermekle birlikte, CISL’nin getirdiği sosyal entegrasyon modeli kabul görmüşe benzemektedir. İtalyan sendikacılığı aslında ‘sınıf’ ve ‘toplum’ eksenleri arasında yeni bir sentez geliştirmiştir (Hyman 2001: 150-1).

Şekil 6. İtalya: Sınıf ve Toplum Arasında

Kaynak: Hyman (2001: 151)

2.6. Almanya

Almanya'nın toplumsal olarak merkezleşmiş ancak devlet olarak desantralize bir görünüm sergilediğini belirten Katzenstein, bu ülkenin Birleşik Devletler, Japonya, Fransa, Birleşik Krallık gibi büyük ülkelerden ziyade Avrupa'nın küçük ülkelerine birçok bakımdan daha çok benzediğini belirtmektedir. Aynı isim, Avrupa'nın bu küçük ülkelerinin beş noktada demokratik korporatizmi sembolize ettiklerini belirtir (aktaran Visser ve Ruyseveldt 1996b). (1) Bu ülkelerin açık uluslar arası ekonomileri, politik uzlaşmaya dayalı ve emekle sermaye arasında sosyal ortaklık sistemine vurgu yapan

bir hassas algı oluşturmaktadır. (2) İşçi ve işveren örgütleri gibi çıkar grupları oldukça merkezileşmiş bir nitelik gösterirler. (3) Pazarlık sürecinde, siyasi seçkinler diğer aktörlerle ortak zemin arayışına girerek krizlerden kaçınırlar. (4) Siyasi partiler ideolojik olarak ılımlı olma eğilimindedirler ve çıkar gruplarıyla ortak bağlar geliştirirler. (5) Bu politikanın tarihi 1930'lar ve 1940'lara, ekonomik bunalım ve savaş yıllarına kadar gider.

Bu özelliklerin birçoğu, yüksek düzeyde merkezileşmiş olmak noktası hariç (çünkü birçok kaynak bu noktayı 'makul düzeyde' diye tanımlamaktadır) özellikle endüstri ilişkileri alanında Almanya'da kendini gösterir. Almanya'da temelde iki büyük siyasi parti bulunmaktadır: Hıristiyan Demokratlar ve Sosyal Demokratlar. Her iki parti de 'sosyal piyasa ekonomisi' ve 'sosyal ortaklık' düşüncelerini benimsemektedir (Visser ve Ruysseveldt 1996b).

Endüstri ilişkilerinin diğer tarafları da yani hem işçi hem de işveren örgütleri de bu çizgiye yakın bir tutum sergilemektedirler. Bu taraflar kendilerini, yüksek düzeyde kurumsallaşmış ilişkiler çerçevesinde uzlaşma ve işbirliğine ulaşmak amacıyla 'sosyal ortak' olarak düşünmektedirler. Burada taraflar arasında hiç uzlaşmazlığın çıkmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Tam tersine burada uzlaşmazlıklar had safhadadır, ancak taraflar bilirler ki günün sonunda aynı masaya oturup farklılıklarına çözümler üretmek zorunda kalacaklardır (Visser ve Ruysseveldt 1996b).

Alman endüstri ilişkileri sisteminin temel özellikleri, yüksek düzeli örgütlenme, işçi ve işveren örgütleri arasında kurumsallaşmış güç dengesi, işbirliği, devlet müdahalesinden serbestlik ve yasal çerçeve. Almanya endüstri ilişkileri sistemi iki yapı (dual) bir sistem olarak tanımlanabilir. Bir yandan işçilerin çıkarları işyerinin dışındaki bir örgüt, sendika ile temsil edilirken, bir yandan da firma içinde iş konseyleri yoluyla temsil edilmektedir. Ancak yine de bu iki yapıyı birbirinden çok farklı yapılar olarak algılamamak gerekiyor. Çünkü iş konseyleri üyelerinin büyük bir kısmı sendika üyesidir (Visser ve Ruysseveldt 1996b).

Siyasi yapıya bakıldığında bilindiği gibi ülke ikinci dünya savaşı sonrası batı ve doğu hâkimiyetinde ikiye bölünmüştür. Günümüz Almanya'sının temeli sayılabilecek olan Batı Almanya'ya bakıldığında ağırlıklı olarak dört tane siyasi partiden bahsedilebilir.

Bunlardan ilki ve en eskisi 1863 yılına kadar eski bir tarihi olan Alman Sosyal Demokrat Parti'dir (SPD). Bu parti 1952'deki konferansla Marksist ideolojiden sıyrılmıştır. İkinci önemli parti temelde Katolik işçileri, orta sınıfları ve tarım kesimini hedefleyen ve Hıristiyan siyasi ve sosyal öğretilerine dayalı olan Hıristiyan Demokratlar (CDU), 1945 yılında kurumsallaşmışlardır. Hür Demokrat Parti (FDP) ise tipik bir liberal parti çizgisinden küçük ölçekli işlerin ve profesyonel mesleklerin partisine doğru bir evrim geçirmiştir. Yeşiller ise 1980'lerden sonra önemli bir aktör olarak ortaya çıkmışlardır. Savaş sonrası döneme bakıldığında en büyük iki parti olan Sosyal Demokratlar ile Hıristiyan Demokratlar tek başlarına çoğunluk sağlayamamışlardır. Bu durum en çok FDP'ye yaramıştır. Çünkü uzun süre her iki parti ile de koalisyon kurarak hükümette yer almıştır (Visser ve Ruysseveldt 1996b, Fuerstenberg 1993).

1848 devrimi ile büyüyen işçi hareketi önceleri ciddi anlamda hem devlete hem de işverenlere karşı muhalif bir tutum içindeydiler. Ancak daha sonraki süreçte özellikle 1918 sonrası dönemde önemli sosyal ve politik rollere büründüler. Hitler döneminde tüm sendikaların ortadan kaldırıldığı bu travmatik dönemden sonra bile Alman sendikal hareketin öncüleri demokrasiyi güçlendirmek adına birleştirici bir sendikal yapı oluşturmaya çalışmışlardır (Fuerstenberg 1993). Almaya'da ilk sosyalist işçi örgütlenmeleri 1860'larda ortaya çıkmıştır. Bu örgütler de sosyalist parti gibi Bismark'ın hedefi olmuştur. Yine de 1890'da Sosyalist Parti önderliğinde bir federasyon kurulmuştur. Ancak zamanla bu iki yapı, Visser ve Ruysseveldt'in (1996b) deyimiyle siyam ikizleri birbirinden ayrılmıştır. Böylece sendikalar ekonomik ve endüstriyel konulara yoğunlaşırken, parti ise siyasi ve yasal reform konularına yoğunlaşmıştır. Weimar cumhuriyeti döneminde (1919-1933) her bir federasyon bir siyasi parti ile yakın ilişki içindeydi. Buradaki işçi örgütlenmesi de yine sosyalist işçilerin (ADGB – Alman İş Sendikaları Genel Federasyonu, bu örgüt savaş sonrası Alman İşçi Sendikaları Federasyonu – DGB'ye temel olacaktı), Katolik işçilerin (CGB – bu örgüt aynı zamanda Protestanlara da açık olduğunu belirtmiştir) ve milliyetçilerin ayrı ayrı örgütlenmeleri görülmüştür. Ancak savaş sonrası dönemde sendikal örgütlenmenin dayandığı zemin değişmiştir ve bu döneme hakim olan iki temel ilk sendikal birlik ve sektörel örgütlenmeydi. Sektörel örgütlenmenin anlamı, konumu ne olursa olsun aynı endüstrideki tüm çalışanların, aynı sendikaya üye olması demektir. Bu

da her bir firmada sadece tek bir sendikanın olması iması taşıyordu ve sendikalar arası rekabeti azaltıyordu (Visser ve Ruysseveldt 1996b). Üst örgütlere bakıldığında da burada Fransa ve İtalya'dakinden farklı olarak bir tane hakim konumda olan federasyonla karşılaşılır: DGB. DGB, Almanya'daki sendikalı işçilerin % 80'inden fazlasını ve her biri bir endüstride faaliyet gösteren bir düzine sendikayı bünyesinde barındırmaktadır (Budd 2005: 449-50). DGB dışında başka konfederasyonlar bulunsa da bunların etkinliği hayli zayıftır.

Üniter sendikal hareketin doğal sonucu olarak Alman sendikaları formel olarak hiçbir siyasi parti ile bağlar kurmamaktadırlar. Buna rağmen DGB yine de Sosyal Demokrat Parti ile yakın bağlarını devam ettirmektedir, tam zamanlı çalışanlarının birçoğu parti üyesidir ve üyelerinin büyük bir kısmı bu partiye oy vermektedirler. Ancak bu geleneksel siyasi işbirliğinin yeni sosyal hareketlerin özellikle Yeşillerin ortaya çıkışıyla zayıfladığını söylemek yanlış olmayacaktır (Jacobi ve diğerleri 1998). Savaş sonrası dönemden Yeşil hareketin ortaya çıktığı döneme kadar ki DGB'nin temel önceliklerinde oldukça çarpıcı bir kayış söz konusu. İlk program anti-kapitalistti ve programda ekonomi ve toplumun yeniden düzenlenmesi temel öncelikti. 1963'te anti-kapitalist hedefler, SPD'nin yeni Keynesyen programına uygun olarak düzenlenmiştir ve 1981'deki üçüncü programda tam istihdam ilk öncelik olmuştur. Son iki program pragmatik ve reformist bir görünüm arz etmektedir (Visser ve Ruysseveldt 1996b).

Adenauer döneminde ilan edilen 'sosyal piyasa ekonomisi'nde vurgu 'sosyal'den çok 'piyasa' üzerindeydi. Buradaki özel mülkiyet taahhüdü ve sınırlı devlet müdahalesi vurgusundan dolayı sendikalar açıkça bu terimi kabul etmiyorlardı. Ancak bu terim, artık 'sosyal' boyut daha çok vurgulanmaya başlandığı için, şimdiki hâkim Alman siyaseti bunun kullanımına çok da muhalefet etmemektedir. Her iki boyutun da önemli parametreler oluşturduğu Alman endüstri ilişkileri sisteminde piyasa güçleri hakim konumda olsalar da bu hakimiyet ancak devlet müdahalesiyle piyasa özerkliği ve işverenlerin kar arayışları ile işçilerin hakları arasındaki bir denge düzeyinde geçerlilik sağlamaktadır. Kısacası Alman sendikalarının çatışmacı nitelikleri geniş bir uzlaşma çerçevesinde toplumsal hedefler için sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla bu sendikaların

Hyman'nın (2001: 118-20) geometrisindeki yeri piyasa ile toplum arasındaki gerilim bölgesindedir.

2.7. Güney Kore

Kore'nin³⁸ endüstri ilişkileri geleneği incelendiğinde, bu geleneği şekillendiren dinamiklerden bazılarının şaşırtıcı derecede Türkiye deneyimini hatırlattığı görülecektir. Bunda muhakkak iki kutuplu bir dünyada Türkiye'nin Kore ile aynı kaptaki yer almasının da bir rolü vardır. Örneğin 'anti-komünizm'in hem Devlet hem de sermaye gruplarınca işçi hareketini bastırmada ideolojik bir araç olarak kullanılması buna örnek verilebilir. Anti komünizm Kore'de çok uzun süre başlıca tehdit referansı olarak kullanılmış, okul ders kitaplarından, sokaklardaki ilanlara kadar bu 'tehdit' yoğun bir biçimde kullanılmış, etiğin tanımlanması bile anti-komünist referansla yapılmıştır. Buna göre Kore'nin resmi etiği anti-komünizm anlamına geliyordu. Tahmin edilebileceği gibi bu ideolojik yönelik işçi hareketini bastırmakta da kullanıldı (Park 2007: 319). İlginç bir biçimde Kore'nin Japon sömürgesinden çıkıp bağımsız bir ülke olmasıyla (1945) Türkiye'nin demokrasiye geçişi (1946) neredeyse aynı tarihlerde gerçekleşmiştir. Yine her iki ülkede –her ne kadar askeri rejim Türkiye'de Kore'deki kadar sürekli olmasa da- yakın tarihlerde askeri darbeler olmuş (1960 ve 1961 yıllarında) ve bu darbeler planlı ekonominin (beş yıllık kalkınma planları) yolunu açmıştır. Kore'nin incelenmesi, sanayileşmesini daha önce incelenen ülkelere kıyasla sonradan gerçekleştirmiş ve Türkiye'nin sanayileşme süreciyle aynı döneme denk gelen bir ülke olması nedeniyle de bu çalışmada bir karşılaştırma imkanı verecektir.

Eğer Kore'deki sendikacılık tartışılacaksa, 1987'de başlayan demokratikleşme sürecinin öncesine ve sonrasına bakılması gerekmektedir. 1987'den önce, Kore'deki siyasi otoriteler bağımsız sendikalara müsamaha etmemişlerdir ve hükümetler de sendikalara ve sendika siyasetine yönelik baskıcı bir yaklaşım içinde olmuşlardır. Kore'de emek piyasası 1960'lar ve 1970'lerde devlet tarafından sıkı bir biçimde düzenlenmiştir ve hükümetler de bağımsız bir sendika gelişimini sağlamaktan çok hızlı

³⁸ Bu bölümde 'Kore' Güney Kore anlamında kullanılmaktadır.

bir iktisadi kalkınmayı gerçekleştirmek için çabalamışlardır (Jensen 2006: 63). Bu yapı Kore'nin yakın siyasi tarihiyle sıkı bir biçimde ilgilidir.

Kore'nin Japon sömürge idaresinden çıkmasıyla (1945) Kore yarımadasının komünist ve kapitalist ideolojik kamplar arasında ikiye bölünmesine yol açan soğuk savaşın başlangıcı aynı döneme denk gelmiştir. Birleşik Devletler ordusunun yönetimi altındaki Güney Kore, komünist kuzeyin tersine kapitalist bir ekonomik model üzerine yerleştirildi. Kore'deki egemen iş çevreleri, Komünist Kuzey Kore'ye karşı bir dengeleyici güç olarak Birleşik Devletler Ordusu hükümetince (Kore'de 1945-1948 tarihleri arasındaki yönetim) desteklendiler (Park 2007: 318). Bu iş çevrelerini temsil eden Rhy Seung-man, 1948 yılında Kore Cumhuriyeti'nin başkanı seçildi. Rhy hükümeti, yoğun bir anti-komünist propagandaya dayanarak iktidarını güçlendirmenin yollarını aradı. Bu amaçla kitlesel medyanın kontrolünü de sağlayan Yeni Ulusal Güvenlik Yasası (1958) çıkarttı. Ancak pratikte yasa, sendikal eylemler de dahil tüm sol akımları bastırmak için kullanılan yasal bir silah olarak kullanıldı. 1960'da Rhy'nin dördüncü dönem için iş başına gelmesi için seçimlere hile karıştırılması ülke çapında gösterilere neden oldu ve yapılan yeni seçimler neticesinde Chang Myeon hükümeti iş başına geldi. Demokrasiyi tesis etmek amacıyla işbaşına gelen Myeon hükümeti 1961 yılında General Park Chung-hee öncülüğünde gerçekleştirilen bir askeri darbeyle düşürüldü. Park hükümeti Kore'deki tüm yasal ve siyasi kurumları bastırdı ve yolsuzluk yaptıklarına inanılan tüm siyasetçi ve işadamlarını tutukladı. Park hükümeti 1960'larda ihracata dayalı sanayileşmeyle ekonomik büyüme sağladı. Bu büyüme stratejisini gerçekleştirmek amacıyla hükümet İktisadi Planlama Kurulu kontrolünde beş yıllık kalkınma planları uyguladı (1962-1981). Hızlı kalkınma planlarına kamusal destek sağlamak amacıyla, Park askeri hükümeti kültürel ve moral kampanyalar düzenlemenin yanı sıra, muhalefeti bastırdı, sansür uyguladı ve sendikalardan gelebilecek bir hareketlenme dahil otoritelerine karşı gelebilecek her türlü tehdit için yoğun bir biçimde anti-komünist propaganda gerçekleştirdi. Hükümet İşçileri ve sendikaları hızlı sanayileşme amacına bağlı tutmak amacıyla bir takım çalışma yasaları ve sendikalar yasası çıkarttı (Kwon ve O'Donnell 1999: 275-7). Ancak genel anlamda anti-komünist ideoloji işçi örgütlenmelerine yönelik algılamaları belirliyordu. Bu anlamda 1980'lerin sonlarına kadar Kore'de örgütlü emek hareketi, komünist Kuzey

yanlısı 'kirli hareketler' olarak görülmüştür (Park 2007: 319). İşçi hareketlerinin bastırıldığı uzun yıllar boyunca, Kore ucuz emekle dünya piyasalarında rekabet etmeye çalıştı ve bu rekabetin sürdürülmesi için ücretlerin düşük tutulması gerekiyordu. İşverenler Kore'nin büyümesindeki en önemli kaynak olan ihracat başarısının sürdürülmesinin ancak işgücünün kontrol edilmesiyle mümkün olduğunu düşünüyorlardı (Bedeski 2004: 83).

1970'lerde sanayileşme devam ettiğinden Park hükümeti, iş uyuşmazlıklarına yoğun bir biçimde müdahale etmeye başladı. Polis ve merkezi istihbarat gibi güvenlik kurumlarına iş uyuşmazlıklarını bastırma imkânı veren Özel Ulusal Güvenlik Yasası (1971), işçileri bastırmada kullanılan en büyük silahtı. Bu uygulamalar bağımsız bir sendikacılığın eylemlerini sınırlamıştır. Otoriter askeri Park hükümetine yönelik 1979'da yaygınlaşan dirençler, hükümetin altını oymuş ve Park'ın suikasta uğramasıyla hükümetin sonu gelmiştir. Yeni hükümet de yine askeri seçkinlerce kurulacaksa da 1987'de iki eylemci öğrencinin polis tarafından öldürülmesi ülke çapında gösterilere yol açmış ve bu hareket demokrasiye geçişin yolunu açmıştır. Yeni dönem, bağımsız sendikaların yükselişine tanıklık edecekti (Kwon ve O'Donnell 1999: 277).

Kore'nin yakın siyasal tarihindeki baskıcı deneyimin yanında genelde Asya sendikacılığı üzerindeki Konfüçyüs öğretisine de vurgu yapılır. Bilindiği gibi bu öğreti, sıkı bir iş etiğini, işbirliğini ve otoriteye itaati açıklamak için kullanılmaktadır. Ancak Kwon ve O'Donnell (1999: 275; 283-4), buna rağmen Kore'de 1987'den sonraki militan sendikacılığa dayanak olan bir damarın olduğunu ancak uzun bir süre bu damarın bastırıldığını belirtmektedirler. 1945'ten itibaren sosyalistlerin sendikal hareketteki yerleri genişliyor ve Kasım 1945'te sosyalistler Ulusal Sendika Konseyi'ni (Chun Pyung) kuruyorlar. Oluşum iki ay gibi kısa bir sürede üye sayısını 180 binden 550 bine çıkarıyor ve 1945-1948 yılları arasında 3 binden fazla grev örgütüyor. Sol sendikalarındaki dramatik güç artışı Amerikan Askeri Hükümeti ile Kore'li iş adamlarını kaygılandırmıştır. Askeri hükümet, Amerikan tipi işyeri ve pragmatik sendikalara benzer örgütler oluşturmak ümidiyle 1946 yılında sendikalara tüm siyasi eylemleri yasakladı. Chun Pyung'un buna tepkisi 264 bin işçiyi kapsayan grevlere gitmek oldu.

Chun Pyung 1947 yılında Amerikan Askeri hükümeti tarafından yasaklanıp yerine hükümetin de desteklediği oldukça muhafazakâr ve Kore'nin tek ulusal sendika federasyonu olacak olan Kore Genel Sendika Federasyonu (GFKTU) geçirildi ve böylece örgütlü çalışanlar otoriter devletin eklemlemeye başlamış oldu. Bunun anlamı, devlet ve işadamlarının siyasi ve ekonomik çıkarlarını desteklemek amacıyla federasyonunun eylemlerinin sınırlandırılmasıydı. Sendika liderleri Rhy hükümetinde görev aldılar ve GFKTU, işçilerdeki militan eğilimleri yok etmek için kullanıldı. Örneğin 1957'de bir tekstil firmasındaki iş uyuşmazlığında GFKTU'nun firma yönetimini desteklemesinin sonucu olarak yaklaşık 600 işçi işten atıldı (Kwon ve O'Donnell 1999: 284).

İsmi 1960'da FKTU (Kore Sendikalar Federasyonu) olarak değiştiren federasyon 1960'lar ve 1970'ler boyunca askeri hükümetin idaresiyle uyumlu bir biçimde faaliyetlerini sürdürmüştür. Zaten örgütün işçi haklarına yönelik kaygıları pek belirgin olmamıştı çünkü tüm yetkilileri hükümet ve şirketler tarafından atanmaktaydı (Park 2007: 320). 1971'deki Özel Ulusal Güvenlik Yasası, federasyonun toplu pazarlık gücünü iyice zayıflatmıştır. FKTU'nun devlet ve sermayeye (büyük sermaye grupları: chaebol) bağlı olduğu bu dönemde bağımsız sendikal hareket parçalanmış durumdadır ve birkaç yerel sendikada varlık bulabilmiştir. Ancak yine de 1970'lerin başarında yer altında da olsa bağımsız bir işçi hareketinin meydana geldiğinden bahsetmek mümkündür. Bu hareket her ne kadar hükümet karşıtı güçlerle desteklense de grev ve protestoların sayılarını yükseltmiştir. Bağımsız sendikal hareket, 1979'da Başkan Park'ın suikastıyla tekrar yükselişe geçmiştir. Ancak 1980'de Chun hükümeti hem bu bağımsız hareketin hem de yandaşı FKTU'nun faaliyetlerini kısıtladı. 1981 yılında Sendikalar Yasası'nın tekrar değiştirilmesiyle sendikal eylemler sadece işyeri konularıyla sınırlandırıldı ve örneğin bu konulara dahi federasyonların müdahil olması yasaklandı (Kwon ve O'Donnell 1999: 284).

1987 yılından itibaren demokrasiye geçiş süreciyle birlikte bağımsız sendikalar da tekrar etkin olmaya başladılar. Haziran 1987'deki 'Demokratikleşme Deklarasyonu' ile birlikte büyük karışıklıklar medya geldi. 1987 yılında, önceki yıla göre 13 kat artan grev sayısı 3749'a ulaştı (Kim 2006: 159). Bağımsız sendikalar parçalanmış ve

dağınık görüntülerinden kurtulmak amacıyla 1995 yılında Kore Sendikalar Konfederasyonu (KCTU) altında bir araya geldiler (Lee ve Lee 2003: 514). Konfederasyon kendi içindeki mücadeleler ve hizipleşmelerden oldukça zarar gördüyse de yine de devlet, işverenler ve FKTU karşısında dengeleyici bir güç olmayı başarmıştır. Aralık 1996- Mart 1997 dönemindeki Genel Grev, devlet ve sermayeye karşı 1946 yılındaki grevden sonraki en büyük siyasi grev oldu. Bu grev aynı zamanda bağımsız sendikalar için bir dönüm noktası da teşkil etmektedir. Çünkü hareket, Kim hükümetinin değiştirdiği Sendikalar Yasası'nın düzelttirecek kadar güçlü olduğunu göstermiştir. Bağımsız sendikacılık hareketi güç dengesini işverenler lehine değiştiren gelişmelere de karşı durmuştur. Örneğin işçilerin işten çıkarılmasını kolaylaştıran esnek sözleşmelerin ve bir grev olduğunda işverenlere bunun sendikasız bir işgücü imkânı veren gücün önüne geçmeye çalışmışlardır (Kwon ve O'Donnell 1999: 285-7). Bu genel grevin de etkisiyle 1999'da yapılan değişiklikler ile KCTU yasal bir örgüt haline geldi (Kim 2006: 151).

1997 yılındaki finansal krizin Kore endüstri ilişkileri üzerindeki etkileri yoğundur. Öncelikle bu kriz grev sayılarında artışlara (1997'de 78, 2003'te 320) yol açmanın yanı sıra işçilerin de endüstri ilişkileri kapsamında bir taraf olarak tanındıkları bir kurumsallaşma meydana gelmiştir. Kasım 1997 yılında Üçlü Komisyon'un kurulmasıyla, hükümetin en azından işçileri müzakereler ve uzlaşma için bir taraf olarak gördüğünü söylemek mümkündür. 1998 yılında işçiler ve sendikalar için bazı temel haklar kapsayan 'Sosyal Anlaşma' gerçekleştirildi (Lee ve Lee 2003: 513). Bu anlaşma işçi, işveren ve devlet arasında ulaşılan ve her bir tarafın özerk olarak yer aldığı Kore'deki ilk anlaşmaydı (Kim 1996: 151) ve temelde hem Üçlü Komisyon'un kurulmasını hem de Sosyal Anlaşma'nın doğmasını kolaylaştıran şey ise krizin etkilerinin tüm taraflarca hafifletilmek istenmesiydi (Bramble ve Ollet 2007: 582).

Kore nasıl ki 1960'lar ve 1970'ler boyunca ihracata dayalı ekonomik performansı ile kısa sürede yoksul bir ülkeden endüstrileşmiş bir ülkeye dönüştüyse ve aynı şekilde siyasi yapı da hızlı bir değişim geçirdiyse işçi hareketi ve endüstri ilişkileri yapısı da özellikle son yirmi yılda hızlı geçişler gerçekleştirmiştir. Bu anlamda Kore'deki endüstri ilişkilerini üç düzeyli bir sınıflandırmaya dayandırmak mümkündür (Rowley

ve Yoo 2008: 44): 1987 öncesi devlet korporatizmi, 1987-91 arası dönemi arayış içindeki bir çoğulculuk ve eski yapının zayıflaması (Vartiainen 2007: 169) –ki bu dönemi 1997’ye kadar uzatmak mümkündür- ve 1997 sonrası sosyal korporatizm. Dolayısıyla Rowley ve Yoo (2008: 58-9) Kore sendikalarının eylem ve stratejileri için üç eğilimden bahsedilebileceğini belirtmektedirler. Öncelikle sendika liderleri uluslararası rekabette var olabilmek için çatışmaya dayalı işçi-işveren ilişkileri yerine işbirliğine dayalı ilişkilerin geçirilmesi gerektiği sonucuna varmışlardır. İki taraf arasındaki çatışma yatırımcıları ürkütebilir ve işleri sekteye uğratabilirdi. Bundan dolayı Sanayi Bakanı ve birçok işadamı ile birlikte 2006’da FKTU başkanı dış yatırımların Kore’ye yönelmesi için çabaladı. Böylece ilk kez bir sendika lideri, işverenler ve hükümetle birlikte yabancı yatırımları çekmeye çalışmış oluyordu. İkincisi, sendikal eylem ve stratejilerde görülen yakınlaşma eğilimleridir. Ulusal düzeydeki iki örgüt, endüstriyel sendikacılığın yaygınlaşması için çabalamaktadırlar. Her ne kadar işyeri sendikacılığı geleneği köklüyse de bu dağınık yapıdan merkezileşmeye doğru bir değişimden bahsetmek mümkündür. Son olarak, bir ‘kazan-kazan endüstri ilişkileri’ oluşturmak için uzlaşma mekanizmasının gerekliliğine yönelik sağlam inanç nedeniyle 1998’den beri işçi, işveren ve devlet arasında ‘sosyal diyalog’ teşvik edilmektedir. Her ne kadar 1998’den sonraki sosyal anlaşmadan sonra Üçlü Komisyon, işçi, işveren ve devletin beklentilerini karşılamakta başarısız olmuşsa da tüm sosyal taraflar sosyal ortaklığı farklı yollarla geliştirmeye çalışmaktadırlar.

2.8. Brezilya

Brezilya’da endüstri ilişkileri açısından dönüm noktası teşkil eden tarih 1930’lardan başlar. Bu tarih aynı zamanda devletin sendikalara müdahale geleneğinin de başlangıcı sayılabilir (Boito ve Steiger 1994: 7). Bu geleneğin başlaması ise askerlerin siyasetteki rolüne dayandırılabilir. Zira 1930 devriminin gerçekleşmesinde ordunun içindeki ‘genç subaylar’ın rolü yadsınamaz. Brezilya’da her zaman belirleyici bir güç olan askerin yönetimdeki ağırlığı 19. Yüzyılın sonlarına kadar geri gider. İmparator II. Dom Pedro’nun iktidarının sonlandırılmasında (1889) ve sonrasındaki yönetimin arkasındaki güç hep ordu olmuştur. 1894-1830 yılları arasındaki sivil başkanlar ordunun desteğine ya da yardımına bağlı olmuşlardır (Young 1964: 180).

Her ne kadar çalışma ilişkileri açısından 1930 yılı bir dönüm noktasıysa da bu tarihten önce de bu alana yönelik düzenlemelere rastlamak mümkündür. Çünkü 'büyük bunalım'dan önceki yıllar Brezilya önemli ölçüde göç alan ve özellikle kahve üretimi gelişmiş bir ülkeydi. Yüzyılın ilk iki on yılında çocuk ve kadınların korunmasına ve çalışma saatlerine yönelik düzenlemeler bulunuyordu (Cardoso 2004: 7). Ancak 1930'da başlayan ve ilerleyen yıllarda kendisinin Estado Novo (Yeni Devlet) diye adlandırdığı Vargas dönemi işçi hareketini de yakından ilgilendiren korporatist uygulamaları yoğunlaştıracaktı. Cardoso (2004: 7-8) bu dönemin hakim ideolojisini korporatizm olarak adlandırır. Burada korporatist kurumların en önemli amaçları işçi taleplerini kontrol altında tutmak, onları bastırmaktı. Vargas diktatörlüğü döneminde grevler yasaklandı. 1980'lere kadar sendikalar siyasi partilerle sıkı bağlar geliştiremediler.

Brezilya politik yaşamını derinden etkileyen Vargas dönemini (1930-1945 – Geçiş Cumhuriyeti) de alt dönemlere ayırmak mümkündür. 1930-1934 yılı ekonominin modernleştirilmeye çalışıldığı yıllar oldu. 1934 yılında yeni anayasa yazıldı ve Vargas ilk dönem için başkan seçildi. 1934-1937 dönemi muhtemel tüm rakiplerin ve bu arada komünist parti ve liderlerinin bastırıldığı dönemdir. 1937'ye kadar 1934 Anayasası uygulanmıştır; ancak Vargas, yasa ve düzeni bahane ederek tekrar başkan olmaya çalışarak Anayasa'yı ihlal etti. Vargas, tüm siyasi partileri lağvetti ve 1938 başkanlık seçimlerini iptal etti. 1937 Anayasası ile 'Estado Novo'yu (Yeni Devlet) ilan etti. 1937-1945 Vargas'ın diktatörlük dönemi sayılabilir. Anayasanın öngördüğü seçimleri tekrar iptal etme niyeti, silahlı kuvvetlerin baskısıyla gerçekleşemedi ve Vargas yerinden ayrılmak zorunda kaldı (Roett 1999: 9). Böylece Brezilya'da bir dönem (Geçiş Cumhuriyeti dönemi) sona ermiş oldu. Ancak Vargas'ın etkileri uzun süre Brezilya'da hissedilmeye devam edilecekti.

1946 Cumhuriyetini başlatacak seçimlerini, Vargas'ın görevden ayrılmadan önce örgütlediği İşçi Partisi ile Sosyal Demokrat Parti'nin işbirliği yapması neticesinde bu ikinci partinin adayı ve Vargas'ın eski savunma bakanı Dutra kazandı. 1946-1964 yılları arasında yapılan dört seçimin üçünü bu koalisyon kazanacaktı. Bu dönemde de askerlerin siyasetteki görünürlükleri oldukça sıradan bir durumdu. Özellikle

anayasanın, sivillerin idare etmedeki başarısızlıkları durumunda askerlere müdahale etme yetkisi vermiş olması, 1946 Cumhuriyeti'nde yapılan her seçime en az bir asker adayın bulunmasına neden olmuştur. 1946 Cumhuriyeti, 1964 yapılan askeri darbeye ve bu yıl başlayan Askeri Cumhuriyet'le son bulmuştur. Askerin yönetimde olduğu bu cumhuriyet ise Yeni Cumhuriyet'in başlayacağı 1985'e kadar devam edecekti (Roett 1999: 11-16). Dolayısıyla Brezilya endüstri ilişkilerini bu arka plan üzerinden incelemek gerekmektedir. Çünkü oldukça çalkantılı bir demokrasi geçmiş, otoriterlik ve askeri yönetim deneyimi işçi hareketinin de belli bir karakterde gelişmesine –ya da gelişmemesine- neden olmuştur.

1930 yılından beri her hükümet gücünü, işçileri kontrol etmek amacıyla onları hükümete bağımlı hale getirmek için kullanmıştır. Bu durum, işçi haklarını savunan, politik olarak aktif ve bağımsız olan çıkar gruplarının ortaya çıkmasını (en azından 1970'lerin sonlarına kadar) engellemiştir. Vargas da iktidarının ilk yıllarında işçi hareketini kendisine bir tehdit olarak gördüğünden onların rızalarını kazanmak için aslında işçilerin filli olarak pek de talep etmedikleri çıkarlar sağladı. Geçiş cumhuriyetinin ilk yıllarında yasallık kazanan örgütlenmeler yaygınlaştı ve hatta bir takım grevler gerçekleştirdi. Ancak Vargas, İşçi örgütlenmelerine müdahale etti ve onları hükümete bağladı, 1934 Anayasası ile grevleri yasakladı, sendikaları polis gözetimine açtı. Böylece 1937 yılına kadar bağımsız bir işçi hareketine dair her hangi bir girişimin izi ortadan kaldırılmış oldu. İşçi hareketi açısından 1930-1937 arasında deneme yılları olarak nitelemek yanlış olmayacaktır. Bu yıllarda sendika liderleri, örgütlerini hayatta tutabilmek için hükümet müdahalelerini ve yönlendirmelerini kabul etmek durumunda kalmışlardı. Bunun karşılığında ise tam bağımsız olmasa da örgütlerini ayakta tutmak mümkün olmuştu (Roett 1999: 75).

Estado Novo ile birlikte (1937), Brezilya'da işçiler üzerinde yaklaşık kırk yıllık bir dönemde etkili olacak olan çalışma politikaları ilan edildi. Temel örgütlenmeler sendikalar, eyalet federasyonları ve birkaç eyaleti kapsayan konfederasyonlardı. Tüm ülkeyi kapsayacak örgütlenmeler kesinlikle yasaktı. 1970'lerin sonlarına doğru bağımsız işçi hareketlerinde bir kısırdama başladıysa da ülkede Vargas döneminin kurduğu birçok yapı hala etkiliydi. 1945 sonrası dönemde emek hareketini etkileyen

iki güçten bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki, yasallığa kavuştuğu 1945 ile tekrar yasaklandığı 1947 yılları arasında açıkça, 1947 ile 1964 arasında ise gizlice sendikal hareketi destekleyen Brezilya Komünist Partisi (PCB); diğer ise işçi oylarını toplamak için Vargas tarafından tasarlanan Brezilya İşçi Partisi'ydi (PTB). 1964 öncesinde Komünist Parti'nin de desteklediği yasadışı CGT, radikal işçi hareketinin yükselmesinde etkili oldu. Ancak 31 Mart 1964 darbesinde CGT dağıtıldı, sendikalar hükümetin kontrolüne geçti ve hükümetin yönlendirmelerine sıkı bir biçimde bağlı hale getirildiler. Komünist liderler tasfiye edilerek 'kirlenmiş' sendikalar 'temizlenip' bağımlı ellere teslim edildiler. Askeri rejim, işçilerin sadakatini sağlayabilmek için işsizlere yardımda bulundu, işçi çocuklarına burslar bağladı (Roett 1999: 75-7). 1960'ların başlarında sendikalara verilen görece özgürlükler ve politik ortaklık imkanı 1964 yılındaki bu askeri darbeye aniden kesintiye uğradı. Bu dönemde cinayet, işkence ve hapis birçok işçi ya da sendika liderinin kaderi haline geldi. 1930'lara kadar geri götürülebilecek olan ve Mussolini'nin faşist İtalya'sından örnek alınan devletin işçi örgütleri üzerindeki kontrol pratikleri tekrar uygulanmaya konuldu. 1964-1978 yılları arasında çok az sayıda grev gerçekleştirildi, gerçekleştirilen bu grevler ise 'acımasızca' bastırıldı. Bu dönemde işçi hareketi temelde iş mahkemelerine endüstri ilişkileri alanında geniş yetkilerin verilmesi ve ulusal güvenlik yasasının işletilmesi ile bastırılmıştır (Tyler 1982: 314).

1970'lerin ortalarından itibaren 'yeni sendikacılığın' tohumları atılacaktı. Düşük ücretler 1978 yılında otomobil işçilerinin başlattığı ve daha sonra ülkede geniş bir alana yayılan bir grev dalgasına neden oldu. Grevcilerin temel isteği, müzakereler için hükümetle değil işverenle masaya oturmaktı. Bu istek gerçekleşip anlaşmaya varıldığında, grevciler ertesi seneki görüşmeler için hemen planlar yapmaya başladılar. 1979 yılında bu kez metal işçileri greve başladı ancak bu greve hükümet müdahale etti. Hükümetle karşı karşıya gelmiş olmak sendika liderlerini demoralize ettiyse de Güneydoğu Brezilya'daki diğer grevler devam etti. Kasım 1979'da hükümet yeni bir ücret rejimi kabul etti. Buna göre ücretler her yıl değil, altı ayda bir tek bir ulusal tüketim indeksi (INPC) dikkate alınarak düzenlenecekti. 1980'deki metal işçileri grevi ulusla bir olaya dönüştü. Bu grev kiliseden, öğrencilere; aydın çevrelerinden toplumdaki diğer pek çok gruba kadar geniş bir kesimin desteğini aldı (Boito 2007:

124). Sendikalar hükümet kontrolüne alınmalarına ve liderleri hapsedilmelerine rağmen grev devam etti. Ancak devlet ve özel sermayenin yoğun muhalefeti 41 gün sonra grevcilerin yenilgiyi kabul etmeleriyle neticelendi (Roett 1999: 78-9). Ancak bu grevler Brezilya'da yeni bir dönemin habercisi olarak da okunabilir. Yabancı pek çok gözlemci gibi Brezilya'da da çok sayıda kişi bu gelişmeleri yani 1978-79 işçi hareketlerini Brezilya'nın bütün bir geçmişinin kırılması ve yeni bir dönemin başlangıcı olarak yorumladı (French 1992: 3).

1964 yılından sonra ilk kez 1983 senesinde merkezi bir örgüt olan Merkezi İşçi Örgütü (CUT) kuruldu. Ancak çalışma bakanı bu örgütün, çalışma yasalarınca illegal olduğunu ilan etti. Hükümetle karşı karşıya gelmek istemeyen diğer işçi örgütleri de bu açıklamaya destek verdiler. CUT'a karşı olan bu gruplar, Kasım 1983'de merkezi karakteri daha yumuşak olan bir örgütlenmeye gittiler (Ulusla İşçi Sınıfı Koalisyonu: CONCLAT). Bu örgütü kuranlar devletle ilişkide olan eski sendika liderleriydi ve bu yeni örgütü de uzlaşmacı bir çizgide yönetiyorlardı. İlerleyen sürede, örgüt gittikçe merkezi bir niteliğe bürünürken ismini de Genel İşçi Konfederasyonu (CGT) olarak değiştirdi. Ancak yine de hükümetle olan bağlantıları nedeniyle CUT'a karşılık daha zayıf bir durumdadır. Brezilya'da sivil yönetime geçişte bastırılmış bir gelenekten gelmelerine rağmen sendikaların rolleri yadsınamaz. 1988 Anayasası ile sendika hakkını, hükümet müdahalelerinden bağımsız olma hakkını, mali özerklik hakkını ve konfederasyon oluşturma hakkını da içeren sendika özerkliği tanınmıştır. 1970'lerin sonlarından başlayarak 1980'lerdeki aktif eylemlerine rağmen 1988 senesine kadar sendikaların statüleri yasal değildi. Brezilya'da CUT ve CGT'den başka Força Sindical ve Uniao Inter-Sindical örgütleri de bulunmaktadır. Bir dönem hükümet, CUT'a karşı bir alternatif oluşturmak için Força Sindical'ı desteklemişse de CUT en güçlü örgüt olarak varlığını sürdürmüştür (Roett 1999: 80-1). Força Sindical her ne kadar herhangi bir siyasi partiye bağlı olarak faaliyette bulunmamışsa da Cardoso'nun sekiz yıllık iktidarı döneminde sürekli onun yönetimini destekleyerek en azından çalışanlar cephesinden ona kolaylık sağlamıştır (Zylberstajn 2003).

Öte yandan Força Sindical, sendikacılık faaliyetleriyle bir yandan CUT'nin altını oymuşken bununla bağlantılı olarak öte yandan çalışma ilişkilerinde yapılmak istenen

ve temelde esnekleşmeye dayanan reformun da yolunu açmıştır. 1990'ların başında yapılmak istenen reformlara karşı CUT'un direnişi Força Sindikal'in yaptığı esnek toplu sözleşmelerle zayıflatılmıştır (Cook 2002: 19). Tüm bu gelişmeler aynı zamanda noe-korporatizmin yolunu da gösteriyordu. 2003 yılında oluşturulan İktisadi ve Sosyal Gelişim Konseyi temelde hükümetin reform gündemini başlatacak bir diyalog mekanizması oluşturmak amacındaydı. Neo-korporatist aşama aynı zamanda Brezilya endüstri ilişkilerinin ve toplumunun geçirdiği evreyi anlamlandırmak açısından da önemli bir niteleme olarak görülebilir. Bir dönem askerin gelişmekte olan ülkelerde temel modernleşme gücü olarak algılanmasına uygun olarak (DeRouen Jr ve Hoe 2001: 476) 1970'lerin sonlarına kadar otoriterlik ya da diktatörlükle nitelendirilebilecek bir toplumsal geçmişten noe-korporatist bir nitelemeye geçiş son derece belirgin bir değişim anlamına gelmektedir. Bu dönemde artık 'sosyal diyalog' girişimleri daha ön plana çıkmış durumdadır. Yukarıda bahsedilen konseyin rolü de bu anlamda önem kazanmaktadır. Çünkü neo-korporatist pratiklerde devlet ile sosyal tarafların karşılıklı bağımlılığı söz konusudur. Devlet, temelde iktisadi çıkarları temsil eden işçi ve işveren örgütlenmelerine kendi yönetimlerini desteklemeleri karşılığında onlara politika yapma süreçlerinde önemli roller vermektedir (Doctor 2007: 133).

Her ne kadar tüm dünyada 1980'lerle birlikte hâkim eğilim olan neo-liberalleşme dalgası, 1990'ler ve 2000'li yıllarda Brezilya'da da esnekleşme tartışmaları ve sosyal diyalog gibi pratiklerle endüstri ilişkileri alanını etkilemişse de, bu dalgaın getirdiği her eğilimin de Brezilya için, en azından 2000'li yılların başlarına kadar, geçerli olmadığını söylemek gerekiyor. Örneğin burada dünyanın geri kalan kısımlarında bahsedildiği gibi bir sendikal krizden bahsetmek o kadar da kolay değildir (Bu durum G. Kore ve G. Afrika için de geçerlidir). Çünkü Brezilya'da 1980'lere kadar işçi hareketi bir demokratikleşme mücadelesi vermiştir ve sendikal haklar gibi demokratik hakların elde edilmesi son derece yenidir. Dolayısıyla örneğin 1995-2002 arası dönemde sanayide % 20 iş kaybı olmasına rağmen sendikal yoğunluk neredeyse aynı kalmıştır. Çünkü sendikal hareket nispeten yeni olduğu için hem kırsal kesim çalışanları hem de kadınların sendikalaşma süreci bu dönemde yoğun bir biçimde devam ederek, sendikal yoğunluğun düşmesini engellemiştir (Rodrigues 2004: 4-5).

2.9. Genel Değerlendirme

Siyasi ideolojilere ya da çok genelleştirerek söylenirse devlet ile işçi hareketi arasındaki ilişkilere yukarıdaki ülke örnekleri çerçevesinde bakıldığında –ki burada incelenmeyen ve her birisinin kendine özgü yanları bulunan çok fazla sayıda daha endüstri ilişkileri sistemi olduğu teslim edilmelidir- gelişmiş ya da Batı deneyimleri ile az gelişmiş modellerin önemli ölçüde ayrıştıkları görülmektedir. İşçi hareketinin ya da sendikacılığın gelişiminin ilk aşamaları neredeyse her ülkede, derecesi farklı da olsa bastırılmayla karşılaşmıştır. Ancak işçi hareketinin akacak bir mecra bulup bulmadığı ya da kolay mı zor mu bulduğu sorusu sorulduğunda her ülkenin demokrasi pratiği ya da geçmişinin temel açıklayıcı alan olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki ülke örnekleri ilk bölümdeki ideoloji çözümlemesiyle birlikte okunduğunda, örneğin Althusser'in 'aygıt' nitelemesini açık bir biçimde tüm ülkeler için aynı derece kullanmanın zor olacağını belirtmek mümkündür. Ancak bu noktada ilk bölümdeki temel figürlerden olan Gramsci'nin 'hegemonya'sını kullanmak yersiz olmayacaktır. Özellikle yukarıda bahsedilen gelişmiş ve az gelişmiş ayırımı dikkate alındığında, Gramsci'nin Doğu-Batı ayırımı için ve buralardaki farklı hegemonyalar için yaptığı çözümlemeler daha da anlam kazanmaktadır. 20. Yüzyılın ikinci yarısı, az gelişmiş ülkeler için belki de bir "askeri darbeler çağı" olarak nitelendirilebilir. Yukarıda incelenen iki örneğin dışında burada yer almayan Yunanistan'da ve tezin konusu olan Türkiye bahsedilen bu dönemde askeri darbeler yaşanmış ve buralardaki askeri rejimler toplumun her alanı gibi işçi hareketlerini de kontrol altında tutmaya çalışmışlardır.

Bu bölümde incelenen ülkelerin ilk bölümdeki kavramlarla okunması farklı çıkarımlara yönlendirecektir. Öncelikle ideolojinin bu çalışma boyunca farklı anlamlarda kullanıldığı gözden kaçırılmamalıdır. İdeoloji yer yer toplumsal yapıyı koruyan değerler setine göndermede bulunurken bazen de bu değerlerin şekillendirdiği siyasal yapıya işaret etmektedir. Bu bölümde endüstri ilişkileri sistemlerinin farklılığını daha çok bu ikinci anlamı ile okumak yerinde olacaktır. Yukarıda da değinildiği gibi ideolojinin en yaygın bilinen anlamının siyaset alanına dair olanı

olduğu düşünülürse, endüstri ilişkileri sistemlerinin de en fazla etkilendiği faktörlerden birisinin bu siyasal ideolojiler olması kaçınılmaz olacaktır.

Siyasal ideolojilerin endüstri ilişkileri sistemlerini ya da endüstri ilişkileri ideolojilerini belirleyen kuşatıcı bir güç olduğu kabul edilirse bu bölümde incelenen örneklerin Althusser'in ve Gramsci'nin kavramları kapsamındaki yerleri ne olacaktır? Öncelikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri ayırmak gerekiyor. Bu ayırım elbetteki Gramsci'nin Doğu-Batı ayırımına uygun düşmektedir. Hatırlanacağı gibi Gramsci bu ayırımı Doğu ve Batı'da iktidarın ele geçirilmesi ya da sürdürülemsi noktasında Doğu ve Batı'nın birbirinden farklılığına bir vurgu olarak yapmaktaydı. Doğu'da devletin karakteri daha despot olduğu için baskıcı yöntemler işe yarayabilirdi ancak Batı'da kitlelerin rızalarını sağlamadan (hegemonya) iktidarın elde tutulması mümkün değildir. Bu da kültürel ve ideolojik mücadele gerektiren daha incelikli bir yol demektir. Ancak yukarıda incelenen sanayileşmiş ülkelerin deneyimlerine bakıldığında tarihsel süreçte zaman zaman bu ülkelerde de işçi örgütlerinin zora dayalı yönlendirmelere tabi tutulduklarını ya da işçi örgütlerinin bazı ideolojik fonksiyonlar yerine getirdiklerini görmek mümkündür. Örneğin faşist yönetim döneminde Almanya ve İtalya'da, III. Napolyon döneminde Fransa'da işçi örgütleri belirli bir ideolojik yük altına sokulmuşlardır. ABD'de ise hatırlanacağı gibi I. Dünya Savaşı sırasında sendikalar vatanseverlik temasıyla savaştaki ülkelere destek yağdırmışlardır. Buna karşın İngiltere'de, soğuk savaş döneminde devletin müdahalesinin yoğunlaşmaya başladığı döneme kadar sendikaların iktidarla eklemlendiğini söylemek başka bir deyişle bir korporatist yapıdan bahsetmek mümkün değildir. Ancak çalışmanın inceleme döneminin sonlarında gelindiğinde genel anlamda tüm bu ülkelerdeki sınıfsal farklılık üzerinden yürütülen sendikal mücadelelerin yumuşadığını işçi örgütlerinin de toplumsal yapıyı –bütünüyle olmasa bile- içselleştirdiklerini bunu ise yine bir 'hegemonya' ile okumanın mümkün olduğunu söylemek gerekiyor. İki dünya savaşı arası dönemdeki bazı uygulamalar çıkarılırsa Batı için 'çoğulcu referans çevreleri'nin ya da korporatizm olsa bile bunun toplumsal nitelikli olanının hâkim olduğu bir modelin geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Burada incelenen az gelişmiş ülkelerdeki pratiklere bakıldığında ise sendikaların yoğun bir biçimde devlet baskısıyla karşılaştıklarını görmek mümkündür. Bu ise Althusser'in bahsettiği baskıcı aygıtların daha faal olduğu bir alan anlamına gelmektedir. Ancak hatırlanacağı gibi Althusser DBA'lar ile DİA'ların birlikte işletildiğinden bahsetmekteydi. Bu ülkelerde DBA'lar yoluyla işçi örgütlerine DİA vasfı kazandırılmaya çalışılmıştır. Özellikle Güney Kore'deki 'anti-komünizm' teması bu açıklama için önemli bir örnek teşkil etmektedir. İlerleyen bölümlerde görüleceği üzere Türkiye'deki deneyim de, modernleşme hareketinin bir uzantısı olarak işçi örgütlerinin sıklıkla baskıya uğramalarının ve bu yöntemle birer DİA'ya dönüştürülmeye çalışılmalarının bir hikâyesidir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde, şimdiye kadar oluşturulmaya çalışılan kavramsal çerçeve ile Türkiye deneyimi anlaşılmasına çalışılacaktır. Bunun için öncelikle Türkiye'nin kendine özgü deneyiminin özelliklerinin temelindeki siyasi geçmişi ve modernleşme ideolojisi yatmaktadır. Burada tekrar vurgulanmalıdır ki 'ideoloji', açıklama kuvveti kendinden menkul, başlı başına bir kavram olarak değil birçok belirleyenin yanında bir "güç" olarak kullanılmaktadır. Çalışma temelde bir ulus devletle neticelenen Türkiye'nin modernleşme serüvenini ve bunun inşa ettiği 'ideoloji' üzerinden ilerleyerek "çalışma alanı"nın nasıl belirlendiğini, bu süreçteki 'devletin' rolüne ulaşmak niyetindedir. Böylece toplumsal dinamiklerin inkâr edilmediği ancak bu dinamikler üzerinde uygun bir hegemonya kurulmada başarısız olduğunda ise kaba kuvvetin kullanılmasından çekinilmediği ve yeni bir inşa sürecinin tekrar başlatıldığı gösterilmek istenmektedir. Öte yandan bu süreç Türkiye'de endüstri ilişkileri ideolojisinin de yapılaşmasının bir anlatısıdır. Söz konusu bu ideoloji, ilerleyen bölümlerde anlatılacağı gibi Türkiye'de hem devletin sendikalara yönelik söylemini hem de buna paralel olarak bir muteber olan ve olmayan sendika ayırımını beslemiştir.

BÖLÜM 3: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ İDEOLOJİSİNİN KÖKENLERİ

3.1. Tarihi Miras

Gerek cumhuriyet ilan edildiğinde gerekse öncesinde Türkiye’de, kapitalizmin geliştiği coğrafyalardaki gibi bir sanayileşme ve gelişme düzeyinden bahsetmek mümkün değildir. Türkiye dünya sisteminin ‘periferisi’ndeki bir ülke olarak sanayileşme ile hayli geç bir dönemde tanışmıştır. Batı Avrupa 18. yüzyılın ortasında sanayi devrimini gerçekleştirdikten sonra bir anlamda merkezi bir konum elde etmiş ve çevre ülkeler için bir model olmuştur. Batı etkisi veya Batı’yı model alma ya da en azından onunla başa çıkmak için ondan faydalanma girişimleri 18. Yüzyıla kadar geri götürülebilir. Daha doğrusu Mardin’in (2006a: 153) deyimi ile “ancak onsekizinci yüzyılda ve askeri reformlarla ilgili olarak ilk ve son defa *reform* ile *Avrupalılaştırma* arasında bir bağlantı kuruldu.” Mardin (2006a: 155) ilk askeri reformların III. Ahmet (1703-1730) döneminin son yıllarında Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından yapıldığını belirtir. Gerçekten de reform denilince hep askeri alanda yapılan reformların ima ediliyor olması yine Mardin’e (2006a: 166) göre Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına kadarki dönem için bire bir geçerlidir. Bu ocağın lağvedilmesiyle Türk modernleşmesinin ilk safhası, en önemli konu olan askeri reformlar konusu sona ermiş oldu. Bundan sonra Türk reform faaliyetleri gittikçe artan bir şekilde Osmanlı yönetiminin düzenlenmesi ile ilgili hale geldi. Bu ocağın ortadan kaldırılması ‘lonca’larda örgütlenen çalışanlar açısından da bir dönüm noktası olmuştur. Sanayinin henüz gelişmediği bu dönemde Osmanlı imalat sektöründekilerin çıkarlarını korumak için örgütlendikleri organizasyonlar loncalardı. Bu örgütlerin başlıca fonksiyonunun üyelerinin geçimini sağlamak olduğu söylenebilir. Bundan dolayı bu örgütlerin yoğun bir denetim rolleri vardı³⁹. Bu örgütler açısından yeniçeriler hayati önemde olmuştur. Quataert’e (2005: 203-6) göre yeniçeriler bir yandan loncalara üye olarak onları güçlendirirken, öte yandan çalışanları mafyavari bir biçimde koruma rollerine

³⁹ Bu yoğun denetimi devletin denetim rolüyle ilişkilendiren, yani loncaları devletin birer denetim aracı olarak gören tarihçileri Quataert (2005: 205) hatalı bulmaktadır.

bürünmüşlerdir. Dolayısıyla bu ocağın lağvedilmesiyle birlikte loncalar, denetim güçlerini ve fonksiyonlarını yitirmişlerdir. İlerleyen satırlarda da görüleceği gibi yüzyılın sonunda artık lonca dışı işçi örgütlenmelerine, yani sanayileşen ülkelerdeki gibi işçi örgütlenmeleri ya da bunlara benzer birlikler ortaya çıkmaya başlayacaktır.

Reformların askeri kaygılarla yapılması ilk sanayi işletmelerinin niteliğini de belirlemiştir. Karakışla'nın (1998) da belirttiği gibi Osmanlı'da ilk sanayi işletmesi olarak kabul edilen ve 1835 yılında üretime başlayan Feshane örneğinde olduğu gibi ilk sanayi kolları yeni oluşturulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin ihtiyaçlarını temin etmek için devlet eliyle kurulup işletilmiştir. Fabrikalar Osmanlı toplumunun değil, yeni ordunun ihtiyaçlarına cevap vermek için kurulmuşlardı. Bu eğilim tanzimat döneminde de devam etmiştir. Tanzimat döneminde kurulan 160 fabrikanın çoğu devlet tarafından askeri ihtiyaçlar için kurulmuştur (Önsoy'dan aktaran Makal 1997: 155). Yine Karakışla'nın (1998) belirttiği üzere bu ilk fabrikaların işçileri de, Osmanlı ekonomisi henüz emeğini satarak geçinecek bir işçi sınıfının doğuşuna müsait olmadığı için askerlerden oluşmaktaydı. Bu uygulama 19. Yüzyılın ikinci yarısının başlarında Zonguldak kömür madenlerinde çalıştırılacak işgücünün temini için de Ereğli'nin ondört köyünde onüç-elli yaşları arasındaki tüm erkeklere celp çıkartılarak devam etmiştir. Keyder (2008: 61-2) benzer bir süreci demiryolu yapımında gösterir. Buna göre 19. Yüzyılın ortalarında yapımına başlanan demiryollarında çalıştırılacak işgücü sıkıntısı Yunanistan'dan getirilen işçilerle giderilmeye çalışılmıştır.

Tanzimat, Türk modernleşmesinin en önemli kilometre taşlarından birisidir. Daha önce başlayan Batı'ya yönelik ilgi, bu dönemde hayli ilerlemiş ve devletin örgütlenme mantığına ciddi bir biçimde etki etmiştir. Düşünce iklimine bakıldığında ise bu dönemde devletin ıslah edilmesinde Batı'yı adres gösterenler ile bu reçeteyi kısmen onaylayan ama kesinlikle öz değerlerden taviz verilmemesi gerektiğini iddia edenler arasında bir çekişme görülmektedir. Ancak bürokrasinin merkezi düzeyde belirleyici olması ile devletin otoriter karakterini yönlendiren merkezin Bab-ı Ali'ye kayması ile birlikte bu merkeze yönelik eleştiriler de örgütlenmeye başlamıştır. Yeni Osmanlılar bu girişimler içinde en önemlilerinden ve bilinenlerinden birisidir. Ancak gerek entelektüel geçmişleri gerekse yetiştikleri ortamdan dolayı tıpkı kendilerinden biraz

daha radikal olarak nitelendirilebilecek ardılları olan Jön Türkler (Mardin 2006b: 308) gibi Yeni Osmanlılar da Mannheim'in kavramları ile söylecek olunursa bir 'ütopya' düşüncesiyle ortaya çıkmış değillerdi. Yani Mardin'in (2006b: 308) Jön Türk düşüncesi için işaret ettiği bu düşünce 'radikal değil muhafazakardır' tespiti Yeni Osmanlılar için daha da yerinde bir tespit olur. Yeni Osmanlılar padişahlık makamını kesinlikle eleştirmekten kaçınmışlar ve daha çok bürokratik tahakküme yönelik eleştirilerde bulunmuşlardır⁴⁰. Jön Türklerin baskısıyla anayasanın ikinci kez ilan edilmesi ile başlayan dönemle Osmanlı tarihinde ilk kez imparatorluk kurumunun dışında bir toplumsal grup, saltanatın özüne karşı bir ideolojiyle ve çeşitli argümanlarla denetimi ele geçiriyordu. Yukarıda belirtilen muhafazakarlıkları belki saltanatın benimsenmesinden kaynaklanmıyor olabilirdi ancak pratik sebeplerle de olsa saltanatı sürdürerek bu muhafazakarlıklarını göstermişlerdir (Karpas 2007: 17).

Düşünce bazındaki bu muhafazakarlık ya da 'ütopya' düşüncesinden uzaklık ilginç bir biçimde işçi hareketinde de göze çarpmaktadır. Sendika ve grev 1845 tarihli Polis Nizamnamesi'nin 12. Maddesi uyarınca yasaktı. Bazı emek tarihi çalışmaları (örneğin Gülmez 1991: 381-385) bu nizamnamenin Fransız Polis Kanunu'nun birebir tercümesi olduğu için grev ve sendikadan bahsedildiği ancak bu dönemde bu kavramlardan bahsedilecek bir manzara olmadığını belirtir. Ancak 1908 öncesi dönemde kanun düzeyinde bir çalışma ilişkileri düzenlemesi olmadığından Osmanlı yönetimi gösteri ve grevleri durdurmada bu düzenlemeyi kullanmıştır. Anlaşmazlıklarda Osmanlı işçileri önce işverenle uzlaşma çabalarına girer şayet neticelenmezse devlet idaresine başvururlardı. Dolayısıyla işçinin zihnindeki devlet imgesi koruyucu ve kollayıcı bir figür konumundaydı (Karakışla 1998). Bu anlamda Osmanlı işçisini tıpkı düşünürleri gibi bir 'ütopya' arayışında bulmak mümkün değildir.

Bu dönemde Batılı eğitimin yaygınlaşması ile birlikte özellikle 'tıbbiyeliler'in devleti kurtarma girişimleri olarak ortaya çıkan Jön Türk çevresinin, devlet adamı-devlet ilişkisini hasta-doktor ilişkisine indirgeyen bir bakışla algılaması muhtemeldir. Devlet hastaysa devlet adamına düşen rol ise hastayı iyileştirmesiydi. Bu anlamda Jön Türkler

⁴⁰ Bürokrasinin yükselişi ve niteliği için bkz. Mardin 2006a, Mardin 1997: 180-86 ve askeri bürokrasinin Türk siyasasındaki yerinin detaylı bir analizi için bkz. Karpas 1970.

‘içtimai tabip’ rolüne⁴¹ oldukça kolay oturabilmekteydi. Bu bakış açısının beraberinde getirdiği en önemli sonuç ise böyle bir algının tarihi gelişim sürecine yer vermemesiydi. Yani devlet bazen hastalanır ama bu hastalığın bir tarihi süreci yoktur başka bir deyişle bu yaklaşım sosyal evrim görüşüne yer vermeyen bir yaklaşımdır (Mardin 2006b: 20-1). Devleti dönüştürmeye aday bu fikir akımına bir de bürokrasinin tepeden düzenlemeye yönelik kararlı tutumu sonraki dönemlerde siyaset arenasındaki temsil müessesesine yönelik temkinliliği açıklamaya yönelik ip uçları verebilir. Örneğin ilk anayasa kabul edilmeden önceki tartışmalar genelde ‘halkın kendi geleceğine yönelik kararlar vermeye henüz hazır olmadığı’ noktası etrafında sürdürülmüştür (Mardin 2006a: 27). Nitekim bu tartışmaların ne kadar önemli olduğu yani padişahın başında bulunduğu iktidar seçkinlerinin iktidarlarının başkalarıyla paylaşmada istekli olmamaları Karpat’ın (2007: 10) da belirttiği gibi ilk anayasa denemesinin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Yine Karpat’ın (2007: 10) işaret ettiği gibi bu süreç farklı oyuncular ve farklı nedenlerle de olsa bir sonraki yüzyılda defalarca tekrarlanacaktı: “İster hanedan yanlıları isterse cumhuriyetçiler iktidarda olsun her biri kendi iktidarının hemen hemen yanılmaz olduğuna inanmış, karşıtlarının ve kendisine yönelttikleri eleştirilerin ihanete değilse de kötü niyete dayandığını düşünmüştür.” Gerçekten de bu özellik Türk siyasetinin her dönem en belirgin karakteri olarak işçi hareketinde de rahatlıkla görülebilecek bir unsur olacaktır. İşçilerin örgütlenme talepleri dahi farklı istekleri Türk çalışma ilişkileri tarihinin ‘kısa’ geçmişinde, ilerleyen sayfalarda göüleceği gibi, bu niteliğin ördüğü duvara çarpmıştır.

Bu özelliklere dönemin hakim epistemolojisi de dahil edilmelidir. Mardin’in (2006b: 16-7) belirttiği gibi bir felsefesizliğin hakimiyeti ve daha çok kısa vadeli pratik çözümlerin daha revaçta olması bu dönemde ‘merkez’ ülkelerde her yönüyle hakim durumda olan pozitivist felsefenin pratik çözümler için düşünülmesini engellememiştir. Dolayısıyla bu felsefe zaten yukarıda bahsedilen ‘içtimai tabip’ niteliğinin temelini oluşturan bir nitelikti. Halkın henüz hazır olmaması veya içtimai tabip niteliklerinin toplumsal meselelerdeki karar alma süreci üzerindeki etkisini Tatil-i

⁴¹ Pozitivist epistemolojinin temel teşkil ettiği içtimai tabip rolü, cumhuriyet döneminde mühendislik ideolojisi şeklinde devam edecektir (bkz. Göle 2004a).

Eşgal Kanunu'nun parlamento'da görüşülürken Adliye Nazırı Ali Bey'in yaptığı konuşmada çarpıcı bir biçimde görmek mümkündür.

“İşçi veya kapitalist ayırdetmiyorum, düşündüğüm sadece ülkenin menfaati. Ülkenin hayırı için işçilerle kapitalistleri uzlaştırmaya çalışıyorum (çoşkulu alkışlar). Tarafları birbiriyle barıştırmaya uğraşıyorum; istiyorum ki hasım olmasınlar. Sendikaların yasaklanması için kanun teklifinde bulduysak, bunu kapitalistlerin değil işçilerin iyiliği için yaptık. Çünkü biliniz ki, işçiler sendikaların elinde köle olacaklar. Sendikalar zanaat loncalarından başka bir şey değildir” (Onur'dan aktaran Karakışla 1998).

Bu yaklaşım ilerde cumhuriyetin de temel ilkelerinden birisi olacak olan ve tüm halkı yekpare bir bütün olarak kabul eden 'halkçılık'ın da nüvelerini barındırmaktadır. Ancak bu yaklaşıma kaynaklık eden temel bir etkeni de gözardı etmemek gerekmektedir. O da Batı'da sınıf çatışmalarına neden olan emek-sermaye bölünmesinin neredeyse yok düzeyde olması ve bu meselenin de olsa olsa ancak gayri müslimler içinde geçerli olabileceğidir. Çünkü 20. Yüzyılın başında 10'dan fazla işçi çalıştıran işyerlerinin sayısı belki de 100 civarındaydı ve bunların çoğu Selanik, İzmir ve İstanbul'da toplanmıştı. Yüzde doksanının sahibi ise gayri müslim veya yabancıydı. Bundan dolayı dünya savaşı arifesinde sınıf çatışmaları sınırlı düzeyde gündeme geldiyse de bu mesele etnik ve dini problemlerin yanında tali kalmaktaydı (Keyder 2008: 62).

Bu bölümün temel amacı olan erken cumhuriyet döneminin çalışma ilişkileri ve çalışma ilişkileri ideolojisinin karakterini açıklamaya geçmeden önce bu dönemde önceki genel çerçevesinin içinde çalışma ilişkilerinin niteliğinin de kısaca açıklanması yerinde olacaktır. Burada detaylı bir olaylar envanteri çıkarmaktan ziyade bu çalışmanın temel iddiasına paralel olarak genel bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. Ayrıca incelenecek dönem veya toplum *ex-nihilo* bir nitelik taşımadığına göre zorunlu olarak kendisinden önceki dönemden bahsedilmeyi gerektirmektedir. Bu önceki dönem incelenirken ise çalışmanın çerçevesine uygun olarak daha çok örgütlenmeler konusuna yoğunlaşılacaktır.

Yukarıda da değinildiği gibi öncelikle Osmanlı Devleti'nde bir işçi sınıfının doğuşunu besleyecek bir sanayileşmeden bahsetmek mümkün değildir⁴². Türk modernleşmesi anlamında tarihsel kökenler her ne kadar 19. yüzyılın başına hatta 18. yüzyılın sonlarına kadar geri götürülebiliniyorsa da endüstri ilişkileri anlamında örneğin işçi hareketinden bahsedebilmek için ancak 20. yüzyılın başına kadar geri gitmek gerekmektedir. Ereğli kömür madenlerinin çalışanlarını kapsayan, örneğin Dilaver Paşa Nizamnamesi gibi sınırlı düzenlemeler ve yine çok sınırlı bazı hükümleri düzenleyen Meccele'nin ilgili hükümleri dikkate alınmazsa, bunlardan daha önceki bir tarihte çıkartılan Polis Nizamnamesi'nin (1845) meşhur 12. Maddesi, çok erken bir tarihte örgütlenmeleri yasaklayarak bu alandaki ilk kanuni düzenleme olmaktadır. Her ne kadar yukarıda da belirtildiği gibi bu yasanın bire bir bir tercüme olduğundan dolayı grev ve örgütlerden bahsedildiğini belirten araştırmacılar (Gülmez 1991) varsa da bu kanun uzun süre örgütlenme yasağını sağlayan metin olmuştur⁴³.

Türkiye çalışma ilişkileri tarihini inceleyen metinlere bakıldığında genelde 1908'in bir referans olarak alındığı görülür. 1908 öncesi örgütlenmeler konusunda ilk işçi örgütlenmesinin hangisi olduğu konusunda pek bir uzlaşma bulunmamaktadır. Ancak Makal (1997: 243-4) ve Koç'un (2003a: 40) da belirttikleri gibi her ne kadar işçi örgütü olduğu iddia edilen örgütler erken tarihlere kadar uzanmaktaysa da (örneğin 1866 yılında kurulan Amelepver Cemiyeti⁴⁴) bunlar daha çok yardım dernekleri şeklinde hayır kuruluşlarını andıran örgütlerdir. Dolayısıyla Batı'daki sendikalara yakın örgütlerin kurulması ve işçi hareketinin canlanması esasında 1908 sonrasına tekabül eder. Makal (1997: 144) bu durumu üç nedene bağlar: (1) bu dönemde önceki yıllara oranla sanayileşmenin⁴⁵ ve işçi sayısının artmış olması, (2) İkinci Meşrutiyet'in

⁴² Osmanlı İmparatorluğu'nda ücretli bir çalışanlar kesiminin varlığını 16. yüzyıla kadar geri götüren yaklaşımlara bir örnek için bkz. Koç (2003a: 29).

⁴³ Bu düzenlemenin 12. Maddesinden yola çıkarak o dönemin çalışma ilişkilerine yönelik çıkarımlar yapan çalışmalara bir örnek olarak bkz. Sülker (2004: 23). Sülker, bu maddeyi işaret ederek "bu da gösteriyor ki, XIX. yüzyılın ilk yarısı sonlarında işçiler topluluk oluşturmuşlar, üstelik hep birlikte işlerini bile bırakmışlardı. Çünkü aynı tüzük 'işini gücünü terk ile mücerred tatili mesalihu ibad garzinde olan amele ve işçiler'den bahsetmektedir" şeklinde bir açıklama yapmaktadır.

⁴⁴ Bu cemiyetle ilgili detaylı bilgi için bkz. Serçe (1996).

⁴⁵ Bu dönemde bir milli sanayi kurma düşüncesinin ve yansımalarının nasıl ortaya çıktığına dair bkz. Çetinkaya (2004: 133-172), Makal (1997: 139-40) ve İnel (2002).

getirdiği özgürlük rüzgarları⁴⁶ ve (3) bağımlı çalışanların örgütlenme deneyimlerindeki artış ve dönemin siyasal akımlarının (özellikle sosyalist nitelikli) bu dönemdeki örgütleri etkilemesi.

Anayasanın ikinci kez ilanının estirdiği rüzgar çalışanlar ve örgütleri arasında da itici bir güç olarak bir çok 'grev'e yol açtı (Quataert 2007: 25-6). Ancak bu grev dalgasını engellemeye yönelik düzenlemeler de gecikmemiştir. 1909 yılında Türkiye'de toplu çalışma ilişkilerini düzenleyen ve düzenlemelerinin bir kısmının 1936 yılında çıkarılan 3008 sayılı ilk İş Kanunu'na kadar yürürlükte kaldığı ilk kanun olan Tatil-i Eşgal kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun kısaca kamuya yönelik hizmet veren kurumlarda çalışanları kapsamakta ve bu kapsamda çalışanların sendikalar kurmalarını yasaklıyordu. Bu yasanın ilginçliği sendikacılık tarihinin genel seyrine ters bir şekilde sendikaları yasaklamasına rağmen grevi öngörmüş olmasındaydı (Makal 1997: 270-280). Bu yasa mecliste görüşülürken sendikaların yasaklanması ile neticelenecek olan tartışmalara bakıldığında sendikalara yönelik cumhuriyet döneminde de devam edecek olan güvensizliğin kökenlerine dair bazı fikirler edinmek mümkündür. Gülmez (1998a) bu tartışmalarda sendikaların yasaklanmasına ilişkin altı farklı neden gösterir. Bunlardan bazıları özellikle daha sonra yani cumhuriyet döneminde de çok benzer bir biçimde kullanılan gerekçeler olacaktır. Genel olarak işçi ve işvereni böleceği, yabancı sermayeyi korkutacağı, sol öğretiyi yaygınlaştıracığı, güçlenerek siyaseti etkileyebileceği gibi nedenlerle anılan yasa ile sendikaların kurulması yasaklanmıştır. Aynı yıl bu kapsam dışında kalanlar için de benzer yasaklamaları getiren Cemiyetler Kanunu⁴⁷ çıkarılmıştı. Ancak bilindiği gibi bu dönemde sendika isimi ile olmasa da bu yasa kapsamında bir çok işçi örgütlenmesi 'dernek' adı altında vücut bulmuştur. 1919 ve 1923 yıllarında güvenlik güçlerine daha da geniş yetkiler tanıyan bu yasa 'kavmiyet' esasına dayalı örgütlenmeleri yasaklamaktaydı (Makal 1997: 280-282). Bu anlatılanlar aynı zamanda çalışma ilişkileri ideolojisinin cumhuriyet öncesi döneme uzanan kökenlerine de bir işarettir.

⁴⁶Esasında 1908 yılındaki gelişmelere dair özgürlük vurguları önemli bir noktaya işaret etse de fazla abartılmaması gerekir. Zira 1908 gelişmelerini 'devrim' nitelemesi ile okuyan genel bir yaklaşım olsa da esasında bu 'devrim'i gerçekleştirenlerin muhafazakar oldukları ve 'devlet'i korumaya yönelik bir yaklaşım içinde olduklarına dair bir yaklaşım için bkz. Hanioglu (2008).

⁴⁷Detaylar için bkz. Gülmez (1996a)

3.2. Erken Cumhuriyet Dönemi Çalışma İlişkilerinde Sosyal Tarafları Yok Sayan Bir İdeoloji: Halkçılık

Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde devletle özdeşleşen CHP'nin 'altı oku' aynı zamanda yeni devletin temel yönelimini de gösteren en önemli ilkeler manzumesidir. İnsel (1991), bu altı okun bir hiyerarşiye tabi olduğunu ve bunlardan cumhuriyetçilik, laiklik ve milliyetçiliğin hikmetinden sual olunmaz kutsal kavramlar olduğunu; öte yandan devletçilik, inkılâpçılık ve halkçılığın ise bu denli bir biat istemediğini belirtmektedir. Ancak cumhuriyetin erken dönemine bakıldığında burada ele alınacak olan 'halkçılık' ilkesinin son derece belirgin bir ağırlıkta olduğu özellikle çalışma ilişkileri alanında bu ilkenin dayanak yapılarak önemli sınırlamalar getirildiği bilinmektedir. Ayrıca Çelik'e (2002) göre bu ilke cumhuriyete ruhunu veren bir ilke olarak Kemalist rejimin çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu nedenle halkçılık, Kemalist söylemin işleyiş mantığının daha iyi anlaşılmasını sağlayan tek ilkedir. Çelik, halkçılığı bütün Kemalist ilkeleri bir arada tutan ve onları yeniden anlamlandıran bir kurucu öge olarak ele almayı da önermektedir⁴⁸. Dolayısıyla İnsel'in (1995: 194) de işaret ettiği gibi bu ilkeler birbirlerini destekleyici mahiyettedir. Örneğin halkçılığın belirtilen özelliği ile devletçilik ilkesinin pratiği bazı örneklerde birbirine karışmış durumdadır. Örneğin işçi işveren ayırımının gereksizliği 'halkçılık' ilkesine dayanılarak temellendirilirken aynı zamanda devletin bu alanı belirleyen temel aktör olması da istenmiş ve devlet tarafından hem bir burjuvazi hem de bir işçi sınıfı oluşturularak devlet güçlü kılınmak istenmiştir. Başka bir deyişle ekonomik kalkınma

⁴⁸Halkçılık ilkesi ile diğer ilkeler arasındaki bu ilişki için bkz. Çelik (2002). Ayrıca dönemi inceleyen literatürde resmi ideolojiyi oluşturan bu ilkeler hiyerarşisine dair bir uzlaşma olduğunu söylemek mümkün değildir. Çelik'in bu yaklaşımı halkçılık ilkesini öne çıkarırken gerek İnsel'in aynı paragraftaki yaklaşımı gerekse Köker'in (2007) cumhuriyetin temel özünü oluşturan ilkelerin milliyetçilik ve laiklik olduğu yönündeki yaklaşımı bu farklılığa bir örnektir. Ancak bu farklılıklara rağmen belirtilmesi gereken yukarıda da değinildiği gibi bu ilkeler manzumesinin birbirlerini destekleyecek şekilde tasarlandığıdır. Örneğin Köker, milliyetçiliği temel bir ilke olarak ele alıp incelerken, yukarıda halkçılık ideolojisi altında anlatılanlara yakın bir çıkarsama yapıyor: "Bu anlayışa göre halk ile millet özdeştir ve ikisi de, hukuki eşitliğin de ötesinde, çatışmacı değil dayanışmacı, homojen bir bütünlüğü anlatacak biçimde kavranır. Bu anlayış uyarınca, sınıf çatışmasına dayanan Batı demokrasilerindeki 'çok partili düzen'e karşılık, 'imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle' olan Türk Milleti'nde birden fazla partiye gerek yoktur. Milli egemenlik demokrasi demektir, demokrasi de Türkiye'de tek-partili olacaktır."

sürecinin yaratabileceği ‘sınıf farklılıkları’ ile ‘sınıf çatışması’nın önlenmesi görevi devlete verilmiştir (Köker 2002).

Türkiye’de uzun bir süre sendikal hareketin önünde düşünsel (Anayasa’ya giren bir ilke olduğu için aynı zamanda hukuksal) bir engel olarak duran bu ilkenin temellerine daha cumhuriyet ilan edilmeden önce toplanan İzmir İktisat Kongresi’nde Mustafa Kemal’in yaptığı konuşmalarda rastlamak mümkündür.

“Bizim halkımızı yararları birbirinden ayrılır sınıflar halinde değil, tersine varlıkları ve çalışma sonucu birbirine lâzım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada dinleyicilerim çiftçilerdir, sanatkârlardır, tüccarlardır ve işçilerdir. Bunların hangisi birbirinin karşıtı olabilir. Çiftçinin sanatkâra, sanatkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, birbirine ve işçiye muhtaç olduğunu, kim inkâr edebilir” (Atatürk 1997: 116).

Bu kongre, daha önce Birinci Meclis’te de tartışılan mesleki temsil esasına göre Mahmut Esat Bey tarafından örgütlenmiş ancak uygulama şansı bulamamıştır. Dolayısıyla korporasyon tartışmalarında sıklıkla kullanılan bu kongrenin böyle bir amacı gerçekleştirdiğini söylemek zordur (Makal 1999: 85-160). Makal bu tezini Cumhuriyet yönetiminin özellikle ilk yıllarda örgütlü topluma karşı mesafeli yaklaşımına dayandırmaktadır (Makal 1999: 136). Mustafa Kemal ise Birinci Meclis’teki tartışmalarda mesleki temsil ilkesi savunulurken ortaya konulan ‘radikal demokrasi’ düşünceleri⁴⁹ karşısında hep olumsuz tavır takınmış ve bu ilkenin benimsenmemesini istemiştir (Köker 2005: 143). Bu kongre her ne kadar mesleki esasa göre bir örgütlenme pratiğini gerçekleştirememişse de burada iktidarın ‘çalışma ilişkileri’nin taraflarına yönelik yaklaşımına dair önemli ipuçları bulmak mümkündür. Boratav (2005: 45) kongredeki işçi ve sanayicilerin daha çok resmi zevattan, yüksek bürokrasi ve mebuslardan derlendiğini; İstanbul işçilerini temsil eden Amele Birliği’nin bir tüccar temsilcisinin ifadesiyle ‘tüccarın bir kukla teşkilatından, bir paravandan ibaret’ olduğunu; tüccar ve çiftçi temsilcilerinin ise gerçekten ticaret sermayesi ve büyük toprak unsurlarından oluştuğunu belirterek şöyle devam etmektedir: “Esasen Kongre, Milli Mücadele yıllarında Ankara’yla sağlıklı bağlar kuramamış olan İstanbul ve İzmir’in Türk-Müslüman sermaye çevrelerinin siyasi

⁴⁹Meclisin mesleki temsil esasına göre tasarlanması isteğinin arkasında yatan güdü bürokrasinin tahakkümüne karşı mesleki toplulukların meclis sürecine katma isteğiydi. Tartışmalar için bkz. Köker (2005: 140-45).

iktidarla kaynaşmalarına önemli bir ilk adım oluşturmuştur.” Dolayısıyla kongrenin ideolojik amacı da gözden kaçırılmaması gereken önemdedir. Ahmad (1998: 130) da bu kongrede Kemalistlerin işçi grubunu kontrol etmek istediğini belirtmektedir. Buna göre işçi grubunu yönlendirmek ve kontrol etmek isteyen Kemalistler, grubun başına bir işçi temsilcisi yerine kendi yandaşlarından birisi olan ancak işçilikle uzaktan yakından bir ilgisi olmayan Aka Gündüz’ü koymuşlardı. Bu manipülatif tutum benzer bir biçimde işçilerin erkek-kadın olarak ayrılmasında da görülmüştür. Bu bölünmede de kadın grubunun başına yine işçilikle ilgisi olmayan Rukiye Hanım geçirilmiştir. Ancak şunu vurgulamak gerekir ki bu yönlendirme isteğine rağmen işçiler programlarını herhangi bir vesayet altına girmeden ortaya koyarak muhtemelen Kemalistleri tedirgin etmişlerdir.

Yine halkçılık eksenine dönülecek olunursa, yukarıdaki demeçten kısa bir süre önce Atatürk, halkçılık konusunu ele alan en önemli konuşmalarından birisini 7 Şubat 1923 yılında Balıkesir’de yapmıştır.

“Bu milletin siyasal partilerden çok canı yanmıştır. Şunu arz edeyim ki, diğer memleketlerde partiler mutlaka iktisadi amaçlar üzerine kurulmuş ve kurulmaktadır. Çünkü o memleketlerde çeşitli sınıflar vardır. Bir sınıfın çıkarlarını korumak için oluşan siyasî bir partiye karşı diğer bir sınıfın çıkarlarını koruma amacıyla bir parti oluşur. Bu çok doğaldır. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi oluşan siyasî partiler yüzünden şahit olduğumuz sonuçlar bilinmektedir. Hâlbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet girmektedir. (...) Kaç milyonerimiz var? Hiç. Bundan dolayı biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Tersine memleketimizde birçok milyonerlerin hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız. Sonra işçi gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalâthane ve benzeri kurumlar çok sınırlıdır. Var olan işçimizin miktarı yirmi bini geçmez. Hâlbuki memleketi yükseltmek için çok fabrikalara gerek vardır. Bunun için de işçi lâzımdır. Bundan dolayı tarlada çalışan çiftçilerden farkı olmayan işçiyi de korumak gerekir. Bundan sonra aydınlar ve âlimler denilen kişiler gelir. Bu aydınlar ve âlimler kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara düşen görev halkın içine girerek onları uyarmak ve yükseltmek ve onlara gelişme ve medenileşmede önder olmaktır. İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Bundan dolayı çeşitli meslek sahiplerinin çıkarları birbiriyle iç içe olduğundan, onları sınıflara ayırmak imkân yoktur ve geneli halktan oluşmaktadır” (1997:101-2).

Bu konuşmada görüldüğü gibi herhangi bir örgütlenmeye, bu hem farklı siyasi parti anlamında hem de başka amaçlarla oluşacak bir yapılanma anlamında oldukça mesafeli bir yaklaşım söz konusu. Bu konuşmadan çıkarılabilecek önemli noktalardan biri ise bu konuşmanın öncelikle yukarıda da İnel’e (1995: 194) atfen belirtildiği gibi

ilerleyen yıllarda ‘devletçilik’in temel karakterine de bir atıf barındırmasıdır. Bu karakter devletin denetimindeki bir burjuvazi ve buna uygun bir işçi sınıfına işaret etmekteydi. İnsel (1996: 227) iktisadi alanın devlet eliyle kurgulanmasının temelinde o dönemde her ne kadar Türkiye’de ortaya çıkma ihtimali son derece zayıf olsa da Batı’da yaygın olan sosyal hareketlerin etkili olduğunu belirtmektedir. İnsel’e (1996: 227) göre bu kaygılardan dolayı işçi sınıfının iktidarın meşrulaşmış yapılarıyla bütünleşmesini sağlama fonksiyonu ‘devlet işletmesi’ne verilmiştir⁵⁰. Bu eklemleme işçi örgütlenmelerinin eklemmesi şeklinde değil de (tam tersine bu örgütlenmeler yasaklanmıştır) bu sınıfa bazı maddi üstünlükler verilmesi şeklinde olmuştur. Kamu kesiminde çalışan işçilerin durumlarının ayrıcalıklı memur olarak algılanması ve sendikaların kurulmasının yasal bir çerçeveye girmesiyle birlikte kamu kesimi işçilerinin büyük bir bölümünün bu çizgiye uygun olan bir konfederasyon altında toplanmasıyla ilk baştaki kaygıların yani iktidara karşı bir hareket ihtimalinin giderilmesini sağlamıştır. Yine yukarıda pasajdan çıkarılabilecek önemli bir başka nokta ise Makal’ın (1999: 100-101) da belirttiği gibi işçilere nispeten daha az önem atfedilmesi olmuştur. Makal, Atatürk’ün konuşmalarında işçilere az yer verilmesini bu kesimin niceliği ile açıklamaktadır.

1931 yılında seçim dolayısıyla millete yaptığı bir beyannameye Mustafa Kemal, daha sonra 1931 ve 1935 yıllarında CHP’nin programında da bulunacak olan bazı açıklamalarla bu ilkenin anlamını daha da açmaktadır.

“Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için işbölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir. A- çiftçiler, b- küçük sanat erbabı ve esnaf, c- amele ve işçi, d- serbest meslek erbabı, e- sanayi erbabı, f- tüccar ve g- memurlar. Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması diğerinin ve umumi camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimai intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler, kabiliyet, marifet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur” (aktaran Parla 1997: 213-14).

⁵⁰İktisadi Devlet Teşekkülleri’nin bu fonksiyonuna Akkaya (2002) da işaret etmektedir: “Devletin ekonomik alana müdahalesi ve sanayileşme faaliyetlerine aktif olarak katılması, beraberinde İktisadi Devlet Teşekkülleri aracılığı ile devletin işçisini de yaratacağı. Devlet, bu kurumlar aracılığı ile işçileri daha doğuştan itibaren iktidarın yapıları ile meşrulaştırmaya çalışmış(tır).”

Parla'ya (1997: 217) göre bu pasaj, teknik bir dayanışmacı korporatist, organizmacı, uyumcu toplum modeli anlamına gelmektedir. Parla (1993) bu çıkarımını Durkheim'den etkilenen Ziya Gökalp'in uzantılarına dayandırmaktadır. Makal'da halkçılığın Türkiye'deki gelişimini üç tarihsel kaynağa dayandırmaktadır. Bu üç kaynaktan sonuncusu (ilk ikisi Rousseau'nun fikirleri ve Fransız Devriminin etkileri ile Rusya'da 19. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan narodnik akımının etkileridir) Parla'nın da işaret ettiği Durkheim-Gökalp çizgisidir. Ancak bu çizginin Türkiye'de korporatist bir yapılanmayı getirdiği noktasında Makal (1998, 1999 ve 2007a) Parla ile hem fikir değildir, ancak yine de Makal da bu dönemde korporatist yapıyı çağrıştıracak oluşumlardan bahsetmektedir⁵¹. Korporatizm tartışmaları bir tarafa bırakılırsa denebilir ki bu döneme siyasi olarak damga vuran şey tek parti yönetimi ile onun halkçılık ideolojisiydi. Dayanışmacı bir sosyolojik anlayış üzerinde yükselen halkçılık ideolojisi temelinde, toplumsal sınıfların varlığı ile bunlar arasındaki sınıfsal çıkar farklılıkları ve mücadeleleri reddediliyor, toplumun farklı meslek erbabının oluşturduğu organik bir bütün olduğu savunuluyordu. Bu savunu çerçevesinde, batıda olduğu gibi farklı sınıfların çıkarlarını temsil edecek çok sayıda partiye de gerek yoktu ve CHP bütün bir toplumu temsil edebilirdi (Makal 2007b). Kısaca resmi bakışın çalışma alanı algısı ulusal birlik ve sosyal dayanışma üzerinde duran bir uyuma dayalıydı (Gürboğa 2005: 165-167).

Recep Peker'in CHP'nin 1931 yılındaki programını⁵² açıklarken yaptığı konuşma da bu anlamda anlamlıdır.

“Bütün dünyada görülen misallere bakarsak sınıflaşmak fikri insafsız, ihtiraslı ve taassuplu bir sınıf mücadelesini ve bu da vatandaşların mütemadi çatışmasını

⁵¹1930 yılında Serbest Fırka'nın kurulması, halk kitlelerinin iktidara yabancılaşması nedeniyle büyük bir heyecanla karşılandı. İktidar hiç ummadığı bu gelişme karşısında ilgili muhalefet partisinin feshedilmesini sağladı. Ahmad (1998: 145), bu noktada iktidarın işçileri yatıştırma için acilen bir ideolojiye ihtiyacı olduğunu ve bunun da korporatizm olduğunu belirtmektedir : “Korporatist devlet ideolojisi Mussolini İtalya'sında işe yaradı, pekala Türkiye'de de işe yarayabilirdi.”

⁵²1931 yılına kadar Parti'nin tüzükten ayrı bir programı bulunmamaktaydı. 1923 Nizamnamasının Umumi Esaslar başlığını taşıyan ilk yedi maddesi Partinin programını içermekteydi. İkinci maddede halkçılık ilkesinin ifade edilişi vardı (aktaran Toprak 2004a: 95): “Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir musavvata kabul eden bütün fertler halkandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vaz'etmekteki mutlak hürriyet ve istiklali tanıyan fertlerdir.”

doğuruyor. Bu çatışma bir devletin yaşamasında ve tehlikelerinden korunmasında en büyük kuvvet olan milli birliği ve milliyet fikirlerini yavaş yavaş tahrip ediyor. Bu delkü (!) temas milli kuvvetlerin beyhude yere israfına sebep oluyor. Bu sebeple biz sınıflaşmayı reddediyor ve bunun yerine milletçe kütleleşmek fikrini müdafaa ediyoruz” (aktaran Parla 1995: 111-12).

Farklı sınıf blokların varlığını reddeden (Tunçay 2005: 212) ve dolayısıyla işçileri temsil eden sendikaların kurulmasının anlamsız olduğuna yönelik algının altına yatan bu yaklaşım 1935 yılındaki parti programının açıklanması sırasında da tekrarlanacaktır. Recep Peker 1935 yılındaki parti programını açıklarken burada tartışılan konuyla ilgili yukarıda yapılan alıntılara benzer sözler sarf etmektedir (aktaran Parla 1995: 126-131): “Türkiye’de sınıf yoktur, cins yoktur, imtiyaz yoktur.” Aynı konuşmada endüstrinin gelişmekte olduğunu ve işçi sayısının artmakta olduğunu vurgulayan Peker, yukarıda belirtilen Avrupa’daki sosyal hareketlerden kaynaklı çekinceleri giderecek bir düzenleme yaptıklarını belirtmektedir:

“... yeni doğan işçi sınıfının patronlarla münasebatı noktasını bütün parti programının baştan aşağıya yazılışında ve anlaşılışında ruh olan ahenk, anlaşma, uyuşma haline irca ediyor. Aralarında uyuşma yolu yetmezse devletin koyacağı hakem yolu çatışmaları önleyecektir. Programda Türkiye’de grev ve luk-avt sınıf çarpışması yasak edilecektir” (aktaran Parla 1995: 126-131).

Erken Cumhuriyet döneminin devlet ideolojisinin oluşumunda özellikle Altı Ok’un belirlenmesinde en büyük paylardan birisi Recep Peker’e aittir. Peker CHP’nin ve bir anlamda devletin temel yöneliminin belirlendiği 1931 ve 1935 program⁵³ taslaklarını hazırlayan ve açıklayan figürdür (Yıldız 2002). Dolayısıyla fikirleri bu çalışma kapsamında dönemin devlet ideolojisini anlamak adına oldukça zengin malzemeler sunmaktadır. Dönemin devlet söyleminin çalışanlara yönelik konumunu anlamak için Peker’in 1934-1935 ders yılında Ankara ve İstanbul üniversitelerinde verdiği ‘İnkılâp Dersleri’nde de son derece önemli ipuçları bulunmaktadır.

Farklı ülkelerdeki sınıf hareketlerini anlattığı derste Peker (1984: 54-5) Türkiye’yi analiz etmeye ‘Türkiye Cumhuriyeti halkçı bir varlıktır’ cümlesiyle başlar. Başlangıcı böyle yapmasının sebebi ‘sınıf ihtilali karşısında bizim vaziyetimizin ne olduğunu

⁵³Cumhuriyet Halk Fırkası’nın 1931 ve 1935 programları, Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi ideolojisinin temel ilkelerini belirten metinlerdir. Programlar kısadır; bunlarda sıralanan ilkeler ayrıntılı bir biçimde tanımlanmamıştır. Yine de, özellikle başka metinlerle okunduklarında, Kemalizmin siyasal projesini yorumlamak için yeterli temeli sunarlar (Çelik 2002).

göstermek içindir.’ Peker, Türkiye’ye hâkim olan halkçı zihniyet ile ulusu birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak kabul eder. Onun için de herhangi bir zümreyi kendisinden başkalarına karşı üstün olmak iddiasıyla hareket ettirmez. Çünkü böyle bir hareket yolu, ulus denen büyük varlığın cüzlerini sadece anlayışta değil, yaşayışta da birbirlerine karşı nefret duygularıyla ayıracak ve birbiriyle boğuşmaya sevk edecektir. Peker sınıf mücadelesinin tehlikelerini anlatmaya devam eder:

“Bizim halkçı vasfımız sınıf mücadelesini yaratan doktrinlerin tamamı tamamına ziddinadır. Sınıf mücadelesini anlatırken görmüştük ki o hangi yurdun, hangi sınırın içinde olursa olsun proleter hareketinin mensupları arasında birlik olduğunu kabul eder, onun dışında olanları düşman sayar. Bizim tanıdığımız mücadele ulusun bütün kuvvetlerini, ona dışarıdan saldıranlara karşı kullanmaktır. Yoksa ulusun içerisindeki herhangi bir sınıf ve meslek farkı gözeterek birini ötekine kırdırmak bizim prensiplerimize uymaz” (Peker 1984: 54-5).

Farklı siyasi partileri anlattığı derslerden birinde Peker (1984: 82-3), mesleki esasa göre örgütlenmiş partilere değinerek bunların ne kadar zararlı oluşumlar olduğunu göstermeye çalışır. Peker, parçalanmış meslek gruplarına göre örgütlenmiş partilerin temel güç olan ulusal birlik fikrini bozan bir şey olduğunu belirterek herhangi bir sınıfın ya da mesleğin böyle bir durumda kendi konumunu iyileştirici bir çaba içinde olacağı için böyle bir oluşumun o günkü dünya haline uymayan bir hareket olacağını vurgular ve böyle oluşumların insanlık alemi için faydasız olduğu dolayısıyla bu oluşumların olmadığı Türkiye’deki sistemin herkesin faydasına olan bir sistem olduğu ile konuyu neticelendirir:

“Çok ve çeşitli tecrübelerle rağmen zanaat ve zümre adına parti teşkilinden, parlak vaadlere rağmen insanlık alemi hiçbir fayda görmemiştir. Bunlar nihayet ulus birliğini biraz daha bozmaktan ve yurttaşlar arasında ayrılıklar doğurmaktan da kurtulamamışlardır. Bizim siyasal tipimiz, yurdun genel menfaati içinde her çalışma zümresinin faydasını en iyi koruyan bir şekildir” (Peker 1984: 82-3).

Buraya kadar çok sayıda alıntıyla anlatılmaya çalışılan halkçılık ideolojisinin temelinde görüldüğü gibi sosyal sınıfları yok sayan ve ulusal yeknesak bir kitle olarak tasavvur eden bir düşünce yatmaktadır. Bu anlamda nasıki bu anlama gelebilecek olan örgütlenmeler yasaklanmışsa, farklı siyasi partilerin kurulması da bu dönemde hep problemli olmuştur. Dolayısıyla halkçılığın bu monist yorumu aynı zamanda devletle özdeşleşecek olan ‘tek parti’ pratiğinin de temelini oluşturmuştur. Her ne kadar birkaç farklı parti deneyimi sözkonusu olmuşsa da esasında bunlara biçilen rol, iktidar için

mücadele rolü değil iktidarı denetim işlevidir (Köker 2005: 146-7). Durum böyleyse, cumhuriyet düşüncesiyle ‘tek parti’ halkçılığı arasında bir çelişki bulmak zor olmayacaktır. Ancak bu çelişki, ‘Batılı anlamdaki siyasal parti kavramının temelde toplumsal sınıflara dayandığı ve çok partili rejimlerin farklı sınıfların temsiline olanak veren rejimler olduğu, oysa sınıfların olmadığı bir toplumda Rousseaucu bir anlamda genel iradeyi temsil eden Tek Parti’nin ulusal egemenliğini gerçekleştirmek için yeterli olduğu düşüncesiyle’ aşılmaya çalışılmıştır: Ulus, bir bütün olarak, ulusal kurtuluş hareketinin sembolü olan parti tarafından temsil edilecektir (Çelik 2002).

Halkçılığın tek parti dönemindeki yorumuna bakıldığında kaçınılmaz bir parti devlet bütünleşmesi⁵⁴ ortaya çıkmaktadır. Çünkü CHP halkın bir bölümü değil, daha doğrusu toplumsal bir sınıfı değil halkın tamamını temsil etmekteydi, dolayısıyla tüm halkı kuşatan bir örgütün yanında başka örgütlenmeler de daha baştan itibaren anlamsız olmaktadır. CHP’nin 20. yılı kutlamaları çerçevesinde basına çıkan parti tebliğleri yukarıda halkçılık yorumu kapsamında yazılanların bir uzantısıdır ve hayli geç bir tarihte bile bu yorumun değişmediğini göstermesi açısından da oldukça ilginçtir.

“Sınıfları teşkilatlandırma, onların menfaatleri arasında tezadı belirtecek sınıf mücadelelerine meydan verme, cemiyetin enerjisini beyhude yere israf etmekten ve işin ve iş sahiplerinin huzurunu gidermekten başka bir işe yaramaz. Türk milletini türlü sınıflardan mürettep telakki etmemeli, meslek erbabının bir araya gelmesi şeklinde görmeli ve birbirini istismar eder sınıfların meydana gelmesine asla meydan vermemelidir” (aktaran Akandere 1998: 230).

Bu düşüncenin bir sonucu olarak parti idarecileri ve millet vekillerinin görev aldıkları kamusal faydaya yönelik bazı cemiyetler hariç farklı cemiyetlerin varlığı hoş karşılanmamıştır (örneğin Türk Ocakları, Mason Cemiyetleri ve Türk Kadınlar Birliği⁵⁵, Akandere 1998: 227; Koçak-tarihsiz: 155-).

İlk bölümde hatırlanacağı gibi Gramsci, tamamiyle bağımsız bir aydınlar grubunun olamayacağını belirterek aydınları altyapı ile üstyapı arasındaki köprüyü kuran

⁵⁴ Bu bütünleşmeyi açıkça gösteren bir CHP beyannamesi için bkz. (Koçak 2003a)

⁵⁵ Kadının bu döneminde cumhuriyetin aydınlık yüzü mision yüklenilerek devrimlerin kökleşmesine hizmet etmedeki rolü özellikle Türk Kadınlar Birliği’nin kendisini feshetmesini anlaşılır kılmaktadır. Parti genel sekreterliği kadınların siyaseten de görünürliğini arttırmak için çeşitli talimatlarda ve tasarruflarda bulunmuştur (Uyar 2003). Kadının cumhuriyet projesi için ne ifade ettiği konusunda özellikle bkz. Göle (2004b), ayrıca Türk Kadınlar Birliği’nin anılan fesih süreci ile ilgili detaylar için bkz. Çaha (1996), Yaraman (2001), Marshall (2005).

bağlantı noktaları olarak ve rıza sağlayıcılar olarak görüyordu. Aslında ilginç bir biçimde daha 1923 yılında Atatürk'ün Konya Türk Ocağı'nda yaptığı bir konuşma aydınların bu rolüne göndermede bulunmaktaydı.

“İslam dünyasındaki topluluklar iki ayrı sınıftan meydana gelmiştir. Biri çoğunluğu teşkil eden halk, ötekisi azınlıktaki aydınlar. Bozuk anlayışlı milletlerde büyük çoğunluk başka hedefe, aydınlar sınıfı başka görüşe sahiptir. Bu iki sınıf arasında tam karşıtlık ve anlayışsızlık vardır. Aydınlar, asıl toplumu kendi hedefine yöneltmek ister halk ise aydınlara uymak istemez, başka yön arar. Aydın sınıf, anlatıp inandırma, aydınlatıp öğretme ile halkı kendi amacına yönetmeyi başaramayınca, başka araçlara başvurur. Baskıya, zorbalığa başlar, halka zulmetmeye kalkar. Fakat bu yollarda halkı kendi hedefine götüremez. Neden? Başarı için aydın sınıfla halkın anlayış ve hedefi arasında bir uygunluk olmak gerekir. Yani aydın sınıfın halkı inandırmaya çalışacağı düşünceler halkın ruh ve vicdanından alınmış olmalıdır” (aktaran Tekeli ve Şaylan 1978: 75).

Bu konuşmadan yıllar sonra cumhuriyetin ideologları olma amacıyla ortaya çıkan ‘Kadro’ hareketini belki de bu çerçevede okumak anlamlı olabilir. Akkaya'nın (2002a) da belirttiği gibi işçi sınıfını düzenle bütünleştirecek bir ideolojinin inşası rolü Kadro Dergisi'ne verilmişti. Dergi tahmin edileceği gibi ideolojisini sınıfların ve sınıf mücadelesinin yokluğu üzerine inşaa etmişti. Kadrocuların yapmak istedikleri bir anlamda iktidarı ele geçirmiş olan grubun ideolojisini tutarlı bir kurama bağlamaktı. Kadrocular çözümlerini devletçilik ile halkçılığın harmanlandığı bir odakta sundular ancak neredeyse kapitalizmin reddiyesine varabilecek bir katı devletçilik yorumları tepkileri de beraberinde getirecek ve hareket uzun soluklu olmayacaktı. Ancak yine de bu hareketin figürleri cumhuriyet kadrolarının en önemli figürleri arasında yer almaktaydılar. Burada Kadro Hareketi'ni detaylı incelemekten ziyade bu hareketin en önemli figürlerinden birisi olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun eserlerindeki bazı alıntılar sunulacaktır. Bu alıntılar tek parti döneminin halkçılık yorumuna oldukça uygun düşmesi ve yazarının çalışma algısı konusunda ipuçları sağlaması bakımından önemli satırlardır⁵⁶.

Yakup Kadri, cumhuriyet kurulduktan sonraki ilk yıllarda devrimin ruhunu kaybedip kendi şahsi çıkarlarının peşine düşen seçkinleri eleştirdiği ünlü romanı Ankara'nın son bölümünü hayalindeki devrimin kökleşmesinin renkli tablosuna ayırır. Bu bölümde

⁵⁶ Kadro hareketi ve ideolojisi ile ilgili tedaylar için bkz. (Türkeş 1998).

yani Yakup Kadri'nin hayalinde Türk işçisinin niteliği dönemin halkçılık yorumuna son derece uygundur.

“Türk işçileri, Türk mühendisleri, Avrupadaki arkadaşları gibi bedbaht değildiler. Eski Roma'nın esir sürüleri gibi bin bir mihnet ve cefa altında, bin türlü mahrumiyetle ruhları ve suratları ekşimiş, içkiden, açlıktan, bütün insani faziletlerini kaybetmiş Avrupa proletaryasının sefalet ve felaketinden Türkiye'de eser görülüyordu. Türkiye'de işçiler birer devlet memuru idi ve yüreklerinde bir devlet memurunun haysiyetini, vekarını, mesuliyetini taşıyorlardı. Başlarında patron diye bir bela yoktu. Kimsenin esiri değildiler. Yalnız memleketin hizmetçisi olduklarını ve alınlarından terin vatan topraklarına bereket getirici bir rahmet gibi yağdığını biliyorlardı. Onun için, her biri, insana harb safhalarındaki neferler gibi birer kahraman heybetinde görünüyordu” (Karaosmanoğlu 2005: 183).

Yakup Kadri'nin bu romanından iki yıl önce yayınladığı bir başka ünlü romanı Yaban'da da çalışmanın ulviyetine işaret eder. Türk aydını ile halk tabakası arasındaki mesafeye çarpıcı bir örnek olarak sunulan bu romanın bir çok yerinde romanın baş kahramanı köylüleri son derece 'aşağı' varlıklar olarak tasvir eder ve onlardan asla hazzetmez. Ancak buna rağmen aşağıdaki alıntıda da görüleceği gibi köylü de olsa bu insanlar 'çalışınca' bir başka varlık olmaktadır.

“Bu çirkin ve bakımsız tabiat köşesinde, bu kaba saba insan kümesinin bana, adeta, saygıya yakın bir duygu verişi nedendir? Bu insanlar, her gün hiçe saydığım, hor gördüğüm, hatta bazen tiksindiğim kimseler değil midir? Fakat, işte, uzaktan nasıl çalıştıklarını seyrederken, bana, her biri büyük olayın kahramanı gibi gözüküyor. Bu kadınları, ben, düğünlerde rakederken de görmüştüm. Hareketleri, hiç bu kadar ahenkli değildi. Dibek başında bu kol sallayışlar, yalak kenarında bu eğilip kalkışlar, yük altında bu iki büklüm oluşlar benim üzerimde, eski Mısır ve Yunan taşlarında gördüğüm ritmik pozlar derecesinde etki yapıyor. Öyle ki, Zeynep Kadın, bunlar arasından ayrılıp, bana doğru geldiği vakit, az kalsın elini öpecektim” (Karaosmanoğlu 1996: 106-7).

Son olarak Yakup Kadri'nin İkdam Gztesi'ndeki bir yazısı onun işçi, grev vb. gibi meselelere bakışını oldukça net vermektedir. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası 1923 yılının nisan ayında 'Türkiye İşçi ve Çiftçi ve Orta Halli Halk Kitleleri'ne bir beyanname ile seslenerek partiye katılmaya çağırır. Ayrıca 1 Mayıs için de bir bildiri yayınladı. Bu bildiriden dolayı Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamında yirmiye yakın kişi yargılandı (Tunçay 2007a). Sözkonusu gazete yazısı bu yargılamalar ile ilgilidir. Aşağıda bu yazıdan yazarın grev ile ilgili olan kısımları alınmıştır.

“... Filvaki Avrupalıların grev dedikleri usul hemen her memleketin, her cemiyetin başına bir bela kesilmiştir. Amele aklına estiği zaman 'işlemeyeceğiz!'

diyor. İşlemiyor, her şey duruyor. Memleketin intizamı bozuluyor, istihsale sekte arız oluyor ve bundan zenginler kadar fakirler de zarar görüyor, her grevi müteakip sefalet daha ziyade artıyor. Harb-i umumiden evvel tesirâtı mevzii ve mahdut kalan bu nev'i amele hareketleri, harb-i umumiden sonra hemen bütün hükümetlerin şiddetle mani olmağa çalıştığı içtimai tehlikelerden biri haline girmiştir. Zira harbin ifa ettiği harabiyet ve perişanlık yüzünden galip ve mağlup bütün milletleri ancak bir yerine iki çalışmakla yaşayabiliyorlar. Avrupa'nın her tarafında iktisadi buhrana karşı bulunmuş yegane tedbir iki kat say, iki kat istihsaldir. Bu tedbir ise, amelenin sekiz saati ve altı saati ile hiç uyuşmuyor ve hükümetlerle işçi sınıfları arasında kah had, kah müzmin bir mücadeledir sürüp gidiyor” (Karaosmanoğlu 2007).

3.3. Devlet İdeolojisinin Hukuki Düzenlemelere Yansıması

Cumhuriyet ile kendisinden önceki dönem arasında bir süreklilik mi yoksa bir kopuş mu olduğuna yönelik yapılacak bir literatür taramasında, resmi söylemin dışına çıkamayan çok geniş bir yazının bir kopuşa işaret ettiği ve cumhuriyetin tarihsel köklerini yok saydığı görülecektir⁵⁷. Ancak son yıllarda bu paradigmanın dışına çıkabilen çok sayıda önemli çalışma böyle bir kopuştan bahsetmenin anlamsızlığını göstermektedir. Cumhuriyetin ilanının çok radikal bir anlamı olduğu tabiki yadsınamaz: “Cumhuriyetin kurulması sembolik olarak çok önemli ama 29 Ekim 1923'ten birkaç ay öncesi ile birkaç ay sonrası arasında bir fark yok. Cumhuriyetin ilanı sembolik bir nitelik taşıyor, oysa 1925 Mart'ında olanlar, Takrir-i Sükun Kanunu, gerçek bir dönüm noktası” (Tunçay 2007b). Tunçay, esas etkili dönüşümü 1925'te⁵⁸ başlatır ancak yine de bu bir kopuş değildir. Çünkü cumhuriyetin yönetici kadroları Jön Türk hareketinin içinden gelen kişilerdi (Zürcher 1992: 240). Zürcher (2007), Meşrutiyet Devrimi ile cumhuriyetin tek parti iktidarının sonu arasında kalan dönemin siyasal seçkinlerine, alt grupları olsa da tek bir grup insan olarak bakmanın anlamlı olacağını belirtmektedir. Bu sürekliliği sağlayan farklı parametrelerden bahsedilebilir ancak bu çalışma ile ilgili olarak hukuki metinler önemli bir bağlantı noktası

⁵⁷İttihat ve Terakki kadroları ile Kemalist kadrolar arasında bir 'kopuş' – 'süreklilik' tartışması için bkz. Kahraman 2008: 147-160; genelde 'kopuş' argümanı için kullanılan devrimlerin kısa bir özeti için bkz. Ateş 2000: 127-154; tarih disiplini içinde Annales bağlamında bir süreklilik ve kopuş tartışması için bkz. Harris 2004.

⁵⁸Yavuz (1998: 170-1) da bu tarihi bir kırılma olarak görmektedir: “O tarihten itibaren, özellikle de 1928 sonrasında ülke 20 yıl sürecek kasvetli bir döneme ayak atar. Bu dönem boyunca, Cumhuriyet Halk Fırkası korporatist anlayışa dayanan resmi derneklere üye kaydederek işçi kesimini kendi gözetimi altında törpülemeye çalışır.” Fırkanın 1927'deki yeni nizamnamesinin 40. maddesine göre (Tunçay'dan aktaran Yavuz 1998: 171) her tür siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel derneklerin idari kurullarına, ancak fırka müfettişlerinin onayladığı kişiler resmen aday gösterilebilecekti.

oluşturmaktadır. Özellikle çalışma ilişkileri anlamında cumhuriyetin ilanından sonra da yürürlükte kalmış olan önemli metinler bulunmaktadır. Burada bunlara örnek olarak 1909'daki Tatil-i Eşgal Kanunu ile Cemiyetler Kanunu'na kısaca değinildikten sonra Cumhuriyet döneminde devlet ideolojisinin yansımalarını takip etmek amacıyla çalışma hayatı ile ilgili kanun metinleri incelenecektir.

Anayasanın 1908 yılında ikinci kez ilanı ile birlikte ülkede görece bir 'hürriyet' dalgasının ya da algılamasının yayıldığı yukarıda belirtilmişti. Bu gelişmenin getirdiği hava ile birlikte 1908 yılında çok sayıda grev olayı yaşanmıştır (ilan-ı hürriyet grevleri) (Gülmez 1996b). Ancak hükümet aynı yıl geçici, sonraki yıl (1909) ise örgütlenmeyi yasaklayan bir yasa (Tatil-i Eşgal Kanunu) çıkaracaktı. Yukarıda kısmen değinilen bu yasa ilk iş kanununun (3008) yürürlüğe girdiği 1937 yılına kadar uygulandığı (Mahiroğulları 2005: 29) için ayrıca önem taşımaktadır. Bu yasanın 'ruhu'ndaki sendika algılaması ise yukarıda bahsedilen süreklilik dikkate alındığında cumhuriyet dönemindeki algılamayı da anlamak için oldukça çok şey anlatmaktadır.

Yasa belirtildiği gibi 8 madde ile 'umuma müteallik hizmet ifa eden müessesatta sendika teşkili memnudur' denilerek kamu hizmet veren işyerlerinde gerek işçilere, gerekse işverenlere sendika kurma hakkını kesin bir dille yasaklamıştır (Mahiroğulları 2005: 29). Gülmez (1991: 334-47) bu yasa mecliste görüşülürken yapılan tartışmalarda hükümetin öne sürdüğü yasaklama gerekçelerini, 'sosyalizm ve ihtilal', 'yabancı sermayeyi tehdit', 'sendikanın bir savaşım örgütü olması', 'egemenlik hakkına müdahale', 'siyaset yapma' ve 'kişisel özgürlüğün korunması ve yasaklamada eşitlik' gerekçeleri başlıkları altında toplamaktadır. Bunlardan özellikle egemenlik hakkı ile siyaset yapmaya dair olan gerekçeler bu çalışma için özellikle üzerinde durulmayı gerektirmektedir.

Ticaret ve Nafia Nazır vekili Ali Bey, işçi ile işveren arasındaki ihtilafın çözüm merciinin sendikalar değil devlet olduğunu bu işlevin sendikalara devrinin caiz olmadığını belirtmektedir.

“... Efendim, sendika esasen bizim eskiden beri bildiğimiz esnaf loncalarından başka bir şey değildir. Yani sendikalar ameleden birkaç kişi ayıracak veyahut amelelerin asıl ileri gelenlerinden ayrılacak. Bunlar amele ile sermayedaran beynindeki ihtilafatı halledecek. Amele ile sermayedaran beynindeki ihtilafatı

halledecek, hakimiyeti haiz olan devlettir. Binaenaleyh böyle hakk-ı kazayı lonca odaları demek olan sendikalara terk etmek caiz görüle(meze)” (aktaran Gülmez 1991: 342-3).

Gülmez (1991: 343), Ali Bey’in iş uyuşmazlıklarının çözüm aktörünün devlet/hükümet olduğuna işaret eden ‘Biz şimdi amele tarafından bir sendika, sermayedar tarafından bir sendika yapacağız, serbest bırakacağız. Hükümet olduğumuz halde seyirci kalacağız’ anlatımının seneler sonra 1936 İş Yasasına egemen olan ideolojideki yaklaşımla aynı olduğunu belirtmektedir. Bu yasa da işçi ve işveren arasındaki uyuşmazlıkların çözülmesinde biricik hakem olarak devleti görece ve bunun temel aracı olarak da zorunlu hakemi düzenleyecektir.

Sendikaların yasaklanmasının bir diğer önemli gerekçesi ise bu örgütlerin yine devletin egemenlik hakkının tehlikeye düşürecek şekilde siyaset yapacaklarıydı. Bu tehlikeyi Ali Bey, Fransa’daki CGT örneği ile anlatmaktadır. Ali Bey’e göre CGT’nin yaptığı ‘hükümet içindeki icra-yı hükümetten başka bir şey değildir. Bu adeta hükümetin işine müdahale etmek demektir... Kuvve-i hükümete kimseyi iştirak ettirmemeli(dir)’ (aktaran Gülmez 1991: 344). Ekonomik amaçlarla kurulan sendikaların siyasete bulaşmaları önlenmeliydi, Ali Bey, siyasetin mektep sıralarına kadar indiğini, sendikalar yasaklanmazsa şimdi de ‘amele destgahlarına kadar sirayet edeceği’ni öne sürmüştür. Bu ise hükümetin tekelinde tuttuğu siyaset yapma hakkına karışmak anlamına gelecekti. Kısaca sendikalar bu anlamda da vatan çıkarlarına uymayan bir etki doğuracak ve yasaklanmazsa daha sonra bir çok güçlkle karşılaşılacaktı (Gülmez 1991: 344). Bu iki gerekçe iktidarın güç kullanma ayrıcalığına olan tutkusunu göstermekte ve ilerleyen yıllarda belki farklı gerekçelerle aynı tutum sergilenmeye devam edecektir.

Burada aynı yıl (1909) çıkartılan Cemiyetler Yasası’na da değinmek gerekiyor. Yukarıda da kısaca değinilen bu yasayla, Tatil-i Eşgal Yasası ile yasaklanan örgütlenmeler için dernek adı altında örgütlenme imkanı veriliyordu. Ancak bu imkanın çok da geniş olduğunu sanmamak gerekiyor. Çünkü her ne kadar bu yasa önceden izin almaksızın dernek kurma hakkı getirmişse de hem yasakladığı derneklerin kapsamını oldukça geniş tutmuş hem de kolluk güçlerine dernekler üzerinde geniş bir denetim yetkisi vermiştir. Bu denetim yetkisi 1919 ve 1923

yıllarında yapılan değişikliklerle daha da genişletilmiştir (Gülmez 1991: 370-1). Derneklere yönelik bu tutum ilginç bir biçimde siyasal iktidarın algısındaki bir sürekliliği göstermektedir. Meşrutiyet yönetiminin dernekleri başıboş bırakmamak ve sıkı bir denetime tabi tutma kararlılığı rejim değişince de devam etmiştir.

1936 yılında çıkarılan 3008 sayılı İş Kanunu 1967 yılında çıkarılan 931 sayılı yasaya kadar yürürlükte kalmıştır. Cumhuriyet döneminde bu tarihe kadar çalışma alanına dair çıkarılan yasalar genelde kısmi olarak bu alanı düzenlemekteydi. Bu yasayla ilk kez çalışma yaşamını bütünsel olarak düzenlemekteydi. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bu anlamda bir yasa çıkarılmak istenmişse de çeşitli nedenlerden dolayı 1936 yılına kadar bu mümkün olamamıştır. Daha önce 1924-1925, 1927, 1929, 1932 ve 1934 yıllarında bu amaçla tasarılar hazırlanmış ancak bu tasarılar yasalaşamamıştır (Gülmez 1991: 208-278). Bu tasarılar içinde en kapsamlı olanı 1932 tarihli tasarıdır. Bu tasarı dönemin halkçı ve devletçi havasına uymayan liberal bir yaklaşımla hazırlandığından hükümetçe geri alınmıştır. Bu uyumsuzluk sınıf savaşımı yerine toplumsal düzen ve dayanışmanın kurumsallaşmaya çabaladığı bir dönemde sınıf savaşımına imkan veren sendikaları tanıyan ve toplu iş ilişkilerinde barışçı çözümlerin tükenmesi durumunda mücadelecilerce yollara imkan vermesinden kaynaklanmaktaydı (Gülmez 1998b).

Burada izlenen kurgu 1909'dan 1936 yılına atlanma ya da bu ara dönemde herhangi bir düzenlemenin yapılmadığı düşünülmemelidir. Ancak çalışma alanı ile ilgili düzenlemelerin baskıcı karakterinin izi sürülmeye çalışıldığı için bu alanla doğrudan ilgili düzenlemeler takip edilmektedir. Bunun dışında daha dolaylı düzenlemeler de yok değildir. Örneğin 1921 tarihli 114 ve 151 sayılı yasalar, 1924 tarihli Hafta Tatili Kanunu, 1925 tarihli Tahrir-i Sükun Kanunu⁵⁹, 1926 tarihli Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu⁶⁰, 1930 tarihli Umumi Hıfzısıhha Kanunu (Atabaki 2007: 12) ve 1932 tarihli

⁵⁹Yasa yürürlükte kaldığı dört yıl boyunca, yalnızca muhalefet partileriyle muhalif bazı gazete ve dergilerin kapatılmasının değil, özellikle İstanbul gibi büyük kentlerde canlanmakta olan işçi örgütlerinin yasaklanmasının da yasal temelini oluşturmuştur (Özbek 2006: 125).

⁶⁰Bu yasa bir yönüyle ilginç bir biçimde 1845 tarihli Polis Nizamı'nı hatırlatmaktadır. Bu yasadaki bir hüküm umumi mukaveleyi düzenlemektedir ki bu düzenleme ile toplu sözleşme ilk kez Türk iş hukukuna girmiş bulunmaktadır. Ancak bu maddenin herhangi bir dayanağı bulunmamaktadır. Bu düzenlemenin bulunma sebebi yasanın aynen tercüme edilmesindedir (Makal 1999: 338). Benzer bir durum 1845 tarihli Polis Nizamı'nda da bulunmaktadır (Gülmez 1991: 373-385).

Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun dolaylı olarak çalışma alanını etkilemiştir (Makal 1999: 317-353). Özellikle Tek Parti yönetiminin yerleşmesinin yolunu açan Takrir-i Sükun kanunu baskıcı karakteri ile etkili olmuştur.

3008 sayılı Kanun bir yandan bireysel iş ilişkilerini düzenlerken öte yandan toplu iş ilişkilerini düzenlemiştir. Ancak yasa ilkini daha çok koruyucu bir nitelikte düzenlerken ikincisi ağırlıklı olarak otoriter bir karakterdedir. Makal (1999: 387-9) bunun bir çelişki gibi duran bu ikili yapının halkçılığın anlamından kaynaklandığını belirtmektedir. Çünkü cumhuriyet döneminde uygulanan halkçılık hem koruyucu unsuru hem de ‘müesses nizamın korunması’ güdüsü taşımıştır. Halkçılık zihniyetinden dolayı, işveren bir evladı olan işçiyi haksız yere tazyik edemeyecek ve bunun için bireysel iş ilişkileri alanında hükümleri ile işçi korunacaktır. Toplu iş ilişkisi alanında ise grev ve lokavt yasaktır zira devlet bunlara gerek kalmayacak bir biçimde (!) zorunlu hakem sistemi ile uzlaşmazlıkları çözecektir (Makal 1999:367-8).

Kanun’un kabulünden sonra bu kanunun bir rejim kanunu olacağını (Özbek 2006: 124) belirten Recep Peker’in yapmış olduğu konuşma, devletin bu kanundaki beklentisini oldukça çarpıcı bir biçimde anlatmaktadır.

“Bu kanunla, Türkiye’de iş hayatı yeni rejimimizin istediği ahenk ve çalışma yoluna girecektir. Arkadaşlar, bizim neslin derece derece acılarını tatmış olduğumuz liberal devlet tipinin çekiştirici, çarpıştırıcı ve yurt içinde ulus birliğini bozucu ruhunu her gün yeni bir tedbirle ortadan kaldırarak bunun yerine ulusal devlet tipindeki birlik ve beraberlik zihniyetinin tatbikatını hayatımıza aşıyoruz. Yeni İş Kanunu, sınıf şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkan verici hata bulutlarını ortadan silip süpürecektir. Bu kanunla iş hayatında denge kurulacaktır” (aktaran Talas 1992: 104).

Her ne kadar geçmişleri 19. Yüzyılın sonlarına kadar uzatılması mümkünse de Karpal (1996:106) yine de neredeyse tümüyle cumhuriyet dönemine meydana gelen sosyal sınıfın işçiler olduğunu belirtmektedir. Sanayileşmenin kendine has tavır ve siyasi eğilimlere sahip bir işçi sınıfı oluşturacağı ve bunun da siyasi gelişme üzerinde etkide bulunulacağına genelde inanılıyordu. Avrupa’daki sınıf mücadelelerini göz önünde bulunduran Türk devlet seçkinleri, işçilerin siyasi eğilimlerinin solcu olacağına kendilerinden hükmetmişlerdi. Dolayısıyla işçilerle ilgili olarak alınan ilk tedbirler sosyal olmaktan çok siyasi bir karakter taşıyordu. Sınıf mücadelesinin belirtileri olan

hareketler şiddetle cezalandırılıyordu, işçi sorunları üzerine yapılan yayınlara müsaade edilmiyordu. Karpat (1996: 106) 1936 tarihli 3008 sayılı İş Kanunu'nun savaş öncesinin İtalya kanununa göre hazırlandığından işçi sorunlarını totaliter bir şekilde düzenlediğini belirtmektedir. Gerçekten de bu yasanın hazırlanmasında dış konjontürün etkisi yadsınamaz. O dönem revaçta olan totaliter hava, Almanya ve İtalya'daki uygulamalar Türkiye'yi de etkilemiştir (Toprak 2004b). 1930'lardan itibaren bu havaya açılan ve 1938'e geldiğinde ise daha otokratik bir görünüme bürünen rejim faşist devletlerin yasalarından rahatça aktarmalar yapar olmuştu (Ahmad'dan aktaran Makal 1999: 382). Karpat (1996: 106) 1945 yılında kadar Türkiye'de işçinin sadece bir verimlilik unsuru sayıldığını, işçi sorunlarında ise insan yönünün ihmal edildiğini⁶¹ belirterek yasal düzenlemelerin temelindeki algı için ip uçları sağlamaktadır.

Bu yasanın içeriğine değinmeden önce yukarıda Karpat'ın (1996: 106) da işaret ettiği bu yasanın temelinde siyasi saiklere birkaç satırla daha değinmek yerinde olacaktır. Makal bu anlamda bu yasa'yı bir kontrol aracı olarak yorumlamaktadır:

“İş Kanunu; tek parti yönetimiyle siyasal yaşamı, devletçi iktisat politikalarıyla iktisadi yaşamı kontrol eden devletin, emek ya da işgücü dünyasını kontrolünü sağlayan başlıca araç(ı) haline gelmektedir... Cumhuriyetin başlangıç dönemlerinde, dayanışmacı bir çerçevede sınıfların varlığı reddedilirken, zaman içerisinde bu reddediş olanaksız hale gelmiş, bunun yerini, sanayileşme süreci içerisinde artacağı düşünülen sınıf mücadelelerini engelleme düşüncesi almıştır... İş Kanunu'nun temel düzenlemeleri, büyük ölçüde bu bakıştan kaynaklanmaktadır” (Makal 1999: 366).

Devletin çalışma hayatı üzerindeki kontrolünü pek çok şekilde perçinleyen kanunun burada incelenen konuyla ilgili içeriğine (Yavuz 1998: 165-6) değinilecek olunursa,

⁶¹Tüm dünyayı etkisi altına alan Taylorist ilkelerin Türkiye'de de ilgi bulması çok şaşılacak bir şey olmasa gerek. “Erken cumhuriyet dönemi Türkiye'si bilimsel yönetim tekniklerini ilk alanlardan biri oldu. Türk devlet ve iş adamları, bağımsızlığın yeni kazanıldığı savaş sonrası Türkiye'sinde en çok Taylorizmin bilimsel yöntemlerinin zenginlik getirici olduğunu düşünüyorlardı. Verimlilik, zayıflığın düşmesi ve üretkenlik yeni devletin en temel prensiplerini oluşturdu. Ancak Taylorizm yalnızca Türk fabrikalarına girmekle kalmadı, evlere de girdi. 1927'de Türk eğitimini denetlemesi ve içinde bulunduğu hal üzerine bir rapor hazırlaması için Türkiye'ye davet edilen John Dewey gibi Batılı eğitim uzmanlarının tavsiyeleri üzerine Türk Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Kız Enstitüleri açıldı (1928-29). Enstitülerin kuruluş amacı genç kadınları ‘ileri bir aile müessesesinin içinde bir anne olarak yetiştirmektir’. ‘Düzen’, ‘rasyonelite’ ve ‘disiplin’ gibi fikirlerin orta gelir düzeyli Türk hanelerine girmesinde bu enstitüler merkezî bir rol oynayacaktır” (Navaro-Yaşın 2000). Ayrıca Taylor'un ilkeleri için bkz. Taylor 2005. Taylorist ilkelerin Türkiye'ye girişine dair iki çalışma için bkz. (Üsdiken ve Özen Aytumur 2009; Çalış ve Yıldırım 2009)

öncelikle grev ve lokavtın 72. Madde ile açık bir biçimde yasaklandığı görülecektir. Yasa 147 maddesi ile Tatil-i Eşgal Kanunu'nun kendi yaptığı düzenlemelere aykırı hükümlerini ortadan kaldırarak 'grev özgürlüğü' rejimini ortadan kaldırarak 'grev yasağı' rejimini getirmiştir. Grev ve lokavtın yasaklanmasının ise iki farklı gerekçeye dayandırıldığı söylenebilir. Bu gerekçelerden ilki, yasanın işçi-işveren ilişkilerini zaten düzenlemiş olduğu dolayısıyla ihtilaf ve mücadelenin gereksiz olduğu, bu nedenle de grev ve lokavtın yasaklanmış olduğudur. İkinci gerekçe ise 'endüstri hayatını bozmamak' düşüncesine dayanmaktadır (Makal 1999: 401-2). Bu gerekçelerin dönemin halkçılık ve devletçilik ideolojilerinden kaynaklandığı açıkça belli olmaktadır.

Yasa işçi örgütlenmeleri / sendikalar konusunda ne bir tanımadan ne de yasaklamadan bahsederek herhangi bir düzenleme yapmamıştır. Makal (1999: 402) bunu yasaya kaynaklık teşkil eden 1934 yılındaki tasarıda gelecekte sendikalara yönelik bir yasa çıkarılmasının düşünüldüğüne dayandırmaktadır. Ancak yine Makal'ın (1999: 402) belirttiği gibi 1938 yılında Cemiyetler Kanunu ile sendika kurma yolu tamimiyle kapatılmıştır. Yasa sendikayı düzenlemediğinden bu boşluğu gidermek amacıyla işyeri temsilciliği kurumunu düzenlemiştir. Toplu uyuşmazlıklarda ise zorunlu hakem sistemini kabul ederek bu süreçte devletin rolünü dönemin özelliğine uygun bir biçimde belirgin bir biçimde arttırmıştır (Makal 1999: 404-5).

Örgütlenmeye yönelik çekinceler 1938 yılındaki Cemiyetler Yasası ile oldukça belirgin bir sınırlamayla sonuçlanmıştır. Daha önce 3008 sayılı yasa ile herhangi bir düzenleme yapılmadığında en azından yasaklanmamış olan sendikal örgütlenme, bu yasanın 'sınıf esasına veya adına dayanan' cemiyet kurmayı yasaklamasıyla, 1946 yılında yapılacak değişikliğe kadar hukuki olarak yasaklanmıştır (Makal 1999: 410-11; Gülmez 1996a). Dolayısıyla cemiyet kurma hak ve hürriyetinde 1938'e kadar olan dönemin 'serbestlik sistemi', bu kanunun ilgili hükmünün yürürlükte olduğu dönemin 'izin sistemi' olduğu söylenebilir. Dolayısıyla artık herhangi bir örgütlenme artık hukuken de izin sistemine dolayısıyla iktidarın müsaadesine tabi olmaktadır (Akandere 1998: 225).

Burada incelenecek olan son metin 1940 yılında dönemin olağanüstü koşullarında hükümete olağanüstü yetkiler veren Milli Korunma Kanunu'dur. Hükümete, özel işletmelere geçici el koyma, ithalatta ve iç ticarete azami, ihracatta asgari fiyatları saptama, temel malların vesikayla dağıtılması gibi yetkiler veren (Makal 1999: 412; Güzel 1998: 199-214) yasanın tasarı gerekçesinde “milli hayatımızda bu istisnai ahvalin, savaşın tesirlerini önlemek ve (...) iktisadi bakımdan da tahaffuzi ve tedafüi tedbirler almak zarureti” karşısında, tasarının hazırlandığı belirtiliyor ve hükümete yeni ve olağanüstü durumun gerektirdiği yetkilerin tanınması isteniyordu (Koçak 2003: 372).

Bu yasa iktisadi alanın geniş anlamda hükümetin tasarrufu altına sokmaktaydı ancak bu yasayı bu çalışma kapsamında anlamlı kılan aynı zamanda çalışma hayatı ile ilgili getirdiği hükümlerdi. Yasa bir yandan iş mükellefiyetini getirirken öte yandan da hükümete başta İş Kanunu olmak üzere diğer düzenlemelerin getirdiği koruyucu hükümleri (örneğin yaş sınırları ve tatillere dair bkz. Makal 1999: 413-4; Koçak 2003b: 374-5) uygulamama imkanı veriyordu. Zorunlu çalışmayı düzenleyen 9. Madde ile yetişkin erkeklerin çoğunun silah altına alınmasıyla oluşan iş gücü açığı⁶² giderilmek istenmiştir (Özdemir 1998). Çalışanların kanunlarla belirlenen haklarına kısıtlama getiren bu yasanın anayasanın angarya yasağını da deldiğini belirten yaklaşımlar bulunmaktadır (Akandere 1998: 194). Nitekim yasa tasarısı görüşülürken de parti içinde çokça tartışılması ve anayasaya aykırılığı öne sürülmüş olması (Koçak 2003b: 379) yasanın hükümete ne denli geniş yetkiler verdiğini göstermektedir.

Burada milli korunma kanununun detaylarından çok devletin düzenlemelerle gerektiğinde sahip olduğu iktidarı oldukça geniş bir biçimde kullandığı anlatılmak istenmektedir. Üstelik bu kanunun yapımından hangi ülkelerden ilham alındığına bakılırsa devletin reflekselerinin doğası daha iyi anlaşılabilir. Nitekim Özmen, yasa hazırlanırken “21 Ocak 1933'te Mussolini yönetiminin İtalya'da bankacılık sektörünün büyük bunalımı üzerine çöküntüyü önlemek amacıyla kurduğu IRI'nin (Endüstriyel Kalkınma Enstitüsü)” örnek alındığını belirtmektedir (aktaran Makal 1999: 412-3).

⁶² Osmanlı döneminde Zonguldak kömür madenlerinde sivil işgücü açığının kapatılmasında asker-işçilerin önemi için bkz. Quataert (2006: 129-149).

Yine aynı dönemde vergisini ödeyemeyen gayri müslimleri zorunlu çalışmaya tabi tutan Varlık Vergisi'nin ise Almanya'dan alınarak uyarlandığına yönelik iddialar (Akandere 1998: 205) dönemin düzenlemelerinin ruhuna dair önemli ipuçları verebilir. Bu anlamda bu ruh ile birlikte yasaların Türk modernleşmesindeki yerine dair Göle'nin ifadelerini hatırlamakta yarar vardır.

“Yasalar ve modernleşme arasındaki ilişki Türk deneyimini anlamak açısından önemlidir. Yasaların Batı ülkelerinde kültürel değişme ve toplumsal uzlaşmaları kurumsallaştırmak amacıyla çıkarılmasına karşılık, Türkiye'deki işlevleri modernleşme sürecini belirlemek ve hızlandırmak olmuştur. Bu yasalar Batı'da toplumsal aktörler arasında aracılık, uzlaşma vazifesini görürken bizde toplumsal değişimin itici gücü olmuşlar, onun yönünü belirlemişlerdir” (2004b: 105).

3.4. Tek Parti Döneminde Örgütlenmeler

Makal (1999: 449), 1920-1946 dönemini, ilk birkaç yıl hariç tutulursa Türkiye çalışma ilişkileri tarihinin hem örgütlenmeler hem de işçi hareketleri açısından en hareketsiz dönemi olduğunu belirtmektedir⁶³. Bunun nedenlerini ise ekonomik, siyasal ve sosyal gelişmeler ile bu dönemde otoriter karakterli hukuki metinler şeklinde sıraladıktan sonra “işçi örgütlenmelerini, sadece devletin hukuki düzenlemeleri ve fiili uygulamaları açısından ele” almanın kuramsal açıdan eksik bir çözümleme olacağını belirtmekte ve bu kesimin örgütlenmesini, kesimin kendi dinamiği çerçevesinde ve ilave olarak işveren kesiminin örgütlenme dinamiğiyle ilişkili olarak da değerlendirmek gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yorumun bu çalışma için önemi burada da hukuki düzenlemelere verilen önem ve bu düzenlemelerin alt başlık şeklinde de olsa bir bölüm işgal etmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak çalışmanın farklı yerlerinde tekrarlanmış olma pahasına burada Makal'ın belirttiği eksik çözümleme tehlikesine uğramamak için bir parantez açılmalıdır. Bu çalışmanın merkezi konularından birisi hatta en önemlisi ideoloji anlamında ‘devlet’in işçi, çalışan,

⁶³ Çok sınırlı bazı eylemler ise ciddi bastırılmaların yolunu açmıştır. Örneğin 1927 yılında İstanbul liman işçilerinin gerçekleştirdiği kanunsuz eylemler 5 polis ile 15 işçinin ölümü, 100 işçinin yaralanması ve 350'sinin tutuklanması ile sonuçlanmıştır. Bu olayda komünistlerin rolü olduğu düşünüldüğünden gizli komünist faaliyetler veren kişi ve kuruluşlar üzerinde polis ciddi tevkifatlar başlatır. Bir başka grev eylemi de 1936 yılında Süreyyapaşa Mensucat Fabrikasının işçilerinden gelir. Çalışma şartlarının düzeltilmesi ve ücretlerin iyileştirilmesi amacıyla gerçekleştirilen bu grev de pek çok işçinin tutuklanmasıyla neticelenmiştir. (Sönmezsoy 1981: 88; 92). Dolayısıyla bu dönemdeki işçi hareketinin sönük olma nedeninin her ne kadar nesnel (işçilerin nicel durumları) temelleri bulunuyorsa da bunda devletin baskıcı yaklaşımının son derece önemli bir rolü bulunmaktadır (Gündoğmuş 1992: 81).

çalışma... algısıdır. Dolayısıyla hukuki metinler bize bu algıyı sunacak en önemli verilerin başında gelecektir. Bundan dolayı bu çalışmada hukuki düzenlemeler bir alt başlık olarak kurgulanmıştır. Dolayısıyla bu dönemde örgütlenmelerin ve işçi hareketlenmelerinin az olmasına gönderme yaparken temel neden sınırlayıcı hukuki metinlere verilmiş değildir. Nesnel koşullar zaten çok canlı bir işçi hareketlenmesine uygun değildi. Ancak bunu derken hukuki sınırlamaların da hiç etkili olmadığı ima edilmemektedir.

Nedenlerine girmeden Türkiye iktisat tarihi ile ilgili literatürde neredeyse sözbirliğinin olduğu bir konu cumhuriyet öncesi dönemde 'burjuvazi'nin niteliğinin gayrimüslim olduğuna yöneliktir⁶⁴. Ancak 20. Yüzyılın ilk çeyreğindeki çalkantılı dönem ve yeni cumhuriyetin kurulduğu coğrafi alanın nüfus kompozisyonuna bakıldığında bu burjuva sınıfının aleyhine ciddi değişimlerin gerçekleştiği görülecektir. Keyder'in (2008: 103) çözümlemesine göre Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye'nin bugünkü sınırları içinde yaşayan her beş kişiden biri gayrimüslimdi⁶⁵; savaştan sonra ise bu oran kırkta bire düşmüştü. Bu verinin bu çalışma açısından önemini ise yine Keyder ifade etmektedir: "Bu dramatik değişme, savaş yılları içinde Türkiye'nin ticaret sınıfının çok büyük bir bölümünü kaybetmiş olduğu ve cumhuriyet kurulduğunda bürokrasinin karşısında hiçbir rakip bulunmadığına işaret eder. Burjuvaziden arta kalan kesim, bürokrasiye karşı özerk bir tavır alabilecek bir sınıf oluşturamayacak kadar zayıftı." Böyle bir ortamda zaten oldukça cılız kalmış olan girişimcilik devletten teşvikler almıştır⁶⁶, hatta devletin kendisi bizatihi büyük bir girişimci olarak rol almıştır. Bu nesnel koşullar işçi hareketlenmesinin neden bu denli cılız kaldığını anlatmanın ötesinde aynı zamanda devletin ideolojisini besleyen koşullar da olmuşlardır. Burada bu ideoloji ile beslenen devlet tasarruflarının etkileri belirgin olmuştur.

1923 İzmir İktisat Kongresi'ne katılan işçi grubunun kongreden sonra ulusal çapta bir üst örgüt oluşturma çabaları aynı yıl Türkiye Umum Amele Birliği'nin kurulması ile neticelenmiştir. Ancak genç cumhuriyet yönetimince sıcak karşılanmayan bu örgüt

⁶⁴ Bir çözümleme için bkz. Buğra (1999)

⁶⁵ Cumhuriyet kurulduğunda, bir on yıl öncesine kıyasla nüfusta meydana gelen belirgin değişimler için ayrıca bkz. Zürcher (2007b: 98-99)

⁶⁶ Girişimcilik yapabilenlerin kısa zamanda zenginleşmeleri edebi eserlere de yansımıştır. Bir örnek olarak bkz. Orhan Kemal'in (2007: 32) 'Kötü Yol' romanındaki 'patron' Nuri Bey.

1924 yılında kapatılmıştır (Akkaya 2002a). Aynı yıl yine bir üst örgütlenme olarak İstanbul'daki çeşitli işçi derneklerinin katılımı ile Amele Teali Cemiyeti kuruldu. Ancak 1925 yılındaki Takrir-i Sükun Kanunu ile birlikte bu örgüt hükümetin çeşitli engellemeleri ile karşılaşmış ve 1928 yılında hükümetçe kapatılmıştır (Makal 1999: 451; Koç 2003a: 64; Baydar 1998). 1924 yılında kurulan Amele Teali Cemiyeti ve ona benzeyen, iktidardan ve işverenlerden bağımsız dernekler uzun ömürlü olmamışlardır. Bunlar 1928 ve 1929'da değişik nedenlerle kapatılmışlardır (Güzel 1996: 133). Bunların dışındakilerin, yani cemiyet şeklindeki işçi örgütlenmelerin belirgin özelliği ise iktidar tarafından oluşturulmaları ve diğer bazı toplumsal kesimlerle birlikte işçileri de etki altına almaya yönelik olmalarıdır (Makal 1999: 451). Öte yandan zaten bu dönemde 'sendika' kavramı başlı başına bir çekince nedenidir. Ahmad'ın bahsettiği duruşmalardan bunu oldukça net görmek mümkündür. Sözde bir kumpas nedeniyle tutuklanan İbrahim Sırrı Onbaşı, Hüseyin Hüsnü Paşa'nın huzuruna çıkartılır. Paşa onu azarlar:

“... Komünist icadı bir sendika kurup, işçileri ayaklanmaya teşvik ediyormuşsun. İş kanunu çıksın, işçiler sekiz saatlik mesai için işi bırakma eylemi yapsın diyormuşsunuz. İşçilere 'size sosyal haklar tanınmıyor' dediğinde, devleti alaşağı etmek için isyana davetiye çıkarırsın. (...) Bu da ne demek oluyor? Madem işçi örgütü kurmak istiyorsun, o zaman dernek kur...! Sendika da neyin nesi? Kökü dışarıya uzanan komünist işi bir kuruluş...” (Ahmad 1998: 141-3).

1930 yılında muhalefet görevi yapmak üzere Serbest Fırka'nın kurulmasına izin verilmesi üzerine İstanbul ve İzmir'de işçi hareketleri de bu görece özgürlükten faydalanmak istemişler ve TKP'nin etkisi ile bu iki ilde fabrika girişlerinde korsan gösteriler, bildiri dağıtma eylemleri vb. düzenlenmiştir. Bu durum iktidar partisini tedirgin etmiştir. İktidar partisinin bu duruma yanıtı iki yönlü olmuştur (Güzel 1996: 133): “Bir yandan TKP militanı ve sempatizanı işçilere karşı baskı, şiddet ve hapisane tedbirleri uygulanmıştır. Öte yandan gizli işçi örgütlenmelerini önlemek, işçileri kendi vesayeti, güdüm ve denetimi altına alıp, onları 'sınıf bilinci'nden uzak 'milliyetçi' ve resmi ideoloji bilinciyle teçhiz etmek amacıyla bizzat işçi örgütlenmesini üstlenmiştir.” CHP bu yöndeki amaçlarını İzmir ilinde uygulamaya koymaya başlamış ve il valisi General Kazım Dirik gözetiminde her meslek veya iş kolundaki işçiler için tek bir dernek veya birlik tasarlanmıştır. Bu doğrultuda deniz iş kolundaki yedi farklı dernek Deniz Amelesi Cemiyeti içinde eritilmiş; kamuya yönelik

hizmet sunan şirket işçileri İmtiyazlı Şirketler Memur ve Müstahdem Birliği'nde bir araya getirilmiş; fabrika işçileri ve esnaf için ise Sanayi İşçileri Birliği⁶⁷ kurulmuş; tütün, matbaa, fırın işçileri ile şoförler de ayrı ayrı ve bütün bu örgütler İzmir İşçi ve Esnaf Birliği yönetimi altına sokulmuştur. Cumhuriyet döneminin öncü 'sarı sendika'sı olarak nitelendirilebilecek (Varlık 1994 :14) bu birlik 1935'te 'işçiler ile esnafı rejime her yönüyle bağlı ve faydalı kılmak' amacıyla faaliyete geçirilmiştir. İşçileri bu örgütlere üyeliklere zorlamak amacıyla da 'işçi karnesi' uygulamasına geçilmiştir. Bu uygulamaya göre bir işçinin işini koruyabilmesi veya yeni bir işe girebilmesi için 1 Mart 1935 tarihine kadar meslek veya işkolundaki işçi-esnaf derneğine başvurup yeni kimlik cüzdanını alması gerekiyordu. Bu derneklere üyelik aidatı ise işçilerin veya esnaf yanında çalışanların maaşından işverence kesilip ilgili derneğe ödenecekti. Böylece CHP emrindeki dernek ve birliklere işçilerin parasıyla maddi kaynak bile sağlanmış olunuyordu (Güzel 1996: 133). Yukarıda bahsedilen Sanayi İşçileri Birliği, 1935 yılında İzmir İşçi ve Esnaf Birliği'ne katılmadan önce da parti vesayetine alınmıştı. Birlik, Ahmad'ın (1998: 149) deyimi ile artık milli bayramlarda ve kutlamalarda kortejde yer alan bir protokol kuruluş olup çıkmıştı.

CHP'nin yukarıda bahsedilen 1935 yılı programının 68. Maddesinde "Türk işçilerini ve esnafımızı, ulusun ana varlığı içinde, o varlık için kuvvet ve fayda verici yolda ve parti programı çerçevesi içinde örgütlemeyi iş edineceğiz" şeklinde bir düzenlemeye gidilmiştir. Programın bu maddesi yukarıda bahsedilen İzmir İşçi ve Esnaf Birliği (İİEB) ile İzmir'de uygulamaya geçirilmiştir. Bu birliğin 25 Ağustos 1935 tarihindeki açılışında konuşan CHP İzmir İl Başkanı Avni Doğan, devletin işçi algısı ve onları bir misyon aracı olarak gördüğünü göstermektedir.

"Türk işçi ve esnafının diğer memleketler siyasal hareketleri ile en küçük bir ilgisi yoktur. Arada ulusal bünye farkları vardır. Türk işçi ve esnafı milliyetçi ve devletçidir ve kendi siyasallığına göre bir hususiyet taşımaktadır. Türk işçisi devrime uymuş, yürümektedir, kitapların tarif ettiği şekilde bizde bir amele sıkıntısı yoktur. Türk işçisi, Türk tarihinin kaynaklarından aldığı kuvvetle daima Atatürk'ün rejiminin çizdiği yoldan yürüyecektir" (Akkaya 2002a).

⁶⁷"Devlet Sanayi İşçileri Birliği'ni kurarken, işçi ve esnaf gibi birbirine yabancı iki zihniyeti aynı yerde toplayıp, onları tutarlı bir bilinçlenme sürecinden mahrum bırakmayı amaçlamıştı" (Ahmad 1998: 149).

Yeni devletin devrimi pekiştirme unsur olarak gördüğü işçiye yönelik beklentisi ve onun rolünü belirten algısı İİEB'nin Genel Büro Yayını'nın birinci sayısında yayınlanan 'Türk İşçisi Milliyetçidir' başlıklı imzasız yazıdan da açıkça okunmaktadır.

“Türk işçisi evvela Türk olduğu için, ondan sonra da Atatürk ve onun partisine inandığı ve dayandığı için milliyetçidir. ... Türk işçisi Atatürk'ün ulu ırkına mensubiyetiyle, Atatürk'ün partisile ve partisinin prensipleri ile kıvanç duyuyor, beraber yürüyor ve gelişip yükseliyor. ... Sayın Türk işçisi!... Sen Türk devriminin ana temel taşlarından birisisin” (aktaran Akkaya 2002a).

Bu bölümde, yeni cumhuriyetin kökleşmeye çalıştığı bir dönemde rejimin birçok etmeden kaynaklanan□saiklerle otoriter bir görünüme nasıl büründüğü ve devrimi kökleştirmek için toplumun baştan aşağıya her alanda⁶⁸ yeniden kurgulandığı bir dönem olarak işçi, çalışma, örgütlenme vb. gibi bu çalışmanın temel konusuyla ilgili alanların da bu düzenlemelerden ya da tasavvurlardan azade kalamadığı incelenmeye çalışıldı. Yeni cumhuriyet, işçiyi de devrimin birer taşıyıcı figürü olarak görmüş ve resmi ideoloji ile bu alanda da Batı'daki anlamı ile çatışmacı mevziden değil uzlaşmadan ve dayanışmadan besleyen bir işçi algısı oluşturmaya çalıştı (Akkaya 1998). Bunu tek partinin kemikleşmeye başladığı ilk yıllarda halkçılık ideolojisini yoğun bir biçimde kullanarak yaptı. Yukarıda da belirtildiği gibi bu bölümde her ne kadar halkçılığa vurgu yapılmış ise de milliyetçilik ve devletçiliği de bu anlamda besleyici unsurlar olarak göz ardı etmemek gerekmektedir. Nitekim milliyetçiliğin bu yoldaki kullanılışı ilerleyen yıllarda daha da belirginlik kazanacaktır.

Akkaya (2002b) halkçılıktan milliyetçiliğin belirgin rolüne bu geçişin daha çok 'milli menfaat' vurgusuyla yapıldığını ifade etmektedir. Akkaya'ya (2002b) göre 'milli menfaat söylemi, halkçılık ideolojisinin söylemini yitirdiği 1946 yılında, milliyetçi ideolojiye havale edilmiştir. Otuzlu yıllarda ikiz kardeşi halkçılık ile birlikte işlev üstlenen milliyetçilik, çok partili dönemde egemen ideolojinin kendisi haline gelmiştir.” Sonuç olarak Akaya'nın (2002b) da belirttiği gibi cumhuriyetin ilanından

⁶⁸Örneğin halk sağlığı ve beden terbiyesine dair tedbirler için bkz. Akın (2004) ve Akandere (1998: 229); yeni bir dil algısı oluşturmak için girişilen çabaların bir sonucu olarak Güneş Dil Teorisi için bkz. Zürcher (1989); yeni bir tarih algısı oluşturmak için yapılan düzenlemeler ve resmi tarih tezinin oluşumu için bkz. (Ersanlı 2006); kadının devrimin kökleşmesinde bir figür olarak nasıl kullanıldığına dair bkz. Göle (2004b) ve Çaha (1996). Yeni cumhuriyetin ideolojisini nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan kırsal kesime yaymak için kurulan halkevleri ve köy enstitüleri için sırasıyla bkz. Karaömerlioğlu (1998a ve 1998b); yurttaşlık bilgileri metinlerinin resmi ideolojiyi üretmedeki rolleri için bkz. Caymaz (2007).

sonra, ellili yıllara kadar işçiler de yukarıda belirtilen devrimin kökleşmesi yolundaki yüce amaca hizmet edecek şekilde yönlendirilmeye ve örgütlenmeye çalışıldı, işçi olmaktan veya onların örgütleri de sendikal bir örgüt olmaktan ziyade amacı gerçekleştirmeye yarayacak birer araç / aktör olarak görülme istendi.

Türkiye çalışma ilişkileri tarihi bağlamında erken cumhuriyet dönemi ya da tek parti dönemi, Türkiye’de endüstri ilişkileri ideolojisinin kurulmasında ya da kökleşmesinde en önemli duraklarından birisidir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu ideoloji, bu dönemde yoktan varolmamıştır ve kökenleri daha da uzaklara gitmektedir ancak cumhuriyetin kurucularının tasarladıkları toplumsal yapının gerçekleştirilmesine yönelik düzenlemeler bu dönemi bu denli önemli ve etkilerini bu denli kalıcı yapmaktadır. Çalışmanın ilk bölümündeki kavramlarla söylenecek olunursa, kurucular adeta “sıfır”dan bir toplum kurmaya kalkıştıkları için Gramsci’nin Doğu toplumları için söylediği baskı unsuru bariz bir biçimde baskındır. Bu noktada “hegemonya” kurmak ya da “rıza” sağlamak pek de kolay olmamıştır. Ya da bu dönemde Gramsci’nin metinlerinde yer alan “hegemonya”, ikinci anlamı ile yani baskı ile vücut bulmuştur. Ancak bu dönemdeki pratiklerin asıl anlamı ile bir “hegemonya” sağlamaya yönelik olduğunu da hatırlamak gerekiyor. Çünkü hem toplumdaki tüm örgütlenmeler ya da faaliyetleri denetim altına alınarak hem de yeni kurumlar ile “rıza” sağlanmaya çalışılmıştır.

Öte yandan yukarıda az gelişmiş ülkelerin işçi örgütlerinin DİA’lara dönüştürülme çabalarının burada da geçerli olduğunu söylemek gerekiyor. Başka bir deyişle çözümlemenin bu noktasına Althusser’in kavramları da eklendiğinde söz konusu bu hegemonyanın sağlanması için DBA’lar yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Örgütlenmeler konusunda mesafeli davranılmış ve örneğin işçi örgütlenmelerinin oluşturulmaya çalışılan yapı için tehlikeli olacağı düşünülmüştür. Ancak şayet bu örgütler kurulacaksa da onların birer DİA şeklinde oluşturulmalarına çalışılmıştır. İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği bu anlamda güzel bir örnek teşkil etmektedir. Burada hegemonyanın geniş anlamı ile kullanıldığını belirtmek gerekiyor. Yani hegemonya ideolojinin zorla dayatılma özelliğini de içerecek biçimde geniş anlamı ile kullanılmaktadır (bkz. Birinci Bölüm). Tüm bunlar ‘bazı yönleri ile’ bu dönemde bir pasif devrim çağrışımı yapmaktadır. Hatırlanacağı gibi bu kavram, egemen sınıfın

hegemonyasını sürdürmek ve kitlelerin siyasal ve iktisadi kurumlar üzerinde baskıda bulunmasını önlemek amacıyla devlet iktidarının sürekli yeniden düzenlenmesini ve alt sınıflarla ilişkisine bir gönderme anlamına geliyordu. Yani herhangi bir şekilde hegemonya zayıflatıldığında pasif devrim teknikleri kullanılarak bu hegemonyayı zayıflatan potansiyel engellenir. İlgili bölümde de belirtildiği gibi bu çalışmada hem Gramsci'nin hem de Althusser'in Marksist paradigmaya dayanan toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik kavramları, Türkiye özelinde yönetici elitler ile geniş halk kitlelerinin ilişkilerini açıklamak amacıyla, yani farklı bir bağlamda kullanılmaktadır.

Bu dönemde oluşan ya da kökleşen ideolojinin yansımaları sadece tek parti dönemiyle sınırlı değildir. Bu izleri Türkiye'nin yakın siyasi ve toplumsal tarihinin her döneminde görmek mümkündür. Bunun böyle olduğunu takip eden bölümlerde de görmek mümkün olacaktır. Her ne kadar kısmi kaymalar gerçekleşse de bu çıkarımın bu çalışmanın inceleme dönemi boyunca geçerli olduğu görülecektir. Bir sonraki bölümde, bu çalışmanın konusunu oluşturan DİSK'in kurulmadan önceki çalışma ilişkileri alanı –ki çok partili dönemdir bu- bu çerçevede incelenecektir. Bu dönemde Türkiye'de sendikacılığın yasal temellere kavuşmasıyla, ikinci bölümde incelenen modellerle bir kıyaslama imkânı da doğmuş olacaktır.

BÖLÜM 4: İDEOLOJİDEKİ KAYMA VE DİSK'E GİDEN YOL

4.1. İdeolojinin Evrimi

Önceki bölümde tek parti döneminin çalışma ilişkilerini hem o dönemde hem de kendisinden sonraki dönemleri en fazla etkileyen devletin resmi ideolojisinin önemli bir ögesi olarak halkçılık ilkesi incelenmeye çalışıldı. Halkçılık ilkesi önceki bölümde de değinildiği gibi literatürde altı ok içinde hiyerarşik olarak farklı konumlara yerleştirilmektedir. Ancak çalışma ilişkileri anlamında düşünülürse bu ilke en önemli belirleyicilerin başında gelmektedir. Tekeli ve Şaylan, bu ilkenin evrimini inceledikleri bir çalışmalarında (1978: 45) bu ilkenin cumhuriyetin altı oku içindeki en eski ve en ünlü öge olduğunu belirtmektedirler. Buna göre CHP'nin diğer beş oku, toplumun değişik gruplarınca zaman zaman yadsınmasına karşılık hiçbir grup halkçılık ideolojisine karşı açık bir tavır almamış ve tüm gruplar bu ideolojiyi yadsımdan kaçınmıştır.

Tekeli ve Şaylan'nın çalışması incelendiğinde bu ideolojinin geçirdiği evrimde konjonktörün önemli bir parametre olduğu görülecektir. Bu değişimde bazen önemli bir tarihsel olay bazen de pragmatik kaygılar o dönemin yorumunda etkili olmuştur. Örneğin 1912 Balkan Savaşı yenilgisi İttihat ve Terakki'nin ideolojisinde önemli bir kırılma oluştururken halkçılık da bundan nasibini alarak toplumcu içeriğinden uzaklaşarak Ziya Gökalp'in sentezciliği içinde Türkçü bir içerik kazandı. Böylece halkçılık Rusya'daki narodnik hareketin etkisinden çıkıp Fransız kaynaklı dayanışmacı bir nitelik kazanmıştır (Tekeli ve Şaylan 1978: 59). Yine benzer şekilde milli mücadele yıllarında ve cumhuriyetin ilk yılları⁶⁹ ile Serbest Fırka deneyiminden sonraki dönemler arasında da bu ilkenin yorumlanışında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Serbest Fırka deneyimi CHP'ye çok partili yaşamın kolayca devrimlerden uzaklaşmaya neden olabileceği sonucuna vararak tüm partilerin göreceği işlevleri

⁶⁹Hatta milli mücadele yılları ile kurtuluş savaşından sonraki dönemler arasında da önemli farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin ilk dönemde bürokratik tahakkümden yakınılrken, halkın kurutuluşunun bu tahakkümün dışında olduğuna yönelik argümanlar ağırlıktayken, savaştan sonra bürokratik kesimin siyasi iktidar üzerinde geniş bir biçimde kontrol imkanı elde ettiği ve ilk söylemin önemini yitirdiği görülür. Çünkü artık geniş yığınların desteği ilk dönemdeki kadar ihtiyaç duyulan bir şey değildi (Tekeli ve Şaylan 1978: 74).

üzerine almıştır. Yani farklı partilerin temsil edeceği farklı kesimlerin çıkarları CHP içinde temsil edilecekti. Böylece parti, tüm ulusun katıldığı bir parti olarak toplumu çağdaş uygarlık düzeyine çıkaracak ve başka bir partiye de gerek kalmayacaktı. Böyle bir sonuca varılınca partiyi bu yönde örgütleyecek yeni bir program gerekmekteydi ve bu 1931 yılında gerçekleştirildi. Bu noktadan itibaren CHP'nin zora dayalı bir yol izlediği görülmektedir. Recep Peker devrimlerin ancak baskı ve zor altında yapılabileceğini belirterek 'halka rağmen halk için' sloganını ortaya atmaktaydı. Böylece bir önceki bölümde Atatürk'ün aydınlar ile ilgili söyledikleri ciddi bir kaymaya uğramaktaydı (Tekeli ve Şaylan 1978: 79-81). Yani artık aydınlardan beklenen Gramsci'nin terimleriyle söylenecek olunursa rıza sağlamaları değil despotik bir yol izlemeleri yani seçimlerini halka zorla dayatmalarıydı.

Bu noktada çalışmanın ilk bölümündeki ideoloji tartışmalarını hatırlamakta fayda var. Hatırlanacağı gibi ideologlar düşüncelerin bilimini kurarak gerçeği ortaya çıkarma çabası içine girmişlerdi ve bu çabanın temelinde de bir toplumsal tasavvur bulunmaktaydı. Bu tasavvur pozitif bilimlerin rehberliğiyle toplumun yeniden doğru bir inşasına dayanıyordu. Heper'in (2006: 118) işaret ettiği gibi Atatürk'e göre toplumun genel çıkarı halkın oyuna başvurularak belirlenemezdi. Genel çıkar, bireylerin oylarının toplamından daha fazlasını ifade eden milli irade tarafından belirlenebilirdi. Böylece lider veya etrafındaki seçkinler, hem halkın gerçek vicdanını, yani milli iradeyi hem de daha uygar bir yaşam biçimine doğru sağlanan ilerlemeyi ortaya çıkaracaklardı. Bunu yaparlarken tabi ki ideologlara benzer bir biçimde bilimsel bir yaklaşım takip edeceklerdi ve bu, cumhuriyet tarihi boyunca çok sık tekrarlanan 'hayatta en hakiki yol gösterici' olan pozitif bilimlerle yapılacaktı. Dolayısıyla bu nokta da yukarıda belirtilen despotik yola kaynaklık eden en önemli parametrelerden birisini teşkil etmektedir.

Tekeli ve Şaylan'nın (1978) çalışması takip edildiğinde halkçılığın konjonktöre göre hayli değişimler geçirdiği görülür. İkinci Dünya Savaşı'nın sonrası koşullarının dayattığı zorlamalar, çok partili hayata geçiş ve özellikle 1961 Anayasası bu ilkeyi artık ilk halinden oldukça uzaklaştıran yorumlara uğratmıştır. Hatta 1961 Anayasası'nın sol akımlar için açtığı görece özgürlük rüzgârları Yön Hareketi ve TİP'in

etkisiyle CHP'yi de kendisini ortanın solunda konumlandırmaya zorlamıştır. Bu son noktada artık halkçılık antikapitalist, antiemperyalist bir kalkınma söyleminden ibaretti. Çalışma ilişkileri anlamında Kemalist ideoloji irdelendiğinde ise farklı bir ögenin belirginliği göze çarpar, bu ilke milliyetçilikti.

Otuzlardan sonraki dönemlerde daha önce halkçılığa yüklenen misyonun bu kez daha çok milliyetçilik oku kullanılarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu farklılaşmayı sağlayan en önemli kırılmalardan birisinin 1946 yılında Cemiyetler Kanunu'ndaki 'sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağı'nın kaldırılması olduğu söylenebilir. Çünkü Akkaya'nın (2002b: 833) da belirttiği gibi iktidar seçkinlerinin daha önce yaptıkları ideolojik manipülasyonlar ile zihinlerindeki yekpare kütle tasavvurunun tam olarak gerçekleşmediği ortaya çıkmıştı, zira daha bu yasak kalkar kalkmaz yeni sendikalar sınıfsal özellikler taşıyan kimliklerle kurulmaya başlamıştı. Dönemin çalışma bakanı Sadi Irmak bu durumun 'vahametini' dikkate alarak bu yeni sendikalara bir istikamet vermek amacıyla milliyetçilik, hürriyetçilik ve devletçilik görüşlerinin kullanılacağını belirtmekteydi (aktaran Akaya 2002b: 833). Akkaya'ya göre bu yaklaşım ile bir yandan 'milli menfaat ve milli güvenliğin icabı' olarak işçi sınıfının sınıf mücadelesini esas alan sol ile bağı kesilmeye çalışılırken öte yandan da milliyetçilik ideolojisi meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Böylece milli menfaat söylemi halkçılık ideolojisinin söylemini yitirdiği 1946 yılında milliyetçi ideolojiye havale edilmiştir. Başbakan Recep Peker'in hazırlanmakta olan sendikalar kanunu ile ilgili yaptığı bir konuşma bu eğilime bir örnektir (aktaran Akkaya 2002b: 833): "Milli telakkilere aykırı ideolojik zihniyetlerin tesiri altında tutulmak istenen işçi meslek teşekküllerini işçilerimizin yurtsever duygularına ve milli ruha uygun esaslar üzerinde kurmayı temin için bir milli Sendikalar Kanunu tasarısı hazırladık ve Meclise sunduk." Bu alıntı oldukça manidar olup 1947 yılında çıkarılan Sendikalar Kanunu'nun ideolojik ruhuna dair önemli ipuçları vermektedir. Nitekim Yasa'nın 5. Maddesi bu durumu teyit etmektedir: "Sendikalar milli teşekküllerdir. Milliyetçiliğe ve milli menfaatlere aykırı hareket edemezler. Bakanlar Kurulu kararıyla her türlü Milletlerarası teşekküllere iştirak edebilirler."

1947 yılında çıkarılan Sendikalar Kanunu'nun tasarısı üzerinde yaptığı bir konuşmada Çalışma Bakanı Sadi Irmak da kurulacak sendikaların hangi temeller üzerine kurulacağını belirtiyordu.

“(…) Prensibimiz; hürriyetçilik, milliyetçilik ve devletçilik görüşünü bu yeni doğmakta olan derneklere istikamet olarak vermek ve bunların gerek mesleklerine ve gerekse millete, kamu menfaatlerine yararlı olmalarını temin etmektir (...). Bütün hareketlerimizde izlediğimiz motif milli motiftir. Millilik memleketin hava gibi, su gibi muhtaç olduğu zaruriyededir. Binanaleyh, işçi birliklerinde milli motiflerle hareket etmeyi tabii gördük” (aktaran Mahiroğulları 2005: 60).

Çalışma Bakanı'nın bu demeci, devletin işçi örgütlerini daha ilk düzenleme ile birer 'aygıt' olarak ele aldığı ipuçlarını vermektedir. İşçi örgütlerinin 'milli menfaat' söylemi üzerine tasarlandığını bu kanun ile ilgili grev tartışmalarında da görmek mümkündür. DP'nin henüz iktidar olmadığı ve grevi bir hak olarak savunduğu bu dönemde iktidar partisi mensubu bir milletvekili grev konusunda oldukça 'zorlama' denebilecek bir yorum getirerek milli menfaate vurgu yapmıştır.

“(…) Demokrasi herkesin çalışma hakkını kabul eden bir müessesedir. Halbuki bir kere grev kararı verdikten sonra çalışmak isteyen bir çok vatandaşın çalışma hakkının önüne geçilmektedir. (...) Milli menfaatlere muhalif olan grev müessesesinin bugünkü amele hayatını korumak için memlekete mutlaka yerleştirilmesine lüzum yoktur” (aktaran Mahiroğlu 2005: 71).

Yine yasanın ruhuna hâkim olan ideolojiyi Recep Peker bir radyo demecinde vurgularken aynı düşünce, tasarının gerekçesinde ve Peker'in başka konuşmalarında da açık bir biçimde bulunmaktadır.

“Milli telekkilere aykırı ideolojik zihniyetlerin tesiri altında tutulmak istenen işçi meslek teşekküllerini işçilerimizin yurtsever duygularına ve milli ruha uygun esaslar üzerinde kurmayı temin için bir milli Sendikalar Kanunu tasarısı hazırladık ve Meclise sunduk” (Recep Peker).

“(…) Rejimimizin milliyetçi karakterine uygun olarak sendikaların da milli teşekküller oldukları ve milliyetçi bir zihniyetle çalışacakları ve beynelmilel mahiyet alamayacakları tasarıda tespit edilmiştir” (Gerekçe) (aktaran Makal 2007: 218-9).

“Sendikalizm, umumi olarak, parlamentolarla ve siyasi partilerle ilgilenmez. Sendikalar, ihtilalci değil itidalci ve islahatçı olmalıdır. (...) Sendikalar sınıf çıkarları yerine, kamu çıkarlarını esas almalıdır” (aktaran Sönmezsoy 1981: 97).

Bu alıntılar aynı zamanda çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de gösterileceği gibi Türkiye'deki endüstri ilişkileri ideolojisinin “makbul sendika” çerçevesini belirleyen önemli ideolojik sınırlara işaret etmektedir.

4.2. Geçiş Yılları ve Çok Partili Dönem

İkinci Dünya Savaşı, bu savaşa (son dakikada göstermelik olarak verilen karar düşünülmezse) katılmamış olmasına rağmen Türkiye'yi birçok açıdan etkilemiştir. Türkiye'nin çok partili hayata geçişinde ve iktidarın değişmesinde bu tarihsel olayın oldukça belirleyici bir rolü olmuştur. Toprak'ın (2004b: 70-75) belirttiği gibi savaş sırasında iktidarın 'uygulamak durumunda kaldığı' savaş ekonomisi Türkiye'nin önceki Dünya Savaşı'ndan ders almış olduğunu göstermiş ve ülkeyi savaşın dışında tutmuşsa da iktidara iktidarının sonunu getirmeyi de kolaylaştırmıştır. Savaş boyunca parti çevrelerinin fikri savaşımların durumlarına göre değişiyordu ancak savaşın gidişatı Mihver devletlerinin aleyhine gelişirken Türkiye de alacağı pozisyonu belirlemeye başladı (Börtücene 1999: 67). Bunun anlamı demokrasinin hâkim olduğu bir dünyanın geliyor olmasıydı. İsmet İnönü 1 Kasım 1945 tarihinde mecliste yaptığı bir konuşmada bu duruma işaret ederek sistemde ciddi değişiklikler yapacaklarının ve sistemi dünyada meydana gelen yeni görünüme uygun bir çizgiye getireceklerine dair ipuçları vermişti. Başlıca eksikliğin bir muhalefet partisi olduğunu ve artık böyle bir partinin kurulmasına izin vermeye hazır olduğunu belirtiyordu (Ahmad 2002: 125). Çok partili hayata geçişin en önemli dış dinamiği İkinci Dünya Savaşı ve akabinde Türkiye'nin kabul ettiği Birleşmiş Milletler Anayasası'ydı. Ancak bu geçiş tabii ki herhangi bir değişim ya da dönüşümde olduğu gibi tek bir faktörle açıklanamaz. Althusser (2002) Marx İçin'de üstbelirlenim (overdetermination) kavramını açıklarken bir dönüşümün tek bir faktörle açıklanamayacağını göstermiştir. Birçok koşulun bir araya gelmesiyle büyük tablonun oluşabileceğini ve belirleyicisinin son kerte 'ekonomi' olsa da çok sayıda olduğunu belirtmektedir. Karpas (1996: 129) da bu anlamda gelecek şekilde Birleşmiş Milletler Anayasası'nın kabulünün demokrasiye geçişin tek nedeni saymanın Türkiye'deki sosyal ve kültürel dinamiklerin ıskalanması anlamına geleceğini belirterek ancak yine de bu kabulün muhalefeti cesaretlendirmesi anlamında oldukça belirleyici olduğunu teslim etmektedir.

Bu geçişin de birçok belirleyeni var. İç dinamiklere bakıldığında bir önceki bölümde anlatılanların bir neticesi olarak artık asker-bürokrat seçkinler, toprak sahipleri ve burjuvazi arasında siyasi ittifakta statükonun korunmasını imkânsız hale getiren bir aşınmaya yol açtığı görülür. Ahmad'ın (2002: 126) belirttiği gibi özel sektör belli bir ölçüde gelişmişti ve devletin önceden kestirilemeyen müdahalelerine katlanmak istemiyordu. ABD'nin de Türk sisteminin piyasa güçlerine açılmasını isteyen baskılar uygulaması bazı gelişmeleri teşvik etmiştir. Ancak CHP içinde iplerin kopmasını sağlayan gelişmenin Toprak Reformu Tasarısı olduğu söylenebilir. Kanun kabaca toprağı az olan köylüler ile çiftçilik yapmak isteyenlere geçimlerini sağlayacak kadar toprak dağıtmak ve dağıtılan bu toprakların sürekli işletilmesini sağlayacak şekilde bir donanım sağlanması temeline dayanıyordu (Karpas 1996: 112). CHP içindeki çatlak Anayasa ile garanti altına alınmış olan mülkiyet hakkının ihlali anlamında geldiği gerekçesi ile belirginleşen muhalefetten kaynaklandı. Bu muhalefet Haziran 1945'de Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in verdikleri ve Türk Siyasi Tarihi'nde 'dörtlü tahrir' denilen bir tahrirle belirginleşmişti (Bayar ve diğeri 1999: 42-43). Bu tahrir partiyi anayasanın demokratik unsurlarını, kişî haklarını ihlal etmekle suçlamakta ve halka atıf yaparak yeni bir muhalefet partisini işaret etmekteydi (Karpas 1996: 130-1). Tahrir Halk Partisi'nin meclis grubunda görüşüldükten sonra reddedildi. Ancak devam eden bu muhalefet Celal Bayar haricindeki üç ismin partiden çıkartılmasına yol açtı. Celal Bayar ise daha sonra istifa ederek bu isimlerle birlikte 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'nin resmen kurulduğunu ilan etti.

DP'nin kurulması ve muhalefeti, CHP'nin yalnız olmadığını hatırlamasına ve ilginç kararlar almasına yol açtı. Burada incelenen konu açısından düşünülürse en ilginç kararlardan bir tanesinin parti tüzüğünün 'sınıf ayırımı, sınıf çıkarı ve bölgecilik fikirleri yaymak amacıyla dernekler' kurmayı yasaklayan 22. Maddesinin kaldırılması olmuştur. Her ne kadar bu değişikliğe rağmen partinin merkezi durumu ve sınıf mücadelesine yönelik tutumu aynı kalmaya devam etmişse de (Ahmad 2002: 129), tüm tek partili dönem boyunca savaşımını verdiği sınıfsız toplum fikrinin tüzükten çıkarılmış olması manidardır.

1950 genel seçimlerinde Demokrat Parti, CHP'nin kendi çıkarlarına göre inşaa ettiği adaletsiz bir seçim sistemi ile aldığı oy oranlarını çok çok aşan bir sandalye dağılımı ile iktidara geldi. 1950'lerin ilk yarısı nispeten Demokratların altın yılları olarak nitelendirilebilir. 1954 yılındaki genel seçimlerde de Demokratlar ezici bir başarı kazanınca, bu sonucu o zamana kadar yaptıkları uygulamaların bir teyidi olarak gördüler. Bu seçim başarısı Demokratlar için muhalefeti kesinlikle önemsizleştirdi ve kendilerini modern Türkiye'nin mimarları olarak görmelerine yol açtı. Bu algı esasında tanıdıktı, çünkü tek parti dönemi iktidarıyla oldukça benzerlik taşıyordu. Zaten kendi partisi ile CHP arasındaki fark sorulduğunda Bayar helva benzetmesi yapıyordu. İki partiyi helva yapan aşçılara benzetiyor, Demokratların daha iyi tarif ve daha büyük bir beceriyle daha iyi helva yaptıklarını belirtiyordu. Arada hiçbir ideolojik farklılık olmadığını ve her iki partinin de Türkiye'yi modern ve müreffeh bir ülke haline getirme programına bağlı olduğunu kabul ediyordu (Ahmad 2002: 133). Bir önceki bölümde Türkiye siyasi tarihinin kesintiler şeklinde değil de süreklilik üzerinden okunmasının anlamlı olacağı vurgulanmıştı. Her ne kadar 1950 yılının önemli bir dönüm noktası olduğu inkar edilemezse de algı değişikliğinin de ani bir kırılmaya uğradığını söylemek zordur. Nitekim seçim başarısından sonra Demokratlar her türlü boşluğu dolduracak unsurun kendileri olduğuna inanmışlardı. Bundan dolayı ne sağ ne de iktidarı boyunca faaliyetlerine izin verilmeyen sol partilere ihtiyaç vardı (Ahmad 2002: 133). Ayrıca kabinede Başbakan Menderes'e Türk işçilerine grev vaadinde bulunduğu hatırlatıldığında, Başbakan'ın verdiği cevap (Ahmad 2002: 134) yukarıda bahsedilen algıda herhangi bir kırılma olmadığını iyi bir göstergesi sayılır: 'Bırakın bu saçmalığı, Türkiye'de grev olur mu? Bırakın biraz ekonomik gelişme olsun, bu konuyu o zaman düşünürüz.'

Bu beyanatu veren Başbakan için ekonominin gelişmesi en öncelikli meselelerden birisini teşkil etmekteydi. DP'nin kurulması ile başlayan liberalizasyon süreci iktidara gelmesi ile iyice hızlanmıştı. DP iktidarı için bürokrasi aracılığı ile iş görmek, özel girişimcilik ve bireysel inisiyatif ruhuna aykırıydı. Bu nedenle bürokratik bir süreç olan 'planlama' gibi kavramlar öteden beri DP'liler için lanetli kavramlardı. Ancak yine de bütünsel bir ekonomik plandan ziyade bir program anlamında 'plan' terimini sık sık kullanmışlardır. Birinci Menderes kabinesinde Bayındırlık Bakanı olan Fahri

Belen, bakanlığının önceki yönetim tarafından bir plan üzerine oturtulduğunu biliyordu. Demiryolu, karayolu, baraj ve su yolları ile ilgili Belen'in kendi programının temeli olarak kullanmak istediği etüt ve planlar vardı. Ancak önerileri kabineye takıldı ve Başbakan Menderes Belen'e bakanlığı için hazırladığı beş yıllık planın komünist ilkelere dayandığını söyledi (Ahmad 1996: 130-1). Kısacası DP özel teşebbüsü destekliyordu ancak planlamaya karşı aşırı hassastı (Karpaz 1962: 312).

DP iktidarı özel sektöre güvenmiş ve yasalarda gerekli değişiklikleri yaptığında arkasının kolayca geleceğini ummuştu. Ancak özel sektör kurtarıcı olacak kadar büyük işler yapamadı. Ancak DP'lilerin hızlı ekonomik büyümeye olan inançları tamdı ve özel sektörden umduğunu bulamayınca sınaî büyüme açısından olası bir alan olarak tekrar devlet sektörüne döndüler ve devlet girişimlerini modernleştirip kapasitelerini arttırdılar. Benzer bir yanlış yabancı sermayenin ülkeye getirilmesinde de yaşandı. Yapılan tüm teşviklere rağmen ülke ekonomisini rahatlatacak bir yabancı sermaye girişi olmadı. Yabancı sermaye ne ülkenin kaynaklarının geliştirilip işletilmesine yetecek gerekli sermayeyi sağladı ne de artan işsizliği azaltacak bir istihdam oluşturabildi (Ahmad 1996: 131-6). Ancak Ahmad'a göre (1996: 136) yabancı sermayenin Türk sanayisi üzerindeki etkisi yatırılan sermaye miktarı ile orantısız bir biçimde gelişmiştir. Çünkü bu dönem, yerli kapitalizmin daha güçlü ve daha gelişmiş yabancı ortaklar tarafından engellenmesi ile sonuçlanan, yabancı ve yerli girişimciler arasında ortaklık döneminin başlangıcı olmuştur.

Tarım kesimine bakıldığında, bu kesimin Menderes'in altın yılları olarak nitelendirilen 1950'lerin ilk yarısındaki çarpıcı büyüme rakamlarına kaynaklık ettiği görülür. Marshall yardımı fonlarının kullanılması ile birlikte artan traktör sayısı ve ekime açılan yeni toprak alanları, 1950-1953 yılları arasında yakalanan yıllık ortalama yüzde 13 oranındaki bir büyümenin başlıca nedenlerindedir. 1950-1956 yılları arasında ekili alanlar 14.542.000 hektardan 22.453.000 hektara ulaşmıştı. Ancak 1955'te durgunluk kendini hissettirmeye başladı ve bu bolluk yıllarını fiyatların yaklaşık olarak yılda yüzde 18 oranında arttığı enflasyon yılları (1956-1953) izledi. Kırsal kesime yönelik uygulamalar oy kaygısı zemininde yapıldığından DP'nin tarımsal gelirleri vergi dışı bırakması toprak ağalarını zenginleştirirken, devletin hazineye büyük bir yük yükleyen

bir politikayla dünya fiyatlarının iki katı kadar yüksek fiyatlarla hububat satın almasına neden oldu. Böylece ucuz tarım kredisi politikaları, tarım ürünlerine devlet destekli fiyatlar, tarımsal gelirlere vergi muafiyeti zengin bir toprak ağaları sınıfı yarattı ve kırsal kesime dinamizm getirdi. Fakat bu zenginlik tüketimi arttırdı ve ekonominin karşılayamadığı bir talep yarattı. Ayrıca gıda fiyatlarının yükselmesine ve nüfusun bütün kesimlerini, özellikle sabit gelirli ücretlileri etkileyen ve bütün ekonomiyi kilitleyen bir enflasyona da yol açtı (Ahmad 1996: 140-5). 1958 yılına gelindiğinde ekonomi dışa açık, özel sermayeye öncelik veren rekabetçi bir piyasa ekonomisi olmaktan tamamen çıkmış; devlet sektörünün genişlediği ve çok yönlü müdahalelere maruz bir alan durumuna gelmişti. Tarıma yönelik popülist gelir politikaları bir yandan, sabit kur – ucuz döviz, negatif gerçek faiz – kamu yatırımları diğer yandan, Türk ekonomisini temel dengeleri giderek bozulan bir komuta ekonomisine dönüştürmüştü (Gürsel 1999: 145).

Çalışmanın bu bölümünün geri kalan kısmında, yukarıda kısaca siyasi ve ekonomik çerçevesi çizilen bu dönemin çalışanlar cephesindeki etkilerine değinilecektir. Burada tabî ki örgütlenmeler konusu ana tema olacaktır.

4.3. Tek Parti Dönemi Sonrası Örgütlenmede Yeni Bir Dönem mi?

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem nasıl ki küresel çapta yeni bir dönemin başlangıcı olmuşsa benzer bir biçimde Türkiye’de de köklü değişimlerin başlangıcı olmuştur. Çok partili hayata geçişi zorunlu kılan ve yukarıda kısaca değinilen iç ve dış nedenler işçi hareketi önündeki bazı engellerin de kaldırılmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla Cemiyetler Kanunu’nun sınıf temelli örgütlenmeyi yasaklayan hükmünün kaldırılması da bu dönemde, 1946 yılında olmuştur. Böylece Makal’ın (2007a: 217) da belirttiği gibi hukuksal olarak ‘sendika yasağı’ rejiminden ‘sendika özgürlüğü’ rejimine geçilmiş olundu. Değişen yapısal koşullar dönemin iktidar partisinin de daha önceki ‘katı’ yaklaşımını yumuşatmış ve sınıf esasına dayalı örgütlenmelerin önünü açmıştır. Bu değişiklik Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde önemli bir yere sahip olan ‘1946 Sendikacılığı’nın yolunu açmıştır.

1946 çok sayıda sendikanın kurulması ve örgütlenmelerin aniden ortaya çıktığı şeklinde okunmamalıdır. Tabi ki bu yıl yapılan düzenleme sınıf temelli örgütlenmenin

yolunu açarak bu örgütlenmelere yasal zemin oluşturmuştur. Ancak bu tarihte zaten ‘sendika’ adı kullanılmadan varlığı tespit edilen ve farklı isimler altında çok sayıda örgütlenmenin de bulunduğu unutulmamalıdır (Koç 1989). Dolayısıyla bir bakıma bu yasal değişikliği, modern devletin ‘görünür olmayanı’ görünür kılarak⁷⁰ kontrol etmesi şeklinde ya da Gramsci’nin ‘pasif devrim’ kavramı ile de okumak mümkündür. 1946 yılındaki CHP kurultayında İnönü’nün yaptığı konuşmanın önemli bir noktası sınıf esasına dayalı dernek kurmanın önündeki engelin kaldırılması yönündeydi. Karpat (1996: 137) bu yaklaşımın yirmi beş yıldır sürdürülen sınıfsız toplum tasavvuruna taban tabana zıt olduğunu belirtmektedir.

İlgili değişikliğin yapılmasıyla işçilerin hızlı bir biçimde iki sol partinin desteği ile örgütlendiklerine tanık olundu. *Türkiye Sosyalist Partisi* ve *Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi* farklı örgütlenme yaklaşımlarına dayanan öncülükleri ile çok sayıda sendikanın örgütlenmelerinde önemli rol oynamışlardır (Öztürk 1996: 169-175). Ancak literatürde *1946 Sendikacılığı* ile işaret edilen bu dönem oldukça kısa süreli olmuştur. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, aynı yıl Aralık ayının 16’sında söz konusu iki siyasi partiyi, bu partilere yakın olan gazete ve dergileri ve mevcut sendikalardan bu partiler veya onlardan aldıkları direktiflerle hareket eden kimseler tarafından kurulan ve kendi maksatlarına göre sevk ve idare edilenleri ve İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ile İşçi Kulübü’nü kapatmıştır (Makal 2002: 222). Böylece, hukuki sendika özgürlüğü rejiminin fiili sendika özgürlüğü anlamına gelmediği oldukça kısa sürede anlaşılmış oldu (Makal 2007a: 217).

Oldukça kısa bir yasa metni olarak değerlendirilebilecek olan 5018 sayılı ‘İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun’ on üç maddeden oluşmaktaydı⁷¹. Kanun sendika kuruculuğu için işçi olma zorunluluğunu getirerek 1946 deneyiminin tekrarlanmaması için önlem almaktaydı. Yasa aynı iş kolunda birden fazla sendikanın kurulabileceğini (m.3) belirtirken herhangi bir taban örgütlenme modeli göstermemiştir. Ancak Mahiroğulları’nın (2004: 63-4) deyimi ile

⁷⁰Foucault (1980: 152), ünlü ‘panopticon’ tasarısını anlatırken Bentham’ın Rousseau’nun tamamlayıcısı olduğunu belirtir. Rousseaucu rüya şeffaf topluma, onun her bir parçasının açık ve görünür olmasına, hiçbir bölgesinin karanlıkta kalmamasına dayanmaktaydı. Bu rüyada bireyler ve işgal ettikleri pozisyonlar da tüm bir toplum tarafından görünür olmalıydı.

⁷¹ Genel bir çerçeve için bkz. Tokol 1996.

yasa işkolu esasını öngörmüş ancak meslek sendikalarının kurulmasını da yasaklamamıştır. Ayrıca yasa üst örgütlenmeye de müsaade ederek ‘birlik’ tabirini kullanmış ve bu anlamda ‘birlik’, ‘federasyon’ ve ‘konfederasyon’ yapılanmalarına yol açmıştır. Ancak yasanın bu çalışma açısından en önemli hükmü siyasi faaliyet yasağını getiren beşinci maddesiydi: ‘İşçi ve işveren sendikaları, sendika olarak, siyasetle, siyasi propaganda ve siyasi yayın faaliyetleriyle iştigal edemezler ve herhangi bir siyasi teşekkülün faaliyetlerine vasıta olamazlar. *Sendikalar milli teşekküllerdir; milliyetçiliğe ve milli menfaatlere aykırı hareket edemezler*’ (vurgular –F.M.). Ancak bu yasağın sınırları mevzuatla açıkça düzenlenmediği için hangi faaliyetlerin siyasi hangilerinin siyasi olmadığı tartışmalı olmuş ve nitekim iktidar partileri de bu hükmü genelde ‘kendilerinden’ olmayan sendikalar üzerinde bir tehdit olarak kullanmışlardır.

Bu sınırın muğlâklığını Tekstil ve Örne Sanayii İşçileri Sendikaları Konfederasyonu’nun II. Çalışma Meclisi’ne sunduğu muhtıra oldukça iyi anlatmaktadır.

“Sendikalar, 1950-1951 mahsul yılı pamuklarının dış piyasada temin ettiği avantajlar sebebiyle, sanayi müesseselerini depolarındaki pamukları dahi ihraç ettiğini görmüş ve bunun pek yakın bir istikbalde memlekette işsizlik yaratacağı kanaatine vararak, ihracatın durdurulması yolunda bir kampanya açmıştı. O zaman, müteakip hadiselerle teyit edilen bu pek yerinde dileğimiz ‘sendikaların siyasetle iştigali’ şeklinde mütalaa edilmişti. Mesela 20 Nisan 1953 tarihinde İstanbul Tekstil ve Örne Sanayii İşçileri Sendikası’nın yaptığı bir açıklama ile Türk vatandaşlarını yerli malı kullanmaya teşvik etmesi su-i tefsirlere yol açmış ve sadece İstanbul Tekstil ve Örne Sanayii İşçileri Sendikası değil, bütün Türk sendikaları siyaset yapmakla itham edilmişti. Niçin siyaset? Sendikaların milli iktisat politikaları karşısındaki memnu olan bir siyaset midir? Sendikaların iştigalden men edildikleri politikaların hudutları nelerdir? Bu hudutlar nerede başlar ve nerde biter? Derhal ilave edelim ki, biz sendikaların parti politikası yapmasına şiddetle muarızız. Ve yine teyit edelim ki, sendikalar her şeyden evvel bütün mülhazaların üstünde milli birer varlık olduklarını ve milletlerarası politika sahasında Devlet’in emrinde ve yolunda yürüdüklerini gözden uzak tutmamaktadırlar. Fakat bu yüksek mevzular dışında kalan ekonomik ve sosyal kararlar, işçilerin hayat ve maişetini doğrudan doğruya veya bilvasıta ilgilendiren tesirleri üzerinde söz sahibi olmayı istemek de hakkımızdır” (Tuna’dan aktaran Mahiroğulları 2004: 69).

Yasanın gerek müzakereleri gerekse metni incelendiğinde Dereli’nin (1974: 329) de belirttiği gibi bu yasanın mimarlarında hakim olan ana düşüncenin hala Türkiye’nin imtiyazsız, sınıfsız bir toplum olduğu ve bu yüzden de sendikaların sınıf çatışmalarını destekleyen müesseseler değil, devlet ve işverenlerle işbirliği yapıp ülke kalkınmasına

hizmet edecek kuruluşlar olması gerektiği şeklinde olduğu görülecektir. Kanunun müzakereleri sırasında hükümetin sendikaları birer sosyal kontrol aracı olarak kullanma arzusu dikkat çekicidir. Batı demokrasisini benimsemenin bir sonucu olarak sendikaların varlığı kabul edilmek durumunda kalınmışsa da bu kuruluşların siyasi faaliyette bulunmaları ve en önemlisi grev aracını kullanmaları yasaklanarak, bu örgütler işçi sınıfının devletçe kontrolünü kolaylaştıran birer araç yapılmak istenmiştir (Dereli 1974: 329). Ayrıca kanunun meydana getirilişi sırasında Mecliste yapılan tartışmalardan kanunun, Birleşmiş Milletler Anayasası ile yükümlülük altında girilmiş olmanın ötesinde 1946 deneyiminin bir daha yaşanmaması ve acil bir kontrol mekanizması ihtiyacı üzerine acele bir biçimde çıkartıldığı anlaşılmaktadır (Koç 1990).

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'deki devlet geleneğinin sendikalara yönelik niteliğine değinmek yerinde olacaktır. Çünkü iktidara gelmeden çok kısa bir süre önce işçi haklarında, sendikal haklardan bahsederek çalışanlara anlamlı işaretler gönderen DP, iktidar olduktan sonra bu söylediklerinin pek çoğuna sahip çıkmamıştır. Benzer bir biçimde CHP de muhalefet olunca sanki yaklaşık otuz yıldır iktidar değilmişcesine kendisinden beklenemeyecek bir biçimde işçi (sınıf!) haklarından bahsetmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu dönem için denilebilir ki, çalışma ilişkileri belki de iktidardaki algı sürekliliğini çarpıcı bir biçimde gösteren en bariz konuların başında gelmektedir.

4.4. CHP ve Çalışma İlişkileri

Yukarıda da belirtildiği gibi CHP'nin çalışma ilişkileri alanına yönelik katı tutumunda savaş sonrası gelişmelerin rolü büyüktü. DP'nin kurulması ve 1946 seçimleri CHP'ye iktidarı kaybetme ihtimalini hatırlatmıştır ve bazı incelemeler yaptırmaya sevk etmiştir. CHP'nin hazırlattığı bir rapor bu duruma işaret etmektedir (aktaran Makal 2997a: 225): “Partimize ve parti hükümetlerine karşı düşman olan işçi kütlesi 21 Temmuz seçimlerinde reyini demokrat partiye ve milli kalkınma partisine kullanmış ve bu seçimler İstanbul'da partimizin hezimet denebilecek ölçüde bir muvaffakiyetsizliğiyle neticelenmiştir.” Aynı rapor her işçinin bir oy olduğunu da hatırlatmaktadır: “Şunu daima akılda tutmak gerekir ki tek dereceli seçimde her

vatandaş bir oy demektir ve İstanbul'un dörtte üçünü teşkil eden işçi, küçük sanat erbabı ve esnafı partimize bağladığımız taktirde bütün bu gayret ve faaliyetlerin amacı olan seçimleri de kazanabiliriz.” Burada artık CHP için işçi örgütlenmelerini kontrol etmenin tek parti dönemindekinden farklı bir anlamı da ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla sosyal politikalar ve işçi meseleleri konusunda CHP, programında yaptığı değişiklikte DP'nin programından oldukça etkilenmişe benzetilmektedir.

Her iki partinin programları genel ve soyut ilkelerin ağırlıkta olmasıyla benzerdi ayrıca sendikal örgütlenme ve bu örgütlerin siyaset dışında kalmalarına yönelik de benzerdiler. İki program arasındaki en önemli fark ise DP'nin grev hakkının tanınmasına yönelik bir yaklaşımı varken CHP programı grevden hiç bahsetmiyordu. CHP ancak iktidardan düştükten üç yıl sonra onu programına alacaktı (Makal 2007a: 231). 1950 gibi hayli geç bir tarihte bile çalışma bakanı, mücadele silahlarına gerek olmadığını belirtebiliyordu (aktaran Makal 2007a: 220): “... bizim mesuliyetli bulunduğumuz zamanlar içinde sınıflar mücadelesi olmayacaktır. Sınıflar nefretle, kinle ve grev ile lökavt ile birbirinin karşısına geçmeyeceklerdir. Bu Devlet buna meydan vermeyecektir. Bu sebeple mücadele silahlarına da lüzum olmayacaktır.”

Bir önceki bölümde CHP'nin korporatizmi hatırlatan bazı uygulamalarından bahsedilmişti. Bu dönemde de bir yandan Sendikalar Kanunu çerçevesinde işçileri kendi kontrolündeki sendikalarda örgütlemeyi denerken⁷² öte yandan da esnaf kesimi için benzer düzenlemeler yapmaktaydı. 1949 yılında çıkartılan Esnaf Dernekleri ve Esnaf Birlikleri Kanunu toplumda önemli bir yeri olan esnaf kesimi için de böyle bir niyetin taşındığını göstermektedir. Bu yasanın görüşüldüğü sırada Sadi Irmak'ın yaptığı bir konuşma buradaki inceleme çerçevesi için oldukça önemli olduğu için buraya alınmaya değerdir.

“Arkadaşlar; bir yeni cemiyet tipi meydana getiriyoruz. Bundan evvel çıkarmış olduğumuz Sendikalar Kanununa göre, nasıl o kanun büyük bir sosyal sınıfın hususiyetlerine uygun bir cemiyet tipi meydana getirmiş ise, bununla da, sayısı

⁷²Türkiye çalışma ilişkileri yazını genelde CHP'nin o dönemde işçi sınıfını kendine angaje etmeye yönelik faaliyetlerinde kullanmak üzere bir 'İşçi Bürosu'ndan bahseder (Örneğin bkz. Güzel 1996: 158; Sülker 2004: 137; Sülker 1973: 142). Ancak Makal, CHP'nin arşiv belgelerine dayanarak yaptığı bir çalışmada (2007a: 239-41), bu belgelerde bu isim altındaki herhangi bir büroya rastlayamadığını belirtiyor.

çok kalabalık olan bir sosyal sınıf için bünyesine uygun bir cemiyet tipi meydana gelecektir. (...) Benim bu vesileyle izhar etmek istediğim başlıca ihtiyaç gerek bu kuracağımız yeni cemiyet tipinde, gerek şimdiye kadar mevcut olan cemiyetler tiplerinde son zamanlarda görülen ihtiyaçtır. Cemiyetler hürdür, cemiyet içinde insan hürdür, güzel şeyler bunlar. Fakat bir cemiyete intisabeden vatandaş, sadece o cemiyetin nizamnamesine veya sadece o cemiyeti kuranların hüsnü niyetine istinat etmez. Aynı zamanda o cemiyetin üzerinde velayeti ammenin umumi kontrolü, yani Devlet babanın şahsiyetine, güvenine girer. Devlet onun şahsiyetini ve şerefini beraber korur. Bu devletin müdahalesi değil kontrolü ile olur. Devlet bu kontrolü gereği gibi yapması lazımdır” (aktaran Makal 2007a: 221).

CHP, sendikaları kendilerine kapalı olan geniş bir âleme açılan delikler ya da kapılar olarak görüyordu. Ancak ilginç olan bir nokta var ki, o da kendi döneminde çıkartmış olduğu sendikalar kanunundaki siyaset yasağına yönelik tutumuydu. Yasanın 5. Maddesi işçi ve işveren sendikalarının siyasetle, siyasi propaganda ve siyasi yayın faaliyetleriyle iştilal edemeyeceklerini ve herhangi bir siyasi teşekkülün faaliyetlerine vasıta olamayacaklarını belirtiyordu. Ancak bu hükmün CHP için pek bir anlam taşımadığı bir rapordan belli olmaktadır. Söz konusu rapor ilginç bir biçimde oldukça gerçekçi bir yorum yaparak kanunun sendika yasağı hükmüne işaret ederek bunun lafzi bir hüküm olduğunu ve siyasetle iştilal etmeyen sendikanın ne ‘bizde, ne de başka memleketlerde mevcut’ olduğunu belirtiyordu. Dolayısıyla Parti dışarıya karşı başka bir görüntü vermeye çalışırken, iç yazışmalar partinin sendikaları etkilemeye çalıştığını gösteriyor. Başka bir rapor kanunun sendika yasağı hükmünü hatırlattıktan sonra propagandanın gizli yapılması gerektiğini belirtmektedir. Sendikaların partinin amacına hizmet edebilecek duruma getirilmesinin dolaylı çabalarla gerçekleştirilmesini istemekteydi. Makal (2007a: 234-6) gösterdiği bu ilişkilerle partinin gizli bir biçimde sendikalara nüfuz etmeye çalıştığını belirtirken partinin neden kendi çıkarttığı bu yasayı değiştirmedeğini soruyor. Vardığı sonuç, Türk siyasası düşünüldüğünde anlaşılabilir bir çıkarımdır: “Bu durumdan mantıken çıkarılabilecek sonuç, yasaların sendikalarla CHP arasındaki ilişkiler açısından değil, sendikalarla diğer siyasal partiler arasındaki ilişkiler açısından geçerli kabul edildiğidir. Demokrat Parti de 1950 sonrası iktidar döneminde aynı mantıkla bu ilişkiyi tersine çevirecek, kendisi sendikalarla yasanın düzenlemelerini aşan ilişkiler kururken, CHP’nin sendikalarla ilişkiye girmesini engellemeye çalışacaktır.”

Ancak bu tarihe kadar CHP'nin sendikaları partinin amaçları ile uyumlaştırma çabalarının oldukça 'başarılı' olduğunu söylemek mümkündür. Partiye egemen olan görüş; sendikalarla bağlantı kurmak, onların örgütlenmelerine ve faaliyetlerine yardımcı olmak ve onları partinin çıkarları doğrultusunda kontrol etmek fikrine dayanıyordu. Buna göre, işçi sendikalarını kendi hallerine bırakmak yalnız parti açısından değil, memleket bakımından da tehlikeli olduğundan, partinin sosyal ve mesleki teşekküllerle ilgilenmesi siyasi bir zorunluluk olarak algılanmaktaydı (Makal 2007a: 238; Sülker 2004: 87-90). Esasında mesleki teşekkülleri kendi haline bırakmaktan korkma geleneği daha kapsayıcı olan siyasi kültürün bir uzantısı olarak okunmalıdır.

Dolayısıyla parti, sanayinin geliştiği başka illerdeki sendikalarla ilgilenmişse de asıl hedefinde İstanbul vardı. Çünkü Barkın'ın değerlendirmeleri ile (aktaran Makal 2007a: 242, 245) "İstanbul, Partimize karşı muhalefetin en mühim bir merkezi, bütün tahrikçiler ve bozguncuların karargâhı ve bunların hepsinin fevkinde de 120.000 işçisiyle Türkiye'deki bütün işçi sayısının üçte birini, en büyük fabrikaları ve bütün sanayi kollarını sinesinde toplayan bir liman şehridir." Parti bu ilde bir yandan kendi kontrolünde yeni sendikalar kurdururken bir yandan da başta 'kızıl' sendikalar olmak üzere 'ötekiler' ile mücadele etmiştir. Bu mücadelenin bir başka kaynağı ise partiye zararı olabilecek oluşumların engellenmesine dayanıyordu.

CHP, 1948 yılında İstanbul'daki işçi sendikalarını bünyesinde toplayan bir üst örgüt olarak İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ni kurulmasını sağlayarak, sendikalar üzerindeki kontrol düzeyini yükseltmiştir. Birliği kuran 16 sendika ideolojisinden şüphe ettikleri sendikaları aralarına almayarak CHP'nin sadık bir destekçisi oldu. Birlik tüzüğü'nün 3. Maddesi Sendikalar Kanunu'nun ilgili siyaset yasağına yakın bir hüküm barındırarak milliyetçiliğe vurgu yapıyordu: "Birlik siyasetle, siyasi propaganda ve siyasi yayın faaliyetleri ile iştigal etmez. Herhangi siyasi bir teşekkülün faaliyetlerine de vasıta olmaz. İstanbul İşçi Sendikaları Birliği milli bir teşekküldür. Milliyetçiliğe ve milli menfaatlere aykırı hareket edemez" Birlik bu doğrultuda oldukça uysal olmuş ve 1950 yılına kadar grev hakkına şiddetle karşı çıkarak hakların ancak meclis nezdinde elde edilebileceğini ve bunun yolunun da hükümet nezdinde

uyandırılacak sempati ile mümkün olacağını iddia etmiştir (Güngör 1998: 58-9). Birlik, tüzüğü ile siyaset ile iştigal etmeyeceğini bildirmiş ise de bu pek inandırıcı olmamış ve DP yanlısı sendikaların da başka bir oluşum altında (Hür İşçi Sendikaları Birliği) toplanmalarına neden olmuştur.

Tahmin edilebileceği gibi sendikaların birer araç olarak kullanılması CHP iktidarına özgü bir tavır değildi. DP de 1950 yılında iktidara gelince benzer uygulamaları hayata geçirdi.

4.5. DP ve Çalışma İlişkileri

Demokrat Parti'nin kuruluşuna gösterilen teveccüh tıpkı tek partili dönemdeki bazı denemeler gibi büyük ölçüde CHP'nin uygulamalarından kaynaklanmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'yi düşürdüğü son derece olumsuz sosyal ve ekonomik koşullar, CHP'nin kamuoyu nezdindeki faturasını şişirmiş, Demokrat Parti ise bu şişkin faturanın estirdiği rüzgârı da arkasına alarak siyaset sahnesine oldukça hızlı bir giriş yapmıştı. DP temelde muhalefetini CHP'nin uygulamaları üzerine oturtarak sonuna kadar bu faturadan faydalanma yoluna gitmiştir. DP'nin çalışma ilişkileri alanına dair tasavvurları da elbette ki bu genel tablonun dışında değildi.

Savaş sonrası genel tabloda ücretlerin genel seviyesi hayli düşmüş ve hayat şartları kötüleşmişti. Bu olumsuz durum, ücretli kesimde huzursuzluğa yol açıyordu. Bu durumu sezen DP, geniş kitlelerin taleplerini dile getirerek önemli bir politik manevra yapıyordu. 1946 yılında kurulan partinin programındaki 7. madde bu anlamda manidardı (aktaran Koç 1986a: 100): “İşçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanayicileri, serbest meslek mensuplarının, memur ve muallimlerin, yüksek öğretim talebesinin mesleki ve iktisadi maksatlarla cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli buluyoruz.” DP'nin programına sendikalaşma hakkını koyması Koç'a göre (1986a: 100) henüz sınıf esasına göre örgütlenmenin yasak olduğu bir dönemde, bugün genel grev hakkını savunmak ve programına koymaktan daha cüretkârdır. Zaten yukarıda da belirtildiği gibi DP'nin programı CHP'yi bu konuda birçok adım attırmaya zorlamıştır. Hatırlanacağı gibi aynı yıl Cemiyetler Yasasının meşhur hükmü kaldırılacak ve bir yıl sonra da sendikalar kanunu çıkartılacaktı. Parti Programı'nın 7. Maddesinde yapılan 1949 tarihli değişiklik ise daha da manidardı, zira bu değişiklik ile

parti 'grev hakkı'nı savunuyordu (aktaran Makal 2002: 67): "Bütün bu meslek ve tesianüt teşekküllerinin manevi şahsiyet olarak her türlü siyasi tesir ve maksatlar dışında kalmaları şartıyla, işçi sendikalarının grev hakkının tanınması fikrindeyiz."

Ancak DP iktidarı boyunca sendikalaşma hakkının memurları da kapsayacak nitelikte genişletilmesi gibi bir girişimde bulunmadığı gibi sendikaları mümkün olduğunca denetim altında tutarak onları etkisiz kılma çabası içinde oldu. Sendikalar Yasası'nda uluslararası örgütlere üyeliğin bakanlar kararı izniyle mümkün olduğu belirtilmesine rağmen 1952 yılında kurulan Türk-İş'in bu yöndeki bir talebi için izin çıkmamıştır. ABD'nin sendikacılık üzerindeki etkisi Avrupa'daki mücadelecilerden gelenekten ziyade tercih edildi ve Koç'a göre (1986: 103) Türkiye'deki sendikacılık geleneğinde bu tercihin önemli bir payı bulunmaktadır.

Kurucularının Dörtlü Takrir ile zamanın tek partisinden dönemin anayasasının özgürlükçü ruhunun uygulanmasını talep ettikleri ve demokrasiyi sürekli vurgulayan DP'nin iktidar döneminin ilerleyen dönemlerinde bu kavramı kendilerine göre yorumlamaları ülkenin demokrasi kültürü ya da geçmişi ve sosyal sınıfların niteliği ile yakından ilgiliydi. Börtüçene (1999: 69) bu durumu Batı demokrasileri ile kıyaslayarak açıklamaktadır. Buna göre demokrasi şayet ekonomik ve sosyal rasyonaliteye göre toplumda kök salmış değilse ve kolayca sınırlandırılıp engellenebiliyorsa bu durum demokrasinin inşasındaki bir eksikliği gösterir. Batı demokrasisi, kentli sanayi ve ticaret burjuvazisi ile onun emekçilerinin bir ürünüyken Türkiye'deki demokrasi söz konusu ittifak dışında, seçkin bürokratların ve aydınların, sözü edilen bu sınıfların ittifakının yokluğuna rağmen oluşturmak, inşa etmek istedikleri bir olguydu. Dolayısıyla DP iktidarının da kendisinden önceki iktidar gibi çalışma ilişkileri alanına yönelik katı tutumunun nedenlerinden bir tanesi de bu demokrasi anlayışıydı.

Dolayısıyla Koç'un yukarıda DP'nin cesaret ve cüretinden bahsetmesine sebep olan 'grev hakkı' talebi, partinin iktidar döneminin ilerleyen yıllarında gittikçe sözü edilmez bir talebe dönüşecekti. Menderes hükümetlerinin programları çalışma ilişkileri kapsamında değerlendirildiğinde dönem boyunca bu yöndeki söylemin sürekli zayıfladığı ve nihayetinde artık bu alana dair bir belirlemenin bulunmadığı

gözlenecektir. DP'nin 1950, 1951 ve 1954 yıllarında okunan hükümet programları çalışma alanı ile ilgili kısımları sırasıyla şu şekildeydi.

“(…) *Demokrasi prensiplerine göre tabii bir hak olarak tanıdığımız grev hakkını sair demokrat memleketlerde olduğu gibi, içtimai nizamı ve iktisadi ahengi bozmayacak surette kanunileştireceğiz.* (...) garp demokrasilerinde kabul edilen esaslar dairesinde işçilere, ücretli tatiller veya ücretli mezuniyetler sağlanması imkanları araştırılacaktır” (1950 – vurgular: FM).

“(…) Ücretli mezuniyet veya ücretli hafta tatili hakkında, partimiz programında yazılı prensibin tahakkuku için hazırlanan kanun projesi yakında büyük Meclise sunulacaktır. Sendikaların işçilerimiz için daha faydalı bir teşekkül olması maksadiyle kanununda icap eden tadiller üzerinde çalışılacaktır (1951).”

“(…) Önümüzdeki devrelerde de işverenlerimizle işçi münasebetlerinin içtimai adalet prensiplerine uygun olarak kanun ve nizam yollarıyla düzenlenmesinde bilhassa dikkat ve itina gösterilecektir (1954)” (aktaran Makal 2002: 70-71).

1955 ve 1957 tarihlerinde okunan hükümet programlarında çalışma hayatına dair herhangi bir vurgunun olmadığına dikkat çeken Makal (2002: 72) zaten oldukça sınırlı bir çerçevede yer verilen çalışma hayatına dair belirlenmelerin 1955 yılından başlanarak artık tamamen ortadan kalktığını belirlemektedir. Nitelik açısından da benzer bir durumdan bahsedilebilir. İlk programda grev hakkından bahsedilmesine rağmen bu hak daha sonraki hiçbir programda yer bulamamıştır. Fuat Köprülü'nün Sendikalar Kanunu görüşülürken grev hakkını vurgulama biçimi düşünüldüğünde DP'nin iktidar dönemi sonunda, başlangıç ideallerine olan mesafesi daha iyi anlaşılacaktır.

“(işçilere) grev hakkı tanınmadıkça demokratik manada sendika ve amele hürriyetinin mevcut olduğu asla iddia edilemez (...) Demokrasinin icabı olarak böyle bir sendika kanunu getiriyorsak grev hakkını külliyen reddetmek tamamen yanlış bir hareket olur. Eğer grev hakkını tanımıyorsak, kabul etmiyorsak sendika kanununun hikmet-i vücudu olamaz. Bu sadece gösterişten ve mantıksızlıktan ibaret kalır” (aktaran Mahiroğulları 2004: 70).

Genel olarak DP dönemi değerlendirildiğinde işçi örgütlerinin siyasi partilerce kullanılmaya çalışıldığı, yani Batı'daki benzerlerinden farklı olarak inisiyatif kullanan örgütlerin değil araç olarak kullanılan örgütlerin söz konusu olduğu bir dönemden bahsetmek mümkündür. Ayrıca yine endüstri ilişkilerinin kurumsallaşması açısından da bu yıllar Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde önemli bir yer işgal etmektedir. İlk sendikalar yasasının uygulanması ile birlikte Türkiye'deki sendikal geleneğin kökenleri bu yıllarda atılmıştır. Bu geleneğin en önemli aktörlerin biri olan Türk-İş'in

kurulması da yine bu dönemde gerçekleşmiştir. Türk sendikacılık geleneği içinde belirleyici bir rolü ve DİSK'in kurulmasında da önemli bir etken olmuş olan bu örgüte biraz daha detaylı değinmek yerinde olacaktır.

4.6. Türk-İş'in Kuruluşu ve İlk Dönemleri

İşçi örgütlerinin dağınıklığını bir üst örgüt altında toplama çabaları İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin kurulduğu 1948 yılından sonra hep var olmuştur. Bu Çabalar 1952 yılında Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (Türk-İş) kurulmasıyla neticelenmiştir. Cahit Talas, Alpaslan Işıklı ve Sait Dilik'e göre (aktaran Mahiroğulları 2004: 87) büyük ölçüde Uluslar arası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (UHİSK / ICFTU) tüzüğünden faydalanılarak hazırlanan tüzük 31 Temmuz 1952 yılında Ankara Valiliği'ne verilerek Türkiye'nin ilk tepe örgütü kurulmuş oldu.

Türk sendikacıların bir üst örgüt kurma çabaları özellikle ABD olmak üzere bazı dış ülke ve örgütlerden de teşvik almıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin NATO'ya girmesi ve safını belli etmesi ile işçi hareketinin de hangi sendikacılık geleneğinin etkisine açık bırakıldığını gösteriyor. AFL ekonomi uzmanı ve Marshall Planı Avrupa temsilcisi Boris Shiskin, Ocak 1950'de Türkiye'ye gelerek İstanbul İşçi Sendikaları Birliğini ziyaret etti ve kurulacak üst örgüte Marshall yardımı çerçevesinde kaynak aktarılabilceğini belirtti. Aynı yılın mart ayında ise aynı birlik, bu kez AFL Avrupa temsilcisi ve UHİSK yürütme kurulu üyesi Irving Brown'un ziyaretine ev sahipliği yaptı. Brown, üst örgüt kurulması ve UHİSK'ya üye olması halinde üyelik aidatı alınmayacağı ve hatta yardımda bulunulacağını belirtti. Mayıs ayında Brown Türkiye'yi ikinci kez ziyaret edecekti. Bu gezi sonrası bazı sendikacılar ABD'ye giderek, özellikle 1960 sonrası yoğun olarak görülen ABD'den sendikacılık eğitimi amacıyla yapılan seyahatlerin yolunu açmış oldular. Türkiye'ye yapılan ziyaretler Aralık 1951'de Marshall Planı temsilcilerinden Ray Renound ve Ralph Harwood ve Ocak 1952'de UHİSK temsilcisi Herman Pathett'in ziyaretleriyle devam etmiştir (SA 1998c:326). Sonuçta hem sendikacıların üst örgüt kurma çabaları hem de yoğun dış destekle 1952 yılında Türk-İş kurulmuş oldu. Türk-İş'in ilk Tüzüğü'nde belirtilen amaçları şu şekildeydi.

“(…) h) Aynı işte, aynı ehliyetle çalışacak işçilerin yaş ve cins farkı gözetmeksizin müsavi ücret almalarına çalışır. *Konfederasyon çalışmalarında milliyetçi bir teşekkül olmak vasfını kaybetmeksizin siyasi partilerle hükümet karşısındaki mutlak istiklalini muhafaza eder.* Konfederasyon gayelerinin tahakkuku için yayın yapar. (...) j) *Türk-İş siyasi parti yayın ve propagandalarına asla alet olmayacağı gibi, yabancı devlet ideolojilerine de alet ve vasıta olmaz*” (vurgular F.M.) (SA 1998c: 328).

Irving Brawn’un İstanbul’a geldiğinde ilişki kurduğu bir gazeteci olan Ali Rauf Akan’ın ABD’yi ziyaretinden sonra köşesinde yazdığı ABD izlenimleri, ABD etkisinin Gramsci hatırlanacak olunursa kültürel etkilerinin derinliğini göstermektedir.

“ABD her bakımdan tetkik edilmeğe, birçok bakımdan örnek alınmğa değer bir memleketir ve yenedünyayı bazı eski kafalı, şaşkınlı Avrupalıların yazdığı kitaplarla anlamağa çalışmak hataların hatasıdır” (Akan 1951a).

“Bugün Amerikada umum refah seviyesi çok yüksektir. Fabrika dışında bekleyen otomobiller orda çalışan işçilerin hususi arabalarıdır. İşçinin evinde buzdolabı, çamaşır makinesi, hatta süpürüntüyü yok etme makinesi vardır. İşverenle işçi arasında sınıf kavgası ve düşmanlığın en ufak belirtisini göremezsiniz. Muazzam ve kuvvetli birer teşkilat olan sendikaların vazifesi işçi ücretlerinin fiyatlara göre ayarlanmasını sağlamak, işçinin hayat seviyesini yükseltmektir” (Akan 1951b).

Akan bir başka yazısında (1951c) ise yeni gelişmekte olan Türk sendikacılığı için asıl modeli gösteriyor: “Henüz nur topu bir taazzuv halinde gelişen Türk sendikacılığı için Amerikan sendikalizmini tanımak çok faydalı, hatta zaruridir. Amerikan sendikalizmi, politika ihtiraslarından uzak, sırf işçinin hayat seviyesini yükseltmek, onun haklarını korumak için çalışan örnek bir seyir takip etmiştir. Sendikalar, yalnız işçi hak ve menfaatleriyle uğraştıkları içindir ki Amerikan işçisinin bugünkü hayat seviyesi ulaşmasında çok mühim rol oynamışlardır.”

Türk-İş kurulduğu tarihten DP iktidarı süresince, iktidar ile muhalefetin etki etmeye çalıştığı ve bu yüzden de sürekli iki tarafın kavgasının bir alanı olmuştur. Türk-İş ilk kurulduğunda DP’nin olumlu tavrıyla karşılaşmış ancak iktidarın sürekli otoriterliğe kayan çizgisinden Türk-İş’in de nasibini alması kaçınılmaz olmuştur. Örgütün önemli bir girişimi 1954 yılındaki genel seçimlerde mecliste işçi meselelerinin temsilini sağlayacak adayların desteklenmesi girişimiydi. ‘İşçi ve İşçi Dostu Milletvekillerini Destekleme Komitesi’nin faaliyetlerinde ilerlemesine fırsat verilmeden kurucuları ve yöneticileri aleyhine kovuşturma açılmıştır. Bu girişimde bulunan sendikacılar faaliyetleri kendi adlarına yürüttükleri için Sendikalar Kanunu’nun siyaset yasağı

hükümleri ile değil bir takım usul eksikliklerinden dolayı hukuki süreç başlatılmış olunuyordu (Işıklı 2005: 490-1).

DP'nin örgüte yönelik tavrı, örgütün başındaki kişilerin CHP'li olduğu anlarda oldukça problemlidir. 1952'deki ilk genel kongrede seçilen başkan CHP'liydi ancak bir yıl geçmeden yapılan başka bir kongrede başkan değişti ve DP'li birisi (Naci Kurt) başkan seçildi. Nitekim yeni başkan kısa bir süre sonra (1954) DP'den milletvekili seçilecekti (Işıklı 2005: 493; Sülker 1973: 71). Esasında Sendikalar Yasası ile siyasetin dışında tutulmak istenmesine ve Türk-İş'in de genelde bu çizge olmasına rağmen⁷³, örgüt yoğun bir biçimde siyasi müdahalelere maruz kalmış ve yukarıda da belirtildiği gibi iktidar ile muhalefetin mücadele alanına dönüşmüştü. Türk-İş ilk tüzüğünde, Yasanın getirdiği siyaset yasağı ve öngördüğü cezalar nedeniyle yöneticilerinin siyasi partilerde görev almalarını yasaklıyordu. Tüzüğün 41. maddesi (aktaran Koç 1998: 56; Koç 2003a: 91-2): "Türk-İş kademelerinde vazife almış olan sendikacılar, siyasi parti seçimlerinde, dini ve ticari gayeler için Türk-İş'teki ünvan ve yetkilerini kullanamazlar, aynı zamanda siyasi teşekküllerde vazife alamazlar ve ünvanlarını propaganda vasıtası yapamazlar. Yaptıkları takdirde Konfederasyon'daki vazifelerinden müstafi sayılırlar."

Ancak iktidarın müdahaleleri ve denetim altına alma girişimleri ile örgüt siyasetin ortasındaydı. DP'nin en etkili silahlarından birisi örgüte yapılan mali yardımlardı. Bilindiği gibi ceza paralarının sendikalara akıtılarak bu örgütleri denetim altına alma girişimleri CHP döneminden kalma bir uygulamaydı. DP de bu yolu kullanmaktan geri durmadı ve bu paraları, aidat gelirleri oldukça yetersiz olan örgütü adeta 'terbiye' etmekte bir araç olarak kullandı. Örneğin örgütün ilk faaliyet yılında edindiği ceza paraları (26.500 TL), aidat gelirlerinden (8.177 TL) üç kat daha fazlaydı (Sülker'den aktaran Işıklı 2005: 492). Bu yardım miktarı, Çalışma Bakanlığı ile Türk-İş idarecileri arasındaki sempatinin derecesine, Türk-İş'in politikalarının uysallık derecesine göre ayarlanmaktaydı, özellikle 1954-60 döneminde ise oldukça etkili bir baskı ögesi olarak kullanıldığı görülmektedir (Talas'tan aktaran Işıklı 2005: 492).

⁷³Türk-İş'in daha sonraları açıkça dillendireceği "partiler üstü" politikası başta olmak üzere, Türkiye çalışma ilişkilerindeki yerine dair kapsamlı bir çalışma için bkz. Yirmibeşoğlu 2007.

Amerikan kaynaklı örgütlerin maddi ve manevi yardımları Türk-İş'in kuruluşundan sonra da devam etmiştir. Örgütün üst yönetimindeki sendikacılarla bağlı sendikaların yöneticilerinin neredeyse tamamı ABD'de eğitim programlarına katılmışlardır. Bu eğilim, Türkiye'deki sendikacılığın ABD'den etkilenmesine neden olmuştur. Nitekim bu etkilerin en bariz yansımalarından birisi, iç siyasi gelişmeler ve milliyetçilik ideolojisinin etkisinin de rolü olmakla beraber, Türk-İş içinde beliren bir antikomünizm hareketi olmuştur (Makal 2002: 284-5).

Bu dönem ile ilgili, Türkiye'nin ilk işçi konfederasyonuna hem hükümetin sürekli müdahaleleri, hem ABD'nin etkisi (Sülker 2004: 242-4; Brown 2004) ile kıta Avrupası sendikacılık geleneğinden farklı bir sendikacılık geleneğinin yerleşmeye başladığı söylenebilir. Burada Althusser ve Gramsci hatırlanacak olunursa, siyasal iktidarın denetim ya da 'hegemonya' sağlamada işçi örgütlerini elden bırakmadıklarına bariz bir biçimde tanık olunmaktadır. Zaten bu dönem için söylenecek olunursa Türk-İş yöneticileri örneğin mali sıkıntılar gibi ciddi sıkıntılarını belki de iktidarın beklentilerine uygun davranarak aşmaya çalışmıştır. Çünkü bu beklentiler karşılanmadığı zaman açıkça örgütün mahkeme kararı ile kapatılacağı söylentileri bile çıkmıştır (Talas'tan aktaran Işıklı 2005: 493). Dolayısıyla çeşitli faktörlerin etkisiyle belirli bir sendikal gelenek oluşmaktaydı. Ayrıca Türkiye'deki sendikal hareketin kısa geçmişi de hatırlandığında sendikaların siyasal iktidar için üzerinde denetim kurulacak ve birer araç olarak kullanılacak örgütler olarak görüldüğü bilinmektedir. 1951 yılında yazılan bir yazı (TSH 1951 (2004): 107) bu niteliği özetlemektedir. Türkiye'de işçi örgütlenmesinin neden ve nasılı ile başlayan yazı, bu soruların cevaplarının Türkiye'nin modernleşme süreci ve tarihsel geçmişi dikkate alınmadan yanıtlanamayacağını belirtmekte ve şu şekilde devam etmektedir: "Otoriter devlet ve onun şefleri, sendikaları önemi artmakta olan sanayi işçileri üzerinde denetim kullanmayı sağlayan araçlardan biri olarak görüyorlardı. Bu tutumun bir başka yönü de, sendikaları sadece ülkenin modernleşmesine karşı olan unsurlarla değil fakat hükümetin tüm siyasi ve endüstriyel örgütlenme alanlarındaki politikasına muhalefet eden herkese karşı mücadelede kullanma eğilimiydi." Bu nitelik Türkiye'deki sendikacılığın gelişiminde oldukça belirgin bir yer işgal etmektedir.

Gerek DP iktidarını bitiren gerekse siyasi iktidara askeri müdahaleler geleneğini başlatan 27 Mayıs müdahalesi, çalışma ilişkileri ya da sendikacılık hareketi anlamında da yeni bir dönemin başlangıcı anlamına gelmekteydi. Askeri rejimin çıkardığı 1961 Anayasası aralarında grev hakkının da olduğu işçi haklarını önceki dönemlere göre daha geniş ve somut bir biçimde düzenlerken grevin yasal bir hak statüsüne girmesine imkân vermektedir. Anayasa, sendika özgürlüğünü ‘çalışanlar’ için tanıırken sadece işçilerin değil memurların da sendikalarda örgütlenebilmelerinin yolunu açmıştı (Işık 1986: 146). Ayrıca 1963 yılında Anayasa’nın tanıdığı hakları düzenlemek için çıkarılan 274 sayılı Sendikalar Yasası ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası ile de bir müddettir yapılan düzenlemeler ile endüstri ilişkilerinin kurumsallaşma süreci güçlenmiş bulunmaktaydı. Askeri müdahalenin açmış olduğu yeni dönem, yaklaşık yirmi yıl boyunca Türkiye’deki işçi hareketinin en hareketli ve canlı dönemi olacaktı. Bu dönem Türkiye’deki sendikacılığın, tıpkı siyasetin tabanı gibi bölünmesine ve kutuplaşmasına tanıklık edecekti. İşte DİSK gerek dönemin siyasi havasının bir neticesi gerekse Türk-İş içindeki anlaşmazlıkların bir ürünü olarak düşünülebilir. Bir sonraki bölümde bu süreç daha detaylı anlatılacaktır. Ancak geçerken Türk-İş’in 27 Mayıs müdahalesi ile ilgili tavrına da değinmek gerekiyor. Koç’un (2003: 93) belirttiği gibi Türk-İş müdahaleyi hemen ve tam olarak desteklemiştir. Adnan Menderes’in aynı zamanda yakın arkadaşı da olan ve 1957 yılında başkan seçilen Nuri Beşer, darbenin hemen ertesi günü olağanüstü toplanan idari heyetin topladığı imzalarla istifa etmek zorunda bırakılmış ve 18 Haziran tarihinde ise Haysiyet Divanı’nca örgütten ihraç edilmiştir.

BÖLÜM 5: DİSK'İN 1980'E KADARKİ KISA TARİHİ

Heper'in (2006: 137, 175) çevrenin merkezde söz sahibi olmaya başlaması anlamına gelen 'yeşil devrim'in Türkiye versiyonu olarak nitelediği DP iktidarı, 1960 yılında aynı zamanda ikinci cumhuriyetin de başlangıcına yol açacak olan bir askeri darbeye son bulmuştu. 1960 sonrası ekonomik, sosyal ve siyasal kısaca birçok anlamda Türkiye'de yeni bir dönemi işaret etmektedir (Makal 2007b: 525). Çalışma ilişkilerinin kurumsallaşması anlamında Makal'ın (2007a: 267-8) da işaret ettiği gibi bu dönem üç temel kurumun yani sendikal örgütlenmenin, toplu pazarlığın ve grevin varlık bulduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemin temel özelliklerini, yeni sınıfların belirginleşmesinin, ideolojik siyasetin derinleşmesinin ve hayat bulmasının dolayısıyla son derece 'canlı' bir toplumsal tablonun ortaya çıkmasının çeşitli sebepleri bulunmaktaydı. DİSK (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) de bu tablonun önemli tamamlayıcılarından birisi olmuştur. Ancak her ne kadar bu müdahale endüstri ilişkilerinin kurumsallaşması anlamında önemli bir yol açmışsa da daha sonra işçilerin bölünmesi de bu dönemde olmuştur. Belirtilen ideolojik bölünmeler daha darbenin akabinde birçok DP'li işçinin işlerinden atılmasıyla başlamıştı denilebilir.

Cizre-Sakallıoğlu (1992: 718), 1960-1971 dönemini, önceki dönemlerden emek hareketi açısından ayıran bir kilometre taşı olarak görmektedir. Çünkü bu dönem baskıdan ziyade korporatist iktidarın ön planda olduğu bir dönemdir. Bu durum, baskının tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Ancak 1960 darbesinin temel amaçlarından birisi Batı Avrupa tipi bir demokrasiyi 'tepeden' tesis etmekte ve bu nedenle de hem Anayasa hem de sendikalar yasası siyasetin sosyal tabanına yeni grupların girmesine imkân verecek biçimde tasarlandı (Ahmad 1985: 213-4). Dolayısıyla Cizre-Sakallıoğlu (1992: 717) bu dönemi iki farklı korporatizmin birlikte bulunduğu, (yani hem devlet korporatizmi hem de neokorporatizm) bir dönem olarak görmektedir. Özellikle neokorporatizm niteliğini düşündüren unsurlar ise bu dönemde işçi kesimine sunulan ikna kategorileridir⁷⁴. İlerici refah mevzuatının sağladığı emeklilik, sağlık, aile, çocuk ve konut ödemeleri ve ayrıca 1961-1973 arası dönemde

⁷⁴ Ayrıca korporatist ve çoğulcu alt sistemlerin birlikte var olabileceğine dair bir yaklaşım için bkz. Bianchi (1986: 508)

reel ücretlerdeki artış eğilimi işçi sınıfını diğer az gelişmiş ülkelere kıyasla ayrıcalıklı kılıyordu. Bir başka unsur Türk-İş'in bu dönemde devletin bazı alanlardaki karar alma süreçlerinin içinde bulunmasıydı. Türk-İş, Batı'da neokorporatizmin önemli bir boyutu olan kamu politikalarını oluşturma ve yürütme süreçlerinde örneğin DPT, asgari ücret tespit komisyonu, KİT'lerin yürütme kurulları ve diğer kamu kurumlarının özel komisyonlarında resmi olarak yer sahibiydi.

Cizre-Sakallıoğlu'nun neokorporatist bir karakter olarak ele aldığı yeni dönemin bu değişimini ideolojinin yeni yorumu olarak ele alan yaklaşımlara da rastlamak mümkündür. Örneğin Kili (1980: 390) 1960'lardaki sanayi gelişiminin yanı sıra entelektüel düzeydeki değişim ve yeni anayasanın liberal düzenlemelerinin, yukarıda detaylı olarak incelenen temel ilkelerden halkçılık ilkesine bilimsel bir yorum getirdiğini belirtmektedir. Buna göre bu dönemde artık sosyal sınıf gerçeği ve sınıf farklılıkları kabul edilmekte ancak devletin de gelişmenin hızını arttırarak ve kitlelerin yaşam standartlarını yükselterek sınıf çatışmalarından kaynaklanan gerilimleri azaltabileceğine inanılmaktaydı. Dolayısıyla sınıf farklılıkları kabul edilmekle birlikte Marksist yaklaşımın devletin sınıf egemenliği yaklaşımı kesinlikle reddedilmekteydi. Refah devleti yaklaşımını dönemin halkçılık yorumu olarak okumak mümkündü. Kili (1980: 390) 1961 Anayasası'nda halkçılık ilkesinin açıkça yer almamasına karşın bu ilkenin anlamının 2. Maddedeki 'sosyal devlet' kavramında ve bu anayasanın en önemli teorik temellerinden birini oluşturan refah devleti felsefesinde yer aldığını belirtmektedir.

Ancak devlet korporatizminden miras kalan sıkı baskı politikaları da söz konusuydu (Cizre-Sakallıoğlu 1992: 719-20). Devlet sosyal barışı sürdürmek amacıyla sendikalara farklı araçlarla yasal ve fiili sınırlamalar ya da baskılar dayatmaktaydı. Örneğin devlet toplu pazarlıklarda ücret ve çalışma koşulları ile ilgili olan anlaşmazlıklarda yasal grev izni verirken bazı politik amaçlı grevleri milli güvenlik gerekçeleriyle yasa dışı grev ilan ederek ya da ücretleri kendi mali yapısına sabitleyerek toplu pazarlık sürecine müdahalede bulunmuştur. Ayrıca hakem kurulu ile de emek-sermaye ilişkilerine zorunlu müdahalelerde bulunmuştur.

Bilindiği gibi sendikaların tabanını oluşturan temel faktör sanayileşmedir. Sendikaların ilk ortaya çıktıkları Batı Avrupa ülkelerinde bu örgütlenmeler sanayileşmenin yoğun bir biçimde yaşandığı dönemlerde ortaya çıkmışlardır. Türkiye'deki sendikal hareketin canlanması da bu deneyimlerden -sanayileşme ile ilişki anlamında- farklı olmamıştır. Yani 1960 sonrasında işçi hareketinin canlılık göstermesi ekonominin niteliğindeki değişimle birebir ilişkiliydi⁷⁵. Ahmad'ın (2002: 161) da belirttiği gibi 1960'lardan önce Türkiye, devletin sahip olduğu küçük bir sanayi sektörünün yanında ağırlıklı olarak tarımsal bir ülkeyken, on yılın sonunda güçlü bir özel sanayi sektörüne sahip olmuştur. Öyle ki sanayinin GSMH'ye olan katkısı neredeyse tarıminkine eşitlendi ve 1973'te tarımı aştı. Bunu köylülerin iş ve daha iyi bir hayat arayışı içinde kent ve kasabalara akın etmeleriyle birlikte gelişen hızlı bir kentleşme izledi. Ekonominin sanayileşmeye kayması yeni toplumsal grupların kendilerini hissettirmelerine yol açtı. Bu gruplardan biri, Türk-İş'ten ayrılarak DİSK'i kuracak olan ve sınıf bilinci giderek artan bir önderliğe sahip işçi sınıfıydı. Öteki grup ise sanayi burjuvazisiydi. Dolayısıyla bu dönemin hareketliliğini açıklayan temel parametrelerin bir kısmı ortaya çıkmış bulunmaktadır. Arçelik (1958), Ereğli Demir Çelik kompleksi (1960), Profilo-AEG (1961), Aygaz ve Tofaş-Fiat (1968), Oyak Renault (1971) (Akalin 1995: 43) işçi rezervlerini besleyen birkaç örneği oluşturmakta ve ülkenin sektörel niteliğine dair ipuçları sağlamaktadır. Bu örnekler aynı zamanda daha önce ağırlıklı olarak devlet eli ile kurulan sanayi işletmelerinden farklı olarak özel girişimi göstermeleri anlamında da önemlidir (Akkaya 2002c: 65-70). Çünkü DİSK ağırlıklı olarak özel sektörün işletmelerindeki işçilere dayanacaktı.

Hareketliliği açıklayan ya da besleyen bir başka unsur ise Anayasa'nın imkân vermesiyle (Zürcher 2004: 272) ideolojik siyasetin hayat bulması ve ülkenin tamamen siyasallaşmasıydı⁷⁶. Uzun süredir bastırılan ideolojik ve siyasal akımlar ilk kez yasal

⁷⁵1950 yılında endüstriyel orta sınıf, aileleri ile birlikte toplam nüfusun yaklaşık yüzde beşini oluştururken, bu oran 1960'ların ortasında hükümetleri bile etkileyebilecek bir düzeye, yaklaşık yüzde yirmiler düzeyine erişmiştir. 1950'de ücretli çalışanların sayısı dört yüz binken bu sayı 1965 yılında iki milyon civarına ulaşmıştır (Karpaz 1966: 177).

⁷⁶ Her ne kadar ideolojik kamplaşma işçiler arasından çok aydınlar arasında karşılık buluyor (Karpaz 1972: 362) idiyse de radikalleşen örgütlerin işçi hareketine etkide bulunmadıklarını söylemek de mümkün değildir. Öte yandan bu yoğun ideolojik atmosferde tüm farklı gruplar Atatürk'ü bir kurucu olarak kabul ediyorlardı ancak Atatürkçülük yorumları farklıydı. Laik ve moderncilere göre

anlamda ülkenin siyasal alanına çıkma imkânı buldular (Lipovsky 1991: 95). Anayasa'nın görece özgürlükçü yapısının imkân verdiği bu siyasal yapıyı dünyadaki başka bazı konjonktürler de destekledi. Kıbrıs meselesi, ABD'nin bu meseledeki tavrı (Başkan Johnson, İnönü'ye yazdığı mektupla Türkiye'nin ABD'den aldığı silahları izinleri olmadan kullanamayacağını ve Kıbrıs'a herhangi bir müdahalede bulunursa Sovyet tehdidine karşı NATO'nun güvence sağlamayacağını bildiriyordu) nedeniyle oluşan ABD karşıtlığı toplumsal alandaki siyasallaşmayı arttırmıştı. Bu siyasallaşma düşünülebileceği gibi işçileri de kapsamıştı. İşçiler ekonomik durumları için verdikleri mücadelelerde daha da radikalleştiler ve Türkiye İşçi Partisi'nin bu yönde yaptığı propagandalar bunda etkili oldu. Netice yine DİSK'in kuruluşuna varmaktaydı. İlerleyen sayfalarda anlatılacağı gibi Amerikan sendikacılık modeline göre işleyen ve siyaset dışı bir yol izleyen Türk-İş'ten ayrılan bir grup sendikacı ekonomik taleplerin ancak siyasal mücadeleyle kazanılabileceğine dayanan Avrupa sendikacılık modeline dayanan yeni bir konfederasyon kurarak Türkiye İşçi Partisi'ni destekledi (Ahmad 2002: 166-71).

İşçilerin mücadelelerinde daha da radikalleşmelerinde dönemin siyasal gelişmeleri kadar Türkiye endüstri ilişkilerinin kurumsal çerçevesinin de etkisi bulunmaktadır. Yeni Anayasa (1960 Anayasası) yukarıda da belirtildiği gibi çalışma ilişkileri alanının üç temel kurumunun varlık kazanmasına imkân verecek biçimde ilk kez 'grev'i Anayasal bir hak olarak düzenlemekteydi. Anayasanın düzenlediği özgürlükler ve sosyal haklar Demirel'in sık sık onu liberal ve gevşek olmak nitelemesine, bu karakteriyle ülkenin yönetilmesinin zor olduğunu belirtmesine neden olmuştur (Ahmad 2002: 175). Netice, Ahmad'ın ifade ettiği tespit, ilginç bir biçimde Gramsci'nin 'pasif devrim' kavramını hatırlatan bir hal almıştır:

“Anayasa'nın 'İktisadi ve Sosyal Hayatın Düzeni' başlığını taşıyan üçüncü kısmıyla, rejimin Türkiye'deki işadamları ve sanayicilerin güvenini ve işbirliğini kazanma arzusu arasında bariz bir çelişki vardı. Bu insanlar anayasada Cumhuriyet'in neden 'sosyal devlet' olarak betimlendiğini ve neden halka her türlü hakkın verilmekte olduğunu kavrayamıyorlardı. Örneğin, disiplinli ve sıkı denetim altında bir işgücünü tercih ediyorlar (Demokratların yönetimindeki gibi),

Atatürkçülük, gelecekle ilgili reformların bir karışımını ifade ederken, sosyalistler için güçlü bir devletçi-kolektivist rejim ve yeni orta sınıfları savunun çok az sayıdaki aydın için ise liberalizm ve serbest girişimcilik anlamına gelmekteydi (Karpas 1972: 362).

Türk işçilerine grev ve toplu sözleşme hakkı verme zamanının henüz gelmediğine inanıyorlardı. Öte yandan, İkinci Cumhuriyet emek ve sermayeyi işbirliği yapmaları için zorlamaya başladı. Ancak bu işbirliği sürekli bir huzursuzluk yaratıyordu ve sonunda ikisi arasındaki çelişki, 1971 askeri müdahalesiyle sermaye⁷⁷ lehine çözümlendi” (Ahmad 2002: 159-60).

Ancak Anayasa'nın niteliğinin bu dönemin sosyal hareketlerinde etkisi inkâr edilemez. Zira bu metin Türkiye'nin o zamana kadar tanımadığı kişisel ve toplu hak ve özgürlükleri, bu arada toplu sözleşme, grev ve sendika haklarını tanımaktaydı. Anayasa'nın bu niteliğinden dolayı henüz ilgili yasaların çıkmadığı 1961-1963 yılları arasında bile birçok grev yapılmasına neden olmuştu. Yine bu ortam 1961 yılında on iki sendikacının girişimleriyle Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kurulmasına ve aynı yıl Yön Dergisi'nin çıkarılmasına da yol açmıştır. Böylece birçok fikir, özellikle işçi hareketi açısından düşünülürse sol fikirler açıkça konuşulma ve tartışılma şansı yakaladı, çok sayıda süreli yayın basılarak ve ilgili fikirlerin klasikleri Türkçeye çevrilerek yaygınlık kazanmasına neden oldu (Güzel 1996: 227). Anayasa'nın öngördüğü hakların düzenlenmesi (çalışma ilişkileri anlamında) yeni yasaları gerektirmekteydi. Buradaki çalışma anlamında Sendikalar Kanunu (274 sayılı yasa) özel bir anlam taşımaktadır.

1961 Anayasası'nda toplu sözleşme hakkı yanında grev hakkı da düzenlenmişti. Sendika kurma, toplu sözleşme ve grev hakkının ilk kez anayasal güvenceye kavuşturulduğu koşullarda konuyla ilgili ayrıntılı hükümleri içeren yasaların çıkarılması için çalışmalar başlatılmışsa da aradan iki yılı aşkın süre geçmesine karşın yasalar çıkarılmadı. Nihayet 1963 yılında 274 ve 275 sayılı yasalar çıkarılabildi (Aslan 1998a: 22). Özellikle 1947 tarihli 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'u yürürlükten kaldıran ilk yasaya bakıldığında, önceki düzenlemelere göre oldukça geniş kapsamlı olduğu görülecektir. Yasa sadece hizmet sözleşmesi ile çalışanları değil, emeği ile geçinen kesimleri de sendikal örgütlenme içine dâhil ediyordu. Örneğin serbest yazarları işçi tanımı içine sokmuştu. Yasa, sadece kamu kesiminde üst kademelerde işçi statüsünde çalışanları, askerliği meslek edinmiş olanları ve din işlerinde çalışanları kapsam dışı bırakarak geniş bir

⁷⁷Sermaye örgütlerinin merkezi niteliği, hükümet ve parti liderleri ile olan ilişkileri ve neticede emek örgütlerine karşı sahip oldukları avantajlara işaret eden bir yorum için bkz. Bianchi (1985: 157).

kapsam çizmekteydi. Yine yasa, sendikalara önceki dönemle kıyaslanacak olunursa geniş olarak tanımlanabilecek bir faaliyet alanı çizmekteydi. Ancak yasak faaliyetlere bakıldığında yasa koyucunun sendikaların siyasi partilerle organik ilişkiler geliştirmelerine izin vermediği görülmektedir (yasa koyucunun bu tutumunun temelinde önceki yasa döneminde siyasi partilerle sendikalar arasında özellikle mali anlamdaki ilişkiler deneyiminin yattığı düşünülebilir). Buna göre sendikalar siyasal partilerden yardım alamazlar, onlara yardımda bulunamazlar, onların örgüt yapısı içinde yer alamazlar ve bir siyasi parti adı altında örgütlenemezlerdi, yani dar anlamda organik ilişkiler kuramazlardı ancak bu, sendikaların seçimlerde siyasi partileri destekleyemeyecekleri anlamında gelmemekteydi (Kutal, M. 1998: 24). Başka bir deyişle dar anlamda siyasetle uğraşmak sınırlandırılmışken geniş anlamda siyasetle uğraşmak (Kutal, G. 1977: 201-2) yasak kapsamında değildi. Nitekim ilerleyen bölümlerde görüleceği gibi kendini siyasi kimlikle tanımlayan DİSK, her seçim öncesi hangi partiyi desteklediğini açıklayarak üyelerine yön gösterecektir. Bu yasanın Anayasa'da belirtilmemesine rağmen 'lokavt'ı da düzenlemesiyle, Anayasa'nın işçiler için çizdiği avantajlı havayı bulandırdığını belirten kaynaklar olmasına rağmen (örneğin Koç 2003a: 103), Türkiye'deki sendikaların olgunlaşmalarına ve sendikal gelenekler geliştirmelerine olumlu katkıları olmuştur. Özellikle daha önceki bölümlerde de işaret edilen sendikaların oldukça olumsuz mali yapılarını düzeltmelerine katkı yapan üyelik aidatlarının kaynaktan kesilmesi (check-off) uygulaması da ilk kez 274 sayılı yasa ile mevzuata girmiştir (Kutal 1998: 24). Bu uygulama sendikaların mali anlamda önceki dönemin oldukça kötü mali şartlarını tekrar yaşamamaları için oldukça önemliydi⁷⁸.

Gerek sektörel yapının ve bu arada kentleşmenin işçi sendikalarının tabanını besler bir niteliğe bürünmesi, gerek yeni düzenlemelerin örgütlenmeleri ve örgütsel eylemleri kolaylaştırması ve hem iç hem de dış faktörlerin ideolojik farklılıkları derinleştirilmesi işçi hareketinde de bölünmelere yol açmıştır. DİSK de bu bölünmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. DİSK'ten önce de benzer gerekçelerle bazı bölünmeler ve

⁷⁸ Canan Bıçakçı (1987: 204), bu uygulamayı işçi sendikalarını mali anlamda rahatlatmışsa da hükümetlerin sık sık sendikaları bu uygulamayı değiştirmekle tehdit ettiklerini belirtmektedir.

konfederasyon niteliğinde yeni örgütlenme girişimleri olmuşsa da bunlar pek başarılı olamamışlardır. Aşağıda bu bölünmelerin nedenleri üzerinde durulacaktır.

5.1. Bölünme ve DİSK'in Kuruluş Gerekçeleri

1952 yılında Türk-İş altında bir araya gelen çalışanların her anlamda özdeş bir bütün olduğunu söylemek mümkün değildir. Zaten önceki bölümlerde de gerek iktidarın gerekse ana muhalefetin bu örgüte müdahale etme çabalarına ve örgüt içinde de her iki partiyi temsil eden sendikacıların varlığına değinilmişti. Ancak bu, Türk-İş içinde sadece 'cumhuriyetçi' ve 'demokrat'ların bulunduğu anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla yeni anayasa döneminde sürekli belirginleşen bölünme gerekçelerinin doğurduğu yeni konfederasyonu bu her iki partiden birisiyle özdeşleştirmekten ziyade daha 'sol'da olan bir konumla değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi dönemin atmosferi ideolojik tanımlamalara zaten uygundu ve Türk-İş'in siyasete dışı kalma çabası ayrılığı tetiklemekteydi. Zira çalışanların ekonomik çıkarlarının siyasi mücadeleyle kazanılacağına inanan bir sendikacı kesim bulunmaktaydı. Dolayısıyla DİSK'in en temel kuruluş gerekçelerinden birisi Türk-İş'in izlediği sendikal politikaydı (Ecevit 1973: 174-5) ve bu politikanın 'bardağı taşırdığı' an ise 1966 yılındaki Paşabahçe grevi oldu.

Paşabahçe Cam Fabrikası'nda daha önce Cam-İş Sendikası tarafından imzalan ve 1 Ocak 1964'ten 1966 yılının sonuna kadar geçerli olacak iş kolu düzeyinde toplu iş sözleşmesi bulunmasına rağmen, işyeri düzeyinde yetkili bulunan Kristal-İş Sendikası, Yargıtay'ın işyeri düzeyinde toplu iş sözleşmesi yapılabileceğine dair kararına dayanarak yeni bir toplu iş sözleşmesi talebinde bulundu. Talebin kabul edilmemesi üzerine sendikaya üye 2200 işçi greve gitti. Başta grevi destekleyen Türk-İş, ilerleyen günlerde TİSK ile yapılan görüşmeler neticesinde bir protokol imzalamış ve işverenin İstanbul 22. Asliye Hukuk Mahkemesi'nin Kristal-İş'in işyeri düzeyinde toplu iş sözleşmesi yapmaya yetkili olduğuna dair kararına yönelik yaptığı itiraz sonuncunun da Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nce Kristal-İş Sendikası lehine sonuçlanmasına (Yargıtay, Kristal-İş'in yetkili olduğuna ve yapılmakta olan grevin de yasal olduğu sonucuna varmıştı) rağmen bu protokole bağlı kalmaya devam etmişti. Ancak, Bakanlar Kurulu, 79 günden beri devam eden grevi 'halkın sağlığını tehlikeye

düşürdüğü' gerekçesiyle bir ay erteledi (SA 1998a: 513-4). Bunun üzerine Sendika başkanı Mehmet Şişmanoğlu sendikayı kapatıp, sendikanın anahtarlarını başbakana verir.

“Önceden sendikanın logosunun bulunduğu bir karta kurdele ile sendikanın anahtarını iliştiirmiştik. Anahtar sembolik olamaz mı, olur ama biz gerçek anahtarı koymuştuk! Grevimizi erteledin, al anahtarları işverenlere ver, yapmadığın bir o kaldı gibilerinden bir şey düşünmüştük. Bekleme sırasında ben etraftaki gazetecilere Demirel'e bir armağan vereceğimi söylemişim. Demirel geldi. 'Ne o camcılar hoş geldiniz. Memleketi ilaçsız bırakıyorsunuz' dedi. Ben de 'bizim memleketi ilaçsız bırakacak kadar gücümüz var mı sayın Başbakan' dedim. O da bana 'var ki bırakmışsınız' dedi. Ben de 'gücümüz varsa demek ki önemimiz de varmış o halde hakkımız neden verilmez, neden gasp edilir' dedim. 'Hele bir içeri girin bakarız' dedi. 'Zamanında niye bakmadınız ve ayrıca size bir armağanım var' dedim. Demirel 'neymiş o ver bakalım' dedi. Anahtarı verdim, aynı anda gazeteciler fotoğraf çektiler” (aktaran Çelik ve Aydın 2006: 119-20).

Grevin hukuki neticesi, ertelendiği için uyuşmazlıklar 275 Sayılı Yasa hükümlerine uygun olarak Yüksek Uzlaştırma Kurulu'nca neticeye bağlandı ve Kurul kararları toplu iş sözleşmesi niteliği kazandı. Ancak bu deneyim, örgütlenme anlamında Türk-İş'teki çatlağı büyütmişti. Türk-İş'in grevi bitirmek amacıyla imzaladığı protokole, Kristal-İş'in uymayıp greve devam etmesi ve Türk-İş üyesi başka sendikaların da Kristal-İş'i desteklemesi ayrılıkların yolunu açmıştı. Türk-İş Onur Kurulu grevi sürdürmüş olan Kristal-İş ve destekleyen Petrol-İş'i 15 ay, Maden-İş'i 6, Lastik-İş ve İstanbul Basın-İş sendikalarını ise 3'er ay üyelikten çıkarmıştır. İlk iki sendika ilgili sürenin sonunda tekrar Türk-İş üyeliğine girerken diğer sendikalar Türk-İş ile yollarını ayırırlar (Çelik ve Aydın 2006: 136). Esasında bu grev sadece ayrılığın yolunu açan bir olay olarak görülmelidir. Nasıl ki I. Dünya Savaşı'nın sebebi bir veliahdın öldürülmesi değilse, DİSK'in kuruluş gerekçesi de bu grev değildir. Zaten 1967 yılına gelene kadar da Türk-İş'in sendikacılık politikasını uygun görmeyip yeni örgütlenmeler yoluna giden bazı deneyimler olmuştu ancak yukarıda anlatılan sürecin vardığı sonuç olan DİSK, bunlar arasında başarılı olan girişimi göstermekteydi. Bundan önce örneğin 1965 yılında bazı sendikalar Türk-İş'in özellikle ABD kaynaklarında dayalı olmasını da bir suçlama unsuru olarak göstererek Mehmet Kılınç başkanlığında Türkiye İşçi Sendikaları Dayanışma Konseyi'ni kurdular. Bu konseyi kuran sendikaların bazıları 1968 yılında yine aynı isim başkanlığında Türkiye Özgür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (Öz-İş) kurdular. Ancak bu girişimler pek başarılı olamadı ve

1970'lerde Mehmet Kılınç, başında bulunduğu sendikası ile birlikte DİSK'e katıldı. Yine benzer sebeplerle 1964 yılında Türk Hür-İş (Türkiye Demokratik, Toplumcu ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) kurulmuştur ancak bu girişim de pek bir başarı elde edememiş ve 1966 yılında başkanlığa gelen Mehmet Alpdünder, DİSK'in kurucularından birisi olmuştur (Koç 2003a: 122-124). DİSK'in kuruluşundan önce ve onun kuruluşuna öncülük eden girişim ise Paşabahçe Grevi'nin sonrasında Türkiye Maden-İş (Kemal Türkler), Basın-İş (İbrahim Güzelce), Lastik-İş (Kemal Ayav), Gıda-İş (Kemal Nebioğlu) sendikalarının kendi aralarında hazırladıkları anlaşma ve oluşturdukları yapı olan SADA (Sendikalar Arası Dayanışma Anlaşması) olmuştur (SA 1998b: 552). İmzalanan anlaşma metni incelendiğinde SADA, sadece bir dayanışma ve yardımlaşma yapılanması görüntüsü vermesine rağmen bunun ötesine geçip yeni bir konfederasyonun hazırlık aşaması olmuştur (FES 2008).

Öte yandan siyasal parti örgütlenmelerini de bölünme konusunda anmak önemli olacaktır. Zira 1961 yılında kurulan Türkiye İşçi Partisi de esasında Türk-İş içindeki huzursuzluğun bir belirtisiydi. Partiyi kuranlar Türk-İş'ten 12 sendikacıydı (Cizre-Sakallıoğlu 1992:). TİP devletin resmi ideolojisini oluşturan altı ilkeyi kucaklayarak, yani çoğulcu demokrasinin kurumlarının korunmasından yana bir yaklaşımda kalarak iktidara demokratik yollarla ulaşmayı hedeflemekteydi (Ünsal 2002: 6). Parti, ancak temsil ettiği işçilerin desteğindeki bir iktidarla Türkiye'nin içinde bulunduğu büyük sorunları aşabileceğini yoksa burjuva partileri ile bu sorunları aşmanın mümkün olmadığını savunuyordu (Kili 1980: 397). 1961 yılındaki genel seçim listelerinde sendikacılara yeterli düzeyde yer verilmemesine bir tepki olarak 1962 yılında kurulmaya çalışılan Türkiye Çalışanlar Partisi ise sadece kâğıt üstünde kalmış ve kurulmadan anlaşmazlıklarla neticelenmiştir (Ünsal 2002: 84-6). Yukarıda da belirtildiği gibi Türk-İş içindeki bölünme bazı başka girişimler ve özellikle DİSK'le devam edecekti ancak DİSK'in kurulmasıyla Türk-İş içindeki hareketlilik durulmayacak, 1970'lerin başından itibaren ise aynı kurum içinde bir sosyal demokrat hareket başlayacaktı. Sosyal demokrat hareketin temellerini besleyen kaynaklardan birisi olarak 1960'lar boyunca CHP içindeki ortamın soluna kayan ideolojik değişim gösterilebilir. Kili'nin (1980: 398) de belirttiği gibi bu çizgi, Atatürk'ün de bu iki modeli reddettiği gerekçesiyle hem kapitalist hem de Marksist gelişim modellerini

reddediyordu ve yapısal değişimlerin modernleşmenin temel araçları olan merkezi hükümet ve planlı ekonomi ile gerçekleştirilebileceği inancına dayanıyordu.

Bölünme konusunda yukarıdaki grevin sonuçlarına geri dönülecek olursa, geçici ihraç edilen Lastik-İş, Maden-İş ve İstanbul Basın-İş'in yeni bir sendikal örgütlenme girişimlerinin Türk-İş içinde ciddi rahatsızlık oluşturduğu görülecektir. İcra Kurulu 2 Şubat 1967 yılında T. Lastik-İş, T. Maden-İş, İstanbul Basın-İş, Kimya-İş ve Türkiye Banka-İş sendikalarını kesin ihraç istemiyle disiplin kuruluna sevk eder. Disiplin kurulu, ilgili sendikaları, savunmalarını yapmak üzere 11 Şubat 1967 günü Türk-İş Genel Merkezi'ne davet etmiş ancak bu davete uyan olmamıştır. Türkiye Maden-İş (Kemal Türkler), Lastik-İş (Rıza Kuas), Basın-İş (İbrahim Güzelce) sendikaları Gıda-İş (Kemal Nebioğlu) ve Türk Maden-İş (Mehmet Alpdünder) sendikaları ile birlikte 12 Şubat 1967 tarihinde Çemberlitaş Şafak Sineması'nda topladıkları genel kurullarında Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kurulması kararı aldılar ve ertesi gün yani 13 Şubat 1967 günü kuruluş başvurusunda bulundular. Gıda-İş dışındaki diğer sendikalar Türk-İş üyesiydiler ve DİSK'in kurulduğu gün Türk-İş Onur Kurulu kararıyla kesin olarak ihraç edildiler (Çelik ve Aydın 2006: 136-7).

DİSK'in kuruluş gerekçelerine bakıldığında en temel gerekçenin Türk-İş'in sendikal mücadeledeki anlayışı olduğu söylenebilir. Türk-İş'in pragmatist yaklaşımına rağmen DİSK'i kuranlar, daha radikal ve siyasi mücadeleyi de içeren yöntemlerle işçilerin haklarının savunulmasından yanaydı. Nitekim DİSK'in Mehmet Alpdünder hariç tüm kurucuları aynı zamanda daha önce kurulan Türkiye İşçi Partisi'nin de kurucuları arasında yer alıyordu. Kutal, G. (1977: 211-3) her iki konfederasyon arasındaki sendikal felsefe farklılıklarını şu şekilde sıralamaktaydı: Öncelikle Türk-İş mesleki fonksiyonları ağır basan pragmatist bir sendikacılık benimsemekteydi. Bu konfederasyon, sendikaların elde etmek istedikleri hak ve çıkarların kullanılmasındaki vasıtanın toplu pazarlık vasıtası olduğunu düşünmekteydi. DİSK ise mesleki mücadeleyi yetersiz bulan bir doktriner sendikacılık anlayışını savunuyordu ve buna göre siyasi mücadele şarttı. Bilindiği gibi Türk-İş dar anlamda siyasete bulaşmıyordu ve ayrılığın temel gerekçelerinden birisini bu yaklaşım oluşturuyordu. Kutal, G.'ye (1977:12) bir başka farklılık da Türk-İş'in batı modeli sendikacılık savunusuna karşın

DİSK'in Türk toplum yapısına uygun, kendine özgün bir sendikacılık istemesiydi. Türk-İş, sendikaların memleket meselelerini tespit ederek gerek yasama gerekse yürütmeyi etkileyerek ancak asla aktif bir biçimde eyleme geçmeden bu sorunların çözümünden yanayken DİSK, aktif harekete geçmeden sorun tespitinin bir anlam ifade etmeyeceğine inanıyordu. Dolayısıyla DİSK, işçi sınıfının parlamentoda bulunmasını, yönetime ortak olmasını hatta demokratik yollarla iktidara gelerek politikalarını uygulamalarından yanaydı. Bunun için gerekli olan şey bir sınıf bilincinin oluşturulmasıydı ki bu da DİSK'i 'milli şuur' üzerine kurulu Türk-İş'ten ayırıyordu. Bu yaklaşımlarının bir devamı olarak Türk-İş, sendikacılık hareketinde siyasi partiler karşısında bağımsız kalmaya yani hiçbir partiyle herhangi bir bağ geliştirmemeye dikkat ederken, DİSK, işçi haklarının parlamentoda savunulması gerektiğine bundan dolayı da işçi sınıfının hak ve menfaatlerini koruduğuna inanılan partileri seçimlerde destekleyeceğini ilan etmiştir. Her iki konfederasyon da devletleştirmeyi savunmakla birlikte DİSK'in yaklaşımı daha güçlü bir devletçiliğe işaret etmektedir. DİSK, dış ticaretin devletleştirilmesi yanında ağır sanayinin, madenciliğin, büyük ulaştırma, banka ve sigortacılığın da devletleştirilmesini ve bu alanlarda özel sektörün yardımcı konumda olmasını ilke edinmişti. Bu konudaki eğilim farklılıkları DİSK'i daha keskin bir anti-emperyalist söyleme yönlendirirken Türk-İş bu denli keskin söylemlerden kaçınmış ve 'millileştirme' gibi daha yumuşak kavramları tercih etmiştir.

DİSK'in kuruluş gerekçelerine bakıldığında Türk-İş'ten ayrılan sendikaların ayrılış gerekçelerinin yer aldığı ve DİSK'in kuruluşu sırasında hazırlanan 'Türk-İş Üyeliğinden Ayrılma Hakkında Rapor' çok sayıda gerekçe sunmaktadır. Buna göre, bu sendikaların Türk-İş'ten ayrılmalarının nedenleri olarak:

“Türk-İş'in kendi ilkelerini uygulayamaz hale gelmiş olması; işkolu yönetmeliğinin uluslararası normlar bir kenara bırakılarak düzenlenmesine göz yumması; kendi ana tüzüğüne uymaması; hangi iktidar işbaşındaysa onun paraleline girmesi; toplumun gerçeklerine aykırı düşen bir politika izlemesi; birbiriyle çelişen ve birbiriyle sahte dostluklar kuran bir yönetici kadro tarafından yönetilmesi; milli bir kuruluş olmaktan çıkıp Amerikan yardımlarıyla ayakta durur hale gelmesi; aidat gelirlerinin kendi memurlarının aylıklarını bile karşılaya yetmez duruma gelmesi; yurt gerçeklerine ve Türkiye şartlarına aykırı bir eğitim politikası gütmesi; tam bağımsız, kişiliği olan, onurlu bir politika izlenmesini isteyenlere karşı yalnız Amerikalıların çıkarına göre ayarlanan bir düzen kurma eğiliminde olması; işçileri uyutucu ve işçi haklarının alınmasını güçleştirici bir oyalama politikası gütmesi; bütün haklı grevlere karşı çıkması; yasaları işçilerin

aleyhine yorumlayıp kanunsuz işler peşine düşmesi; Türk-İş yöneticilerinin işçilerin topluca işten çıkarılmalarını insanı hayrette bırakacak bir şekilde savunmaları; Maden-İş'in gelişmesini önlemeye, Maden-İş'e karşı sarı sendikalar kurulmasına ve işçinin gücünü parçalamaya büyük önem vermeleri..." (SA 1996a: 307).

Şeklinde sıralanıyordu. 'DİSK'in Kuruluşu Hakkında Rapor'da ise kuruluş gerekçeleri sıralanıyordu. Buna göre, yeni bir işçi konfederasyonunun kurulmasının gerekçeleri şöyleydi:

"işçilerin ortak çıkar elde etmek için yürütecekleri mücadelenin sendikalar arası ortak bir yönetimi gerekli kılması olarak gösteriliyor, kurulacak konfederasyonun yalnız işçi aidatları ve işçilerin bağışlarıyla çalışacağı; işçi haklarının ayaklar altına alınmasına göz yummayacağı, iç ve dış sömürücülerin Türkiye'de diledikleri gibi at oynatmalarına karşı çıkacağı; sömürü düzeni yerine sosyal adaletin gerçekleştirilmesini sağlamaya çalışacağı; işçi sorunları ile ilgili politikasını kendi ilkelerine uygun olanlarla eşit işbirliği esasına göre yürüteceği; işçi sınıfının yurt yönetimine ağırlığını koymasını ve kula kulluk yerine, her yönden eşitlik ve kardeşlik düzenini kurmayı amaç edindiği; Türkiye'nin bir an önce geri kalmışlıktan kurtarılmasını en başta gelen görevi sayacağı; işçilerin insanlık onuruna yaraşır bir yaşama ulaşmasını değişmez amaç bileceği; konfederasyonun yöneticilerin çıkar ocağı değil; kendilerini işçi sınıfının yararına adanmış kişilerin görev yeri olacağı; bilimi en geçerli önder ve emeği en yüce değer bileceği; 1961 Anayasası'nda öngörülen köklü dönüşümlerin gerçekleştirilmesiyle Türkiye'nin ve emekçi Türk halkının yüzünün güleceğine inandığı; bu amaçlara ulaşmak için bilimi en etkin mücadele aracı yapacağı; anayasanın sözü ve özü ile uygulanmasını ısrarla savunacağı dile getiriliyordu" (SA 1996a: 307-8).

Bu çalışmanın inceleme dönemi olan 1980'e kadar ki dönemde DİSK'in örgütsel amacı, ideolojik yaklaşımı ya da temel argümanlarının aynı kaldığını söylemek mümkün değildir. Türkiye'de toplumun derin bir biçimde politize olduğu bir dönemin konjontörü bütün kurumlar gibi sendikaları da etkilemiştir. Dolayısıyla dönem sonuna kadar tek tip bir DİSK'ten bahsetmek anlamsız olacaktır. Dolayısıyla burada bazı alt dönemlerden bahsederek DİSK incelenecektir. Bunlardan ilki, belki de kuruluş ve kurumsallaşma dönemi denebilecek olan kuruluştan '12 Mart' dönemine kadarki dönem olarak ele alınabilir.

5.2. Kuruluş ve Kurumsallaşma Dönemi

Her ne kadar kapitalist olmayan yoldan kalkınmayı Türkiye için bir kalkınma yolu olarak görüyorduydu da örgütün kuruluşunda bir 'sosyalizm' amacının olduğunu söylemek zordur. DİSK'in kuruluş belgelerinde de üyelerinin demeçlerinde ve

yayınladığı bildirilerde de en dikkat çeken unsurların başında Anayasaya yaptığı sürekli vurguydu ve zaten isminde kullandığı ‘devrimci’ sıfatı da Atatürk’ün devrimciliğine atfen 1961 Anayasası’nın uygulanmasını ima etmek amacıyla kullanılmaktaydı. Koç ve Koç’un (2008: 83) da belirttiği gibi, örgütün adı belirlendiği dönemde ‘devrimci’ kavramı ‘ihtilalcı’ anlamında değil ‘Atatürk devrimleri’ anlamıyla algılanıyordu. Ayrıca bu yıllarda henüz devletle silahlı mücadeleye girişmiş herhangi bir sosyalist-komünist hareket yoktu. Devrimin anlamı 1961 Anayasası’nın tam olarak uygulanmasını ima ediyordu ve bu, DİSK’in kuruluş belgelerinde açıkça ifade edilmektedir. Ayrıca örgüt, adının İngilizce karşılığını ‘devrim’ değil ‘ilericilik’ olacak biçimde ‘Confederation of Progressive Trade Unions of Turkey’ olarak kullanıyordu. Ancak bu ‘devrimci’ sıfatı 1970’lı yıllarda anlam kaymasına uğrayacaktı.

DİSK’in kuruluş bildirisine bakıldığında amaçladığı hedeflerin dar bir ‘ücret sendikacılığı’ tanımlamasına sığdırılmayacak kadar geniş olduğu görülür: Beslenme, barınma, sağlık, eğitim, çalışma, milli gelir, vergileme, ücretler, borçlanma ve teşkilatlanma konularında ‘devrimci’ değişiklikler vaat ediyordu ve bildiri anayasaya yapılan uzun vurgularla son buluyordu (bkz. EK-1).

DİSK, yayınladığı bildirilerle sınıf diktatörlüğüne dayanan bir sosyalizm emelinin olmadığını, Anayasa ve Atatürk’e atıf yaparak vurguluyordu. 1968 yılına ait bir bildiri oldukça açıktır.

“İşte bu ahval ve şerait içinde bile biz Türk işçi sınıfı olarak, Atatürk Türkiye’inde emperyalizme karşı, kapitalizme karşı bütün imanımızla çelikten göğüslerimizi siper edecek, Anayasamızın bütünüyle Türkiye’ye ışık tutan hükümlerini işletecek, sınıf diktasına müsaade etmeyeceğiz. Ortam, bu kadar karalık bir tablo çizilmesine elverişli olduğu halde tek umudumuz, Atatürkçü zinde kuvvetlerin, gençliğin, aydınların, devrimci sendikaların ve işçi kuruluşlarının, ana muhalefet partisinde demokratik rejimi savunmasının ve en küçük muhalefet partisinin en güçlü Anayasa koruyucusu olarak dimdik ve uyanık bulunmalarındır. Bu aydınlık cephe, hiçbir zaman Anayasa dışı tutumları ve davranışları sonuna kadar götürmek isteyenleri ham hayallerinde başarıya ulaştırmayacaktır” (aktaran Koç ve Koç 2008: 113).

DİSK’in yayınladığı bildirilerle ya da yöneticiler verdikleri demeçlerde kurucu öğelere sıklıkla atıf yapmaktaydılar. Mayıs 1969’da Yargıtay Başkanı İmran Öktem’in cenaze töreninde çıkan olaylar neticesinde yayınladığı bildiride DİSK, ‘laiklik’ ilkesine saldıranları kınıyordu (Koç ve Koç 2008: 124). Kısaca DİSK’in resmi

ideolojinin temel parametreleriyle bir kavgasından bahsetmek mümkün değildi ancak hükümetlerle kavga ediyor, 'emperyalizme' karşı çağrıda bulunuyor ve açık bir ABD karşıtı politika izliyordu. DİSK'in 'sol'daki konumu aynı zamanda Türk-İş'in saldırılarına da neden teşkil etmekteydi. İlginç bir biçimde Türk-İş, DİSK'i eleştirirken hala 'sınıfsız toplum'a vurgu yapabilmekteydi ve DİSK'i bu sınıfsız topluma sınıf mücadelesi sokmak istemekle suçlayabiliyorlardı. Ayrıca, DİSK'i kuran sendikalardan Zonguldak merkezli Türk Maden-İş, 1968 yılında aralarında 'milli menfaatlere aykırı' olmanın da bulunduğu bazı gerekçelerle DİSK üyeliğinden ayrılıp, 'milliyetçi bir görüşün ışığı altında teşkilatlanmaya başlamıştır (Koç ve Koç 2008: 105-6).

DİSK'in kurucu ögelere ve özellikle anayasaya vurgu yaparak faaliyetlerini sürdürdüğü bu dönemde, yukarıda da belirtildiği gibi emperyalizme / yeni sömürgeciliğe karşı açık bir tavır alınarak açık bir anti Amerikancılık siyaseti sürdürdü. Öte yandan 1 Mayıs'larda bildiri yayınlayarak (Koç ve Koç 2008: 121, 135) işçi sınıfının 'bayramını' kutladı. 6. Filo'nun İstanbul'a gelişi şiddetle kınandı ve Koç ve Koç'a göre (2008: 120-1) 16 Şubat 1969 yılındaki 'emperyalizme ve sömürüye karşı yürüyüş'e katılan örgütlerin içindeki 'devrimci işçi sendikaları' pankartını taşıyan örgüt de DİSK'ti. Ancak Koç ve Koç'a göre (2008: 102-6) bu ilk dönemde DİSK'in düzenlediği 1967 yılındaki Ankara mitinginden başka önemli bir eylemi olmadı ve örgütlenme açısından da DİSK'in pek başarılı olduğu söylenemezdi. Zira bağımsız sendikaları bünyesinde toplamada pek başarılı olunamamıştı ve üye sayısında da önemli bir artış kaydedilememişti.

Bu ilk dönemin en önemli olaylarından birisi sendikalar yasasında yapılmak istenen ve asıl amacı DİSK'i tasfiye olan değişikliğin yol açtığı ve Türkiye işçi hareketindeki en önemli olaylarından birisi olan 15-16 Haziran Olayları ve sonuçları olmuştur. Bu olaylarla yol açan gelişme AP ve CHP'nin 274 ve 275 Sayılı Yasalarda, bu yasaların bir sendika bolluğu oluşturarak çalışma hayatına ve emekçi sınıfın çıkarlarına zarar verdiği gerekçesiyle değişiklik yapmak istemeleriyle başlamıştı. Her iki parti birer tasarı sundular ve bu iki tasarı komisyonda birleştirilerek tek tasarı halinde meclise gönderildi. İlginç noktalardan birisi, komisyonda sendikacı milletvekillerinin bulunması ve bunlar arasında daha sonra DİSK başkanlığı da yapacak olan Abdullah

Baştürk'ün de bulunmasıydı (Özsever 1998: 451). Koç ve Koç (2008: 140) bu yöndeki değişiklik girişimlerinin 1968 yılında başladığını ancak araya 1969 seçimlerinin girmesiyle bir neticeye varamadığını ve seçimlerden sonra tekrar girişimlere başladığını belirtmektedir. Kısaca örgütlenme anlamında sadece Türk-İş'e varlık imkânı veren bu yasa (1317 Sayılı), bir işçi sendikasının Türkiye çapında faaliyet gösterebilmesi için, o işkolundaki toplam işçi sayısının en az üçte birini üye kaydetmiş olmasını, işçi konfederasyonlarının da sendika ve federasyonların en az üçte birini ve sendikalı işçi sayısının en az üçte birini üye olarak barındırmalarını şart koşuyordu (Özsever 1998: 451). Yasanın görüşüldüğü komisyonun başkanlığını yapan eski çalışma bakanı Turgut Tokar'ın bir demeci de yasanın yürürlüğe girmesiyle Türk-İş'ten başka konfederasyonun kalmayacağını açıkça belirtiyordu (Ateşoğulları 2003: 14)

Yasanın mecliste tartışılması sırasında milletvekillerinin kullandıkları jargon, daha önceki bölümlerde anlatılan 'halkçılığın' milli menfaatlere ve milliyetçiliğe evrilmesini oldukça iyi örneklemektedir. Örneğin CHP grubu adına konuşan Burhanettin Asutay, AP grubu adına konuşan Hasan Türkay ve AP'den Ali Naili Erdem'in konuşmaları bunun örnekleridir.

“Bu tasarı, sendikacılığımızın güçlü hale gelmesini temin edecektir. İşçi ve işveren, memleketin kalkınmasına menfaat çatışması halinde değil, menfaat dayanışması halinde olduklarından hizmet edebileceklerdir. Türkiye’de sosyal adalet dediğimiz şeyin, bir sınıfın elinde başka sınıfa karşı mücadele bayrağı olmayıp, milli dava haline gelmesini Türk işçileri ve Türk sendika yöneticileri istemektedir...” (Burhanettin Asutay).

“(…) Bu tasarı ile Türk-İş diktası kurulmayacaktır. Türk-İş, bu kanunla dikta kurulmasına karşı çıkacaktır. (Devrimci işçiler...) benim bildiğim devrimci işçiler değil milliyetçi işçilerdir. Rıza Kuas'ın mensup olduğu sendikanın üyelerinin % 90'ı milliyetçi işçilerdir, devrimci işçiler değildir. Ben, vatanperver, milliyetçi Türk işçisine devrimci kelimesini yakıştıran arkadaşşıma teessüflerimi sunarım” (Hasan Türkay).

“Türk-İş'in elini sıkıyorsak, Türk-İş'te Türk milliyetçiliğinin gerçek temsilini gördüğümüz içindir” (Ali Naili Erdem) (aktaran Öztürk 2001: 55-6).

Benzer bir gerekçe de Güven Parti'si adına konuşan Vefa Tanır'dan gelmekteydi.

“Büyük çoğunluğu demokratik rejime bağlı, sınıf kavgasını hedef tutmayan, kanunlara saygı, kanunlara saygı çerçevesi içinde haklarını arayan milliyetçi kuruluşlar etrafında toplanmasını başarmış Türk işçisine faydası dokunacak her

türlü kanun tasarısı ve teklifini hangi gruptan gelirse gelsin Güven Partisi olumlu karşılayacaktır. Türk-İş demokratik rejime bağlı, Türk-İş milliyetçi bir topluluktur. Türk-İş milletlerarası fesat merkezlerinin emrinde değildir, Türk işçisinin hizmetindedir. Yayımladıkları raporlarda Sovyet Rusya'yı, peyklerini Türkiye'ye örnek diye gösteren Marksçı, Leninci kuruluşlar bu tasarıya elbette itiraz edecekler. Komünistlerin itirazları, komünist düşüncelerin itirazları, tasarının isabetsiz değil, isabetli olduğunun delili olacaktır” (aktaran Ateşoğulları 2003: 22).

11 Haziran'da meclise gönderilen tasarı, 4 ret oyuna karşılık 230 oyla kabul edildi ve senatoya gönderildi. Bu arada tasarı daha kanunlaşmadan önce ve kanunlaşmasıyla birlikte DİSK yönetimi bir takım toplantılar düzenledi. Cumhurbaşkanı ile yapılan görüşmelerden (13 Haziran) bir netice alınamadı ve 15 Haziran günü, iki gün sürecek ve sıkıyönetimle neticelenecek olan olaylar başladı. İlk gün 70 bin ikinci gün 150 bin civarında işçinin işlerini bırakarak katıldığı gösterilerde üç işçi, bir toplum polisi ve bir işyeri sahibi öldü, 200 kişi yaralandı ve yüzlerce kişi gözaltına alındı. 16 Haziran günü akşam 21'de geçerli olmak üzere İstanbul ve Kocaeli civarında sıkıyönetim ilan edildi ve aynı gün aralarında Kemal Türkler, Kemal Sülker ve Şinasi Kaya'nın da bulunduğu 21 DİSK yöneticisi gözaltına alındı (Özsever 1998: 453-4). Olayların ikinci günü, DİSK yürütme kurulu 1. Ordu Komutanlığı'na çağırılıp bir görüşme yapıldı, daha sonra ise İçişleri Bakanı ile İstanbul Valiliği'nde bir görüşme yapıldı. Görüşmeler neticesinde basına bir demeç veren Kemal Sülker, olaylarla ilgilerinin bulunmadığını ve bir radyo mesajıyla da işçileri sükûnete davet ettiklerini açıkladı. Radyo demecini veren ise başkan Kemal Türkler'di ve bu mesajla işçilere gösteri hakları konusunda anayasaya atıf yaptıktan sonra, bazı kötü niyetli kişilerin emellerine alet olmamaları yönünde bir çağrıda bulunuyordu (Öztürk 2001: 86).

İki gün süren ve sıkıyönetimle neticelenen bu olaylar Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde oldukça geniş değerlendirmelere konu olmuştur. Her ne kadar 'sol' olarak nitelendirilen yelpazede çok fazla farklı eğilim mevcutsa da genelde bu yelpazede yapılan yorumlar, bu olayları 1960 sonrası aratan politik bilinçlenmenin bir neticesi olarak işçi sınıfının eriştiği 'sınıf bilinci' üzerinden değerlendirirken, ki bunda DİSK'in farklı sendikacılık yaklaşımına da atıf yapılmaktadır, muhafazakar ya da 'sağ' yelpazede yapılan yorumlar 'komünizm provası' üzerinden yapılmıştır (bu yorum ilerde de görüleceği gibi kapatılma iddianamesinde de çok sık kullanılacaktır). Ancak

ilk gruptaki yorumlar arasında da bu eylemlerin 'kendiliğinden' olduğuna dair yaygın eğilimler bulunmaktadır. Koç ve Koç (2008: 138-165), yöneticilerinin aktif olarak katılmadığı bu olaylarda DİSK'in herhangi bir aktif rolünün olmadığını ve işçi sınıfının eriştiği bilinç nedeniyle kendi haklarını savunma refleksiyle bu olayların gerçekleştiğini belirtmektedir.

Ancak burada olayların sonrası 'pasif devrim' kavramını çağrıştırmaktadır. Böyle bir ilişki kurma çabası, iktidarı tek merkeze hapsedmeyen post yapısalcı yorumlarla da aslında çelişmemektedir. Çünkü bu tablo her ne kadar, siyasal iktidara daha geniş bir rol atfetmekteyse de karşı bir 'direnmeyi' de tümenden yok saymamaktadır. Ancak bu karşı direnme noktaları Türk siyasası örneğinde düşünüldüğünde belirli 'zor' kullanmalarla, yani klasik 'güç' tanımlamasına uygun bir biçimde en azından ilgili dönemlerde belki de 'görünürde' ama bir şekilde bastırılmıştır. Bu bastırılan potansiyelin kaybolmadığı ve farklı kanallarla iktidar ilişkilerini etkilediği iddia edilebilir ancak bu, inceleme dönemi boyunca, siyasal iktidarın fonksiyonunu 'pasif devrim' ile bir ilişkiye sokmayı engellememektedir. Zaten olaylardan kısa bir süre sonra gerçekleşen 12 Mart muhtırası da işçi hareketlerinin bu canlı atmosferini bir müddet silikleştirerek böyle bir yorumu haklılaştırıcaktır.

Tüm bu olaylara neden olan yasa değişikliği devletin örgütlenmelere karışması olarak görülebilir. Bu süreçte DİSK'in davet ettiği Uluslararası Maden İşçileri Federasyonu ile Uluslararası Kimya İşçileri Federasyonu yöneticilerinin basına verdikleri demeç bu anlamda önemlidir.

"Bizim Türkiye'de bulunmamızın nedeni, mevcut kanunun değiştirilmesiyle yaratılan ortamdır. Kanaatimizce değiştirilmek istenen Sendikalar Kanununun gösterdiği yol, Türkiye'de devlet sendikacılığının ve devlet tarafından kontrol edilen sendikaların kurulmasına doğru gidildiğidir. Bu da sendikal hürriyetlerin ve hakların kısıtlanması anlamına gelmektedir.

Sendikalar arası rekabette bir taraf devletin yardımına ihtiyaç duyuyor. Bu durum sendikal ana prensiplere aykırı düştüğü için, bizde, sendikal hürriyetler açısından tehlikeli günlere gidildiği endişesini uyandırdı. Mesele büyük konfederasyonlara karşı olmak değildir. Devlet gücü ile bunu yapmak, sendikal hürriyetlerin kısıtlanmasına razı olmaktır..." (aktaran Öztürk 2001: 66).

İlgili yasa cumhurbaşkanınca 6 Ağustosta onaylandı. Yasanın 12 Ağustosta Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdiği gün, DİSK 6 Ağustos'u 'kara gün' ilan etti.

Yasanın yürürlüğe girmesinden sonra CHP ve TİP yasanın iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurular. Başvuru üzerine konuyu ele alan Anayasa Mahkemesi, 274 Sayılı Yasada yapılan değişikliklerin en önemlilerini Anayasa'ya aykırı bularak 8-9 Şubat 1971 tarihinde aldığı kararla iptal etti (Özsever 1998: 454). Bu arada geçen sürede ise bu tarihte sendika üyeliğinde noter şartı aranmadığı için DİSK'e bağlı sendikalar, üye sayılarını artmış göstererek yasa değişikliğinin ilgili hükümlerinden olumsuz bir biçimde etkilenmekten kurtuldular (Koç ve Koç 2008: 139).

İşçi hareketinde bir yavaşlamaya yol açan 12 Mart müdahalesinin asıl amacı ordu içinde bir grubun 9 Mart'ta yapmayı planladıkları darbeyi engellemektir, ancak üst düzey ordu mensupları bu girişimi engellemekle kalmadı, 12 Mart'ta bir muhtıra vererek hükümetin istifasını sağladı (Koç ve Koç 2008: 172-3). Dolayısıyla aslında Demirel'in (2005: 250) de belirttiği gibi bu müdahale bir son dakika müdahalesiydi. Ancak yine de 27 Mayıs'la kıyaslandığında daha 'iyi'(!) hazırlanmıştı (Ahmad 1981: 6). Sol örgütlerin büyük bir bölümü gibi DİSK ve Türk-İş de bu müdahaleyi destekledi. Ancak DİSK'in müdahaleye desteğini açıklaması o kadar çabuk olmuştur ki, bazı yazarlara DİSK'in önceden haberdar olması ihtimalini bile düşündürmüştür. Örneğin Akalın (1995: 76), muhtıranın radyolardan okunmasından kısa bir süre sonra DİSK bildirisinin yayınlanmasını bu anlamda yorumlamaktadır. DİSK'in silahlı kuvvetlerin müdahalesini 'kucaklayan' bildirisi şu şekildeydi.

“DİSK, *Atatürk devrimlerinin ve Anayasa ilkelerinin* korunmasında, uygulanmasında ve geliştirilmesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yanında olduğunu belirtmekten kıvanç duyar.

Parlamentodan çıkarılan *Anayasaya* aykırı kanunlar ve hükümetin ısrarla yürüttüğü *Anayasa* dışı uygulamalar, sosyal patlamalar yol açan tutum ve davranışlar memleketi bir kardeş kavgasının eşğine getirmiştir.

İşte böyle bir ortamda memleketin beceriksiz ellerde emekçi halkımızın da perişanlığını artıracak bir yuvarlanmayı gören ve Türk milletinin bağrından oluşan Silahlı Kuvvetlerin bu vahim durum karşısında aldığı kararlar işçi sınıfımızın devrimci kesiminde büyük bir ferahlık yaratmıştır. Türkiye Cumhuriyeti *Anayasasının* tanıdığı hakları en cesur şekilde kullanan Türk silahlı kuvvetlerinin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak, *Atatürk devrimlerini* hâkim kılmak ve *Anayasasının* öngördüğü reformları gerçekleştirmek, özellikle *Anayasamızın* temel ilkelerine yürekten bağlı kalmak yolunda görev başında olduğunu radyolardan ilanı karanlık ufukları aydınlığa kavuşturmuştur” (vurgular F. M.) (aktaran Işıklı 2005: 578-9).

Akalın (1995: 77) DİSK'in 12 Mart'ı desteklemesini en hafif suçlama olarak 'talihsizlik'le nitelendirilebileceğini, ancak yine bu tavra şaşmamak gerektiğini, zira DİSK yöneticilerinin kuruluş sürecinde yayınladıkları demeçlere uygun düştüğünü belirtmektedir. Ancak buna rağmen Işıklı'nın (2005: 579) da belirttiği gibi 12 Mart döneminin sendikacılıkla ilgili uzantıları öncelikle DİSK'le ilgili olmuştur. Bu dönemde birçok DİSK yöneticisi ya da bağlı sendika çeşitli nedenlerle sanık konumuna düşmüşlerdir. Neticede yayınladıkları bildiriye dikkatlerden kaçmayacak sıklıkta 'Anayasaya' ve 'Atatürk devrimlerine' atıf yaparak ve bir bakıma yukarıda bahsedilen kanun değişikliği nedeniyle açık bir biçimde desteklenen müdahalenin hem DİSK açısından hem de genel olarak işçi hareketi açısından 'ufukları aydınlattığı' söylenemez.

5.3. 12 Mart Dönemi ve Sonrası

12 Mart muhtırası, 1960 müdahalesinin bir ürünü olan 1961 Anayasası'nın karakteri üzerindeki on yıllık tartışmaları bir açıdan netleştirdi. Anayasanın özgürlükçü karakteri bilindiği gibi Süleyman Demirel tarafından bile sık sık eleştirilmiş ve bu nitelikteki bir anayasayla memleketin yönetilemeyeceği iddia edilmişti. Öte yandan tartışmaların büyük bir kısmı da anayasanın sosyalizme imkan verip vermediği üzerinde dönüyordu. Tahmin edileceği gibi sağ ve muhafazakâr çevreler, böyle bir nitelik atfediyorlar ve bu durumu tehlikeli görüyorlardı. Ancak muhtıra sonrası olağan üstü dönemde yapılan siyasal reformlar bu tartışmalara bir açıklık getirerek, 'aşırı liberal' yorumların önüne geçti.

Ancak aydınlar ve sivil kurumların çoğu hatta bazı siyasi partiler bile, 1961 Anayasası'nın ruhuna uygun olarak uygulanması için ya da 1961 Anayasası'nı yapan ruhun bir devamı olarak gördüğü için muhtırayı desteklemiştir.

Ordunun, ülkeyi 'koruma ve kollama' görevini fiili bir darbe şeklinde algılayarak böyle bir darbe imasında bulunması dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in istifasıyla neticelenmiştir. Bundan sonra ne ordunun desteklediği Nihat Erim hükümetleri ne 1973 genel seçimlerine kadarki diğer hükümetler herhangi bir istikrar sağlayamamışlar ve sosyal ve ekonomik herhangi bir reform gerçekleştirilememiştir. Yapılan siyasal düzenlemeler ise baskıcı ve sınırlamaya dayalı olmuştur.

Erim, değişikliklerle ilgili açıklamalarda bulunurken ‘hiç kimse unutmamalıdır ki, 12 Mart öncesine geri dönüş yoktur’ diyordu. Ahmad’ın (1996: 285) da belirttiği gibi esas sorun da buydu zaten: “yeni rejim, Türkiye’nin bütün riskleriyle birlikte ikinci bir liberalleşme dönemi yaşamamasını garanti etmek istiyordu. Erim, 1961 Anayasasının Türkiye için bir lüks olduğunu, az gelişmiş ülkenin kapitalizm yolunda ilerlerken tahammül edemeyeceği bir lüks olduğunu söylediğinde, demek istediği buydu.” İster Marksist bir yorumla devletin burjuvazinin bir aracı olduğu için ona uygun hareket ettiği, ister devlet geleneğine vurgu yapılarak resmi ideolojinin bunu gerektirdiği yolunda yorum yapılsın (ki her iki yorum da birbiriyle uyumludur) netice devlet iktidarını Gramsci’nin kavramlarına uygun bir biçimde yoğunlaştırmaktaydı ve ortaya çıkan tabloda işçi sınıfı pasifleşmiş ve bu durum daha çok işveren kesimine yaramıştı.

3 Mayıs 1971 günü, Ankara sıkıyönetim yetkilileri, hangi niyet ve amaçla olursa olsun grev ve lokavtları yasakladı ve aynı kural bütün sıkıyönetim bölgelerinde uygulandı. Ahmad’ın (1996: 284-88) da belirttiği gibi bu müdahale işçilerin militanlığını tüketmişti. Her ne kadar grev yanında lokavtın da yasaklandığı doğruysa da zaten grevin yasaklanmasıyla işçilerin militanlık imkânları ortadan kaldırılması aslında lokavtı zaten gereksiz kılmaktaydı. Yetkililer işçi-işveren ilişkilerinde hakem olma sözü verdiler ancak hakemlik daha çok mevcut ilişkilerin istikrarını ima etmekteydi. Yani grevi suç yapmakla yetkililer, sadece işverenlerin yararına olan eşitsiz bir ilişki kurdular. Bu nedenle işverenler sınıfının Erim hükümetine tam destek vermiş olmaları normal karşılanmalıydı. Ayrıca Erim’in programı da zaten daha çok modern sanayi kesimine hitap ediyordu.

Askeri müdahaleden sonraki rejimin ilk görevlerinden birisi istikrarı sağlamaktı. Bunun anlamı da solun kontrol altına alınmasıydı. Çünkü sol, ülkeyi ve özellikle işçi sınıfını politikleştirmekten sorumlu tutuluyordu. Böylece anayasanın güvence altına aldığı birçok hak askıya alındı, çok sayıda solcu gazeteci ve yazar işkence gördü, hapsedildi⁷⁹ (Ahmad 1981: 14). Bu süreçte, daha önce de defalarda kapatılması için dava açılan ama her seferinde Anayasa Mahkemesi’nin geniş yorumlamaları ile bir neticeye varılamayan İşçi Partisi de ağır sonuçlanan bir kapatılma sürecine girdi.

⁷⁹ Bu dönemdeki sıkıyönetim uygulamalarının ‘trajik-komik’ bir anlatımı için bkz. (Mumcu 1984)

Anayasa Mahkemesi, partinin üyelerinin suçlu olduğunu onaylayarak 41'i hakkında beş yıl süreyle başka bir parti kuramayacaklarını hükme bağladı ancak süreç burada bitmedi ve parti liderleri tekrar tutuklanarak ve askeri mahkemelerde yargılanarak ağır cezalara çarptırıldılar. Behice Boran'a 15 yıl, diğer partililere de 6 ile 10 yıl arasında değişen cezalar verildi (Ahmad 1996: 303). Böylece, hükümet düşürüldüğünde hoşnutlukla karşılanan müdahale, niteliğini açıklığa kavuşturmuş oluyordu.

DİSK'in tavrı da yukarıda belirtildiği gibi hem özellikle 15-16 Haziran olaylarına neden olan kanun değişikliği girişimi hem de AP'ye karşı olan eğilimi nedeniyle müdahaleyi olumlu karşılamıştı. Ancak yine yukarıda da belirtildiği gibi işçi hareketinin bu dönem de pasifleşmesi tabi ki DİSK için de geçerliydi, üstelik 1973 seçimlerinde tutum değiştirerek CHP'yi desteklemesi ve CHP'nin seçimlerde birinci parti olarak çıkması DİSK'i 'grevleri eleştirme' pahasına hükümet yanlısı yapmıştı.

Tüm bu olumsuzluklarına rağmen, 12 Mart'ın DİSK için bir felaket olduğu söylenemez. İşçi Partisi kapatılmasına rağmen, DİSK faaliyetlerini sürdürdü. Hatta DİSK, İşçi Partisi'ni desteklediği zamanlarda özellikle anti-komünist propaganda nedeniyle ve 15-16 Haziran olaylarının müsebbibi olarak görüldüğünden dolayı, yukarıda da belirtildiği gibi ilk dönemde bağımsız sendikaları çekmekte pek başarılı olamamıştı. Ancak İşçi Partisi'nin kapatılması ve 12 Mart sürecinde de DİSK'in önemli takibatlara uğramaması bir nebze kamuoyun önünde onu akladı ve CHP'yi desteklemeye başlamasıyla birlikte yoğun bir katılıma sahne oldu.

1973 yılındaki 4. Genel Kurul'da alınan bir kararla, aynı iş kolunda birden fazla sendikanın üyeliğinin yolunun açılması da bu sürece önemli derece katkı sağlamıştır. DİSK'i 1970 kanun tasarısının destekleyicilerinden birisi olan CHP'ye yaklaştıran sebepler ise çeşitlidir. Yukarıda da belirtildiği gibi özellikle TİP'in 1960'larda işçi sınıfı üzerinde etkili olmaya başlamasıyla CHP, konumu ile ilgili yeni tanımlamalarda gitti. 'Ortanın solu' nitelemesi böyle bir motivasyonla ortaya çıkmıştı. Bülent Ecevit'in partinin başına gelmesiyle, partinin sosyal demokrat jargonu daha da yaygınlaştı ve TİP'in kapatılmasıyla birlikte iyice hissedilen ideolojik boşluk CHP tarafından doldurulmaya çalışılınca, 1973 seçimlerinde CHP'yi destekleyen bir DİSK ortaya çıktı. Seçimlerden sonra henüz hükümetin kurulmadığı bir dönemde DİSK başkanı

Türkler, verdiği bir mülakatta parti desteklemenin konjonktürel olduğunu ima ediyordu:

“CHP’nin iktidara gelip gelmediği bugünkü durumda henüz belli değildir. Böyle olmakla beraber hangi parti ve partiler koalisyonu iktidara gelirse gelsin DİSK için durum değişmez. Çünkü DİSK, bu seçimlerde CHP’yi CHP olarak bütün geçmişiyile oy vermek suretiyle desteklemeye karar vermemiştir. DİSK, CHP’nin son iki yıl içinde verdiği demokratik mücadeleye, seçim bildirgesindeki vaat ve önerilerine, işçi köylü, küçük esnaf gibi alın teriyle geçinenlerin çıkarlarını savunmasına ve bir halk iktidarı amaçlamasına bakarak halkı CHP’ye oy vermeye davet etmiştir.

Demek ki DİSK için önemli olan partinin adı değil, önerileri ve kimden yana olduğudur. Bu anlayışımızın karşısında yer alacak yeni demokratik kurallara ve kurumlara ve anayasa ilkelerine karşı bir yolda veya alın teriyle yaşamını sürdürenlerin çıkarlarına aldırma edener hangi partinin veya partilerin iktidarını sürdürüyorlarsa sürdürsünler DİSK elbette o iktidara karşı olacaktır” (Türkler 2004: 70).

Bu dönemde DİSK ile ilgili ilginç açıklamalardan birisi, Genel Sekreter Kemal Sülker’in Türk-İş’e bağlı sendikaların grevlere gitmelerini eleştiren yaklaşımıydı (Koç ve Koç 2008: 203). Buna göre DİSK’i temsil eden açıklamaya göre, hükümetten taleplerinin karşılanmaması üzerine greve giden sendikaların amacı Ecevit Hükümeti’ni aciz göstermek, Ecevit’e yönelik ‘işçiden yana’ olan algılamayı kırmaktı.

Bu çalışmanın konusuyla ilgili olarak DİSK’in Kıbrıs Harekâtı’ndaki yaklaşımı üzerinde durulmayı hak etmektedir. Çünkü DİSK’ten yapılan açıklama bir ‘devlet kurumu’ndan yapılmış bir açıklamaya benzemektedir.

“Kıbrıs’taki bağımsızlık ve anayasal düzeni yıkan ve Yunan Cunta’sınca düzenlenen darbe hareketinden sonra barış, özgürlük, demokrasi ve Kıbrıs’ta anayasal düzenin yeniden kurulmasını amaçlayan Kıbrıs çıkartması konusunda DİSK, hükümetimizin yanındadır ve desteklemektedir.

DİSK, Kıbrıs’ta, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin kontrolü dışındaki bölgelerde dağınık ve desteksiz olarak bulunan Türkleri, hunharca ve zalimce öldürme hareketine giren Yunan ve Rumları dünya kamuoyunda protesto eder.

DİSK, üye sendikalarına bağlı bütün işçilerin asgari birer brüt yevmiyeleri ile devletin savaş fonuna katkıda bulunmaya çağırır.

DİSK, yurt dışındaki işçileri ve bütün halkımızı, herkesi kendi ekonomik gücü oranında devletin savaş fonuna katkıda bulunmaya çağırır.

DİSK, gerekli ve zorunlu görüldüğü takdirde, Hükümetin kararname veya kanun çıkarma yoluyla devletin savaş fonu hesabına, bütün çalışanların günde bir saat fazla çalışma ile katkıda bulunması uygulamasını önerir.

DİSK, doğrudan doğruya devletin savaş gücüyle ilgili olmasa dahi, psikolojik açıdan etken durumda olan grevlerin ve grev durumuna gelen uyuşmazlıkların derhal bir anlaşma ile son bulması konusunda işçilerin fedakârlığı, işveren yararına ve geçim açısından işçi aleyhine olduğu düşüncesi ile işverenlerin fedakârlık yapması gerektiğine inanır ve bu konuda işverenleri fedakârlık yapmaya çağırır. DİSK, bünyesindeki grevlerde resen, bağımsız sendikalar bünyesindeki grevlerde ise davet vuku bulunduğu takdirde aracılık görevini üstlenmeye hazırdır.

DİSK, kendisine ve üye sendikalarında bulunan her türlü araç ve gereçleri devlet emrine vermeye hazırdır.

DİSK, işçileri ve tüm halkımızı sıkıyönetim emirlerine harfiyen, vaktinde uymaya, devletin resmi açıklamasından başka kişilerin olumsuz davranış ve konuşmaları karşısında dikkatli ve tedbirli olmaya davet eder.

Ülke bütünlüğü, savaş hali ve barış, özgürlük, demokrasi, Kıbrıs'ta anayasal düzenin kurulmasını amaçlayan Kıbrıs çıkartması ve hareketi konusunda DİSK, Türk-İş'i birlikte hareket için işbirliğine çağırır" (aktaran Koç ve Koç 2008:).

DİSK, Kıbrıs'a yapılan ikinci hareket sonrası da yine çok geniş desteğini belirten benzer bir bildiri yayınlıyacaktı. 1970'lerin ortalarına kadar DİSK, her ne kadar kendini solda konumlandırırsa da henüz radikal bir çizgi izlemiyordu. Esasında bunda 12 Mart'ın etkisi de vardı. Bilindiği gibi yaklaşık iki yıl sürekli devam eden sıkıyönetim rejimi döneminde birçok örgüt sıkı denetim altına alınarak sindirilmişti. 1973 seçimlerinde CHP birinci parti çıkmakla birlikte, hükümetin kurulması uzun bir süre aldı ve bunun gerçekleşmesi 1974 yılının başlarını buldu. Dolayısıyla her ne kadar Anayasa 'devlet iktidarı lehine' değiştirilmişse de Baydar'ın (1999: 308) belirttiği gibi, demokratik sürecin bu yılda tekrar işlemeye başladığını söylemek mümkündür. En azından artık sıkıyönetim rejimi sona ermişti. Ancak siyasal istikrarın sağlandığını söylemek mümkün değildir.

5.4. 1975 Sonrası Dönemde DİSK

Türkiye'de toplumsal hareketlenmenin, ekonomik istikrarsızlığın ve siyasal bunalımların en derin bir biçimde yaşandığı 1970'li yılların ortalarında 12 Mart'ın etkisinin azalmasıyla işçi hareketi de bu manzaraya uygun bir biçimde gittikçe 'ideolojik' yönelimlerini güçlendirdi. Yurtsever (aktaran Tartanoğlu 2007: 87-8), 1970'lerin ortasından 1980'e kadarki dönemin en önemli özelliklerinden birisinin işçi hareketindeki siyasallaşma ve eylemlilik hali olduğunu belirtmektedir. Buna göre 1970 sonrası işçi sınıfına yönelen tüm grupların esasında sendikaları ele geçirme, kendi

uzantılarında sendikalar kurma ve elde edilen sendikaları diğer gruplara kapatma amacıyla olmuşlardır. Dolayısıyla bu yaklaşım, Türkiye’de sendikal hareketin en etkin olduğu bir zamanda bu hareketi zayıflatmıştır.

1975-1980 yılları arasında Türkiye’deki sosyalist ve komünist hareket önemli bir kitleselleşme yaşadı ve farklı gruplar sendikalara yerleşme ya da etkileme mücadelesine giriştiler. Her ne kadar çeşitli gruplar DİSK dışında ve doğrudan siyasal hareketin denetiminde küçük sendikalar kurmuşlarsa da asıl mücadele DİSK içinde meydana gelmekteydi. Dolayısıyla 1975-1980 dönemi DİSK, bu farklı grupların kavga arenasına dönüşecekti (Koç 2003: 142-3) ve 5. Genel Kurul’dan sonra DİSK metinlerine ve kullanılan dilin değişimine bakıldığında galip gelen grup TKP’ydi. DİSK’in bu niteliği, yani komünist ve sosyalist grupların kavga alanı olması ya da onlarla teması, soğuk savaş koşullarında komünizmi savaşılacak en temel akım olarak gören dönemin devlet politikası nedeniyle 12 Eylül darbesinden sonra DİSK yöneticilerinin önüne sürülen en büyük suçlamaları oluşturacaktı.

Mayıs 1975 tarihindeki Genel Kurul’da TKP’li İbrahim Güzelce’nin Genel Sekreterliğe seçilmesiyle birlikte önemli atamalar yapıldı. Bu tarihten sonra yapılan atamalarla DİSK’te TKP çizgisindeki uzmanların etkinliği belirginleşmeye başladı. Koç ve Koç’a (2008: 250-1) göre DİSK’i DİSK yapan gelişmelerden birisi TKP’nin DİSK içindeki bu etkisiydi. Zira bu tarihten sonra yapılan miting ve gösteriler artmış ve DİSK’in etkinliği üst seviyelere çıkmıştı. Ayrıca bu etkinlik sadece gösteri ve mitinglerle sınırlı değildi, DİSK’in kullandığı dil değişmiş ve uğurunda mücadele ettiği unsurlar da artmıştı. TKP’nin ideolojik etkisi, 5. Genel Kurul’un hemen sonrasında toplanan Yürütme Kurulu’nun toplantı sonrası yapılan açıklamada da belirgindi. Başkan Kemal Türkler’in yaptığı açıklama, DİSK’in 1975-1977 dönemindeki yani TKP’nin örgüt içinde hâkim olduğu dönemdeki mücadele konularına işaret ediyordu. Buna göre mücadele, Türk Ceza Kanunu’nun 141 ve 142. Maddelerinin kaldırılmasına ve Milliyetçi Cephe hükümetlerine karşı yürütülecekti (Koç ve Koç 2008: 252).

Bu bölümde, eylemleri artan DİSK’in 1975-1977 yılları arasındaki DGM direnişinden, UDC tartışmalarından ve 1 Mayıs kutlamalarından bahsedilecektir.

5.5. DGM Yasa Tasarısı ve DİSK'in Muhalefeti

Trükiye’de DGM’ler 12 Mart rejiminin olağanüstü koşullarında Anayasaya eklenmiş olan ve bir nevi ‘devletin’ korunması amacıyla tasarlanmış olan özel mahkemelerdir. 1973 yılında anayasanın 136. Maddesine⁸⁰ eklenen hüküm, “Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya Devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulur” şeklindeydi. Bu mahkemelerin dikkat çeken bir özelliği de mahkemeyi oluşturan üyelerden bazılarının askeri hâkimlerden oluşmasıydı ve anayasanın bahsedilen maddesinin takip eden fıkrası üye bileşimini açıklıyordu: “Devlet Güvenlik Mahkemesinde bir başkan, dört asıl ve iki yedek üye ile bir savcı ve yeteri kadar savcı yardımcısı bulunur. Başkan, iki asıl ve bir yedek üye ile savcı, birinci sınıfa ayrılmış hâkim ve Cumhuriyet savcılarını arasından; iki asıl ve bir yedek üye birinci sınıf askerî hâkimler arasından; savcı yardımcılarını ise Cumhuriyet savcılarını ve askeri hâkimler arasından atanır.” Ancak bu mahkemelere kaynaklık eden kuruluş yasası 1975 yılında Anayasa Mahkemesi’nce iptal edilince bu mahkemeler de varlık zeminlerini yitirmiş oldular. Çünkü anayasanın yukarıda bahsedilen maddesinin ilk fıkrası, mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkileri, işleyişi ve yargılama usullerinin kanunla düzenleneceğini belirtiyordu. Bu gelişme üzerine 1976 yılı içinde dönemin MC hükümeti, bu mahkemelere yeniden yasallık kazandırabilmek için bazı girişimlerde bulundu. İşte DİSK’i geniş çaplı ve etkili eylemlere sevk eden gelişme, bu mahkemelerin yolunu açma girişimlerdi. DGM’lerin yargı bağımsızlığına aykırı, yurttaşın adil yargılanma hakkını ortadan kaldıran, demokratik hak ve özgürlükleri reddeden bir bütünlük içinde oluşturulduğunu ve özellikle işçi sınıfını etkisiz kılabilme için gündeme getirildiğini vurgulayan DİSK, öncelikle kamuoyunda duyarlılık yaratmaya dönük çağrılar ve açıklamalar yaptı. DGM direnişi olarak adlandırılan olaylar ise DİSK Yönetim Kurulu ile Başkanlar Kurulu’nun 16 Eylül 1976’da yayınladıkları bir bildiri ile ‘genel yas’ ilan etmeleri ile başlamıştır. DİSK, DGM’leri ‘sıkıyönetimsiz sıkıyönetim’ uygulaması olarak görüyor ve ‘sınıf mahkemeleri’ olarak niteliyordu (Ataman 1996: 305). Genel Başkan Kemal

⁸⁰ <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>, erişim tarihi 01.03.2009

Türkler, Genel Temsilciler Meclisi'nde yaptığı konuşmada bu mahkemelerin çıkarılmaya çalışılmasını DİSK'in tasfiye çabası⁸¹ olarak değerlendiriyordu.

“Tekelci sermaye, mevcut baskıcı siyasal-hukuksal yapının, anti-demokratik ve faşist yasaların, sarı ve faşist komando saldırılarının işçi sınıfımızın örgütlü sendikal, siyasal ve düşünsel mücadelesini durduramadığını gördüğü için Devlet Güvenlik Mahkemeleri Yasasının çıkartılmasını istiyor. MC iktidarı, işçi sınıfımızın en bilinçli, kararlı ve en disiplinli kesimini saflarında bulundurduğu için 1 Mayıs'ta yüz binleri harekete sokacak büyük bir güce ulaştığı için ve sosyalizm doğrultusunda ilerleyen demokrasi mücadelesinin en etkin örgütlü kitle gücü olduğu için DİSK'i tasfiye etmek istiyor. Devlet Güvenlik Mahkemeleriyle DİSK'i ve diğer ilerici örgütleri tasfiye etmek, böylece demokratik güç ve eylem birliğinin oluşmasını önlemek, parçalamak istiyor” (aktaran Kara 2002: 58).

DGM'lerin yeniden hayat bulması için çıkarılmaya çalışılan yasanın tasarısı karşısında DİSK'in verdiği tepki aynı zamanda konfederasyondaki tepkinin niteliğinin de önemli ölçüde değiştiğini göstermiştir. Koç'ların (2008: 308) da belirttiği gibi daha önce hükümetlere karşı çıkan DİSK'in bu kez açıkça devleti hedef alan açıklamalar yapması önemli bir değişimi gösteriyordu. Söz konusu açıklama örneklerinden bir tanesi Kemal Türkler'in konuşmasıydı. Türkler, bu konuşmasında devleti açıkça sınıfsal terimlerle tanımlıyor ve burjuvazinin bir aracı olarak ele alıyordu.

“DGM'lerin kurulması, burjuvazinin iktidarı yürütmedeki acz ve beceriksizliğini kanıtlamaktadır. Burjuvazi baskıcı yasaları ve bu yasaları uygulamakla yükümlü mahkemeleri etkisiz bulmaktadır. DGM'ler, ekonomik, siyasal ve ideolojik derin bir buhran içine giren sermaye sınıflarının kendi sınıfsal iktidatlarını korumak için kurduğu açık baskı araçlarıdır. Burjuva devletini korumak, bu devletin sınıfsal yapısını değiştirecek, işçi sınıfının örgütlü sendikal, demokratik, siyasal ve ideolojik mücadelesini bastırmakla eş anlamlıdır. Yani DGM yasa tasarısı yasalaştığı takdirde Türkiye yeni bir döneme girecek ve olağanüstü 'sıkıyönetimsiz sıkıyönetim' dönemi açık bir biçimde başlayacaktır. DGM'ler açıkça, sosyalist gelişmeyi geriletme için kurulmaktadır” (aktaran Koç ve Koç 2008: 308).

DİSK yetkili organlarının ilan ettiği 'genel yas' etkili bir şekilde uygulandı. Alınan kararlara uygun olarak her öğleden sonra sessiz matem yürüyüşleri tertip edildi, mitingler yapıldı ve yer yer üretim durduruldu. 16 Eylül'de DİSK yönetim kurulu Taksim Anıtı'na siyah çelek koyarken Türkiye çapında da birçok yerde üretim durdu, eyleme çok sayıda örgüt destek verdi. Eylem nedeniyle 21 Eylül 1976 günü DİSK genel merkezi güvenlik güçlerince arandı ve iki gün sonra serbest bırakılacak olan

⁸¹ Bu yasanın DİSK'e ve işçi sınıfına karşı çıkartıldığına dair başka bir yorum için bkz. (Merdol 1976)

yürütme kurulu üyeleri tutuklandı. İşverenlerin tepkisi ise işçilerin işten çıkartılması şeklinde oldu (Ataman 1996: 305). Hem Akalın (1995: 135) hem de Koç'lar (2008: 317) bu dönemde DGM direnişi nedeniyle işten çıkarılanların sayısını üç bin olarak vermektedirler. DİSK her ne kadar işten atılan işçileri sahiplenmiş ve işten atılıp tekrar işe alınmamış işçilere DİSK tarafından kurulan fonlardan yardım yapılmasını açıklamışsa da TİSK'in yayın organı İşveren Dergisi, DGM direnişi nedeniyle sözleşmesi feshedilen işçilerin isimlerini yayınlarak bu kişilerin daha sonraki yıllarda işe girmelerini büyük ölçüde zorlaştırmış oldu. Öte yandan yine çok sayıda işçi hakkında soruşturmalar açıldı (Koç'lar 2008: 319-21). Sonuç itibariyle Anayasa Mahkemesi'nin 1975 yılında iptal ettiği hükümler nedeniyle, mahkemenin bu kararının Resmi Gazete'de yayınlanmasından bir yıl sonra, yeni bir yasanın çıkarılması engellenerek DGM'ler kaldırılmış oldu. Bu direniş DİSK açısından oldukça saygınlık oluşturan bir direniş olmuştur.

5.6. 1 Mayıslar

Önceki bölümlerde anlatıldığı gibi cumhuriyetin tek partili döneminde inşaa edilmeye çalışılan ve dayanışma merkezli yeni bir devlet tasavvuru farklı sınıfları dolayısıyla bu sınıflar üzerinden yürütülecek pratikleri de şiddetli bir biçimde engellemişti. Bu bağlamda cumhuriyet döneminde 1 Mayıs kutlamalarına, en azından yasal zeminde, rastlamak mümkün değildir. Cumhuriyet döneminin ilk 1 Mayısı hükümetçe yasaklandı. Sonraki yıl ise hatırlanacağı gibi Takrir-i Sükûn Kanunu ile başlayan yeni bir dönemdi ve bu dönemde 1 Mayıs kutlamalarına yer aramak mümkün değildi. Ancak şunu da belirtmek gerekmektedir, her ne kadar resmi olarak yasaklansa da her yıl dar bir sosyalist / komünist çevre tarafından bu gün kutlanmıştır ancak her 1 Mayıs sonrasında da bu çevrelere yönelik tutuklanmalar meydana gelmiştir.

Erken cumhuriyet döneminin siyasal iktidarı 1 Mayıs'ları da yukarıda bahsedilen 'dayanışma' potasına koymak amacıyla bu günü 'Bahar ve Çiçek Bayramı' olarak tasarladı. Böylece artık 1 Mayıslar ortak dayanışmaya tehdit olabilecek bir sınıfsal zeminden uzaklaştırılmış olunacaktı. Buna rağmen yukarıda belirtilen gruplar yine dar çerçevede ve örtük olarak 1 Mayısları kutladılar ancak 1 Mayıslar 1975 yılına kadar 'Bahar ve Çiçek Bayramı' olarak kalmaya devam etti. Başbakan Adnan Menderes'in

1960 yılındaki 1 Mayıs'ı radyodan işçi bayramı olarak telaffuz etmesi ve kutlaması da yine bu durumu değiştirmemiştir.

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, ilk açık 1 Mayıs kutlamasını elli yıl aradan sonra 1975 yılında oldukça dar bir çerçevede yaptı. DİSK ise sonraki yıl ilk yığinsal 1 Mayıs kutlamasını oldukça geniş bir kalabalık kitlesiyle Taksim Meydanı'nda kutladı. Bu kalabalığa dair rakamlar 150.000 ile 500.000 arasında değişmektedir (Keskinoglu 1996: 181; Beinin 2001: 159-160) ancak her halükarda işçi kesimi için bu denli kalabalık bir kitleyle miting yapmak uzun aradan sonra 1 Mayıs'ın kutlanması anlamında son derece anlamlı bir gün olmuştur. DİSK Genel Sekreteri İbrahim Güzelce'nin 1 Mayıs kutlamalarını göremeden gerçekleşen ölümünden önce hazırlanan broşürdeki yazısı bu günün 'çiçek bayramı' olmasına yönelik anlamsızlığa bir dokundurma niteliğindedir.

“.... Türkiye işçi sınıfını 1 Mayıs'tan koparmak, emek dünyasından koparmak demektir. Kimsenin gücü yetmez buna. 1 Mayıs grev değildir. 1 Mayıs tüm dünya emekçilerinin uluslararası birlik ve dayanışmalarını gösterdikleri bir gündür. 1 Mayıs, dünya emekçilerinin birleştiğinde yenilmez gücünü burjuvaziye dayattığı ve tüm çalışanlara örnek olduğu bir gündür. 1 Mayıs Bahar ve Çiçek Bayramı değildir. O gün kırlarda eğlenmeyi, çiçek toplamayı biz burjuvaziye ve sınıf uzlaşmacısı sendikalara, Türk-İş'e bırakıyoruz” (SA 1996a: 313).

1976 yılında DİSK öncülüğünde 1 Mayıs'ın işçi bayramı olarak kutlanması, özellikle 1 Mayıs gününün resmen halen 'bahar ve çiçek bayramı' olması nedeniyle önemlidir. Bu girişim bir yandan TKP'nin etkisi öte yandan da bu etkinin bir sonucu olarak DİSK'in daha 'radikal' bir çizgiye girmesini göstermesi açısından anlamlıdır. Ersoy (1995: 72), TKP'nin 1 Mayısları kendisini alanlarda gösterebileceği ve kadrolarına deneyim kazandırabileceği fırsatlar olarak baktığını ve sonuç olarak da DİSK'in 1 Mayıs belgeleri ile TKP'ninkilerin aynı olduğunu belirtmektedir.

1977 1 Mayıs'ı ise günümüze kadar hala çözülemeyen dramatik olayların yaşandığı ve muhtemelen sonraki yıllarda yapılacak askeri müdahaleye de bir zemin olarak kullanılan bir gün olmuştur. Yine DİSK'in –ve DİSK içindeki TKP'nin- organize ettiği gösterilere kalabalık bir işçi kitlesi katılmıştı. Başkan Türkler kürsüde konuşma yaparken kalabalık üzerine silahlarla ateş açılması paniğe neden olmuş ve birçoğu ezilme sonucu 36 kişi hayatını kaybetmiş, 299 kişi de yaralanmıştı (Foner 1986: 153).

Olay her ne kadar bugüne kadar çözülememişse de (belki de bu yüzden) olayın faili, geniş bir kesim tarafından devletle özdeşleştirilmiştir. Marcus (2007: 50) da gerçekleşen bu ölümlerin güvenlik güçleri içinde bulunan bazılarınca gerçekleştirildiğine inanılacak sebeplerin olduğuna işaret etmektedir. Bu dramatik olaylara rağmen sonraki yıl 1 Mayıs yine yoğun katılımlarla kutlandı. 1978 1 Mayıs'ında TKP pankartları açıldı ve bu durum sonraki süreçte DİSK içinde büyük tartışmalara neden olacaktı.

5.7. Ulusal Demokratik Cephe (UDC) Çağrısı

DİSK'in 1977 yılında UDC çağrısı yapması da DİSK içindeki TKP'nin bir etkinliği idi. TKP Genel Sekreteri İsmail Bilen, TKP'nin, mevcut kritik durumun çözümünü uluslararası emperyalizmin ve onun Türk tekelci burjuva müttefiklerinin Türkiye'deki hâkimiyetlerine son verecek ilerici bir demokratik devrimde bulunduğunu belirtiyordu. Bu çözümün yolu da ulusal bir demokratik cephe oluşturmaktan geçiyordu (Lipovski 1992: 132). Ancak bu çağrının DİSK içinde yapıldığı dönem Türk siyasetinin de çalkantılı bir dönemine denk gelmekteydi. İkinci MC hükümeti kurulurken, DİSK bu hükümetle mücadeleyi en öncelikli konulardan birisi yaparak UDC çağrısını bu vesileyle yaptı. 1977 seçimlerinden CHP birinci parti olarak çıkmakla birlikte tek başına hükümet kuracak bir sandalye sayısına sahip değildi. Ecevit'in kurduğu azınlık hükümeti ise güvenoyu alamadı. Kendisine Türkiye'nin geleceği sorulan bir emekli albayın cevabı ve Ahmad'ın (2002: 103) yorumu dönemin manzarasına dair oldukça açıklayıcı bir yorum sergilemektedir: 'Ecevit güvenoyu alamazsa Allah Türkiye'nin yardımcısı olsun.' Ahmad'a göre bu albayın kötümserliği yersiz değildi ve Türkiye 1980 askeri yönetiminin kurulmasıyla sona erecek olan modern tarihinin en karanlık dönemine giriyordu. Ecevit'in güvenoyu alamaması üzerine kendisine hükümet kurma görevi verilen Demirel, iş çevrelerinin de iki büyük parti arasındaki koalisyon beklentilerini boşa çıkaracak bir girişimle eski ortaklarıyla İkinci Milliyetçi Cephe hükümetini kurdu. İşte UDC çağrısının ağırlıklı olarak vurguladığı meselelerden birisi bu cepheye karşı duyulan güvensizlikti.

Maden-İş sendikasının sahip olduğu Maden-İş Gazetesi'nin eki olarak Ekim 1977'de yayınlanan bir broşürde UDC'nin kimlere karşı ve kimlerle birlikte olduğunu gösteriyordu.

“Ülkemizde işçi sınıfının ve geniş emekçi yığınının baş düşmanı, halkımıza artan zamları, işsizliği, topraksızlığı ve yoksulluğu dayatanlar, bundan çıkarı olanlar emperyalizmin güdümünde ve işbirlikçi büyük burjuvazi ve gerici büyük toprak sahipleridir. Onların ortak politik temsilcisi MC'dir. Öyleyse özetlersek: Cephenin baş düşmanı, MC'de güçlerini birleştiren emperyalizm, işbirlikçi tekeller ve toprak ağalarıdır. Bu baş düşmana karşı işçi sınıfının öncülüğünde kurulacak bir cepheye ülkemizde hangi sınıf ve tabakalar katılabilir? Baş düşman ekonomik-sosyal ve politik uygulamalardan sürekli olarak zarar gören kimlerdir? Topraksız ve az topraklı köylüler başta olmak üzere geniş emekçi köylü yığınları, memurlar, öğretmenler, teknik elemanlarıyla geniş ücretli emekçiler, küçük esnaf, zanaatkar, serbest meslek sahibi gibi şehirde yaşayan ücretsiz küçük burjuvalar, aydınlar, genci, kadını, erkeği, emeklisi ile bu sınıf ve tabakalardır; ortak baş düşmana karşı bir cepheye yer almalıdır, alabilirler” (Öz 2004: 319-21).

Aynı broşürde cephenin amacı, ülkenin politik ve ekonomik bağımsızlığını sağlayacak; köklü bir toprak reformunu uygulayacak; pahalılığı ve işsizliği önleyecek; işçi sınıfına ve halka özgürlük ve refah getirecek; ulus, din, mezhep ayırımı gözetmeksizin tüm yurttaşlarımıza hak eşitliği getirecek ulusal ve demokratik bir hükümeti işbaşına getirmek olarak belirtilmişti.

Ancak her ne kadar DİSK'in UDC çağrısı kapsamında sunduğu gerekçeler ya da korkular yersiz değilse de yasadışı bir örgütün politikası sayılabilecek bir çağrıyı dillendirmiş olması yeterli desteği toplayamayacaktı. Hem Türk-İş hem de CHP, UDC çağrılarına destek vermedikleri gibi bu çağrı daha sonra DİSK içinde de bazı sorunlara neden olacaktı başka bir deyişle DİSK içindeki fraksiyonların belirginleşmesine ya da sürtüşmesine yol açacaktı. 1977 senesinin ortalarında DİSK içindeki farklı grupların mücadelesi şiddetlendi ve bu durum örgütün tabanını da etkiledi. Öteden beri sosyalist solun etkin olduğu ve her türlü sol hareketin işçi tabanında kök salmak için bir basamak olarak gördüğü DİSK'te 1977 sonlarında başını Abdullah Baştürk'ün çektiği kanatla Kemal Türkler kanadı, tüm uzlaştırma girişimlerine rağmen karşı karşıya geldiler. Örgüt içinde 1975'ten beri etkin olmaya başlayan ve yasaklı olduğu için yasal zemine çıkmaya çalışan TKP, Türkiye Maden-İş ve DİSK merkezinde kendi çizgisindeki uzmanlarla etkili olurken, bir süreden beri DİSK yönetimiyle anlaşmazlıkları olan sendikalar, sosyal demokrat Genel-İş yani Abdullah Baştürk

etrafında toplandılar. Kemal Türkler ise ağırlığını, militan bir güç olarak gördüğü ve o dönemdeki ‘toplumsal ilerleme’ sloganları nedeniyle ‘ilerlemeciler’ olarak bilinen TKP’ye yakın kanattan yana koydu. Konfederasyon içindeki sürtüşmeler uzlaşmaz noktalara varınca olağanüstü genel kurul kararı alındı ve daha sonra bu karar erken olağan genel kurula çevrilerek 6. Genel Kurul’a gidildi (SA 1996a: 314). Aralık 1977 yılında yapılan 6. Genel Kurul’da DİSK yönetimi değişecek ve TKP’lilerin tasfiyesi başlayacaktı. Abdullah Baştürk’ün genel başkanlığa gelmesi DİSK’te sosyal demokratların hâkim olduğu yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmekteydi. Bu dönem yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye açısından da ülke tarihindeki en sancılı dönemlerden birisi olacaktı.

5.8. Sosyal Demokratlar ve DİSK: Abdullah Baştürk Dönemi

Genel-İş sendikasının henüz DİSK’e katılmadığı ve DİSK’in kuruluş dönemi sayılacak bir dönemde 1969 yılında CHP’den milletvekili olarak meclise giren Baştürk, aynı zamanda Türk-İş içindeki sosyal demokrat hareketi başlatan sendikacılardan da birisiydi. 1971 yılındaki ünlü Kızılcahamam toplantısında Türk-İş yönetimine, daha sonraki süreçte yeni katılımlarla 12’ler ve 24’ler Raporu olarak anılacak olan 4’ler Raporu’nu⁸² oluşturan sendikacılardan birisiydi. Raporu hazırlayanlar kendilerini sosyal demokrat olarak tanımlıyorlardı ve en genel anlamda Türk-İş’in partiler üstü politikasını eleştiriyorlardı. Aslan’ın (1996: 333) da belirttiği gibi bu politika DİSK’in oluşumuna yol açarken, bu raporu hazırlayanlar da bir nevi DİSK’le ayrılmayan ancak benzer bir çizgide eleştirilerini sürdürenlerden oluşmaktaydı. Öte yandan Türk-İş içindeki bu harekette CHP içinde ortaya çıkan ‘ortanın solu’ kayışını da unutmamak gerekmektedir. Baştürk, bu rapor hazırlanırken CHP milletvekiliydi. Öte yandan bu raporu hazırlayanların antikomünist ve antimarksist oldukları da unutulmamalıdır. Örgütün partiler üstü politikası eleştirilirken aynı zamanda partizanlığın da kol gezdiğini belirten rapor bu tutarsızlığı eleştiriyordu. Rapor, işçi sınıfının mutlaka bir siyasal ideolojiye bağlı olması, işçi örgütlerinin kendilerine en yakın sosyal demokrat

⁸² Raporun tam adı: 1971 Türkiye’inde İşçi Hareketi ve Sendikalarımız: Ortak Reform Yolları Üzerine Eleştiriler ve Araştırmalar Raporu. Raporu hazırlayan dört sendikacı da öteden beri CHP’li olarak biliniyordu: Genel-İş Başkanı Abdullah Baştürk, Deniz Ulaş-İş Başkanı F. Şakir Ögünç, Yol-İş Başkanı Halit Mısırlıoğlu ve Petrol-İş Başkanı İsmail Topkar.

siyasi kuruluşlardan yana olmaları gerektiğini ve o dönem Türkiye'si için böyle bir tercihin CHP'den yana konulabileceğini ileri sürüyordu (Aslan 1996: 334). Aynı yılın temmuz ayında Türk-İş'e bağlı oniki sendikanın katılımıyla genişleyen bu hareket yeni bir raporla (Türk İşçi Hareketi İçin Sosyal Demokrat Düzen) gündeme geldi. Ancak önceki rapor gibi bu da Türk-İş yönetiminden kabul görmedi (Aslan 1998b: 466). Ancak sosyal demokrat sendikacılar aynı yılın aralık ayında Sapanca'da toplanarak Sosyal Demokrat Sendikacılar Konseyini oluşturdukları da bu konsey ilerleyen yıllarda bir konfederasyona dönüşemedi ve sendikaların bir kısmı ilerleyen yıllarda DİSK saflarına katıldı (Akalin 1998: 81).

Sosyal demokrat sendikacılık hareketi Türk-İş içinde öngörülen değişimi gerçekleştirmedi. Çağdaş Metal-İş ve Genel-İş 1976'da, Ges-İş Kasım 1975'te OLEYİS ise 1978'de DİSK'e katıldı. Işıklı'nın (1998: 76) da belirttiği gibi bunlar içinde özellikle Genel-İş etkili olacaktı ve 6. Genel Kurul'da DİSK yönetimine geçerek kendilerine toplumsal ilerlemeciler diyen hareketin DİSK içindeki etkinliğini kıracaktı. Dolayısıyla her ne kadar yapısalcı felsefenin yaklaşımını haklılaştıracak bir biçimde yeni başkan, demeçlerinde DİSK çizgisini sürdürmüşse de onun bu sosyal demokrat geçmişi ve mücadelesi DİSK'in yönü üzerinde ve DİSK'teki bazı tasfiyelerde belirleyici olacaktı. Böylece 1970 yılında 15-16 Haziran olaylarına yol açan ve DİSK'in tasfiyesi amacıyla tasarlanan yasayı destekleyen ve o dönem CHP Yozgat Milletvekili olan Abdullah Baştürk (Ateşoğulları 2004: 27-32) ironik bir biçimde DİSK'in yeni başkanı oldu.

Aralık 1977'de toplanan 6. Genel Kurul öncesinde sosyal demokratlarla başını Maden-İş'in çektiği grup arasında ortak harekete yönelik uzun uğraşlar uzlaşma ile neticelenmeyince, genel kurula başkan adayı olarak giren Baştürk, genel kuruldan başkan olarak çıktı. Yeni başkan, Abdi İpekçi'ye verdiği mülakatta 'yürütme kurulu içinde patlak veren ideolojik, politik ve ekonomik tartışma ve burada uygulanacak yöntemler konusunda çıkan anlaşmazlıktan' söz ediyordu ve şöyle diyordu (aktaran SA 1996a: 314-5): "DİSK bir sendikal örgüttür. DİSK'e bağlı sendikalara, insanlar siyasal kanatları aynı olduğu için değil, fakat ekonomik çıkarları aynı olduğu için girerler... Böyle olunca, açıktır ki DİSK'te çeşitli siyasal görüşte olan, çeşitli siyasal

partilere kayıtlı kişiler bulunabilir. Bunu doğal karşılarız.” Baştürk’ün bu demeci gerek kamuoyunda gerek devlet ve özellikle sağ hükümetler nezdinde ‘marksist’ ya da ‘sosyalist’ bir örgüt olarak tanımlanan DİSK’i, Weber’in (2002: 213-4) sınıf çözümlemesinde Marx’ın bir eleştirisi niteliğinde olan ‘parti’ açıklamasına benzer bir biçimde tanımlayarak bir bakıma DİSK’in ideolojik kabuğunun önemsizliğine işaret etmektedir. Dolayısıyla bu sözlerle Baştürk, bir yandan Türkler’in başkanlığındaki Maden-İş ve bir kesim sendikacının DİSK’i bir siyasal platform halinde gördüklerini ileri sürüp, bir yandan da siyasal amaçlar örgüte egemen kılınmaya çalışılmadıkça tümünün konfederasyon içinde yer bulabileceğini ima ediyordu. Ancak yeni yönetimin uygulamaları bu demece uygun olmayacaktı. DİSK merkezindeki ‘ilerlemeci’ İbrahim Güzelce ve Kemal Türkler döneminde işe alınan tüm uzmanların ve bürolarda çalışan personelin işlerine kısa sürede son verildi (SA 1996a: 315). Ancak bu uygulamalarla DİSK içindeki farklı görüşlerin giderildiğini söylemek mümkün değildir, zaten ilerleyen zaman dilimi içinde bazı sendikaların belirli sürelerle DİSK’ten ihraçları gerçekleşecekti.

TKP’nin örgütten tasfiye edilmesi her ne kadar ona büyük bir darbe vurduysa da, parti yine de DİSK’te gövde gösterisi yapmak ancak dışlanmamak ve DİSK’e bağlı sendikalarda yönetime gelmek gibi stratejiler izleyerek etkinliğini korumaya çalışmıştır (Koç ve Koç 2008: 460). Ancak yeni yönetimin her hangi bir şekilde TKP ile yan yana gelmeye niyeti yok gibi görünüyordu. 1978 Şubatında DİSK’in 11. Kuruluş yıldönümünü vesilesiyle DİSK genel merkezine İsmail Bilen imzasıyla bir mektup gönderen TKP, anında DİSK’in yasal veya yasadışı herhangi bir partiyle birlikte olamayacağını vurgulayan bir açıklamayla karşılaştı. Mektupta DİSK’in sendikal mücadeledeki önemi vurgulanıyor ve faşist tehlikenin ancak DİSK’in tarihinde yeri olan DGM direnişi gibi etkili direnişlerle bertaraf edilebileceği dile getiriliyordu. DİSK Genel Yönetim Kurulu’nun oybirliğiyle kabul ettiği açıklama metni, TKP’yi açık bir biçimde dışlayan bir üslup taşıyordu. Açıklama, Genel Yönetim Kurulu’nun böyle bir mesajın muhatabı olmadığını ve mesajın tümünü reddettiğini belirtiyordu. Açıklama DİSK’in yasallığına vurgu yapan cümlelerle devam ediyordu.

“DİSK, yasal bir örgüt olarak çalışmalarını sürdürmekte ve aynı yasallık içinde sürdürmeye kararlı bulunmaktadır. Bu nedenle DİSK’in on bir yıllık mücadelesi

hep kendi ilkeleri doğrultusunda olmuş ve yasal sınırlar içinde kalmaya özen göstermiştir. Ancak, bazı yasaların anti-demokratik olduğu, faşizan nitelik taşıdığı kanısıyla bunların değiştirilmesine önem veren DİSK, işçi sınıfı bilinciyle bu yolda çalışmalar yapmaya devam edecektir. Demokratik haklar ve özgürlükler için yapılacak mücadele, daha ileri boyutlara ulaştırılacaktır (...)" (aktaran Koç ve Koç 2008: 231-3).

Bu dönemde DİSK'in önemli eylemlerinden birisi faşizme ihtar eylemiydi (Işıklar 1997: 61-67). Bu eylem, DİSK tarafından 20 Mart 1978 günü, dört gün önce İstanbul Üniversitesi'nin önünde 6 öğrencinin, gerçekleştirilen bombalama eylemi sonucu ölmesini protesto etmek amacıyla iki saat iş bırakma şeklinde gerçekleştirildi. Ancak DİSK'in bu eylemine DİSK dışından da katılan birçok sivil toplum örgütü oldu ve eylem oldukça etkili oldu. Eylem nedeniyle başta İstanbul, İzmir ve Ankara olmak üzere birçok ilde belediye hizmetleri durdu, sular akmadı, elektrikler kesildi, otobüsler çalışmadı. Ankara Tandoğan, Kızılay ve Ulus'ta gösteriler yapıldı, polisle göstericiler arasında çatışmalar çıktı, tutuklanmalar ve yaralanmalar gerçekleşti (SA 1996b: 419-20). Yeni DİSK yönetimi ile CHP arasındaki soğukluk, Başbakan Ecevit'in bu eylemler konusunda yaptığı açıklama ve DİSK'in buna verdiği cevapla daha da arttı. Ecevit, bu nitelikteki eylemlerin başka ülkelerde de yapıldığını ve bu eylemlerin demokrasiyi yıkmaya giden yolu açtığını vurgulayarak eylemi şiddetli bir biçimde eleştirdi. Ayrıca iktidarlarını halka borçlu olduklarını ve kimseye bir diyet borçlarının olmadığını (aktaran Koç ve Koç 2008: 467) belirterek DİSK'in daha önceki yıllardaki desteğine bir gönderme yapıyordu. DİSK'in de bu açıklamaya yanıtı oldukça netti.

"Biz DİSK yöneticileri olarak 'Faşizme İhtar' eylemine karar verirken ve uygularken sorumluluğumuzun bilinci içinde davrandık. Bu nedenle ne işçi sınıfımız ne DİSK ve ne de onun yöneticileri kimseden bugüne kadar koruyuculuk beklemedi, bundan böyle de beklemeyecektir. DİSK yöneticileri demokrasi mücadelesi verirken anti-demokratik uygulamaları da göze alarak vermektedir. İşçi sınıfının ve emekçi halkımızın çıkarları açısından olaylara bakan DİSK, herhangi bir *diyet* bekleyerek demokrasi mücadelesi vermez. DİSK, demokratik hak ve özgürlükler konusunda işçi sınıfımıza ve emekçi halkımıza söz vermişlerden, bu sözlerinde durmalarını ısrarla bekleyecektir" (aktaran Ersoy 1995: 154).

DİSK, eylemden sonra yaptığı açıklamada Türkiye çapında 600 bini aşkın işçinin eyleme katıldığını ilan ederek eylemin başarılı olduğunu ima ediyordu. Ancak hareketlilik hem dönemin Türkiye'sinde hem de DİSK'te devam ediyordu. Aynı yılın 1 Mayıs'ı da DİSK içindeki bölünmeleri daha da keskinleştirecekti. Şubat 1979 yılında

Onur Kurulu kararıyla DİSK'ten ihraç edilen dört sendikanın 'günahları' arasında 1 Mayıs 1978 kutlamaları sırasında atılan sloganlar ve açılan pankartlar da sayılmıştı. Yukarıda da belirtildiği gibi uygun görülmeyen bu hareketler, TKP lehine atılan sloganlar ve açılan pankartlardı. İhraç edilen bu sendikalar Türkiye Maden İş, Bank-Sen, Baysen ve Yeraltı Maden-İş Sendikalarıydı ve yine bu sendikaların bazı yürütme kurulu üyelerinden bazıları da ihraç kapsamındaydı. İhraç kararının görünürdeki nedeni DİSK'in otoritesine uymamak geliyordu. Gerek Nisan 1978'deki DİSK Genel Temsilciler Meclisi toplantısında gerekse aynı yılın 1 Mayıs'ında DİSK'in saptadığı sloganlar dışında sloganlar atılmasıydı. Ancak asıl neden ise 6. Genel Kurul Sonrası DİSK yönetiminde yer almayan Maden-İş, Bank-Sen ve Baysen yöneticilerinin DİSK ilkeleri ve organlarının belirlediği kurallara uymamasıydı (Ersoy 1995: 156).

1979 yılı ortalarından itibaren ekonomik ve siyasal ortamdaki belirsizlik artarken, hükümet değişti ve Demirel azınlık hükümeti kurdu. 1980 yılının 24 Ocağında yeni bir ekonomik paket uygulanmaya konuldu. Dolayısıyla bu tablo işçi kitleleri üzerinde hayli olumsuz etkilerde bulundu. Böyle bir ortamda DİSK içinde uzlaşma eğilimleri gözlenmeye başlandı. İhraç edilen sendikalar ile DİSK merkezi arasında görüşme ve ilişkiler başladı (SA 1996a: 315). 7. Genel Kurul hazırlıkları uzlaşma sinyallerinin alındığı böyle bir hava içinde başladı.

Ancak 1980 yılı tıpkı yaptığı resmi beğenmeyen çocuğun 'olmadı silip yeniden başlayalım' refleksi gibi ülkenin yeni baştan tasarlanmasına yol açacak olan yeni bir askeri müdahaleye sahne olacaktı. Pasif devrimi çağrıştıran bu müdahale, DİSK tarihinde bir dönemin kapanışı anlamında da geliyordu. Bilindiği gibi Gramsci, bu kavrama Fransız Devrimi ile İtalya'nın ulus devlet olarak ortaya çıkışını karşılaştırdığı devlet çözümlemesinde ulaşır (Simon 1991: 47; Sasson 1980: 205-6). Buna göre İtalya'daki deneyim Fransa'dakinden oldukça farklıydı, çünkü Fransa'da jakobenler halkı bir devrim için harekete geçirecek potansiyelدهydiler ve onlarla işbirliği halindeydiler. Ancak İtalya'da durum farklıydı, İtalya'nın bir devlet olarak ortaya çıkışında ve yükselişinde halka asgari düzeyde dayanılmaktayken asıl olarak devlete, onun silahlı gücüne, monarşiye ve bürokrasiye dayanılmaktaydı.

Bu bölümde DİSK'in oldukça kısa bir tarihi sunulmaya çalışıldı. Burada genel olarak DİSK'in Türkiye işçi hareketi deneyiminde farklı bir konumda bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu konumu genel bir nitelemeyle "sol" olarak değerlendirmek daha tanımlayıcı olacaktır. Ancak bu niteleme elbette ki tartışmalıdır. 'Sol'un neyi ifade ettiği, özellikle Türkiye'de pek üzerinde uzlaşma olan bir konu değildir. Sol nitelemesi bir yandan 'okumuş' ya da 'entel' gibi anlamlara gelirken öte yandan olumsuz anlama gelmek üzere 'kızıl' ya da 'komünist' olmak anlamında da kullanılmaktadır. İnceleme döneminde DİSK'in sıklıkla bu ikinci anlamla suçlandığı bilinmekte ve iddianamede de bu çizginin devam ettiği görülecektir. Bu 'dil' farklılıkları önemlidir zira DİSK'in kapatılma gerekçeleri bu dilin yoğun kullanımını sergilemiştir. Örgütün bu niteliğinin nasıl algılandığı son bölümün konusunu oluşturmaktadır. Son bölüm, devletin sendikaları nasıl gördüğünü yani sendikalara yönelik ideolojisini DİSK davası üzerinden göstermeye çalışacaktır. Ancak ondan önce DİSK'in Türkiye sendikacılık tarihindeki konumunda dair yapılacak bir analiz, onun İddianame'nin zımni olarak yaptığı "makbul sendika" ve "öteki sendika" ayırımında nereye denk düştüğünü tespit etmek anlamında faydalı olacaktır. Takip eden bölümde Türkiye'deki endüstri ilişkileri ideolojisinin "makbul" sendikayı nasıl tanımladığı ve bu çerçevede –ayrıca ilk bölümdeki kavramlar da kullanılarak- DİSK'in yeri gösterilmeye çalışılacaktır.

BÖLÜM 6: TÜRK ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ İDEOLOJİSİNE GÖRE “MAKBUL SENDİKA” ve DİSK’İN KONUMU

6.1. Makbul Sendika

Ahmet İnam (2009), kabaca pasif bir “itaat eden” vatandaş tipinin her iktidarın özlemi olduğunu ifade etmektedir. Çünkü bu vatandaş denileni yapan, vergisini veren, boynunu bükerek itaat eden bir vatandaş tipidir ve bundan dolayı da “makbul vatandaş”tır. Bu vatandaş tipi bir şekilde iktidarın sürmesine katkı sağlayan veya buna hizmet eden vatandaşdır.

Her siyasal iktidar ya da devlet, hâkimiyetini sürdürmek için ya da bu hâkimiyeti yeniden üretmek için makbul vatandaşlara veya makbul kurumlara ihtiyaç duyar, bu vatandaşları ya da kurumları üretir ve yeniden üretir. Bunu yaparken, çalışmanın ilk bölümü hatırlanacak olunursa bazı araçlar ya da “aygıt”lar kullanır. Bu aygıtlar baskıya dayalı olabileceği gibi rıza boyutunu önceleyen nitelikte de olabilir. İkincisi “hegemonya” sağlamada daha inceliklidir ve modern ulus devletlerin en fazla başvurdukları yoldur. Bu anlamda ilk bölümde bahsedilen “ideolojik aygıt”lar en önemli yeniden üretim araçlarıdır ve şayet “makbul vatandaş” üretme konusunda düşünülecek olunursa bu aygıtların en önemlisinin “eğitim” aygıtı olduğu söylenebilir (Türkiye örneği için bkz. Caymaz 2007). Ancak eğitim kurumu tek başına çok önemli ya da en önemli kurum olsa da onun amaçladığı yeniden üretimin gerçekleştirilmesi için başka “aygıt”ların da kullanılması kaçınılmaz olmaktadır. Hatırlanacağı gibi Althusser (2006: 128) eğitim kurumundan başka aile, din, siyaset, sendika, haberleşme, basın-yayın ve kültürden de bahsetmekteydi. Ancak bu çalışma temelde “sendikal” kurumların durumunu incelediğinde burada Türkiye özelinde bir “ideal” ya da “makbul” sendikal örgütlenmenin niteliğinin nasıl olduğu üzerinde durulacaktır. Çalışmanın muhtelif yerlerinde zımnî olarak işaret edilen Türk endüstri ilişkileri ideolojisinin “makbul” gördüğü sendikal örgütlenme tipinin ne tarz bir örgütlenme modeli olduğu burada ayrıca vurgulamak ya da göstermek amaçlanmıştır. Böylece son bölümde, iddianamenin “dil”i çözümlenirken sık sık göndermede bulunulan “ideal sendika” ya da “makbul sendika”nın da açık bir çerçevesi çizilmiş olunacaktır. Ayrıca

DİSK'in de Türk endüstri ilişkileri tarihindeki konumunun ne olduğu üzerinde durularak onun belirtilen bu "makbul sendika" tanımlamasının neresinde bulunduğu anlaşılmalı çalışılacaktır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Türkiye (Osmanlı Devleti) için bu tarihsel durak, tıpkı bu savaşın sonunda başka benzerleri de olduğu gibi radikal bir siyasal değişimin eşiğini işaret etmekteydi. Her ne kadar bu çalışma boyunca işaret edildiği gibi bir "süreklilik" niteliği birçok bakımdan geçerliyse de cumhuriyet rejimi aynı zamanda hiç de alışıldık olmayan bir siyasal rejim olması bakımından önemli bir kırılmayı temsil etmekteydi. İlgili bölümde detaylı olarak anlatıldığı gibi yeni rejim bir "kopuş" iddiasıyla ya da refleksiyle yepyeni bir toplumsal tasarımı gerçekleştirmek üzerine kurgulanmıştı. Kabaca pozitivist bir refleks olarak nitelendirilebilecek bu yaklaşım belirli yöntemler kullanılarak toplumun "ideal" bir biçimde yeniden kurgulanabileceği –modernleşme- varsayımı üzerinde durmaktaydı. Yukarıda da belirtildiği gibi bu girişim ya da ideal, zaman zaman baskıcı aygıtlar yer yer de ideolojik aygıtlar kullanılarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu iki yol karşılaştırılırsa, yeni tasarımı üretmekte ilkinin –özellikle erken dönemlerde ancak inceleme dönemi boyunca sürekli- daha sıklıkla kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu kombinasyon sıklıkla ideolojik aygıtların asıl işlevlerini yerine getirebilmeleri ya da başka türlü söylenecek olursa 'ideolojik aygıtların ideolojik aygıt olabilmeleri için' baskı yolunun kullanıldığı bir hal almıştır. İşte işçi örgütlenmeleri bu açıklamanın somutlaştığı kurumlardan birisiydi. Yeni cumhuriyetin nasıl ki vatandaşından kendi iktidarının sürdürülmesi ya da yeniden üretilmesi için belirli bir vatandaş profili beklentisi bulunuyor idiyse, benzer beklentileri toplumun farklı düzeylerinde de bulunmaktaydı. Rejim esasında zaten erken dönemlerde neredeyse hiç yer tahsis etmediği işçi örgütlerinin de belirli bir tarzda olmalarını bekliyordu. Yani tıpkı tasarladığı vatandaş gibi "makbul" olmasını istiyordu. Ancak bu 'makbul' örgütlerin makbullük niteliklerinin zaten cumhuriyet öncesine uzanıyor olması yukarıda bahsedilen 'kopuş' varsayımının gerçekçi olmadığını göstermektedir. Çalışmanın ilgili bölümlerinde de belirtildiği gibi, çalışma ilişkileri açısından Türkiye'de örgütlenme konusunun en sivil olduğu dönem bu erken cumhuriyet dönemi idi. Çünkü işçi örgütlenmelerinin küresel çaptaki örneklerinin, cumhuriyetin kurmaya çalıştığı yapıya

bir tehdit olabilecek yani onun bütünlüğünü bozabilecek fikirler barındırdığına inanılmaktaydı. Ancak ille de bu örgütlenmeler olacaksa da bunların bu iktidarı yeniden üretmede bir aygıt olmaları gerekiyordu, aksi durumda bastırılma kaçınılmaz olmaktadır.

Bu doğrultuda Türkiye’de işçi örgütlerinin ya da sendikaların, bazıları cumhuriyet öncesi mirastan kalma bazıları da bu dönemde daha da belirginleşen bir takım özellikleri barındırmaları ölçüsünde “makbul” olup olmadıklarını belirleyen bir endüstri ilişkileri ideolojisi içinde konumlandırıldıklarını söylemek gerekiyor. İdeal çerçeveyi belirlemede Mesut Gülmez’in (1991: 334-47) 1909 yılında Tatil-i Eşgal kanununda sendikaların yasaklanma gerekçelerine dair yaptığı çözümleme son derece faydalı olacaktır. Gülmez’in tasnifindeki gerekçeler, inceleme dönemi boyunca yani cumhuriyet sonrasında da neredeyse birebir işaretlenen tehditlerle aynı olması bakımında da son derece önemlidir. Hatırlanacağı gibi bu yasada sendikal örgütlenmenin yasaklanma gerekçeleri Gülmez (1991: 334-47) tarafından sendikaların (1) sosyalizm ve ihtilal tehlikesi taşımaları, (2) yabancı sermayeyi tehdit etmeleri, (3) birer savaşım örgütleri olmaları, (4) varlıklarıyla egemenlik hakkına müdahalede bulunmaları, (5) siyaset yapmaları ve (6) kişisel özgürlükleri korunması ve yasaklamada eşitlik olarak sıralanmıştı.

Son bölümde de görüleceği gibi, DİSK’in kapatılma iddianamesi baştan sona bir komünizm açık tehlikesini haber vermekte ve burada DİSK’in eylemleri de birer ihtilal provası olarak ele alınmaktadır. Sosyalizm tehlikesi inceleme dönemi boyunca ciddi bir “tehdit” olarak algılanmış ve önemli bir mücadeleyi gerekli kılmıştır. Bu tehdit, özellikle cumhuriyetin kurulmasından sonra halkçılık ideolojisinin temellerine yönelik bir tehlike de içerdiğinden özellikle sınırlandırılması gereken bir eğilim olmuştur. Halkçılık ideolojisi, erken cumhuriyet döneminde yeni toplumsal tasarının en önemli belirleyeni olmuştur. Yeni dönemde her türlü farklılığı dışlayan yekpare/türdeş bir ulus inşa edilmeye çalışılmış ve bu inşa da halkçılık ile temellendirilmişti. Dolayısıyla farklı sosyal sınıfların gerçekliği ya da varlığı üzerine kurulu sosyalist öğretisi ve onun toplumsal örgütlenmelerdeki olası etkisi önemli bir tehlike olarak görülmüştür. Öyleyse işçi örgütlenmelerini bir şekilde bu öğretinin parçalayıcı etkisinden uzak

tutmak gerekmektedir. Başka bir deyişle ideal bir sendika ancak halkçılık ideolojisinin öngördüğü varsayımlara uygun bir biçimde ulusal birliği parçalayıcı olabilecek olan “sınıf” temelli tanımlamalardan uzak olmalı ve ulusal birliği vurgulayan bir niteliğe bürünmeliydi. Dolayısıyla Türkiye endüstri ilişkileri ideolojisinin kabul ettiği “makbul sendika”yı ancak ondan taşıması beklenen “ulusal birlik ve beraberlik” misyonu ile anlamak olanaklı olacaktır. Örneğin Beşinci Demirel hükümetinin programı hem bu çalışmanın izini sürdüğü değerler setine hem de “milliyetçi cephe” hükümeti söylemini haklılaştıracak biçimde milli menfaatlere göndermede bulunmaktadır. “İşçi ve işveren münasebetlerine karşılıklı hak ve menfaatlerin çatışarak değil, milli menfaatler, hak ve adalet ölçüleri etrafında birleşmek suretiyle, barışçı yoldan halline ve özellikle çalışma barışının korunmasına önem vereceğiz” (Işık 1995: 253).

“Makbul sendika”nın çerçevesini belirleyen bir diğer özellik ise ulusal ekonomiye tehdit oluşturmamaları noktasıdır. Tatil-i Eşgal Kanunu’nda sendikalara imkân tanınmama nedeninin yabancı sermayeye tehdit olmaları noktası, daha sonraki dönemlerde benzer bir biçimde “ulusal ekonomi”ye zararlı olabilmeleri kapsamında konumlandırılmalarına neden olmuştur. “Ulusal ekonomi” teması çalışma ilişkilerine yönelik algının temel belirleyeni olmuştur. Örneğin İkinci Nihat Erim Hükümeti (1971-1972) programında işçilerin ülke ekonomisine değerli katkılarda bulunduğu işaret edilerek, Türk ekonomisinin olumsuz etkilenmemesi için menfaat çatışmalarını engellemek amacıyla mevzuattaki çelişkilerin giderileceği belirtilmektedir. Ulusal ekonomi temasını Sadi İrmak Hükümetinin (1974-1975) programında da görmek mümkündür. Bu programda da işçi ve işverenlerin karşılıklı saygı ve güven içinde çalışmalarının iktisadi ve sosyal gelişim için büyük önem taşıdığı vurgulanmaktadır (Işık 1995: 249; 251). Bu çalışmanın çözümleneceği İddianame’de de DİSK’in ulusal ekonomiye tehdit eden bir örgüt olarak ele alındığı görülecektir. Dolayısıyla Türk endüstri ilişkileri ideolojisinin, ulusal birliğe desteğin yanında milli ekonomiye köstek olmayacak sendikal stratejiler izleyen örgütleri “makbul” kabul ettiğini söylemek mümkündür.

Gülmez’in (1991: 334-47) bahsettiği gerekçelerden bir diğeri de zamanın millet vekillerine göre sendikaların birer savaşım örgütleri olması noktasıydı. Ancak bu

noktayı Türk endüstri ilişkileri ideolojisinin yukarıda belirtilen iki özelliğinin bir uzantısı olarak görmek yerinde olacaktır. “Sınıf” gerçekliği üzerinde duran sendikal örgütlenme hem ulusal birliğe hem de milli ekonomiye olumsuz etkilerde bulunacaktır. Dolayısıyla ancak sendikaların bu tehlikeleri barındırmamaları durumunda onların belirtilen tehditleri taşımadığı varsayılabilir. Yeni rejimin ideolojisi bu yönelimi daha da keskinleştirecek bir biçimde ne etnik ne de sınıfsal farklılıklara imkân veren tekilci (unitary) bir devlet öngörmekteydi (Dereli 1992: 465). Öyleyse “ideal bir sendika” ulusal menfaatlere aykırı hareket etmeyen ve ekonomik ve sosyal meselelerin çözümünde devlete yardımcı –ya da kabaca bir DİA- olan sendikadır. Bu tanımlamayı 1962-1963 yılları arasındaki 9. İnönü (2. Koalisyon) hükümetinin programında bulmak mümkündür (Işık 1995: 244): “Sosyal ve ekonomik meselelerin çözümünde, sendikalar, Devlete yardımcı müesseseler olarak itibar görecektir.” Aynı program “Türk işçisini” milli menfaatlere karşı kullanacak girişimlere karşı koruma görevini de açıklamaktadır: “Türk işçisinin emeğinin karşılığını almak yolundaki *samimi ve dürüst gayretlerini*, milli menfaatlere aykırı, yıkıcı maksatlar için sömürmek isteyecek teşebbüslere karşı koyacağız. Bu davranışla hem *vatansever ve milliyetçi Türk işçisini*, hem de yurdun yüksek menfaatlerini korumuş olacağımıza inanıyoruz.”

Yukarıda bahsedilen bir diğer izin verilmeme gerekçesi “egemenlik hakkına müdahale” gerekçesiydi. Bu nokta, Türkiye’de endüstri ilişkileri ideolojisinin sendikalara yönelik yaklaşımını belirlemede bir başka gerekçe olan “siyaset yapma” suçlamasıyla birlikte son derece önemli bir açıklama rezervi sunmaktadır (Landau 1974: 88-9). Tatil-i Eşgal Kanunu’nun görüşüldüğü oturumlarda Ali Bey, sendikaların esasında eskiden beri bilinen loncalardan başka bir şey olmadığını ve işçi – işveren anlaşmazlıklarının çözümünde sendikaların yer almalarının akıl alır bir şey olmadığını ima etmektedir. Zira işçi-işveren münasebetlerinin tek düzenleyicisi devlettir. Yani sendikaları serbest bırakarak, uyuşmazlıkların kotarılması hakkının onlara bırakılması “hükümet olduğumuz halde seyirci olmak” anlamına gelmekteydi (aktaran Gülmez 1991: 343). Egemenliğin paylaşılmasındaki bu keskin isteksizlik, Türk siyasasının temel özelliklerinden birisini oluşturmaktadır. Çalışmanın son bölümünde “devlet söylemi”nin temellerinin incelendiği kısımda da gösterileceği gibi bu durum siyasetin tekelleşmesi ile ilgiliydi. Siyasi seçkinler siyaseti genelde oldukça dar bir alana

hapsetme ve mümkün olduğunca bu alanı “dışarıya” kapatma eğiliminde olmuşlardır. Dolayısıyla sivil unsurların siyaset yapmaları, bu dar alanı aşınca bir tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır. İşte sendikaların siyasete bulaşmalarının tehlikeli olması da ancak bu çerçevede anlamlı olmaktadır. “Makbul sendika” dar anlamda siyaset yapmayan sendikadır veya ancak üyelerinin iktisadi menfaatleri ile sınırlandırılmış veya tanımlanmış bir alanda siyaset yapabilen sendikadır. Türkiye çalışma ilişkileri tarihi incelendiğinde “siyaset yapma(k)”nın zaman zaman neredeyse vatana ihanet gibi ele alındığı ve bundan dolayı da sendikaları mümkün olduğunca bu tehlikeli eğilimden uzak tutmaya çalışıldığı görülecektir. Çalışma ilişkilerini düzenleyen inceleme dönemindeki kanun metinleri bunun en güzel örnekleridir.⁸³ Ayrıca hükümet programlarında da sendika-siyaset ilişkisinin “tehlikelerine” rastlamak mümkündür. Örneğin Birinci Demirel Hükümeti’nin (1965-1969) programında toplu pazarlıklarda işçileri güçlendirecek olan hür sendikacılığın destekleneceği belirtilmekte ancak burada da sendikaların siyasi amaçlarla kullanılmasına müsaade edilmeyeceği belirtilmektedir (Işık 1995: 246): “... aynı zamanda sendikaların siyasi maksatlar için kullanılmasına, kamu düzenini bozmak amacı ile istismar edilmesine asla müsaade etmeyeceğiz.” Bu ifadelerden aynı zamanda bu örgütlerin kamu düzenini bozmak isteyenlerce kullanılma korkusu taşındığı görülmektedir. Ancak bu çalışma açısından dikkate değer olan şey, bu korkunun sendikaların siyasete bulaşmalarıyla gerçekleşeceğine yönelik imadır. Bu da, çalışma boyunca ilgili yerlerde anlatılmaya çalışılan Türkiye’de siyasetin dar bir alanla sınırlandırılması geleneğine son derece uygun düşmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye endüstri ilişkileri ideolojisine göre “makbul sendika”nın devletin temel değerler manzumesini benimseyen sendikalar olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, “sınıf” vurgusu düşük, mücadele alanı üyelerinin temel sorunları ile sınırlı, ulusal bütünlüğe tehdit olarak ‘algılanan’ eylemleri gerçekleştirilmeyen, dar anlamda siyasete bulaşmayan ve milli ekonomiyi zarara uğratmayan stratejiler izleyen sendikaların “ideal sendika” olduğunu söylemek mümkündür. Bunun dışındaki

⁸³ Örneğin 5018 sayılı yasanın (1947) 5. Maddesi; 1963 yılında kabul edilen Sendikalar Yasası’nın 16. Maddesi; 1982 Anayasası’nın 52, 69/2 ve 82/1. Maddeleri; 2821 sayılı Sendikalar Yasası’nın 37. Maddesi (Koç 1986b: 166-169).

sendikaların veya bu alanlardan herhangi birisini veya birkaçını ihlal eden sendikaların ise “öteki sendikalar”dan oldukları için bastırılması gereken sendikalar olduğunu söylemek mümkündür. Bu çerçevede Türkiye’deki işçi sendikaları konfederasyonlarını nasıl konumlandırmak gerekmektedir? Aşağıda Türk-İş örneği de gösterilerek DİSK’in ne tip bir örgüt olduğuna dair bir açıklama girişiminde bulunulacaktır.

6.2. Türk-İş’in Konumu

Bu alt başlığa Türkiye’deki ilk işçi sendikaları konfederasyonu olan Türk-İş’in yukarıdaki çözümleme çerçevesine göre konumunun tespiti ile başlamak yerinde olacaktır. Çünkü DİSK’i doğuran birçok başka sebep bulunuyorsa da bunlar içindeki en önemlilerinden birisi Türk-İş’in konumuna yönelik memnuniyetsizliklerdi.

Çalışmanın ilgili yerlerinde (bkz. bu çalışmanın 4. Bölümü) anlatıldığı gibi Türk-İş, 1952 yılında temelde dağınık bulunan işçi örgütlerini bir merkez etrafında toparlamak amacıyla kurulan ilk ulusal çaplı konfederasyondur. Konfederasyonun kurulduğu dönem ve Türkiye’nin de bu dönemde iki kutuplu bir küresel güç çekişmesindeki tercihi (Batı daha özeldir ABD) dikkate alındığında, bu konfederasyonun kuruluşunda ABD’nin etkisi şaşırtıcı olmayacaktır. ABD’nin etkisinin bu çalışma kapsamındaki önemi, yeni kurulan konfederasyonun ne tip bir sendikal örgüt olacağı noktasında önem taşımaktadır. Zira 2. Bölüm’de de anlatıldığı gibi ABD’deki sendikal gelenek genel olarak sınıf sendikacılığından uzak, partiler üstü ya da dar anlamda siyaset yapmayan, temel sendikal stratejisi sadece üyelerinin iktisadi çıkarlarının mücadelesini veren bir sendikacılık tarzına dayanmaktaydı.

Burada Türk-İş’in yukarıda bahsedilen “makbul sendika” çerçevesindeki konumunu belirleyen yegâne faktörün bu ABD etkisi olduğunu söylemek mümkün değildir ancak ABD etkisi ve belirli bir sendikal mücadele tarzı arasındaki ilişkinin varlığının da son derece önemli olduğu belirtilmelidir (Koç 1986b: 36-39). Dolayısıyla Türk-İş’in sendikacılık anlayışının ABD sendikacılığına hayli benzediğini söylemek mümkündür. Yukarıda çizilen “makbul sendika” çerçevesinde Türk-İş’e bakıldığında daha ilk kongrede bu çerçeveye denk düşen izler görmek mümkündür. Konfederasyonun kuruluş çalışmalarında da ismine rastlanan AFL Avrupa temsilcisi Irving Brown’ın birinci genel kurulda yaptığı konuşmada dönemin küresel politik atmosferine uygun

bir biçimde konfederasyonun bir anti-komünist örgüt olduğuna göndermeler bulunmaktadır. Brown, “Türkiye’de kurulan ve inkişaf eden antikomünist sendikacılığın (...) Kominform’a karşı galibiyet temin edecek bir koz” olduğuna işaret etmiştir (SA 1998c: 328).

Çalışma Bakanı Nuri Çelik de genel kurula hitaben yaptığı konuşmada Türk-İş’i “makbul bir sendika” olarak gördüklerinden şüphe etmediklerini belirtmiştir (SA 1998c: 328). “Başta *komünizm* olmak üzere Türk milletinin milli ve hayati davalarında, demokrasi ve hürriyet prensiplerinin savunulmasında, Türk işçi sendikaları konfederasyonun zerre kadar müsamaha kabul etmeyen, *yüzde yüz vatanperver ve milliyetçi* bir karakter taşıyacağından asla şüphemiz yoktur (vurgular F. M.).” Bu çerçevede dikkate değer bir diğer nokta ise konfederasyonun kuruluş tüzüğünde bulunan “işçi sınıfı” tabirinin birinci genel kurulda “işçiler” kelimesiyle değiştirilmesiydi (SA 1998c: 328). Antikomünist çizgi 1960 sonrasında da konfederasyonun önemli eğilimlerinden birisi olmuştur. Hatta bu dönemde (1962) yapılan en önemli eylemlerden birisi komünizmi tel’in mitingleriydi. Türk-İş’in örgütlediği bu mitinglerde komünizmin en büyük düşman olduğu ve görüldüğü yerde ezilmesi gerektiği mesajı veriliyordu. Komünizmin lanetlendiği bu gösterinin görünmeyen mesajı belki de bir anlamda ‘muhafazakâr kimlikli’ Türk işçisine sosyalizmi referans olarak kabul eden çevrelere (TİP) itibar etmemesi doğrultusunda bir mesaj vermek istenmesiydi (Mahiroğulları 2005: 141-2).

Türk-İş için “demokrasinin tahribi amacına yönelen her türlü akıma karşı bütün gücüyle mücadele etmek” ve bununla ilintili olarak sınıflar arası dengeyi vurgulayan yaklaşımlar 1968 yılındaki 7. Genel Kurul’da kabul edilen ünlü 23 ilkenin (bir sonraki genel kurulda 24 olacaktı) birer maddesini oluşturacak kadar önemliydi (Türk-İş 2009): 3. (ilke): “Anayasa’da öngörülen prensiplerin gerçekleşmesi için göstereceği çabaların yanı sıra, Anayasa dışı sosyal ve ekonomik bir düzen kurulması, devletin şeklinin değiştirilmesi, Atatürk devrimlerinin ve demokrasinin tahribi amacına yönelen her türlü akıma karşı bütün gücüyle mücadele etmek Türk-İş’in temel görevlerinin başında gelir.” Burada ifade edilen ‘her türlü akımın’ sol akımları ya da komünizmi ima ettiği aşikârdır. Çünkü bu akımlar sınıf farklılıklarını sürekli vurgulayarak sınıflar

arası çatışmalara yol açabilmekteydiler. Bundan dolayı beşinci ilkeyle bu eğilime karşı bir tutum vurgulanmaktaydı: “Türk-İş, sınıf ayrılıklarının derinleşmesine ve sınıf çatışmalarına yol açabilecek sebepleri ortadan kaldırmayı amaç alan ve sınıflar arasında denge, barış ve kaynaşma sağlayıcı bir politika izleyecektir.” Sınıflar arası uzlaşmaya vurgu yapmak, sınıf çatışmalarını merkeze alarak eylemlerde bulunan Marksist akımların karşı kutbuna yerleşmek anlamına gelirken “ideal sendika” tanımlamasının içine girmek anlamına da geliyordu.

Türk-İş’in en önemli özelliklerinden birisi olan ve yukarıda “makbul sendika”nın da çerçevesini oluşturan dar anlamda siyasete bulaşmama özelliğinin belki de bir neticesi olan partiler üstü politikanın nüvelerini konfederasyonun ana nizamnamesinde görmek mümkündü (Türk-İş 2002a: 3): “Konfederasyon, çalışmalarında, milliyetçi bir teşekkül olma vasfını kaybetmeksizin siyasi partilerle hükümet karşısında mutlak istiklalini muhafaza eder.” ABD sendikacılığının da en önemli özelliği olan partilerüstü politika, 1964 yılındaki 5. Genel Kurul’da Türk-İş’in tüzüğüne girdi. Buna göre, Türk-İş İcra ve Yönetim Kurulu ile Türk-İş’e bağlı teşekküllerin yetkili birer temsilcilerinin iştiraki ile meydana gelecek kurulun ortak kararı olmadıkça, konfederasyon, siyasi partilere ve onlara bağlı teşekküllere karşı mutlak bağımsızlığını korumayı ve partilerüstü bir politika gütmeyi amaç bilecekti (SA 1998c: 334).

Türk-İş’in konumuna dair yapılacak bir değerlendirmede, konfederasyon ile dönemin hükümeti arasında 1978 yılında yapılan ‘Toplumsal Anlaşma’ oldukça önemli bir veri olarak durmaktadır. Bu anlaşmanın sunumunda çağdaş dünya koşullarında ve özgürlükçü demokratik rejimlerde birçok ekonomik ve toplumsal sorunun siyasal iktidarlar ile işçi hareketlerinin el ele vermeleri ve dayanışma içinde olmaları ile çözülebileceği ve aşılabileceği belirtilmektedir (Türk-İş 2002b: 331). ‘Toplumsal barış’, ‘çalışma barışı’ gibi sınıf savaşımını öteleyen kavramların yer aldığı Toplumsal Anlaşma, dönemin iktisadi ve sosyal çalkantılarını azaltmayı amaçlamıştı ve bu amaçla hükümet ile işçilerin işbirliğini öngörmüştü. Bu anlaşmanın açıklanışı sırasında Türk-İş başkanının yaptığı değerlendirmeler de ayrıca önemli ipuçları barındırmaktadır. Anlaşmanın temel gerekçelerinden birisi olan ‘ekonomik sorunların ancak işçi-hükümet işbirliği ile çözülebileceğine’ atfen Başkan Halil Tunç,

kalkınmanın işçi kesiminin desteği olmaksızın başarılamayacağını belirttiikten sonra Türkiye’de temel iki problemden bahsetmektedir. Bunlardan birisi ‘anarşi’ sorunuydu. “Anarşi sorununda, biz anarşiyi besleyen ideolojik görüşlerin hiçbir zaman tutsağı olmadık ve yine hiçbir zaman Türk-İş topluluğu anarşi içinde yer almadı. Anarşiyi tahrik etmedi.” Türk-İş başkanı burada açıkça anarşi oluşturan örgütlere dair isim vermiyorsa da karşı konfederasyonun yani DİSK’i ima ettiği izlenimini de vermiyor değil. Halil Tunç’un konuşmasındaki bir diğer önemli açıklama ise meselelerin kaynağına dairdi. Tunç, Türkiye’de herkesin anayasa ve yasaların sunduğu haklardan faydalanırken hiç kimsenin sorumluluğu yüklenmediğini belirtmektedir. İşte sorumluluğun yüklenmemesi hem bu anarşiyeye hem de ikinci sorun olan *ekonomik sorunlara* neden olmaktadır (Türk-İş 2002b: 338-9).

“Kısaca şunu söylemek isteriz: Türk-İş Topluluğu, Anayasanın da öngördüğü hakları kullanırken sorumluluğunu da eş değerde götürecektir ve bu sorumluluklardan hiçbir zaman kaçınmayacağız. *Ulusal çıkarların başladığı yerde kişisel çıkarlar, toplum içindeki çıkarlar bitmelidir.* En azından ulusal çıkarlar bir süre daha her şeyin üzerinde tutulmalıdır. Her teşkilat ve kişi bu sorumluluğu benimsemezse elbette demokratik rejim ve demokratik toplu sözleşme rejimi bazı tehlikelerle karşı karşıya kalabilir” (Türk-İş 2002b: 339, vurgu F.M.).

Bu sorumluluğun ülkenin kalkınması noktasında olduğu sonraki satırlarda belirtilmektedir (Türk-İş 2002b: 339): “Açıkça ifade ederim ki, ülkemizin kalkınmasında temel yükü taşımaya devam edeceğiz. Sorumlulukları paylaşacağız.”

İnceleme dönemi içinde düşünülecek olunursa, Türk-İş’in sendikacılık anlayışının, yukarıda çerçevesi çizilen “ideal sendika” çerçevesine büyük ölçüde uyduğunu söylemek mümkündür. Türk-İş’in, komünizmi mücadele edilecek bir “şer” olarak görmesi, partiler üstü politika stratejisi izleyerek Türkiye’deki hâkim ideolojinin dar siyaset yorumuna uygun bir konuma düşmesi, toplumsal uzlaşmaya veya çalışma barışına vurgu yaparak bir Toplumsal Anlaşma imzalaması ve ülke menfaatlerini her şeyin üzerinde tutması onu bu ‘makbul’ çerçevenin içinde konumlandırmayı mümkün kılmaktadır. Son olarak Türk-İş’in 12 Eylül müdahalesinden sonra Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Kenan Evren’e bir destek mesajı gönderdiğini belirtmek gerekiyor. Bu mesajda şartların ordunun müdahalesini kaçınılmaz kıldığı ve bu müdahalenin

millete huzur ve güven verdiği belirtilerek millet ve memleket için hayırlı olması temenni edilmekteydi (Sönmezsoy 1981: 269).

6.3. DİSK: Nasıl Bir Örgüt?

Buraya kadar Türkiye'deki endüstri ilişkileri ideolojisinin makbul kabul ettiği sendika tipinin nasıl olduğuna ve ilk ulusal çaplı işçi sendikaları konfederasyonunun bu çerçevede nasıl konumlandırılacağına dair bir çözümleme yapıldı. Peki, bu çalışmanın konusunu oluşturan DİSK, bu bağlamda nasıl konumlandırılabilir?

12 Eylül müdahalesinden sonraki süreçte DİSK özelinde yaşanan gelişmeler, DİSK Davası⁸⁴, konfederasyonun niteliğine dair oldukça farklı söylemlere neden olmuştur. Fuat'ın (2008) tespitleri hem DİSK'in yeni dönemine dair genel algılamaları hem de bu çalışmanın öne sürdüğü belirli durumlarda "sınırı aşan" örgütleri bastırma savını oldukça iyi özetlemektedir. Fuat (2008), yaklaşık 11 yıl sonra davanın beraat ile sonuçlanmasının DİSK'ten de eser bırakmadığını belirterek 12 Eylül rejiminin işçi hareketin üzerindeki derin etkisine işaret etmektedir: Bu rejim "60'lı yıllardan başlayarak yükselen işçi sınıfı hareketini öyle bir ezmişti ki, DİSK'in bu yılların militan deneyimlerini yeni işçi kuşaklarına aktaracak bir örgütlenmesi artık yoktu." Dolayısıyla 12 Eylül öncesi ve sonrasının DİSK'inin aynı noktada sabitleyerek tanımlamanın mümkün olmadığını söylemek gerekiyor. Ancak 12 Eylül sonrasının bu çalışmanın sınırları dışında kaldığı hatırlanacak olunursa burada daha çok inceleme dönemindeki DİSK'in konumunun önem kazandığı anlaşılacaktır. Bu döneme dair yapılan bazı analizler de DİSK'i kabaca reformizmle ya da sosyal demokratların

⁸⁴ "78 idam istemini de içeren 1477 sanıklı DİSK davası, 24 Aralık 1981'de İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesinde başladı. Sanıkların mahkeme sorgusu 16 ay sürdü, Selimiye'de başlayan tutukluluk sonradan Davutpaşa Kışlasında devam etti. Birçok DİSK yöneticisi buradaki avcı köşkü Otağ-1 Hümayun'da işkence gördü. Savcılar esas hakkında mütalaalarını ancak 15 Ocak 1986 tarihinde okudular. 25 Şubatta ise DİSK'in savunması başladı. Abdullah Baştürk'ün 500 sayfayı aşan savunması, DİSK'in savunması olarak kabul edildi. Mahkeme, kararını dava başladıktan 5 yıl sonra, 24 Aralık 1986'da verdi. Kararda DİSK'in ve üye sendikaların kapatılması, 261 yönetici ve 3 uzmanın toplam 2053 yıl hapisle cezalandırılması yer alıyordu. Gerekçeli karar ise yasaları ihlal edecek biçimde geciktirilerek 1989 yılında açıklanacaktı. Bunun üzerine karar DİSK'liler tarafından temyiz edildi. Faşizmin artık çözülmüş olduğu ve dünyadaki siyasal atmosferin de büyük bir dönüşüm geçirdiği koşullarda, hükümetin Ceza Yasasındaki ünlü 141, 142 ve 163. maddeleri kaldırma kararı alması, DİSK davasının yönünü değiştirecekti. Nihayet Askeri Yargıtay 3. Dairesi, Ceza Yasasının 141. maddesinin iptali üzerine, davanın açılmasından tam 10 yıl 10 ay sonra, 16 Temmuz 1991'de, mahkemenin kararını bozdu ve DİSK davasından yargılananlarla ilgili olarak beraat kararı verdi" (Fuat 2008).

izinden gitmekle suçlamaktadır (Azad 1991: 87-94; Göker 1991: 138). Bu suçlamayı yapanların DİSK'ten beklentileri DİSK'in, kapatılma iddianamesinin ona yüklediği suçlamaları gerçekten uygulamasıydı. Yani bu yorumları yapan Marksist kesimler gerçekten de DİSK'in sosyalist bir “devrim” sürecinde bulunmamasını kınamaktaydılar. Ancak buna rağmen DİSK'in yaptığı eylemlerin de yabana atılır olmadığını teslim etmektedirler.

DİSK'in, Türk-İş'in belki de kabaca “gomperist” olarak nitelendirilebilecek sendikacılık tarzının karşı kutbunu oluşturduğunu ya da bu sendikacılığa karşı bir girişim olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Çalışmanın ilgili yerlerinde de belirtildiği gibi DİSK, sendikacılığı “üyelerinin çıkarları” ile sınırlı bir pragmatist tarzdan daha geniş yorumlayarak yani sendikal örgütlenmenin amacının sadece iktisadi olmadığından hareketle ortaya çıkmıştır. Nebioğlu (1997: 18) DİSK'in en temel vasfının ekonomik, siyasal ve ideolojik mücadele olduğunu belirtmektedir. Çalışmanın son bölümünde de görüleceği üzere kapatılma iddianamesi özellikle bu üç vasfa dikkat çekerek DİSK'in “öteki” sendikal örgüt olduğunu gerekçelendirmektedir. Siyasal ve ideolojik mücadele, “makbul sendika” çerçevesi çizilirken de bahsedildiği gibi siyasetin geniş bir biçimde yorumlanmasına ve bu sürece müdahale etmeyi içermektedir. Her ne kadar sendikaların siyasete müdahale biçimleri başka ülkelerde genelde bir siyasi parti kurmakla gerçekleştirilmekteyse de DİSK'in inceleme döneminde genelde siyasi partilerle işbirliği ve siyasi iktidarla bizzat eylemlerde bulunarak mücadele ettiği görülmektedir. Kısa süreli TİP ilişkisinden sonra 1970'ler boyunca DİSK genel olarak kendisini sosyal demokrat olarak tanımlayan CHP'yi desteklemiştir. Emsal örneklerde işçi örgütlerinin parti kurma nedenleri, parlamentoda bu kesimi temsil etmektir. DİSK, bunu seçim dönemlerinde CHP'ye destek açıklamalarıyla gerçekleştirmeye çalışmıştır ancak inceleme dönemi boyunca bir işçi partisi fikri zaman zaman ortaya çıkmışsa da bu fikir fiiliyata geçirilememiştir. CHP'yi seçimlerde desteklemenin ise bir parti kurma seçeneği gibi etkili olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim 1970'lerin sonunda DİSK ile CHP'nin arası açılacaktır.

İdeolojik ve siyasi mücadele seçeneği DİSK'in eylemleri ile somutlaşmıştır. Bu eylemler DİSK'in gücünü göstermesi bakımından son derece etkili olmuştur (Çelebi

1997: 69-77). DİSK için siyaset yapmanın temelinde yatan gerekçe işçi çıkarlarının sadece toplu pazarlık yoluyla gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığına ya da bir takım haklar elde etmek için hükümetlerin bu hakları vermelerini beklemek yerine bu haklar için bizzat mücadele etmenin daha yerinde bir yol olduğuna yönelik inançtı. Kısacası işçilerin ya da kendi örgütleri vasıtasıyla siyasete doğrudan katılmaları gerektiğine inanılmaktaydı. DİSK'in temel amacı bir yandan yüksek ücretler elde etmek iken öte yandan da siyasi bilinçlenme ve sınıf bilincine dayalı bir sendikal hareket oluşturmaktı (Ecevit 1973: 175). Dikkat edileceği üzere bu özellikler hiç de endüstri ilişkileri ideolojisinin tanımladığı 'ideal sendika' kapsamına girmemektedir.

DİSK'in mücadeleleri bağlamında düşünülürse 1970'lerin (her ne kadar yöneticilerinin rollerine dair farklı iddialar bulunmaktaysa da) 15-16 Haziran olayları ile başladığını söylemek mümkündür. Bu eylemlere katılan işçilerin sayısı, dönemin DİSK üyelerinin (35000) birkaç katı olduğu (Doğu 1997: 38) düşünülürse, çalışanları mobilize etme anlamında bu olayların önemi kolay anlaşılacaktır. 15-16 Haziran olayları sıkıyönetime gerekçe yapılmıştı ve son bölümde de görüleceği gibi iddianamede en fazla göndermede bulunulan eylemlerden birisi olmuştur. İddianame, bu eylemi 'kurulu nizamı yıkmaya yönelik bir ihtilal provası' olarak ele almaktadır.

12 Mart dönemi, DİSK'in eylemlerinde 1970'lerin ortalarına kadar uzanacak bir dönem boyunca çekimserliğe yol açmıştır. Ancak 1970'lerin ikinci yarısında DİSK ideolojik ve siyasal mücadele çerçevesinde düşünülebilecek birçok etkili eylem gerçekleştirmiştir. Bunlar içinde DGM direnişleri, çok uzun bir süreden sonra ilk kez DİSK tarafından kitlesel olarak kutlanan 1 Mayıslar, 16 Mart 1978 tarihinde İstanbul Üniversitesi'nden çıkan öğrencilere yönelik yapılan bombalı ve silahlı saldırı sonucu yedi öğrencinin öldürülmesi nedeniyle gerçekleştirilen 'faşizme ihtar eylemi'⁸⁵ ve MESS grevleri en etkili olan eylemlerden bazıları olmuştur. Tıpkı 15-16 Haziran olayları gibi, bu eylemler de kapatılma iddianamesinde "ihtilal provası" olarak ele alınmıştır.

⁸⁵ 21 Mart 1978 tarihinde Türk-İş İcra Kurulu yayınladığı bir bildiri ile DİSK'in bu eylemini kınar ve "sınıf şuuru yerine milli şuurun benimsenmesini" savunur (Sönmezsoy 1981: 209).

DİSK, ‘demokratik yollarla’ sosyalizm ideallerinin yerleşmesi konusuna vurgu yaparak kendisini sosyalist bir örgüt olarak tanımlamaktaydı ya da “sol”da konumlandırırmaktaydı.

“Kuruluşundan bugüne dek sosyalizm hedefini gözden kaçırmayan DİSK, özellikle, V. Genel Kurulundan bu yana, işçi sınıfının bağımsız bir örgütü olarak ikinci yolu, yani sınıf mücadelesini sürdürmektedir. Kapitalist sömürünün doğurduğu bu sınıf mücadelesi ancak, bu sömürünün ortadan kalkmasıyla son bulacaktır” (DİSK Dergi -1976, Sayı: 25’den aktaran Şafak 2007: 15)

Ancak yukarıda da belirtildiği gibi eylemlerini en etkili bir şekilde MC iktidarının son bulmasına karşı sürdürdüğü dönemlerde bile bu iktidarın demokratik yollarla düşürülmesine vurgu yapan DİSK, bu amaçla kendi çizgisine en yakın parti olan CHP’yi de desteklemeye devam etmiştir.

Sonuç olarak DİSK’in konumu, yukarıda çizilen “makbul sendika” çerçevesi kapsamında belirlenmeye çalışıldığında kabaca onun bu çerçeveye uymadığını söylemek gerekiyor. Çünkü bu çerçevenin en önemli belirleyicilerinden olan siyaset yapmamak ve sosyal sınıflara vurgu yapmamak yani sosyalizm tehlikesi barındırmamak noktalarına uymak bir yana DİSK tam da bu temellere dayandığını belirtmekteydi. Ancak DİSK’in Türkiye işçi hareketi içindeki konumunun burada çizilecek olan çerçevesinin genel kabul görmesinin beklenmediğini vurgulamak gerekiyor. Bunun başlıca nedenleri bulunmaktadır. Bir yandan DİSK, partiler üstü sendikal geleneği eleştirerek gelenekten ayrıldığı ve dönemin politik atmosferinin de etkisiyle “radikal” olarak nitelendirilebilecek bir “dil” kullandığı için hem muhafazakâr işçi hareketinden hem de geleneksel sosyal demokrat çizgiden farklı bir konuma gelmekteydi. Ancak “devrimci” bir dil kullansa da DİSK hem genelde iktidarın değiştirilmesi noktasında sürekli demokratik yöntemlere göndermede bulunduğu için hem de bu gruplardan örneğin sadece bazılarının etki alanında girdiği için diğer radikal Marksist örgütlerden revizyonizm suçlamasıyla karşılaşmıştır. Ayrıca 6. Genel Kurul’dan sonra yönetimin değişerek sosyal demokratların eline geçmesiyle bu “revizyonist” ya da “sosyal demokratların kuyrukçusu” suçlamalarının dozajı

artmıştır⁸⁶. DİSK ne geleneksel çizgideki işçi kesiminin (ve örgütlerinin), ne geleneksel sosyal demokratların, ne birçok Marksist örgün ve ne de bu çalışma kapsamında en önemlisi olan siyasal iktidarın veya devletin teveccühünü kazanabilmiş ve belki de “arafta” denebilecek bir yerde durmaktaydı. Bu yargı, DİSK’in hiç tabanı ya da destekleyeni olmadığı anlamında gelmiyor. Ancak DİSK, sosyal demokratlar da dâhil olmak üzere birçok “soldan” örgütün mücadele alanı olduğu için zaman zaman örgüt içinde önemli tasfiyeler gerçekleşmiş ve bu durum da hâkim olmayan örgütlerin DİSK’e yönelik olumsuz tutum takınmalarına neden olmuştur. Ancak buna rağmen DİSK, kamuoyunda eşitlik ve sosyal adalet gibi “sol”un kendine zemin yaptığı kavramların izinden giden ya da bunları talep eden geniş kesimlerin psikolojik desteğini arkasına almıştı.

6.4. Değerlendirme

Sınıflandırma ya da bir kalıba sokma çabalarının temelinde pozitivist saikler bulunsa da bilimsel faaliyetlerin olguları “açıklama” ve “anlama” gibi bir başlangıç amacı bulunduğundan söz konusu bu çabalar bir bilimsel çalışma için bazen kaçınılmaz olmaktadır. Buna rağmen böyle çabaların analiz nesnelere / olgularını / konularını keskin hatlarla birbirinden ayırdığını ya da onları “geçişsiz” kıldığını akılda tutmak gerekiyor. Bu durumun ise bir sosyal alan analizi için ne kadar riskli olduğu ortadadır. Sosyal bilimlerde bu nokta genelde Weber’in yorumlayıcı yaklaşımının da temeli olan “ideal tip”lerle aşılmaya çalışılır (Pressler ve Dasilva 1996: 22-3). Buna göre referas yapılan kaynak aslında bir soyutlamadır. Dolayısıyla bu tipler bir yandan gerçeklikten farklı ve onun yerine ikame edilemezken öte yandan bu gerçekliğin açıklanmasına kaynaklık ederler.

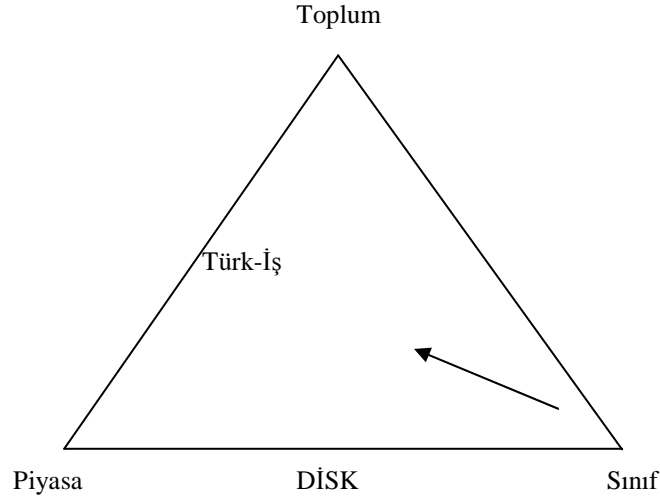
Bu çerçevede bu bölümde incelenen örgütlere bakıldığında bu örgütlerin bire bir DİA ‘ideal tipi’ne oturmasını beklememek gerekiyor ancak buna rağmen bu ideal tipi kullanarak bir çözümlenme yapmak mümkündür. Hatırlanacağı gibi DİA’ların temel çıkış sorusu bir toplumsal formasyonun nasıl yeniden üretildiği sorusuydu. Bu

⁸⁶ Bu çerçevede DİSK’in kullandığı “kitle ve sınıf sendikacılığı” tabirinin aslında “sınıf sendikacılığı” kavramına karşıt olarak revizyonistler ve DİSK bürokrasisi tarafından bilinçli olarak geliştirildiği ve bu yeni söylemle sınıf sendikacılığının “kitle”yi kapsamadığının ima edildiğine yönelik eleştirilere rastlamak mümkündür (Gündoğmuş 1992: 94).

çerçevede Türk-İş'in Türkiye'deki endüstri ilişkileri ideolojisine göre 'makbul' bir örgüt olduğu yukarıda belirtildi. Bu ideolojinin, yapıyı yeniden üreten faktörleri 'makbul' kabul ettiği göz önünde bulundurulursa Türk-İş'in DİA "ideal tipi"ne DİSK'e göre daha yakın olduğunu belirtmek gerekiyor. Çünkü yukarıda da gösterildiği gibi Türk-İş, uluslararası değerlere, milli menfaatlara ve komünist tehdide göndermeler yapan bir dil kullanarak 'hegemonya'nın sürdürülmesine ya da onun kurulmasına olumlu etkilerde bulunmuştur. Öte yandan DİSK ise 'öteki sendika' olarak bir DİA olmaya ya da yapılmaya yönelik direnç göstermiştir. DİSK'in bu tavrı, hem 1971 yılında hem de 1980 yılında bariz bir biçimde devlet iktidarının 'pasif devrim'ine maruz kalmıştır. Tekrar belirtilmelidir ki her iki örgütün de inceleme dönemi boyunca burada yerleştirilen konularıyla anlaşılmasının mümkün olmadığı eylemleri bulunmaktadır. Örneğin DİSK 12 Mart muhtırasını açıkça desteklerken, inceleme döneminde hem grev sayıları hem de grevlere katılan işçiler bakımından Türk-İş ilk sırada gelmiştir (TES 1987). Ancak bu sapmaları (şayet sapma olarak nitelendirilebilir) inceleme alanının 'sosyal alan'da bulunduğu ve bu alanının birebir "ideal tip"e uymasının beklenemeyeceği gerçeği ile açıklamak mümkündür.

Son olarak buradaki çözümlenmeye göre 'ideal sendika' kapsamına birisi giren diğeri ise dışta kalan iki örgütün Hyman'ın (2001: 1-5) sendikaların geometrisindeki konumuna bakmak çalışmanın bütünlüğü açısından önemli görünmektedir. Hatırlanacağı gibi Hyman, sendikaları üç ideolojik eğilimin belirlediği bir geometri üzerinde sınıflamaktaydı. Buna göre genelde bu üç özellikten hiç biri, diğerlerini tamamen dışlayarak bir sendikanın yönelimini yüzde yüz etkileyen güçte değildi ve her sendikal örgütlenme bu farklı ayakların birden fazlası tarafından etkilenmekteydi. Bu üç kutup, emek ile sermaye arasındaki ayırmadan beslenerek sınıf savaşımı veren 'sınıf' ayağı; toplu pazarlığı merkeze alarak üyelerinin iktisadi çıkarlarını temel amaç edinen 'piyasa' ayağı ve toplumsal entegrasyonu amaç edinen 'toplum' ayağından oluşmaktaydı. Hyman, her sendikal örgütün üçgenin bir tarafına yaslanma eğiliminde olduğunu belirtmekteydi.

Şekil 7. DİSK'in Sendikalar Geometrisindeki Yeri

Bu çerçevede, inceleme dönemi göz önünde bulundurulduğunda partiler üstü politikayı savunan ve üyelerinin iktisadi çıkarlarını, siyasi ve ideolojik mücadeleler ile değil ancak toplu pazarlık yoluyla hükümetlerden taleplerde bulunarak gerçekleştirimeyi temel sendikal strateji olarak benimseyen Türk-İş'i 'piyasa' ile 'toplum' kutuplarının oluşturduğu tabana koymak mümkündür. Öte yandan, üyelerinin iktisadi çıkarlarını her zaman önemseyen ancak bu çıkarları savunmada, üyelerinin durumlarını iyileştirmede bir tek ekonomik mücadelenin yetersiz olacağını bunun siyasi ve ideolojik mücadele ile de desteklenmesi gerektiğine inanan; temelde sermaye ve emek sınıflarının farklılığına vurgu yapan ve mücadelesini bu farklılık üzerinden sürdüren DİSK'i ise 'piyasa' ile 'sınıf'ın oluşturduğu tabana yerleştirmek gerekmektedir. Ancak her iki örgüt içinde buldukları konumların değişmez olmadığını söylemek gerekiyor. Örneğin 6. Genel Kurul'dan sonra sosyal demokratların DİSK'te yönetime gelmeleri ve TKP'li tasfiye etmeye başlamalarından sonraki sürecin DİSK'in konumuna yaptığı etkiyi 'sınıf' kutbundan karşı tabana yönelik bir hareket olarak göstermek mümkündür. Ancak genel bir çıkarım yapılacaksa, inceleme dönemi boyunca zaman zaman küçük kaymalara rağmen DİSK'in 'sınıf' ile 'piyasa' arasında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

BÖLÜM 7: DEVLET SÖYLEMİNDE SENDİKALAR: DİSK'İN 12 EYLÜL DÖNEMİ KAPATILMA İDDİANAMESİNİN ELEŞTİREL SÖYLEM ANALİZİ

12 Eylül 1980 müdahalesinden on ay kadar önce Feroz Ahmad (1980: 19), verdiği bir mülakatta Türkiye’de yaşanmakta olan sancılıların nedenini ülkenin kapitalistleşme süreci olarak gösteriyordu. Ahmad’ın asıl ilginç ve yerinde tespiti ise Türkiye’deki burjuvazinin gelişimine dair söyledikleriydi. Ahmad (1980: 21-2), Türk burjuvazisinin her on yılda siyasi gücünü arttırdığını ve bu gidişi durduracak bir bürokrasinin ise artık olmadığını daha doğrusu 1940’ların sonunda yenilgiye uğradığını ve zaten 19. Yüzyılın sonlarından beri de devlet yöneticilerinin bir kapitalist Türkiye oluşturmaya çalıştıklarını belirtirken mevcut politik gidişattaki hassasiyetin de farkındaydı: “Ordunun bugün nasıl bir tepkide bulunacağı belli değilse de her zaman bir askeri rejim alternatifi bulunmaktadır.” Bu alternatif rejim Hale’ye (1994: 232) göre zaten politikacılar hariç herkes tarafından beklenmekteydi ve bu müdahalede şaşırtıcı olan şey müdahalenin kendisi değil, neden bu kadar geç geldiğiydi.

Ahmad’ın işaret ettiği alternatif belli bir süre sonra siyasal iktidara el koyup etkileri hala Türkiye’de yoğun bir biçimde hissedilen bir dönemi başlatacaktı. Ancak bu çalışma açısından kayda değer olan şey, askeri müdahaleden sonra ülke ekonomisinin hızlı bir biçimde büründüğü liberalleşme karakteriydi. Bu nokta baştan beri etkisine işaret edilen siyasal ideolojinin de niteliğindeki bir dönüşüme ya da bu ideoloji içindeki bir özelliğin bariz bir biçimde etkin olmaya başladığını göstermektedir. Elbette Ahmad’ın da belirttiği gibi Türkiye’nin modernleşme tarihini bir dereceye kadar bir kapitalistleşme süreci olarak da okumak mümkün ancak 1980 sonrası Türkiye’nin ekonomik anlamda geçirdiği dönüşüm, tam da ideoloji çözümlemesini sınıfsal bir temele dayandırmak için uygun bir deneyim sunmaktadır. Özyürek (2006: 17) de 1980 sonrası devletin önceliklerinin değiştiğine işaret etmektedir. Buna göre cumhuriyet, ilk dönemlerinde kendi bürokratik elitini kurup diğer sosyal gruplara kıyasla finansal anlamda hayli iyi düzeyde olan bu grubu desteklemiştir. Çünkü bu grup kitleler üzerinde iktidar ve otoritenin sembolik gücünü taşımaktaydı. Ancak 1980 sonrasında hükümet, bürokratlarını desteklemekteki önceliği, tarife ve vergi indirimleri

gerçekleştirerek ve illegal ticari düzenlemeleri görmezden gelerek ihracata yönelik işadamlarını daha çok desteklemeye başlamıştır.

Ancak Türkiye'deki devlet ideolojisinin sınıfsal temeline dayalı bir analiz bu bölümün sınırları dışında kalacaktır. Bu temele burada işaret edilme nedeni ise bunun, çalışmanın kavramsal açıklama bölümünde ideoloji yaklaşımlarına işaret edilen Gramsci ve Althusser'in açıklamalarına uygun düşmesidir. Çalışmanın bu bölümünde, DİSK'in de kapatıldığı bu dönemde söz konusu ideolojinin izleri, işçi örgütlerinin kapatılma süreci içinde sürülmeye çalışılacaktır. Bu çaba, DİSK'in kapatılma davası çerçevesinde, ona atfedilen suçların neler olduğu anlatılırken kullanılan "dil" üzerinde durularak gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Bu gerekçelere bakılarak hem tek parti döneminden beri kökleşen Türkiye'deki endüstri ilişkileri ideolojisinin niteliğine, hem de bu ideolojinin bir değişim geçirip geçirmediğine dair bir çıkarımda bulunmak mümkün olacaktır. Ayrıca devletin sendikaları ideolojik bir aygıt olarak görüp görmediği ya da kullanıp kullanmadığına ve bu işlevi yerine getirmeyen sendikalara biçilen sonun ne olduğuna yönelik çıkarımlarda da bulunarak bu çalışmanın kavramsal temelini işlevselliğini görmek mümkün olacaktır. Bu çerçevede, bu bölümde kapatılma davasındaki iddianame metnini çözümlemede kullanılacak olan eleştirel söylem analizi konusunda genel bir çerçeve sunulacak akabinde ise söz konusu iddianamenin çözümlemesi yapılarak çalışmanın temel sorularının cevapları bulunmaya çalışılacaktır.

7.1. Yöntem: Eleştirel Söylem Analizi

Wodak (2001: 10) eleştirel söylem analizini (ESA) tanıttığı çalışmasına bu alanın en tanıdık ismine van Dijk'e atıf yaparak başlar. Bu atıfta van Dijk, eleştirel bilimin ne olduğunu anlatmaktadır. Eleştirel bilim, birtakım tanımlamaların ve yapay uygulamaların ötesinde sorular sorarak, örneğin çıkarları ve ideolojiyi ortaya çıkarmaya çalışır. Bu bilim tarzı, salt akademik ve teorik problemlere odaklanmak yerine cari sosyal sorunlar ile ve dolayısıyla olumsuz anlamda en fazla etkilenenlerin perspektifi ile başlar ve iktidardakileri, sorumluları ve sorunları çözme imkanını taşıyanlar ile bunların elindeki araçları analiz eder. Oldukça kısa sayılabilecek olan bu eleştirel bilim tanımı aynı zamanda oldukça yoğun açıklamalar ya da imalar de

içeriyor. Burada “iktidar”ın işleyişini takip etme anlamında önemli bir izleme / denetleme anlamı bulunmaktadır. Böyle bir girişimin ideolojiyi çağırdığı ya da çağrıştırdığı hemen hatırlanabilir. Öyleyse bu çalışmada toplumsal süreç ya da yapılarda “ideoloji”yi ifşa etmeye çalışan bir yöntem oldukça işlevsel olacaktır. Böyle bir ifşa işlevini yerine getirmede “eleştirel söylem analizi”nin oldukça iddialı olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla özellikle bu son bölümdeki metin çözümlenmelerinde bu yöntemden faydalanılacaktır. Burada kısaca bu yöntem tanıtılmaya başlanacaktır.

ESA, temel olarak toplumsal güç, hâkimiyet ve eşitsizliğin sosyal ve siyasal alanda sözel ve metinsel olarak nasıl işlediği, yeniden üretildiği ve engellendiğini inceleyen bir analitik söylem araştırmasıdır⁸⁷. Eleştirel araştırmanın, amaçladığı sonuçlara varabilmesi için bir takım yeterlilikleri yerine getirmesi gerekmektedir (van Dijk 2001a: 352-3). Öncelikle bu tip bir araştırma, cari paradigmlar ve modanın dışına çıkıp “sosyal problemler ve siyasal konulara” odaklanması gerekmektedir. Bir sosyal problemin ya da konunun yeterli bir eleştirel incelemesi genellikle “çok disiplinli” olmak durumundadır. Söylem yapılarını tam olarak tanımlamaktan ziyade bu araştırmaların özellikle sosyal yapı ve sosyal etkileşim özellikleri bakımından bu yapıları açıklamaları gerekmektedir. Ayrıca daha spesifik olarak ESA, söylem yapılarının nasıl işlediği ve toplumdaki güç ve hakimiyet ilişkilerine odaklanmaktadır.

Dolayısıyla ESA’nın inceleme alanında toplumdaki iktidar ilişkileri ve bu ilişkileri oluşturan, sürdüren ya da yeniden üreten unsurlar oldukça önemli bir araştırma sorunsalı oluşturmaktadır. Fairclough ve Wodak ESA’nın temel ilkelerini şu şekilde sıralamaktadırlar (aktaran van Dijk 2001a: 353): (1) Öncelikle ESA sosyal sorunları ele almaktadır. (2) İktidar ilişkileri söylemseldir. (3) Toplum ve kültürü söylem kurar. (4) Söylem ideolojik olarak çalışır. (5) Söylem tarihseldir. (6) Metin ile toplum arasında bir bağ vardır. (7) Söylem analizi yorumlayıcı ve açıklayıcıdır. (8) Söylem bir sosyal eylem türüdür. Wodak bir başka çalışmasında (2002: 12) ise tüm ESA’larda üç kavramın kaçınılmaz bir biçimde yer aldığını belirtmektedir. Bu kavramlar iktidar,

⁸⁷ Kullanılan söylem içinde tartışılan meselenin örneğin “biz”leştirilerek kolektifleştirilmesini analiz eden oldukça iyi bir örnek için bkz. Berktaş 2009.

tarih ve ideolojidir. Bu çalışmanın da temel kavramlarından birisi olan ideolojinin ESA içinde son derece anahtar bir kavram olduğu görülmektedir. Wodak (2002: 9) ESA için ideolojinin bu karakterine özellikle dikkat çekmektedir. Buna göre, ESA’da ideoloji, eşitsiz güç ilişkilerinin kurulması ve sürdürülmesinde oldukça önemli bir araç olarak görülür. Bu anlamda bir ideoloji incelemesi, anlamın farklı sembolik türler vasıtasıyla kurulması ve taşınması olarak görülebilir. Ayrıca ideoloji sosyal aktörlere kimlik, amaç ve konum gibi özelliklerinin onların gündelik yaşam pratiklerini oluşturan bilgi ve inançlara dönüştürmelerine imkân verir ki bu da bu aktörlerin eylem ve söylemlerinin zihinsel temsilidir. Dolayısıyla ideoloji insanların kendi sosyal pratiklerini ve metin ve söylem yapılarını nasıl planlayıp anlamlandıracaklarını belirler (van Dijk 1995: 21).

ESA içinde hem inşa edici hem de kendisi bir inşa olan dilin (Wooffitt 2005: 50) iktidarı ya da gücü de kendinden menkul değildir. Yani dil salt kendi başına güçlü değildir, onu güçlü kılan ya da iktidar ilişkilerinde önemli kılan şey güçlü kişilerin onu kullanmasıdır. Wodak (2002: 10), bu açıklamanın aynı zamanda neden ESA’nın olumsuz anlamda etkilenenlerin perspektifini seçtiğini ve iktidardakilerin dillerini neden eleştirel bir biçimde ele aldığına nedenini de gösterdiğini belirtmektedir. Çünkü belirli nitelikteki söylemler, örneğin siyasetin, medyanın ya da bilimin dili başlı başına bir iktidar kaynağıdır. Eylemlerin de düşünceler tarafından kontrol edildiği hesaba katılırsa bu durumda kişilerin düşünceleri etkilenebilirse eylemleri de yönlendirilmiş olunacaktır. Söylem-iktidar çemberinde bunun anlamı, yukarıda örneği verilen siyaset, medya ya da bilimin etkili söylemini kontrol eden grupların aynı zamanda diğer aktörlerin düşünceleri ve eylemlerini de kontrol edebilme şansına sahip olduklarıdır. Bu da esasında bir başka hegemonya tanımlaması anlamına gelmektedir. Toplumda birçok ‘sıradan’ kişi sadece aile üyeleriyle, arkadaşlarıyla ve meslektaşlarıyla gerçekleştirdiği konuşmalar üzerinde aktif bir kontrole sahiptir buna karşın medyadaki dil üzerinde böyle bir kontrolü yoktur. Öte yandan birçok durumda sıradan insanlar az ya da çok metinlerin ya da söylemin pasif hedefleridir. Bu durumlarda bu kişiler; örneğin patronun, öğretmenin ya da polis memurları, hâkimler, maliye müfettişleri gibi yetkililerin talimatlarına bağımlıdırlar. Madalyonun diğer tarafında ise toplumsal söylemi kontrol edebilen elitler bulunmaktadır. Örneğin profesörler bilimsel söylemi,

öğretmenler eğitim söylemini, gazeteciler medya söylemini, hukukçular yasal söylemi ve politikacılar ise kamusal siyasi söylemi kontrol etmekte ya da belirlemektedirler (van Dijk 2001a: 355; van Dijk 1993: 260). Bu tablo basitçe toplumsal iktidar ilişkilerinde söylemin üzerinde asimetrik bir kontrolün olduğunu göstermektedir ve pasif dinleyiciler bu söylemlerdeki kodlarla yönlendirilebilmektedir. Ya da eylemlerine yön veren düşünce formları bu söylemlerden etkilenmektedir. Örneğin “uzmanlara” yapılan bir atıf aynı zamanda o söylemin etkisi güçlendirmek için başvurulan bir yoldur (örneğin bkz. Petersen 2005: 150). Neticede düşüncenin kaynaklık ettiği belirli türdeki sosyal eylem ağları aynı zamanda sosyal düzeni inşa eder (Fairclough 2001: 124) ve söylem de bu sürecin merkezi bileşenlerinden birisini oluşturur.

Söylem ile iktidar arasındaki ilişkiyi en iyi gösterenlerden birisi Michel Foucault’dur. Foucault (aktaran Bernauer 2005: 172) söylemin pratikte ancak ve sadece onun hangi koşullara göre kullanılabileceğini belirleyen bir toplumsal sistemde işlediğini belirtmektedir. Buna göre söylemin toplumumuzdaki işleyişi, bırakın özgür bir alanda gerçekleşmeyi tam da törenlere tabidir ve belli bir grup içinde sınıf, eğitim düzeyi ve statü açısından belirli niteliklere sahip olan kişilerin söylemsel ayrıcalıkları vardır. Belirli kısıtlamalar ise söylemi belirlemektedir. Örneğin bunlardan birisi, yalnızca yasaklıyı izinliden ya da akıllıyı deliden ayırmada değil, aynı zamanda ve daha önemlisi de doğruyu yanlıştan ayırmada işlevsel olan, dışlama ve bölme kurallarıdır. Söylemler bir taraftan ‘doğru’ söylemlerle uyumlarında dayanarak kendilerini haklı ilan ederken öte yandan ise iktidar ilişkilerini gizlerle.

ESA’nın bir metot olup olmadığı ya da ne tür bir metot olduğu noktasında ise bir uzlaşma bulunmamaktadır. Başka bir deyişle ESA’nın bir söylem analizi yöntemi mi yoksa dilin bir sosyal pratik olarak kullanımını incelemede bir araç mı olduğu tartışmalıdır. Ancak gittikçe ESA’nın sadece bir metot olmadığı bununla birlikte metinsel analizlerle toplumsal ve siyasal alan arasında bir ilişki kurmada bir araç olduğuna yönelik bir uzlaşma oluşmaktadır. Bu anlamda ESA, kullanılan dilin sosyal politik ilişkileri nasıl yansıttığının yorumlayıcı bir incelemesidir (Phillips 2007). ESA’nın yöntem olarak kullanılması onun sabit bir kullanım formülü olduğu ya da belirli bir kullanım formunun olduğu anlamına gelmiyor ve belki de bu nokta bu

yöntemin hem en özgün hem de en kritik yanını oluşturmaktadır. Çünkü çok farklı disiplinlerde kullanılan bu yöntemin çok fazla kullanım formu bulunmakta ve sabit bir formülünün olmaması ise kullanıcılarını son derece dikkatli olmaya zorlamaktadır. Aksi takdirde incelenen konunun zengin ya da derin bir arka planı sunulmadan yapılacak girişimler basit bir 'niyet okuma' ya da 'falcılık' olarak damgalanabilir. Ancak ESA'nın, niteliğinden dolayı bu denli 'şekilsiz' olduğunu söylemek mümkündür. Çok farklı disiplinlerin bu yöntemi kullanması bu formülsüzlüğün nedenlerinden birisini teşkil etmektedir. Bundan dolayı Wodak'ın (2007) da belirttiği gibi bir tek ESA yaklaşımı bulunmamaktadır ve tüm ESA yaklaşımları belirli metotlarla birleşik bir biçimde kendi teorik pozisyonlarına sahiptirler. Başka bir deyimle genelde ESA'nın tek bir metot olarak anlaşılması gerektiği bunun yerine farklı düzeylerden oluşan ve bu her düzeyde de bazı seçimlerin yapılmasının gerektiği bir yaklaşım olduğu kabul edilir (Meyer 2001: 23). Yani önceki cümlede de belirtildiği gibi farklı yaklaşımların kendi teorik pozisyonlarına sahip olması gibi.

Bu yönetime yöneltilen eleştiriler de temelde metodun bu niteliğine dayanmakta ve örneğin bu metodu belirsizlikle itham etmektedirler. Örneğin Widdowson ESA'yı, her kesin bahsettiği ama tam olarak ne olduğunun belli olmadığı bir alan olarak işaret etmekte ve metinle söylem arasında da belirli ayırımın bulunmadığını belirtmektedir (aktaran Meyer 2001: 17). Buna göre ESA bir analiz olamaz olsa olsa ideolojik bir yorumdur. Esasında bu ve bunun gibi eleştiriler her ne kadar yabana atılır cinsten olmasa da temellerinde konvansiyonel 'bilimsel araştırma' yöntemi olan pozitivist izler de taşıyor değil. Dolayısıyla nitel araştırma yöntemlerinin temellerinin de Weber'in yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımına kadar geri götürülebileceği dikkate alınırsa, bir yöntemin 'yorumculuk' ile nitelenmesi özellikle bu konvansiyonel yaklaşımların sosyal bilimlerde hayli irtifa kaybettiği bir dönemde bir handikap olarak görülmesi zor görünmektedir. Tam tersine Weber'in (1995) çalışması da hatırlanırsa esasında yorumdan uzak bir girişimin sosyal bilim alanında açıklamaya giriştiği 'gerçekliği' ne kadar iyi yapabileceği şüphelidir.

İşte hem bu geleneğin 'sosyal gerçekliği' açıklamada daha iyi bir yol olması hem de özellikle çalışmanın ideoloji üzerine kurulu olması nedeniyle bu çalışmanın özellikle

son bölümündeki metin analizi ESA kullanılarak yapılmaya çalışılacaktır. Fairclough (2003: 2) dilin sosyal yaşamın küçümsenemez bir parçası olduğunu ve dolayısıyla sosyal bilimcilerin mutlaka dili hesaba katmaları gerektiğini belirtmektedir. Yazar, bunun üretken bir sosyal araştırma yapmanın bir yolunun dil üzerine odaklanmak anlamına geldiğini belirtmektedir. Bu, sosyal yaşamı dile indirgemek ve her şeyin dil olduğu anlamına gelmemekte; söyleme odaklanmanın birçok analitik yöntemden sadece birisi olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada da bu yöntem ‘olmazsa olmaz’ bir yöntem olarak değil, araştırma sorusuna uygun olduğu için kullanılmıştır. Çünkü Trim’in (2008: 45) de belirttiği gibi bu yöntem, dilin ardından işleyen ve sıklıkla ona gömülü olan bazı ideolojileri ifşa edebilir.

7.2. DİSK’in 12 Eylül Kapatılma İddianamesi

“1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı - İstanbul, 25 Haziran 1981

1961 Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı 2 Numaralı Askeri Mahkemesine

SUÇ: (1) Türkiye Cumhuriyeti Teşkilatı Esasiye Kanununun tamamını veya bir kısmını tağyir ve tebdil veya ilgaya ve bu kanun ile teşekkül etmiş olan Büyük Millet Meclisini iskata veya vazifesini yapmaktan men’e cebren teşebbüs etmek.

(2) Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmaya veya memleket içinde müesses iktisadi veya sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmeye matuf cemiyetleri her ne suret ve nam altında olursa olsun kurmaya tevessül etmek, kurmak veya bunların faaliyetlerini tanzim veya sevk ve idare etmek veya bu hususlarda yol göstermek.”

İddianamede öne sürülen suçlamalar yukarıda gösterildiği gibi iki başlıkta ele alınmış ve sanıklar ise DİSK ile bağlı sendikaların yöneticilerinden müteşekkil 52 isimden oluşmaktadır. “Soruşturmanın mahiyeti ve şümulü”nde askeri savcılık, Türkiye’nin *Milli Birliği* ve Türk Devleti’nin karşı karşıya bulunduğu tehlikeleri işaret ederek sıkıyönetimin kaçınılmazlığını ifade etmektedir (vurgu FM, büyük harfler orijinal metinden)⁸⁸. ‘Bu durum muvacehesinde Sıkıyönetim idaresine yönelmek mecburiyeti hâsıl olmuştu. Bugüne kadarki Sıkıyönetim uygulaması, Sıkıyönetim ilana sebep olan hadiselerin temelinde, Türkiye Cumhuriyetini tehdit eden ağır ve vahim bir tehlikenin mevcudiyetini, inkâr kabul etmeyecek bir gerçeklik olarak gözler önüne koymuş

⁸⁸ Bundan sonra, aksi belirtilmedikçe metindeki vurgular yazara aittir.

bulunmaktadır' (İddianame 1981: 15).⁸⁹ Burada hep büyük S ile yazılan sıkıyönetim uygulamalarının gerekçesi olan tehlikelerin objektif gerçekliğine işaret edilerek bu tehlikelerin mevcudiyetinin 'inkâr kabul etmeyecek bir gerçeklik' olduğu belirtilmektedir.

Oldukça hacimli olan (817 sayfa) iddianamedeki tüm ifadeleri buraya almak mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla burada izlenecek olan yol, iddianamedeki sistematiğe göre olacak ve oradaki bölümlere uygun bir seyir izlenecektir. Her bir bölümün kısa bir özeti sunulacak ve bu çalışmanın izinde olduğu ideolojik söylemlerin bir kısmı ya da söylemin örttüğü ideolojik arka planlar gösterilmeye çalışılacaktır. İddianame metnin sistematiği bazı maddi hatalardan, özellikle başlıkların numaralandırılmasındaki karışıklıktan dolayı kolay anlaşılmamaktadır. Örneğin ana bölümlerden birisi olan 'DİSK'in Anatomisi' rakam olarak 1 ile işaretlendikten sonra diğer bölümler Romen rakamıyla II'den devam etmektedir. Dolayısıyla 1 ile başlayan bölümün de ana bölümlerden birisi olduğu bu şekilde anlaşılmaktadır. Buna göre iddianame sekiz ana bölümde hazırlanmış ve bölümler arasında da o bölümün önemine göre dengesiz bir uzunluk-kısalık bulunmaktadır. Bölümleri sayfa numaraları ile şu şekilde sıralayabiliriz: 1- DİSK'in anatomisi (17-125), 2- DİSK'in tüzükleri ve amacı (125-140), 3- DİSK'in organları ve konfederasyona bağlı sendikalar (140-142), 4- DİSK'in faaliyetleri (142-589), 5- DİSK'in basın yayın ve eğitim çalışmaları (589-640), 6- DİSK'in kitle eylemleri (640-708), 7- DİSK'in yurtdışı ve yurtiçi kuruluş ve sendikalarla ilişkileri (708-784), 8- Hukuki tavsif (784-817).

7.3. DİSK'in Anatomisi

Bu bölüm, DİSK'in anayasal düzeni tanımadığı, bu düzene karşı fiili davranışlarıyla eylemlerde bulunarak sosyalist (komünist) bir düzen kurma amacı güttüğü belirtilerek onun bu niteliğinin daha iyi anlaşılması için dünyada mevcut bulunan sendikacılık anlayışlarının incelenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu çalışma açısından bu sınıflandırmanın nasıl anlamlandırıldığı elbette ki son derece önemli, ancak ondan

⁸⁹ Bu bölümde genelde kaynak olarak iddianameye atıf yapılacağından, bundan sonra yapılacak göndermeler "İ" harfi ve ilgili sayfa numarası şeklinde olacaktır.

önce iddianamenin sendikayı nasıl tanımladığına bakmak da bu açıdan son derece açıklayıcıdır. İddianame sendikaları şu şekilde tanımlamaktadır.

“Bilindiği gibi sendikalar, herhangi bir meslek veya sanat erbabının ve özellikle işçilerle işverenlerin, kendi zümrelerini ilgilendiren iktisadi ve içtimai menfaatlarını gözetmek üzere vücuda getirdikleri teşekküllerdir *bu teşekküllerin, bu espri muvacehesinde devletin siyasi bünyesinde yerleri yoktur*. Zira sendikalar, medeni tekamülün doğurduğu ileri bir işbölümünün, çeşitli meslek ve sanat sahiplerini birer sosyal sınıf yapması neticesinde meydana gelmişlerdir. Bu itibarla, bu teşekküllerin asıl gayesi, kendi meslek ve sınıf mensupları arasında karşılıklı yardımlaşmayı sağlamak, mesleki menfaatleri korumak, çeşitli sosyal güvenceleri tesis etmekten ibarettir” (İ: 19).

Burada meşru olan sendikacılık, siyasi alanın dışında ve sadece kendi üyelerinin çalışma koşullarıyla sınırlı bir faaliyet içinde tanımlanmaktadır. Devamında ise bu nitelikli sendikalar ile “bunun tam karşı mahiyetini ihraz etmiş bulunan” sendikacılık anlayışlarını (Marsist-Leninist sendikacılık) birbirinden ayırt etmek gerektiği belirtilmiştir. Burada yapılan sınıflandırma ‘özgür sendikalar’ ile ‘sınıf mücadelesi esasına dayanan sendikalar’ şeklindedir ve ikincisinin alt türleri anarko sendikalizm, sosyal demokrat sendikalar ve Marksist-Leninist sendikalardır. Endüstri ilişkileri literatürü düşünülürse (örneğin bkz. 2. Bölüm, Hyman 2001) bu sınıflandırmanın literatürde uygun bir karşılığının olmadığı görülecektir. Elbette ki bir iddianameden literatüre uygunluğu beklemek tartışılabilir ancak iddianamenin dünya sendikacılık deneyimini bir endüstri ilişkileri ders kitabı gibi detaylı biçimde sınıflandırmaya kalkması bu beklentiye haklılaştırmaktadır. Özellikle bu sınıflandırma yapılırken kullanılan dil ise oldukça manidardır. Zira sendikaların ‘objektif’ bir tanımlaması yapılarak bu tanıma uymayan sendikaların temkinli karşılanması gerektiği ima edilmektedir. Devam eden satırlarda bu ima daha da bariz bir biçimde sürdürülmektedir. Bahsedilen bu satırlar ‘Özgür Sendikalar’ın tanımlandığı satırlardır (İ: 19-20).

Bu sendikalar ilk cümlede şu şekilde tanımlanmaktadır: “Bu tip sendikalar, esas itibarıyla, hür parlamenter nizama inan, işçilerin kısa ve uzun vadede ekonomik ve sosyal çıkarları için mücadele eden kuruluşlardır.” Kullanılan dilin işaret ettiği gerçeklik, bu sınıflandırmanın dışında kalan sendikaların ‘hür parlamenter nizama’ inanmayanlar olduğuna işaret etmektedir. Üstelik yukarıda da belirtildiği gibi endüstri

ilişkileri literatüründe karşılığı zor bulunan bir sınıflandırma ile bu ‘meşru’ sendikalar ‘özgür’ gibi olumlu bir nitelemeyle nitelendirilerek ‘diğerleri’ nin özgür ya da bağımsız olmadığı dolayısıyla bir yerlere bağımlı olduğu ima edilmektedir. Çünkü açıklamanın devamında Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu hürriyetçi parlamentarizmi savunduğu ve Türk-İş’in de bu örgüte üye olduğu belirtilerek hem Türk-İş ‘özgür sendika’ kategorisine dâhil edilmekte hem de Marksist-Leninist demokrasilerde sendikacılığın özgür olamayacağı sonucuna varılarak suçlamaların konusu olan DİSK belli bir konuma oturtulmaktadır. Özgür sendikacılığın temel amacı işçilerin yaşam düzeylerinin yükseltilmesi, insanlık onuruna yaraşır bir yaşam düzeyini korumak olarak açıklanırken bu amaca ulaşmak için sürdürülecek mücadelenin ‘ekonomik ve sosyal nitelikli’ olduğu belirtilmekte ve ‘siyaset’ bu mücadelenin dışında bırakılmaktadır. Özgür sendikaların tanımlandığı son cümle ise yine bir sendikanın meşruiyet çerçevesini çizmektedir (İ: 20): “Bu sendikalar, düzeni değiştirmek için politik genel greve tevessül etmedikleri gibi *ideolojik genel greve tevessül eden sendikalara karşı devletin yanında yer alarak* mücadele eder.”

İddianamede yapılan sendikal sınıflandırmada, özgür sendikaların karşısında anarko sendikalizm, sosyal demokrat sendikacılık ve Marksist-Leninist sendikacılık bulunmaktadır. İddianame bu üç tipi de ‘ideal sendika tipi’ nin karşısında konumlandırmıştır ancak DİSK iddianamede bunlardan üçüncüsü ile nitelendirildiğinde bu tip sendikacılığın nasıl tanımlandığı önem kazanmaktadır. Tekrar belirtilmelidir ki, iddianame bu analizleri ‘objektif’ ya da tarafsız bir akademik dil kullanarak yapmakta ancak bunu yaparken DİSK’in bazı pratiklerini soyutlayarak yapmakta ve böylece DİSK’in eylemlerinin aslında ‘ne kadar tehlikeli’ olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Marsist-Leninist sendikalar öncelikle “sınıfların millet ve ülke menfaatleri için uyum içinde çalışma tezini reddeden” (İ: 22) örgütler olarak tanımlanmakta ve bu nitelemeyle ‘ideal sendikacılığın’ aslında millet ve ülke menfaatleri için uyumlu olması gerektiği hatırlatılmaktadır. İlerleyen satırlarda ise DİSK tarihi bağlamında son derece tanıdık nitelermeler bulunmaktadır: “Bu tip sendikalar, esas Marksist partilerin önderliğinde kurulması öngörülen halk cephesi, faşizme karşı birleşik cephe, Ulusal Devrimci Cephe (UDC) veya Demokratik Platform gibi cepheleri oluştururlar” (İ: 23). Burada DİSK’in içinde bulunduğu bazı

pratikleri çağrıştıran nitelemeler seçilmiş ancak bunlar da soyutlanarak bu tip sendikacılığın özellikleri olarak sunulmuştur.

Bu 'teorik' açıklamalardan sonra iddianame, DİSK'in durumunu irdelemek için Türkiye'deki sol hareketi ve işçi hareketinin kısa bir geçmişini sunmaktadır (İ: 26-30). Ancak sol hareketlerin geçmişine dair yapılan giriş paragrafı, Türkiye'de çoğulculuğun neden kısır olduğuna dair önemli bir ideolojik açıklama sunmaktadır (İ: 26): "Ülkemizde, başlangıcı 19. Yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanan aşırı sol unsurlar, hemen her dönemde, Türkiye'yi kendi amaçları doğrultusunda yönetilen bir ülke haline getirebilmek için her fırsat ve imkânı kullanmışlar, zaman ve zemine göre değişen her türlü faaliyet şeklini denemişlerdir." Öyle anlaşılıyor ki, farklı siyasal girişimlerin ülkeyi kendi amaçlarına göre yönetme girişimleri 'zararlı' girişimler olarak görülmektedir. Esasında Türkiye'nin yakın siyasi geçmişi ise bu satırların arka planını dolduracak çok sayıda örnekle doludur.

İddianame, sendikaların ilk ortaya çıkışını anlatırken yine siyasi eylemleri de amaçlayan Marksist sendikaları da işaret ederek, DİSK'in de özellikle politik sonuçlar amaçlayan eylemler sürdürdüğünü belirterek (İ: 30), kesinlikle 'ideal sendikacılığın' politik alanın dışında olması gerektiğini anlatmaktadır. DİSK'in tüzüklerinin incelenmesinden de benzer sonuçlar çıkarılmaktadır (İ: 40): "... tüzükler muhtevassından, Türkiye işçi sınıfının demokratik sınıf ve kitle örgütü olarak; ekonomik, *politik*, *ideolojik mücadele* içinde ve işçi sınıfı bilimi rehberliğinde eğitimin yaygınlaştırılmasının ve işçilere sınıf bilincinin kazandırılmasının, uluslararası işçi sınıfı ile işbirliğinin sağlanmasının ... amaçlandığı anlaşılmaktadır." Böylece Türkiye'de sendikaların politik ve ideolojik mücadelede bulunmalarının "meşru" görülmediği anlaşılmaktadır. Zira iddianamedeki bir satır hem bunu teyit etmekte hem de bir örgüt faaliyette bulunduğu dönemde ilgili devlet kurumları tarafında tanınmasına veya ilgili mevzuata uygun olmasına rağmen nasıl yasa dışı ilan edilebiliyor onu göstermektedir (İ: 37): "Bu itibarla ifade etmek isteriz ki, yalnız faaliyetlerinde değil, kuruluşunda dahi DİSK sosyalist bir düzenin gerçekleştirilmesini amaç edinmiştir ve bu itibarla legal görünümlü olsa da illegal bir teşekküldür." Ayrıca bir önceki alıntıda da 'sınıf bilincinin kazandırılmasının' tasvip edilmediğini görmek,

çalışmanın önceki bölümlerinde anlatılan halkçılık ideolojisinin toplumu görmek istediği şekli hatırlatmaktadır. İddianame hem anayasaya hem de ceza yasasına işaret ederek bu yaklaşımını temellendirmeye çalışmıştır. Burada egemenliğin Türk Milletine ait olduğu vurgulanarak Türk Milleti yekpare bir bütün olarak ele alınmıştır.

“Ayrıca Anayasanın 4. Maddesinde; ‘Egemenlik Kayıtsız Şartsız Türk Milletindir’, ‘Millet egemenliğini Anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eli ile kullanır. Egemenliğin kullanılması, hiçbir surette belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. ...’ hükümleri yer almıştır. Buna paralel olarak T.C.K. nun 141. Maddesinde de; sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etme veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırma eylemi açıkça suç olarak gösterilmiştir. Böylece mevzuat açısından, *egemenliğin Türk Milletine ait olup sınıf egemenliğinin yasa dışı olduğu görülmektedir*” (İ: 41).

Benzer çıkarımlar iddianamenin ilgili bölümünün farklı yerlerinde de tekrarlanmaktadır (örneğin İ: 94-5 ve 99). İddianamenin DİSK’in Eğitim Notları’nın eğitim ile ilgili bölümünü (bkz. DİSK Eğitim Notları 1977: 11-28) inceleyen satırları, bu notlarda devlet tarafından verilen eğitimin sermaye sınıfına hizmet ettiğine yönelik eleştirilerden yola çıkılarak, DİSK’in *Türk toplumunu düşmanca sınıflar olarak parçalamayı* gaye edindiği (İ: 98-99) belirtilmektedir. Aynı metnin toplumda ve Türkiye’de sınıflar üzerine olan 6. Bölümünün toplumu kabaca sermaye ve emek sınıflarından müteşekkil olarak gördüğünü belirtmekte ve şu sonuca varmaktadır.

“Bu suretle de DİSK’in işçilere; bir iktidar mücadelesi yaptıklarını, bunun muvaffak olması halinde *milli hakimiyete dayalı bir iktidar yerine sınıf hakimiyeti*, işçi hakimiyeti altında bir iktidara sahip olacaklarını telkin ettiği, insanların sorunlarının ancak işçi sınıfının gerçekleştirmeye çalıştığı yeni düzenle çözümlenebilir olduğu propaganda ettiği anlaşılmaktadır” (İ: 101).

Böylece halen ‘sınıf’ kavramının negatif bir kavram olduğu anlaşılmakta ve ‘milli hâkimiyet’e vurgu yapılarak da ülkenin halen sınıfsız bir yapıda olduğu ya da en azından öyle görülmek istendiği ima edilmektedir. Dolayısıyla sınıflara yapılacak bir atf ya da vurgu esasında milli hâkimiyetin altının oyulmasına yönelik bir girişim olacaktır.

Sendikaların siyasetle ilgilenmemeleri yaklaşımının sergilendiği bir başka açıklama DİSK’in Kuruluş Tüzüğü’nün 3. Maddesi üzerinde yapılan analizdir (İ: 42-5). Buna göre Türkiye’nin bağımsızlığından bahsetmek mümkün değildir, NATO, IMF, çok uluslu şirketler, Dünya Bankası, ABD gibi güçlere bağımlı bir ülke konumundadır.

Dolayısıyla DİSK bu sömürden kurtulmak için Batı'nın Demokratik ülkeleri ile ekonomik ve askeri münasebetleri kesmeyi istemektedir. "Hâlbuki bu istekler Anayasamıza göre siyasi partilerin, iktidar ve muhalefeti muhtevi parlamentonun görevidir" (İ: 45). Burada hukuki bir gerekçe olarak gösterilebilecek bu yaklaşımın ideolojik anlamı, yani ideal sendikanın nasıl olması gerektiği noktası sonraki satırlarda ortaya çıkmaktadır: "Öte yandan DİSK'in ortaya attığı bu fikirler işçi kitlesinin ekonomik ve sosyal menfaatleri ile de ilgili değildir." Böylece sendikal faaliyetin çerçevesi bir kez daha işaret edilmiş olunmaktadır. Ayrıca ilgili tüzükteki çalışanların tüm haklarını alabilmelerinin sadece mesleki mücadele ile mümkün olmadığını bunun yanı sıra anayasal demokratik hakların kullanılarak siyasi mücadelede de bulunması gerektiğine yönelik ibare (İ: 45) iddianamede mevcut nizamın yıkılmak istendiğine bir kanıt olarak gösterilmesi, sendikaların faaliyet alanlarına dair açık bir göndermede bulunmaktadır. İlgili tüzüğün 3. Maddesinin diğer bentlerinin incelenmesinde de DİSK'in sınıf sendikacılığı yaptığı neticesine varılmaktadır (İ: 52). Böylece Türkiye'de 1980'ler gibi görece geç bir tarihte bile sınıf sendikacılığı yapmanın iddianamenin yaklaşımıyla sakıncalı olduğu görülmektedir.

Türkiye'de dış politika konuları arasında 1950'lerden beri Kıbrıs meselesi (detaylar için bkz. Ahmad 2003: 129-131, Fırat 1997) her zaman merkezi bir konum işgal etmiş ve aynı zamanda bu konu devletin resmi söylemini de belirlemiştir ve dolayısıyla bu konuda bir fikir beyan edilecekse bu, mutlaka ve mutlaka Türkiye'nin haklılığını teyit etme üzerine olmalıydı. Bunun dışındaki söylemler ise ancak 'vatana ihanet' çerçevesinde değerlendirilmekteydi. Dolayısıyla iddianamede bu konudaki açıklamalar ancak arka plandaki bu bilgi ile anlaşılabilir. Dünya Sendikalar Federasyonu'nun 9. Kongresi'nde Kıbrıs meselesi ile ilgili alınan karar şöyledir.

"16-23 Nisan 1978 tarihleri arasında Prag'da toplanan 9. Kongre, Kıbrıs halkına ve işçilerine selamlarını, dayanışmasını ve desteğini iletir.

1974 yazında Kıbrıs'ta, emperyalistler tarafından yönetilen bir Yunan faşist darbesi oldu ve bu darbeyi Türk müdahalesi izledi. Kongre, bu trajik olayların doğurduğu sonuçların hala geçerliğini korumasından derin kaygı duymaktadır.

Kongre, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyini; -tüm devletlerin, Kıbrıs'ın bağımsızlığına, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duymaları, -tüm yabancı birliklerin Kıbrıs adasından çekilmesi, -göçmenlerin sorunlarına bir

çözüm bulunması, -tüm kayıpların aranıp bulunması, -toplumlararası olumlu ve yapıcı görüşmelerin yeniden başlaması için somut önlemler almaya çağırır.

Kongre, Kıbrıs sorununa, Kıbrıs'ı Askeri üslerden arındırmış olarak Orta Doğu'da ve tüm Dünya'da barış davasına katkıda bulunan bir barış adası yapacak; her iki toplum arasında ortak ve karşılıklı ekonomik, toplumsal ve politik çıkarılara dayalı işbirliğinin yolunu açacak, barışçı ve demokratik bir çözümün getirilmesine tüm desteğini verir.

Kongre, Kıbrıs sorununun kapsadığı uluslararası yönlerin tartışılmasını sağlamak amacıyla, Birleşmiş Milletler çerçevesi içinde Kıbrıs üzerine uluslararası bir konferansın toplanması önerisini destekler” (İ: 59).

Bu uzun alıntının alınma nedeni DSF'nin bu kararında adada barışın tesisi için öne sürdüğü önerileri göstermekti. Bu önerileri “Türk Devletinin Milli Siyasetini bertaraf etmek”le (İ: 59) nitelemek için yukarıda bahsedilen Kıbrıs meselesinin Türkiye'nin dış siyasetindeki yerini düşünmekle mümkündür. DİSK'in suçlanma nedeni ise, bu kongreye temsilci göndermesi nedeniyle. Üstelik bir önceki bölümde DİSK'in Kıbrıs harekâtına göstermiş olduğu destek düşünülürse bu konunun hassasiyeti daha iyi anlaşılacaktır. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta ise bu dönemde komünist bloğun bir tehdit olarak görülmesidir. Çünkü DSF'nin yukarıdaki kararı, iddianameye göre “SSCB'nin Kıbrıs davasının çözümü için ileri sürdüğü hususların kopyasıdır” (İ: 59).

İddianameye hâkim olan bakış, DİSK'in Marksist-Leninist bir örgüt olduğunu gösterme üzerine kurgulanmış durumdadır. Yukarıda sendikacılığın tasnifi yapılırken, Marksist-Leninist sendikacılık, ideal sendikacılığın öteki / karşı ucuna konarak, istenmeyen zararlı bir sendikacılık olarak kodlanmıştı. Sonraki önermeler ise DİSK'in sürekli bu kategori altına alınarak benzer bir kodlanma sürecine tabi tutulması şeklinde ilerlemektedir. Ancak bu çalışmanın bir hukuk çalışması olmadığını düşünürsek burada asıl ilgi konusu sendikalara çizilen sınırlardır. Yukarıda sıklıkla gösterildiği gibi sendikaların siyaset ile ilgilerinin ‘normal’ karşılanmaması noktası da, bu özelliğin Marsist-Leninist bir özellik olması ile savunulmaktadır. Dolayısıyla, çalışanların haklarının sadece ekonomik mücadeleyle kazanılmasının mümkün olmayacağını ve siyasi yolların da kullanılması gerektiğine yönelik bir sendikal söylem aslında peşinen ‘belirli tür’ bir sendikacılık olarak kodlanmış olmaktadır. İddianame, DİSK'in analiz edildiği bu bölümde yine ‘teorik’ bir açıklama yaparak

Marsist-Leninist sendikacılık konusunda bilgi sunmaktadır (İ: 70): “Evveleminde ifade edelim ki; Marksist-Leninist sendikacılık anlayış ve görüşlerine göre sınıf mücadelesinin; ekonomik, ideolojik (teorik) ve politik olmak üzere üç temel biçimi vardır.”

Teori-pratik tartışmalarına (bkz. Craib 1985; Ritzer ve Smart 2001; Leledakis 2000) girmeden, söylem açısından herhangi bir önermeyi soyutlaştırmanın, o söylemi daha makro bir tanımlama alını içine aldığı (van Dijk 2001b) ve dolayısıyla onu duruma göre güçlendirdiğini belirtmek gerekiyor. Burada yapılan pratik tam da budur. Öncelikle Marksist-Leninist sendikacılık ile ilgili bir soyutlama yapılıyor ve hemen ardından ise DİSK’in bir metninden alınan bir ifade ile bu örgütün ‘bu tip bir örgüt’ olduğu gösterilmeye çalışılıyor. DİSK’in Temel İlkeler kitabından alınan ifadeler şu şekildedir (İ: 70): “Kapitalist toplumda işçi sınıfının mücadelesi bir bütündür ve bu mücadelenin üç temel biçimi vardır. 1- Ekonomik mücadele, 2- Politik mücadele, 3- İdeolojik mücadele. ... İşçi sınıfının ekonomik, politik ve ideolojik mücadelesi bir bütündür.” Bunun neticesinde iddianamenin vardığı sonuç politik ve ideolojik mücadeleyi hem de bunları parantez içinde ek açıklamalar getirerek daha da uzak durulması gereken eylemler olarak tanımlaması olmuştur.

“DİSK’in sınıf mücadele biçimlerini ortaya koymak için işaret ettiğimiz hususlar açıkça gösteriyor ki, Demokratik sendikacılığında DİSK, sadece Kanunların öngördüğü şekilde işçinin yaşam şartlarını iyileştirmeyi amaçlayan ekonomik mücadele ile yetinmeyip Marksist-Leninist prensibe uygun olarak üç tür mücadeleyi, yani ekonomik mücadele ile birlikte politik (yani iktidarı ele geçirme ve sosyalizmi kurma mücadelesi) ve ideolojik (komünizm propagandası ile bilinçlendirme) alanlarda da sürdürmeyi ilke edinmiş bulunmaktadır” (İ: 70).

İddianame’nin DİSK’in eğitim faaliyetleri ile ilgili yaptığı çıkarımlar aynı zamanda ‘eğitim’ kurumuna nasıl baktığını da göstermesi açısından önemlidir. DİSK Eğitim Notları’nın irdelendiği kısmın (İ: 97-103) sonunda şu sonuca varılmaktadır.

“Bu suretle DİSK’in eğitim faaliyetleri cümlesinden olmak üzere her işçiye okuttuğu, telkin ettiği, öğretim ve eğitimini sağladığı kitabın, muhtevası bakımından tamamiyle komünizm propagandası mahiyetinde olduğu, komünist bir toplum kurma yolunda her işçiyi bilinçlendirme, *beynini yıkama* ve militanlaştırma vasıtası olarak kullandığı ortaya çıkmış bulunmaktadır” (İ: 103).

Bu çalışma açısından ilgi çekici olan DİSK’in ne tür bir eğitim faaliyeti sürdürdüğüne dair çıkarımlar değil, iddianamenin eğitimi nasıl okuduğu ile ilgilidir. ‘Beyin yıkama’

tabiri, eğitileceklerin bir *tabula rassa* yani üzeri karalanacak ya da doldurulacak boş bir levha olarak görüldüğü ve pozitivist bilim yaklaşımını çağrıştırmaktadır. İddianamenin başka yerlerinde de bu tabire rastlamak mümkündür (İ: 99): “... ve işçilere eğitim adı altında bu ihtilalci fikirleri telkin edip bilinçlendirerek *beyinlerini yıkadığı* anlaşılmaktadır.” Böylece Althusser’in önemle belirttiği aygıtlardan birisi olan eğitimin, ideolojik niteliği aslında teslim edilmiş olunmaktadır.

İddianamenin bu ilk bölümüne hakim olan temalardan birisi, DİSK’in demokratik cumhuriyeti yıkma isteği ve bunun yerine Marksist-Leninist, komünist bir devlet teşkil etme isteğidir ve bu amacına ulaşmak için kullandığı en etkin stratejilerden birisi ise ‘ekonomik savaş stratejisidir’ (İ: 107-8). İddianamenin bu satırları grevlerin nasıl okunduğu oldukça iyi göstermektedir.

“Demokratik düzeni yıkmak için halkı bezdirmek, ümitsiz hale getirmek ve sonunda nihai darbeyi vurmak üzere başvurulmuş en etkin mücadele biçimi toplumda üretimi durdurmak ve bu maksatla mevcut üretim araçlarını işlemez hale getirmekle beraber ilerisi için yatırım gayretlerini de sabote etmektir. DİSK Türkiye’de üretimi durdurmak için her imkândan yararlanmayı stratejisinin en esaslı unsurlarından birisi olarak kullanmıştır.

Ezcümle, aklın alamayacağı, müesseselerin altından kalkamayacağı taleplerle dolu sözleşme müzakereleri daima çıkmaza sokulmuş, işçiler tehditle dövülüp tahkir edilerek ve hatta bazen öldürülerek grevlere gitmeye mecbur kılınmış, grevlere katılmayanlar her türlü kötü akıbete namzet hale getirilmiş, grevlerde zavallı işçiler çaresiz ve imkânsız kalarak perişan oldukları zaman kendilerini bu hale düşürenin bu bozuk düzen olduğu, Marksist-Leninist komünist düzene geçildiğinde her şeyin düzelebileceği propagandası yapılmış, *grevler karşısında çaresizlik içine düşen sanayicilerin* az da olsa bir kısmı sermayesini yurt dışına kaçırmak gafletini, hatasını işlemiş, *kimsede yeniden yatırım yapmak arzu ve gayreti kalmamış, bunun sonucu olarak üretim düşmüş, enflasyon hızı artmış* ve DİSK idarecileri bu felaketsel gidiş karşısında emellerine yaklaştıkları düşünce ve kanaatıyla ellerini ovuşturmuşlardır” (İ: 107-8).

İşçi örgütlerinin en temel silahı olan ‘grev’ aracının Türkiye’yi, “cebir ve şiddet yollarına başvurmak suretiyle çökertmeye yönelik ekonomik savaş stratejisi” (İ: 108) olarak algılanması, grev kurumunun Türkiye çalışma ilişkileri tarihindeki ‘sancılı’ geçmişi ile anlaşılabilir bir durumdur. Ayrıca ekonomideki kötü gidişatın da bu pratiğe yüklenmesi, iddianamede grevin nasıl algılandığını iyi göstermektedir. Gerek sendikaların ilk yasal konumlarının tartışıldığı cumhuriyet öncesi dönemlerde (bkz. Gülmez 1991), gerekse cumhuriyetten sonra grevin bir hak olarak tanınmadığı dönemlerde (bkz. 3. Ve 4. Bölümler) ulusal ekonominin zarar göreceğine dair itirazlar

kullanılmıştır. Bundan dolayı da 1961 Anayasası dönemine kadar grev bir hak olarak tanınmamıştı. Dolayısıyla burada grevlere yüklenen ‘sorumlulukların’ hayli geniş bir biçimde çizildiği görülmektedir.

İddianamenin bu ilk bölümü hem bir giriş hem de sonraki bölümlerde detaylı olarak ele alınacak kısımların bir özeti niteliğindedir. Öncelikle DİSK’in kuruluş tüzüğü daha sonra ise sırasıyla, 1979’da kabul edilen Demokratik Sınıf ve Kitle Sendikacılığının Temel İlkeleri, DİSK’in eğitim faaliyetleri ve kitlesel eylemleri (örneğin 15-16 Haziran olayları, DGM direnişleri, faşizme ihtar eylemi, 5 Ocak 1979 tarihindeki iş bırakma eylemi –Kahramanmaraş olayları protesto için-, Tarih olayları, 1 Mayıslar...). Bu ilk bölümde DİSK daha kuruluş tüzüğünden başlamak üzere gizli ajandası olan bir örgüt olarak ele alınmakta ve sonraki tüm olay ve eylemler ise bunun paralelinde okunmaktadır. Bu gizli ajanda devletin kurulu düzenini yıkarak yerine sosyalist bir düzen kurma amacı şeklinde izah edilmiştir. Burada henüz Soğuk Savaşın devam ettiği bir dönemde SSCB ve onun temsil ettiği ideoloji temel tehdit olarak ele alınmakta ve bu ideoloji ile ilişkilendirilmek, hedef olmak için ya da ‘ideal’in dışında kalmak için yeterli gibi görünmektedir. Bundan dolayı da DİSK, esasında bir sendikal üst örgüt olmaktan çok, kendisini böyle gösteren ve bu niteliğini bir gizleme aracı olarak kullanan ve asıl gayesi Marksist-Leninist bir düzen kurmak olan bir girişim olarak ele alınmış⁹⁰. Bundan dolayı da DİSK’in tüm pratikleri endüstri ilişkileri terimleri ile değil devleti yıkma girişimleri şeklindeki ifadelerle açıklanmıştır. Örneğin 15- 16 Haziran olaylarının o dönem ilgili kanun değişiklikleriyle bir ilgisi bulunmamakta, söz konusu kanun sadece bir bahane olarak öne sürülmekte ve asıl gaye devlete karşı bir ayaklanma gerçekleştirmek olmuştur (İ: 110).

Bu ilk bölümün bir başka bariz özelliği, DİSK ile ilgili yapılan her çıkarımdan sonra SSCB’den, Lenin’in, Stalin’in ya da Marx ya da Engels’in kısacası sosyalist yazın ya da pratikten örnekler verilerek DİSK’in ait olduğu yerin kuvvetli bir biçimde işaret edilmesi olmuştur. Tüm bunlardan dolayı da endüstri ilişkilerinin okunması, üçüncü bölümde açıklanmaya çalışılan endüstri ilişkileri ideolojisinin referanslarından pek

⁹⁰ Bu bölümün neredeyse tamamında bu nitelikli tanımlamalar bulunduğundan ayrıca sayfa numaraları verilmemiştir.

uzak düşmemiştir. Örneğin sendikaların siyasi alanda bulunmaları komünist amaçlarla ilişkilendirilmiş, grevler ulusal ekonominin gidişatının kötü olmasındaki başlıca sorumlu ilan edilmiş, sınıflardan bahsetmek milli birliğe bir tehdit olarak algılanmıştır.

7.4. DİSK'in Tüzük ve Amaçları

İddianamenin bu bölümünde DİSK'in kuruluş tüzüğü, 7. Kongrede kabul edilen son tüzük ve DİSK tarafından hazırlanıp, DİSK'in önerisiyle bağlı sendikalarca kabul edilen tek tip demokratik tüzük incelenmiştir. Burada bir önceki bölümde izlenen çıkarımlar sürdürülmüş ve tüzüklerdeki hükümler işaret edilerek yine hem DİSK'in sosyalist bir düzen amaçladığı (İ: 129) hem de bu tüzük hükümleri ile grevlerin amacı olan ekonomik mücadele sınırını aşarak siyasi ve ideolojik amaçlar üzerine de oturtulduğu belirtilmiştir. İddianamenin buraya kadarki kısmında kesinlikle karşı çıkılan siyasi amaç gütmeye durumuna değinmekte fayda vardır. Böylece oldukça muğlak olan 'siyasi faaliyet' kapsamının iddianamece nasıl yorumlandığı daha iyi anlaşılabilir.

Bilindiği gibi 274 sayılı Sendikalar Kanunu'nun 16. Maddesi, sendikaların siyasi faaliyetlerine sınırlama getiriyordu (SK 1995: 220): "Bu kanuna göre kurulan mesleki teşekküller siyasi partilerden veya onlara bağlı teşekküllerden herhangi bir suretle maddi yardım kabul edemez ve onlara maddi yardımda bulunamaz ve onların teşkilatı içerisinde yer alamazlar; bir siyasi partinin adı altında mesleki teşekkül kurulamaz." Ancak görüldüğü gibi yasa ilgili yasağın çerçevesini sayarak belirtmiş olduğundan, bunun dışında kalan faaliyetlerin yasal olduğu sonucuna varmak mümkündür (Tuncay'dan aktaran Mahiroğulları 2005: 154). Burada yasa İngiliz sendikacılığındaki gibi sendikalar ile siyasi partiler arasında organik bağların kurulmasını engellemek istemiştir. Bunun dışında ise sendikaların siyasi partileri, oy vermek, üyelerine adres göstermek anlamında desteklemelerinin önünde engelleyici yasal bir durum bulunmadığını belirtmek mümkündür. Öte yandan bu çalışmanın 4. Bölümü'ndeki bir alıntı hatırlanacak olunursa sendika siyaset ilişkisi tespitinin ne denli zor olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Hatırlanacağı gibi 1950'lerdeki bir durumu aktaran bu alıntıda, dönemin sendikalarının cari piyasa koşullarına bakarak ileride işsizlikle sonuçlanacak bir trend için ihracat ile ilgili yaptıkları açıklamalar sendikaların siyasetle işçigali

şeklinde ilan edilmişti. Yine yerli malının kullanımına dair bir açıklama da bu nitelikli bir eylem olarak ilan edilmişti. Mahiroğulları'nın Tuna'dan yaptığı bu alıntı şu şekilde devam ediyordu:

“Niçin siyaset? Sendikaların milli iktisat politikaları karşısındaki memnu olan bir siyaset midir? Sendikaların iştigalden men edildikleri politikaların hudutları nelerdir? Bu hudutlar nerede başlar ve nerde biter? Derhal ilave edelim ki, biz sendikaların parti politikası yapmasına şiddetle muarızız. Ve yine teyit edelim ki, sendikalar her şeyden evvel bütün mülahazaların üstünde milli birer varlık olduklarını ve milletlerarası politika sahasında Devlet'in emrinde ve yolunda yürüdüklerini gözden uzak tutmamaktadırlar. Fakat bu yüksek mevzular dışında kalan ekonomik ve sosyal kararlar, işçilerin hayat ve maişetini doğrudan doğruya veya bilvasıta ilgilendiren tesirleri üzerinde söz sahibi olmayı istemek de hakkımızdır” (Mahiroğulları 2004: 69).

Dolayısıyla ne kadar dar yorumlanırsa yorumlansın, sendikaların faaliyetlerinin siyasi alan dışında kalmalarına imkân yoktur. Ayrıca dördüncü bölümde de belirtildiği gibi siyasi iktidarlar kanun metinlerinde sendikalara yasakladıkları siyasi faaliyetleri veya siyasi partilerle ilişkileri genelde muhalefet partileri şeklinde algılamış ve kendilerini bu kapsamda görmemişlerdir. İddianamede DİSK'e ithaf edilen siyasi faaliyetin bir de 'ideolojik' boyutu bulunuyor. Bu da DİSK'in 'kurulu düzeni yıkma isteği' şeklindeki bir siyasi faaliyet olarak tasvir edilmektedir. Tüzüklerin incelendiği bölümde aslında açıkça belirtilmemiş olmakla birlikte DİSK'in örtük olarak böyle bir amaç taşıdığı belirtilmektedir (İ: 129): “*Belirgin şekilde açıklanmamış olmakla beraber, birçok sözlüklerde, sosyalist literatürde anlamları izah edilmiş bulunan Marksist deyimlere yer verilerek, dolaylı yoldan DİSK'in amacının sosyalist bir düzene ulaşmak olduğu anlaşılmaktadır.*” Gerçekten de DİSK'in kendisini sosyalist olarak tanımlamasına rağmen iddianamenin bu nitelemeyle anlatmaya çalıştığı durum ile DİSK'in kendisinin buna yüklediği anlamın aynı olduğunu söylemek mümkün değildir. İddianame, bu niteleme ile kurulu nizamın yıkılması gibi bir niyete işaret ederken, DİSK metinleri ilgili yerlerde de belirtildiği gibi genelde 'demokratik yollar'a işaret ederek bir değişim talep etmekteydi.

İddianamedeki bölümler takip edildiğinde üçüncü bölüm DİSK'in organları ve bağlı sendikalar üzerinedir. Bu bölüm oldukça kısa olup (yaklaşık 2 sayfa), burada sadece organlar ve bağlı sendikalar sıralanmıştır. İddianamenin en uzun bölümü (yaklaşık 450 sayfa) ise DİSK'in faaliyetleri ile ilgili olan sonraki bölümdür.

7.5. DİSK'in Faaliyetleri

İddianamenin en uzun bölümü olan 'faaliyetler' bölümünde, genel kurul toplantı ve kararları, yönetim kurulu toplantı ve kararları, yürütme kurulu toplantı ve kararları, Ören toplantıları ve kararları, DİSK ve ulusal demokratik güçlerin güç ve eylem birliği ile cepheleşme çalışmaları incelenmiştir.

7.5.1. Genel Kurul Toplantı ve Kararları

İddianamenin bu kısmında DİSK'in 1967 yılındaki ilk genel kurulundan başlanmak üzere 1980 yılındaki 7. Kongreye kadarki tüm kongreler ve buralarda alınan kararlar, yapılan konuşmalar incelenmiştir. İlk olarak 5. Kongrede alınan 5, 6 ve 33 numaralı kararlar üzerinde geniş çözümler yapılmış ve bunların temelde devlet düzenini 'hedefledikleri' sonucuna varılmıştır (İ: 156-163). İddianamenin ardındaki 'okuma'nın nasıl olduğunu kavramak için bu kararlara bakmakta fayda vardır.

5 Nolu karar, grev hakkının toplu sözleşme düzenine bağlı olmaksızın tanınmasına yönelik bir talebi içermektedir. Buna göre anayasanın tanıdığı grev hakkı, toplu sözleşmelerin yapılmasına bağlanarak sınırları son derece sınırlandırılmıştır. Bunun sınırlarının genişletilmesi, genel grev, dayanışma grevi, uyarı grevi, süreli grev gibi grevlerin tanınması ve grev hakkının hiçbir kısıtlama yapılmadan tüm çalışanlara tanınması için *yasal değişikliklerin yapılmasının* sağlanması için gerekli çalışmalar yapılmasını öngörmekteydi. 6 Nolu karar ise lokavtın, zaten oldukça sınırlandırılmış olan grev hakkı karşısındaki dengesizliğe işaret ederek yasaklanması için ilgili yasaların çıkarılması için gerekli çalışmalar yapılmasını öngörüyordu. 33. Nolu kararda ise faşizme karşı ilerici ve demokratik güçlerle yapılacak işbirliği üzerindeydi. Burada özellikle 'salt düşüncüyü suç sayan' düzenlemelerin (TCK 141, 142 maddeler) ortadan kaldırılması için çalışılacağı ve bu doğrultuda CHP ile güç birliği yapmanın faydalı olacağı belirtilmiştir.

İddianame, 275 sayılı yasada tanınan grev hakkının niteliğini tartışmadan, burada çizilen grev hakkının "işçilerin, sermaye karşısında ekonomik yönden ezilmesini önlemek ve bir yerde sosyal adaleti sağlamak amacını güttüğünü izah etmeye gerek yoktur" demektedir (İ: 159). Ancak anayasada işçilere böylesine *insancıl niyetlerle*,

devletin sosyalliği prensipleri içinde tanınmış bu hakkın dışında 5 ve 6 nolu kararlarda toplu sözleşmelere bağlı olmaksızın belirtilen grev türlerinin tanınması için mücadele etmenin işçilerin ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının korunmasıyla bir ilgisinin olmadığı ancak belli bir ideolojinin güdümünde, belli bir amaca yönelik olarak meşru bir hakkın suistimali anlamına geleceği belirtilmiştir. Bu tür grevler (genel grev, uyarı grevi, dayanışma grevi, süreli grev) suçtur, “çünkü bu tür grevler mahiyetleri itibariyle işçilerin ekonomik, sosyal, kültürel yönleri ile ilgilenmez.” “Fakat; bu tür grevler, Marksist-Leninist ideolojinin bir unsuru olarak Hükümetleri yıpratmaya, Devleti çökertmeye yönelik, siyasal amaçlıdır.” “İnsancıl niyetlerle tanınmış olan hak” nitelemesi Türkiye çalışma ilişkileri tarihindeki bir tartışmayı gündeme getirmektedir. Bilindiği gibi bu tartışmada, genelde Türkiye’deki işçi hareketi, Batı’daki deneyimle karşılaştırılır ve Batı’da işçi sınıfının mücadelelerle geniş kazanımlar edindikleri ancak Türkiye’de ise çalışanların sahip oldukları hakların devletçe ‘verildiği’ veya lütfedildiği öne sürülürken buna karşı çıkan bazı argümanlarda ise Türkiye’de de kazanılan hakların işçilerin mücadeleleri ile edinildiği iddia edilmektedir⁹¹ (örneğin bkz. Güzel 1996: 199; Güzel 2007: 27-8; 160-6). Burada hangi tarafın haklı olduğu belki de önemsizleşmektedir zira iddianamenin kendisi ilk görüşe yakın bir düşünce taşımaktadır. Dolayısıyla grev hakkının ‘insancıl niyetlerle’ verildiği ve bunu zorlamanın devleti ortadan kaldırmaktan başka bir yorumunun olamayacağı ima edilmektedir. İddianamenin buraya kadarki en bariz ‘bilinç dışı’ özelliğinin bu ‘devleti çökertme’ unsuru olduğu söylenebilir. Burada da görüldüğü gibi, devletin vermiş olduğu hakla yetinmeyip diğer grev türlerini talep etmek, “devleti çökertmeye yönelik, siyasal bir amaç” olarak sunulmaktadır (İ:160). Yine CHP ile işbirliği ifadesi de bu çerçevede, amaçların gizlenmesinde kullanılan “paravan bir slogan” olarak ele alınmıştır (İ: 159).

Aynı zamanda 33 nolu kararın da amacı yine bu yöndedir (İ:161). Ancak bu kararın analizi iddianamenin düşünce özgürlüğünü nasıl anladığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. İddianame, ne anayasada ne de diğer yasalarda örgütlenme ve düşünce

⁹¹ Ayrıca bu mücadeleleri anlatan bir roman örneği olarak bkz. Enis 2002. Ayrıca İngiltere deneyimi ile bir kıyas ve orada genelde ‘hak verilmesi’ şeklinde değil de yasal engellerin kaldırılması şeklindeki uygulamalar için bkz. bu çalışmanın ikinci bölümü.

özgürlüklerinin kısıtlanmalarının söz konusu olduğunu belirterek, bu özgürlüğü nasıl anladığını göstermektedir: “Salt düşünce ister faydalı, ister zararlı olsun *zihinlerde kaldığı cihetle*, takdir veya kınanması mümkün olmadığı gibi, kısıtlanması da elbette ki mümkün değildir.” Yani bir düşünce dışa yansımadağı, sadece zihinde kaldığı sürece onun sınırlandırılmasından bahsetmek mümkün değildir. Bu yaklaşımın, Türkiye’deki özgürlüklerin alanın dar anlamda tanımlanmasının bir açıklamasını vermektedir. Zira bu ‘düşünce özgürlüğü’ tanımlamasının Mill’in geniş yorumuyla yan yana bulunmasının imkânı bulunmamaktadır. Mill, düşünce özgürlüğünün yalnızca kuru kuruya düşünme hürriyetine sahip olmaktan ibaret olmadığını, bunun başka hürriyetleri de gerektirdiğini vurgulamaktadır. Bunlar, bireyin hayatını kendi fikirlerine göre planlama, fikirlerini yayma ve aynı fikirdeki kimselerle birlikler oluşturma özgürlükleridir (aktaran Yayla 1998: 162).

1977 yılındaki 6. Genel Kurul’un incelendiğı kısımlarda (İ: 163-210) da daha önceki ideolojik yorumların aynısı sürdürölmektedir. Ancak sürekli tekrarlanan unsurlardan çok, iddianamenin dayandığı ideolojik arka planı tanımlayan yeni unsurların burada belirtilmesi, bu çalışma açısından daha işlevsel olacaktır. Bundan dolayı mümkün olduğunca yeni ipuçları ya da imalar incelenmeye çalışılacaktır. Ancak bu kısmın çok kısa bir özetini de sunmak yerinde olacaktır. Öncelikle kongrede sunulan konuşmaların özeti sunulmuş ve ardından da alınan kararların bazıları yazılarak bunların analizi yapılmıştır. Genel kurul sonunda toplam 46 karar alınmış ve iddianameye alınanlar ise 1 nolu cephe kararı, 2 nolu gençlik örgütleri ile ilişkiler, 3 nolu işçi sınıfının birliğı ve tasfiyecilik üzerine, 5 nolu ulusal bağımsızlık, 15 nolu grev hakkının toplu sözleşme düzenine bağılı olmaksızın tanınması ve 45 nolu 141. Ve 142. Maddelerin kaldırılmasına dair kararlar olmuştur. Ancak iddianame bu 46 kararın hepsinin birlikte okunması gerektiğini çünkü hepsinin bir tek amaç ve ideoloji etrafında kurulduğı belirtmektedir. İddianameye göre (İ: 202) bu tek ideolojinin Marksist-Leninist ilkelere kaynaklanan sosyalist ideoloji; tek amacın ise bu ideoloji doğrultusunda işçi sınıfının sınıf bilincine ve ihtilalcı bir öze kavuşturularak, işçi sınıfı öncülüğünde diğere emekçiler, tüm ulusla ilerici güç ve katmanlarla birlikte yapılacak bir ihtilal hareketi ile üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılıp kapitalizmin yıkılarak işçi

sınıfının iktidarı olan proletarya diktatörlüğünün kurulması ve giderek sınıfsız bir toplum olarak nitelendirdikleri sosyalizmin inşası olduğu anlaşılmaktadır.

Burada belirtilmesi gereken bir husus iddianamenin, 6. Genel Kurul'daki başkanlık mücadelesini genelde DİSK tarihi üzerindeki literatürden farklı yorumlamış olmasıdır. Bu yorum elbette ki iddianamenin kendi içinde sürdürdüğü analiz çerçevesine uygun düşmektedir. Bilindiği gibi bu kongrede DİSK'in kuruluşundan beri genel başkanı olan Kemal Türkler ile sonradan DİSK'e katılan Genel-İş Sendikası'nın başkanı Abdullah Baştürk arasında başkanlık yarışı yapılmıştır (bkz. Bu çalışmanın 5. Bölümü). Bundan önceki bölümde de anlatıldığı gibi DİSK tarihini yazan uzmanlar (örneğin bkz. Koç ve Koç 2008, Akalın 1995) bu kongreyi genelde DİSK tarihinde bir dönüm noktası olarak ele almakta ve Abdullah Baştürk'ün genel başkan olmasıyla sosyal demokratların örgüte hâkim olmaya başladıklarını ve örgütte yerleşmiş bulunan TKP'lilerin tasfiye edilmeye başladıklarını belirtmektedirler. Ancak iddianame, bu kongrede belirginleşen ayrışmayı esaslı bir dönüşüm olarak ele almamakta ve aslında her iki grup arasında amaç bakımından herhangi bir farkın olmadığını ve esas meselenin gizli bir koltuk kavgası olduğunu belirtmektedir. İddianamenin ilk baştaki sendika türleri analizi hatırlanacak olunursa bu yaklaşımın anlaşılması kolaylaşacaktır. Hatırlanacağı gibi bu kısımda iddianame, sosyal demokrat sendikacılık ile anarko-sendikacılığı ve Marksist-Leninist sendikacılığı aynı grupta ele almıştı. Halbuki iddianamede de gösterildiği gibi özellikle 7. Genel Kurul sırasında, son 2.5 yıllık DİSK yönetimine örgüt içerisinde de oldukça ciddi eleştiriler yöneltilmiş ve DİSK tarihçilerinin sosyal demokrat dedikleri bu yönetim, kongre sırasında bu muhaliflerce reformist olmakla suçlanmıştır (İ: 264; 268). Ancak bu karşı söylemleri, iddianame basitçe yöntemler üzerindeki önemsiz anlaşmazlıklar olarak ele almış ve neticede tümünün aynı amacı paylaştığını belirterek (örneğin İ: 256) DİSK'i örgüt olarak homojen bir yapı şeklinde ele almıştır. Bu ayrışmaların nedeni ise örgüt yönetimindeki çıkar çatışmalarıdır (İ: 272).

Burada belirtilmesi gereken iki husus daha vardır. Bunlardan ilki Türkiye'nin konumunun 'Batı' olduğunu ima eden bir açıklamadır (İ: 204). Burada DİSK'in sürekli ulusal bağımsızlığa vurgu yapmasındaki amacın Batı devletleri ile olan askeri

ekonomik, sosyal ve kültürel, maddi ve manevi her türlü ilişkinin kesilerek sosyalist bloğa dâhil olma isteği olduğu belirtilerek ayrıca devletin kapitalist karma ekonomiyi benimsediği vurgulanarak Türkiye'nin konumu belirtilmiş olmaktadır. İkinci husus ise Atatürk milliyetçiliğini benimsemiş Türk gençliği 'karinesi' denebilecek bir yaklaşımdır. Burada ideal gençliğin ya da 'bozulmamış' bir gençliğin 'Atatürk Milliyetçiliğini benimsemiş bir gençlik' olacağı ima edilmektedir. Ancak DİSK, 2 nolu kararla gençlik örgütleri ile ilişkiler tasarlayarak bu gençliği devlete karşı olan hareketlerin içine itmiştir (İ 207): "Atatürk Milliyetçiliğini benimsemiş Türk Gençliği, yasalarımıza göre suç sayılan ve Devlete ve rejime karşı bir hareketi tazammun eden Marksist-Leninist kökenli ideolojik fikirlerle anarşinin içine itilmiştir."

İddianame, devleti ve anayasal düzeni yıpratmaya yönelik hareketlerin 5. Genel kurul ile birlikte başladığını ve 6. Genel kurul ile devam ettiğini ve sosyalist düzene ulaşmak amacıyla bu hareketlerin hızlandırıldığını belirtmektedir. Ayrıca bu amaçtaki 15- 16 Haziran olayları gibi, DGM direnişleri, 20 Mart faşizme ihtar eylemleri ve 30 Nisan 1980 eylemlerinin de Marksist-Leninist ihtilalcı eylemler olduğunu belirtmektedir (İ: 208).

Genel kurul toplantı ve kararlarının incelendiği bölüm, 7. Genel Kurul'un incelenmesiyle nihayete ermektedir. Burada alınan kararların incelenmesinden önce, kongrede yapılan konuşmaların bir bölümünün özeti sunulmuş ve daha önceki çıkarımlar yani devlet düzeninin yıkılıp yerine sosyalist bir düzen kurma isteği ile eylemlerde bulunma yorumu tekrarlanmıştır. Ancak burada "Kürt meselesi" konusunun iddianamede yer alış biçimi önemlidir. Zira yakın zamana kadar –ve büyük ölçüde halen- bir tabu olarak görülen ve tartışılması bile mümkün olmayan bu mesele, iddianamenin hazırlandığı zamanki ideolojik tutumu hayli iyi yansıtmaktadır. Bu durum aynı zamanda, endüstri ilişkileri ideolojisinin irdelendiği üçüncü bölümde bahsedilen halkçılık ideolojisinin de bir uzantısı olarak okunabilir. Bu ideoloji, nasıl ki Türk milletinin yekpare bütünlüğüne tehdit oluşturabilecek olan farklı sosyal sınıfların varlığını kabul etmemişse benzer nedenle bu yekpare bütünlüğü oluşturan unsurların da farklı etnik kimliklerde olmasının muhtemel olmasına imkân vermemiştir.

Dolayısıyla kongre sırasında bazı konuşmacıların ‘Kürt halkı’ nitelemesi, iddianamede yukarıda bahsedilen ideolojiye uygun bir karşılık bulmuştur.

“Yine bu konuşmacılar ırk ayırımı yapmak suretiyle milli duyguları zayıflatmaya matuf Doğu ve Güney Doğu’da yaşayan vatandaşlarımızı Kürt diye bir ayırımı tabi tutarak Devlet ve Sıkıyönetim tarafından mezalim yapıldığını, büyük bir sorumsuzluk içinde hakikatleri tahrif ederek ifade etme cüretini dahi göstermişlerdir” (İ: 249).

İddianameye göre, 7. Genel Kurul, daha önce de belirtildiği gibi devletin yıkılması sürecinin hızlandırıldığı 5. ve 6. Kongrelerle aynı amaç ve hedefleri paylaşmaktadır. Bu kongrede de yapılan tüm konuşmaların tek bir amacı bulunmaktadır, o da kurulu düzenin yıkılarak yerine sosyalist bir düzenin kurulmasıdır. İddianamenin kongrelerdeki konuşma ya da açıklamaları analizine hâkim olan bu okuma tarzı ya da bu ideoloji o kadar keskin hissedilmektedir ki, neredeyse her pratik bu amacı gerçekleştirmeye çalışan bir değişken olarak yorumlanmakta ve DİSK’in bir ‘işçi örgütü’ olması bile örgütün ‘asıl’ amacını gizleyen bir örtü olarak ele alınmıştır. Örneğin kongrenin ‘burjuvazinin saldırıları’ başlıklı ve DİSK’in yaklaşımını yansıtan çoğunlukla çalışma ilişkilerine yönelik alınması gereken tedbirlerin sıralandığı 2 numaralı karara (İ: 256-7) yönelik iddianamenin yaklaşımı bu yönde olmuştur (273). İddianameye göre bu kararda belirtilen hususlar ilk bakışta işçi sınıfının ekonomik hak ve istemlerine yönelik görünse ve sosyalist bir gaye gütmeye izlenimi verse de kendi görüşleri açısından demokratik hareketler olarak nitelenen bu istemlerin “işçi sınıfının Sosyalist mücadelesi ile yakından ilgili oldukları ve muayyen şartlar altında onlarla birlikte, kapitalizmin gücünün zayıflayacağı ve demokratik devrime götüren müşterek bir cereyan halini alacağı Sovyet ideolojisince benimsenen mühim” kurallardır. Dolayısıyla burada artık DİSK bir işçi örgütlenmesi değil ancak bu niteliğini, asıl amacını örtmekte kullanan bir yapılanma olarak sunulmaktadır. İddianamenin bu ‘gerçekliği’ bütün bir metne sinmiş durumda ve DİSK’in her eyleminin açıklanma anahtarı durumundadır. Yukarıda da belirtildiği gibi DİSK’in amaçladığı sosyalist ihtilal süreci zaten çoktan başlamış durumdaydı, bu başlangıç 15-16 Haziran olaylarıydı (İ: 271). Bu olaylar sürecin başlangıcı olduğu için, tahmin edileceği gibi, bundan sonraki tüm eylemler de bu sürecin uzantısı şeklinde okunmuştur. Genel kurul

toplantı ve kararlarının incelendiği bölümün bitişi de bu ‘gerçeklik’ yorumuna uygun bir biçimde olmuştur.

“Tüm bu açıklamalardan DİSK’in Marksist-Leninist yasa dışı bir örgüt olarak kendi mihverleri etrafında sosyalist hareketin birliğini sağlayıp devrim yoluyla mevcut anayasal düzeni yıkarak proletarya diktatörlüğünü kurmak amacına yönelik faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır” (İ: 277)

7.5.2. Yönetim Kurulu Toplantı ve Kararları

Bu kısımda, 1975 yılından 1980 yılına kadarki muhtelif yönetim kurulu toplantıları, bu toplantıların gündem maddeleri ve alınan kararlar incelenmiş ve yukarıda belirtildiği gibi bu kararlar da iddianameye hâkim olan okuma tarzına uygun bir biçimde yorumlanmıştır. Burada kabaca, bu kararlar genel kurullarda alınmış bulunan kararların hayata geçirilmesi şeklinde yorumlanmıştır. Dönemin yasalarınca tanınan grev hakkı dışındaki grevleri talep istemenin sosyalist devrimin amaçlanmasından başka bir amaca gelmemektedir (İ: 295; 297). DİSK’in bu taleplerinin de zaten onun bu amacını ifşa etmekten başka bir işlevi bulunmamaktadır. Ancak genelde önceki kısımdaki açıklama tarzının hâkim olduğu bu kısımda iddianamenin demokratik siyasetin normal işleyişinin sekteye uğraması olan sıkıyönetime bakışını görmek mümkündür.

DİSK yönetim kurulunun sıkıyönetime karşı tavır koyması üzerine iddianamenin bu konudaki yaklaşımını öğrenmek mümkün olmaktadır. Öncelikle sıkıyönetim uygulamasının hukuki yönüne işaret edilerek, bu pratiğin ‘normallığı’ işaret edilmektedir (İ: 316-7): “Sıkıyönetim ilanının, Anayasanın 124. Maddesinde sayılan hususların ülkede mevcut olduğu ahvalde Parlatentonun da tasvibi alınmak suretiyle, ülkede bozulan nizamın yeniden teessüsü için, Hükümet tarafından ilan edilebileceği herkes tarafından bilinen bir Anayasa hükmüdür.” Dolayısıyla, bu şartların mevcudiyeti halinde sıkıyönetimin ilan edilmemesi demokrasiyi zedeleyecek ve hem devletin hem de cumhuriyet rejiminin tehlikeye düşmesine neden olabilecektir (İ: 317). Görüldüğü gibi, sıkıyönetimin gerekliliği son derece ‘kritik’ bir biçimde tasvir edilmiş ve bu pratiği istememenin ancak bir art niyetin varlığı ile açıklanabileceği ima edilmektedir. Nitekim son derece kötü koşulların mevcut olduğu bir dönemde ilan edilen sıkıyönetime DİSK karşı çıkmış ve “acımasız, menfi tavırları yönetim

kurulunun bu kararlarında dile getirilmiş, anarşi ve terörün yanında oldukları, anarşi ve terör ortamının devamını arzuladıkları açığa vurulmuştur” (İ: 317).

Türkiye’de olağanüstü yönetim biçimlerinin meşrulaştırılmasında kullanılan en etkili argümanın ‘olumsuz koşul’ tasviri olduğunu söylemek mümkündür. Koşullar kötüyse, demokratik işleyişin kesintiye uğraması adeta ‘demokrasinin bir kuralı’ymışçasına kabul görmektedir. Dolayısıyla sıkıyönetim için de iddianame böyle bir durum tasviri yapmaktadır. Genelde askeri darbelerin de gerekçeleri olan bu sıkıyönetim gerekçesi olan uzun alıntının, önemli bir meşruiyet açıklaması olduğu için buraya alınması yerinde olacaktır.

“Enflasyon ve pahalılık artmakta, işsiz sayısı yükselmekte, *ekonomik hayat değişik biçimlerde uygulanan işçi hareketleri ile işlemez hale gelmekte*, kendilerini Emniyet Kuvvetlerinin yardımcısı olarak gören Cinayet Şebekeleri tarafından kimlik kontrolü yapılarak insanlar öldürülmekte, aşırı Sol’un değişik fraksiyonlarına bağlı, belli bir ideolojinin uşaklığını yapan terör odaklarının ‘insanlık’, ‘fazilet’, ‘*Türklük*’ *duygularından yoksun*, canavarlaşmış militanları her gün bir çok masumun canına kıymakta, arabalar, kahveler taranmakta, bankalar soyulmakta, esnaftan kurtuluş mücadelesine yardım sloganı ile zor ve tehditle para toplanıp, sayısız gasp yapılmakta, dükkânların kepenkleri kapatılmakta, karakollar kurşunlanmakta, Devletin emniyet görevlileri öldürülmekte, Devletin hükümranlığı altında bulunan topraklardan bir bölümünün, kurtarılmış bölge adı altında, ülke topraklarından ayrılması için bilinen bazı mihraklar tarafından yoğun bir çaba sarf edilmekte, neticeten kimsenin can ve malından emin olmadığı, sabah evinden çıkan kişinin akşam evine sağ olarak döneceğinden emin bulunmadığı, tüm hürriyetlerin yok edildiği, anarşi ve terörün hâkimiyet kurmaya çalıştığı, halkın yaşamaktan dahi bezdiği bir ortam” (İ: 317).

Çizilen bu son derece karanlık tablo, yukarıda belirtildiği gibi demokrasideki ‘kesintilerin’ önemli bir gerekçesi olmuştur. Burada vurgulu olarak işaretlenen kısımlardan birinde, işçi hareketleri de bu karanlık tablonun oluşmasında bir güç olarak gösterilmektedir. Ayrıca, işaret edilen ‘vahşi eylemleri’ gerçekleştirenler ise Türklük duygularını yitirenler olarak tasvir edilmektedir. Neticede ‘vatan ve milletini’ seven sağduyu sahibi herkes bir an evvel sıkıyönetim ilanını beklerken, DİSK; ülkenin içinde bulunduğu o koşullarda sıkıyönetim ilanına karşı tavır almış, kendisinin de içinde bulunduğu devlete ve rejime karşı başlatılmış bulunan hareketin sıkıyönetim ilanı ile yavaşlatılmış olmasından duyduğu üzüntüyü, yönetim kurulu kararlarıyla ima yollu da olsa açığa vurmuştur (İ: 318).

7.5.3. Yürütme Kurulu Toplantı ve Kararları

İddianamenin örgütün kuruluş statüsüne göre en önemli icra organı olarak gördüğü yürütme kurulunun burada incelenen kararları yine iddianameye göre Genel Kurul kararları ile Yönetim Kurulu kararlarından neşet etmiş ve buralarda alınan kararların icraya konması olarak değerlendirilmiştir (İ: 369). Bu kararların “özünde, Marksist-Leninist iktidar mücadelesi, işçi sınıfı öncülüğünde diğer emekçiler ve yoksul köylülerle mevcut Anayasal düzeni yıkarak Proletarya Diktatörlüğünü tesis etmek ve Sosyalizme ulaşma çabalarının yattığı *açık bir şekilde görülmektedir.*”

İddianamenin bu amaca ulaşmak amaçlı olarak gördüğü, alınmış veya uygulanmış yürütme kurulu kararları arasında 1976 yılından başlanarak 1 Mayıslar ile ilgili kararlar, 141 ve 142. Maddelere yönelik yaklaşımlar ve DİSK yöneticileri ile bağlı sendika yöneticilerinin Doğu Blok’u ülkelerine yaptıkları ziyaretler dikkat çekmektedir. 1 Mayıslara yönelik kararlar ile 141 ve 142’ye yönelik yaklaşımların proletarya diktatörlüğünün tesisine yönelik eylemler olarak görüldüğü daha önce de belirtilmişti. Burada da bu maddelerin kaldırılma sebebi, “Proletarya Diktatörlüğünün tesisi ve dolayısıyla Sosyalizm düzeninin kurulması için İşçi Sınıfı Partisinin oluşmasına ve bu partinin çalışmasına yasal olanak ve kolaylıklar sağlanması” (İ: 320; 369) şeklinde açıklanmaktadır.

Bu kısımda ‘bazı ülkelere’ yapılan yurtdışı gezileri de bu bağlamda yorumlanmakta ve sosyalist devrimin ‘bilgisini’ kazanmak olarak görülmektedir. İddianame, DİSK ve üye sendika yöneticilerinin başta SSCB sendikaları olmak üzere Bulgaristan, Yugoslavya, Macaristan, Demokratik Almanya gibi sosyalist ülke sendikalarının davetlisi olarak gittikleri bu yerlerde bilgi ve deneyim alışverişinde bulunarak siyasi sevk ve idare sanatını öğrenmeyi amaçladıklarını belirtmektedir (İ: 368). Böylece, ülkede kurulu düzenin yıkılarak sosyalist bir düzen kurulma amacının son derece planlı bir blok ile işbirliği halinde olarak gerçekleştirilmeye çalışıldığı gösterilmeye çalışılmaktadır.

7.5.4. Ören Toplantıları ve Kararları

1978 yılındaki 1. Ören Toplantısı’nda müzakere edilerek, DİSK Yönetim Kurulu’nun 13-15 Şubat 1979 tarihinde yapılan 47 sayılı toplantısında 9 sayılı kararla kabul edilen

‘Demokratik Sınıf ve Kitle Sendikacılığının Temel İlkeleri’ ile Marks ve Engels’in fikirleri ve 1. Enternasyonal’in yaklaşımları uzun uzun anlatılarak Marksist-Leninist ilkeler arasında bir paralellik kurulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla burada iddianamenin bu bölüme kadarki söylemine katkı sağlayacak ek bir söylem bulmak mümkün değildir. İddianame, demokratik sınıf ve kitle sendikacılığının temel ilkelerinin Marksist-Leninist ilkelere ve bu ilkelerin geliştirilmiş biçimi olan sosyalist ideolojideki mevcut devrimin gerçekleştirilmesine yönelik doktrinlerden kaynaklanarak hazırlanmış olduğunu ve bu sendikacılığın temel amacının işçi sınıfının kurtuluşu olarak nitelenen sosyalizmin devrimci yollardan gerçekleştirilmesi olduğunu belirtmektedir (İ: 409).

1980 yılındaki 2. Ören Toplantısı’ndan alınan kararlar da benzer biçimde yorumlanmıştır. Ayrıca burada, İddianamenin anayasal kurumların eleştiriden azade olduklarını belirten yaklaşımını da görmek mümkündür. İddianame, bu toplantılarda hükümetin, parlamentonun egemen sınıflara hizmet ettiğini; adliyenin haksız tutuklamalar yapıp kamu çalışanlarını, sendika başkan ve üyelerini, dernek yöneticilerini zindanlara attığını ‘ima ettiğini’ ve böylece anayasal kuruluşlar olarak parlamentonun, hükümetin ve adliyenin *manevi şahsiyetlerinin tahkir edildiğini* belirtmektedir. Böylece, işçi ve emekçilerin *haklarına sahip çıkıldığı imajı verilerek* işçi sınıfı ve emekçiler nezdinde devletin en üstün fonksiyonlarını ifa eden anayasal kuruluşların küçük düşürülüp, egemen sınıfların saldırılarını göğüsleme, işçi sınıfının *haklarını koruma adı altında* ‘genel grev’ kararı alınarak işçileri ve emekçileri mevcut devlet düzenine karşı en etkin ve en kitlesel savaşıma vermeye yönlendirme faaliyetlerine girişildiğinin görüldüğü (İ: 440) belirtilmektedir.

İddianamenin dayandığı ‘gerçeklik’ zeminini anlamak bakımından daha önceki kısımlarda da kullanılan ve bu kısımda da tekrarlanan ‘legal’ olma durumuna değinmek gerekiyor. İddianame sıklıkla, DİSK’i ‘yasal görünüm altındaki bir yasadışı örgüt’ ya da ‘asıl amacını yasal görünümü ile örten bir örgüt’ olarak işaret ederek (İ: 442), bir örgütün var olabilmesinin yasalara uygunluk dışındaki bir alanda aranması gerektiğine işaret etmektedir. Bu da bir nevi Türkiye siyasi atmosferindeki tartışmalarda sürekli kullanılan bir ‘gizli ajanda’ söyleminin benzer bir ideolojik arka

planı olarak okunabilir. Dolayısıyla bir örgüt cari yasalara uygun olabilir, onlara uygun faaliyetlerde bulunabilir ama bu durum o örgütün legal olması için yeterli olmayabilir çünkü bu örgütün ‘örtük’ ya da ‘gizlenmiş’ amaçları bulunabilir ve asıl olan görünen değil bu ‘gizli ajanda’dır. Bu yaklaşımın ise hukuk ilkelerini ne denli keyfiyete maruz bıraktığı açıktır.

7.5.5. DİSK ve Ulusal Demokratik Güçlerin Güç ve Eylem Birliği ve Cepheleşme

İddianame, bu kısımda Kemal Türkler’in DİSK başkanlığının son zamanlarında gündeme getirdiği ve DİSK içinde bölünmelere neden olan Ulusal Demokratik Cephe tartışmalarına ve sonrasında da yeni yönetimin 1. Ören Toplantısı’nda aldığı ‘demokratik platform oluşturma’ kararı sonrasında oluşturulmaya çalışılan ve neticede başarısızlıkla sonuçlanan girişimi ele almıştır. Bu her iki girişim de temel de DİSK öncülüğünde, sendikal faaliyetin siyasi pratiğini gerçekleştirerek farklı örgütlerden bir cephe veya bir birlik oluşturma amacı taşımaktaydı. Burada, iddianamenin daha önceki yaklaşımının bazı uzantıları ele alınacaktır.

Bilindiği gibi UDC oluşturma girişimlerinde, işbirliği yapılacak siyasi parti CHP olarak belirlenmişti (İ: 468): “UDC’yi yalnız MC’yi alaşağı etme, faşizmi önleme aracı olarak değil de ulusal ve demokratik güçlerin ortak iktidarı olan ulusal ve demokratik bir iktidarı amaçlayan bir muhalefet koalisyonu olarak ele aldığımızda, CHP’nin UDC’de yerini almasının gereği ve önemi daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır”. Ancak iddianame, DİSK’in bu partiyle yapmayı tasarladığı işbirliğini yine asıl amacını gizleyen bir yaklaşım olarak ele almaktadır. Buna göre sosyal demokrat partilerle – CHP- işbirliği yapılarak “Birleşik Cephe”nin iktidara getirilmesi amaçlanmakta ve bu iktidara gelme amacı başarıya ulaştığında ise artık nihai amaç olan sosyalizmin kurulması için bu sosyal demokratlar tasfiye edileceklerdi (İ: 475).

Demokratik platform çalışmaları kapsamında yapılan değerlendirmede, DİSK Genel Sekreterlik ofisinde bulunan ve farklı ülkelerdeki cephe deneyimlerinin anlatıldığı metinlere atıfla bu çalışmanın asıl niyetinin ne olduğunun aşikâr olduğu belirtilmektedir (İ: 588). Böylece görülmektedir ki DİSK’in faaliyetlerinin sendikal örgütlenmeyle ilgisi bulunmamaktadır. Bu yorumdan, yukarıda da birkaç kez izah edildiği gibi iddianamenin “ideal sendikacılığı” siyasi faaliyetlerde bulunmayan

sendika şeklinde algıladığı tekrar ortaya çıkmaktadır. Öyleyse (İ: 589): “DİSK’in bu faaliyetlerinin Anayasal devlet düzenini yıkmaya yönelik icrai faaliyetlerden sayılan hazırlık hareketlerini teşkil ettiği izahıtan varestedir.”

Ancak, iddianame boyunca sürdürülen ‘legal görünümlü illegal örgüt’ temasına karşı, DİSK’in işbirliği yapmayı önerdiği ancak gerekli karşılığı bulamadığı ve Demokratik Platform çalışmaları sırasında iktidarda bulunan CHP başkanı ve başbakan Bülent Ecevit’in bu işbirliğinin neden mümkün olmadığına yönelik yaptığı bir açıklama, aynı zamanda dönemin hükümetince DİSK’in yasallığına yönelik yaklaşımın iddianamenin yaklaşımından hayli uzak olduğunu göstermektedir. Aşağıya alınacak bu yaklaşım, elbette ki başbakanın şahsi yaklaşımının ya da kimliğinin bir yansıması olmasının yanında kendisini destekleyen geniş üyeli bir örgütü küstürmek istemeyen bir politikacının tavrı olarak da görülebilir.

“Aslında kendisi şiddet eylemlerinin tamamıyla dışında kalmış olmasına rağmen, bir büyük örgüt, maalesef bu şiddet eylemlerinde rolü olan, hem de büyük rolü olan bazı kuruluşları da adeta bir cephe gibi toplayıp, onlarla birlikte ortak bildiri yayınlamak bizim hazırladığımız yasa önerileri karşısında durum almıştır. Eğer, o söz konusu örgüt, yani aslında bu şiddet eylemlerinin dışında kalmış örgüt tek başına görüşlerini belirtse, bunları üzerinde durmaya değer görürüz. Ama, günün üyelerinden bazıları terörizm hareketleri içinde yakalanan bazı fraksiyonlarla birlikte yayınlanan bir bildiri üzerinde aynı önemle durmaz isek, herhalde herkesin bunu anlayışla karşılaması gerekir” (Koç ve Koç 2008: 495).

Burada görüldüğü gibi, başbakan aslında şiddet eylemlerinde rolü olan diğer örgütlerden ayırarak onu ‘tamamıyla’ bu eylemlerin dışına konumlandırmaktadır. Ancak DİSK’in birlikte cephe oluşturmaya çalıştığı kuruluşlar bu şiddet eylemlerinin sorumlusu olarak görülmekte ve DİSK’in önerilerinin dikkate alınmaması da bu örgütlerle aynı cephe içinde olmasından kaynaklanmaktadır. İddianame ise DİSK’in kendi eylemlerini farklı yorumlarken, onun bu diğer örgütlerle birlikte olmasını ise Ecevit’in yorumuna yakın bir biçimde ele almaktadır. Burada en azından ‘komünizm’ tehdidinin ortak bir tehlike olarak görüldüğünü söylemek mümkündür.

7.6. DİSK’in Basın – Yayın ve Eğitim Çalışmaları

DİSK’in basın yayın ve eğitim çalışmalarının incelendiği bu bölümde öncelikle basın yayın çalışmaları, süreli yayınlar, süresiz yayınlar ve foto-film çalışmaları şeklinde kısaca özetlenmiş ve daha geniş olarak ise DİSK’in sunduğu eğitim çalışmaları

incelenmiştir. Ancak hem basın yayın faaliyetleri hem de eğitim faaliyetlerinin yöneldiği temel bir hedef bulunmaktadır, o da mevcut kapitalist sistemi yıkarak sosyalist bir yeni düzen kurmayı amaçlamış olan DİSK'in bu yönde üyelerini bilgilendirerek onları bilinçlendirmesidir (İ: 589-640). Gerek tüzüklerden, gerekse yasadışı tüm eylem ve faaliyetlerinden, işçi sınıfı öncülüğünde diğer emekçi katmanlarla birlikte gerçekleştirilecek bir ihtilal ile üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin toplumsal mülkiyete dönüştürülmesi ve kapitalizmin yıkılarak işçi sınıfı diktasına dayalı sosyalizmi kurmayı amaç edinmiş olduğu açık bir şekilde anlaşılan DİSK, 'devrimci teori olmadan devrimci pratiğin olamayacağını' söyleyen Lenin'in bu ilkesinden hareketle, amaç edindikleri sosyalist devrimin öncü gücü olan işçi sınıfının, dolayısıyla işçi sınıfını teşkil eden bu sınıfın savaştan neferlerinin sosyalist ihtilalin temel teorisini teşkil eden Marksist-Leninist bir eğitimle, ihtilalin temel gücü olan işçilerde kendileri için sınıf olma bilincinin ve sınıf uzlaşmazlığı fikrinin uyandırılıp zihinlerde perçinlenmesine ve onların ihtilalci bir ruha kavuşmuş militanlar olarak yetiştirilmesine büyük gayret göstermiştir (İ: 637-8).

Eğitim faaliyetlerinin sonrasında gerçekleştirilen sınav sorularını sergileyen iddianame, bu soruların vatansever, *Atatürk milliyetçisi Türk işçilerinin*; örf ve adetlerini, milli duygularını, menfur emeller uğruna tahribe uğratma faaliyetlerinin bariz delilini teşkil ettiğini (İ: 616) belirtmektedir. Her ne kadar burada 'Atatürk milliyetçiliğinin' anlamı ayrıca açıklanmamış olsa da 'Türk işçisi'nin *doğal* bir biçimde Atatürk milliyetçisi olduğu kabul edilmekte ve DİSK'in gerçekleştirdiği eğitim faaliyetleriyle Türk işçisini 'yoldan çıkardığını' ima edilmektedir.

7.7. DİSK'in Kitle Eylemleri

Bu bölümde DİSK tarihindeki bazı önemli kitlesel eylemler incelenmiştir⁹². Bunlardan ilki, iddianame boyunca 'ihtilal sürecinin başlatılması' şeklinde ele alınan 15-16 Haziran 1970 tarihindeki kitlesel işçi eylemleridir. İddianame, burada olayların 8. Yılından itibaren DİSK tarafından kutlanmaya başlanması ve bu vesileyle hem yapılan

⁹² Bu eylemler ile ilgili genel bilgiler için bkz. bu çalışmanın 5. Bölüm'ü.

konuşmalar hem de yayınlanan metinlerdeki ‘sol’ jargona dikkat çekerek bu eylemlerle ilgili daha önce öne sürdüğü yaklaşımını tekrarlamaktadır (İ: 640-53).

Hatırlanacağı üzere DGM’lerin kuruluşuna dair yasanın Anayasa Mahkemesi’nce iptal edilmesinden sonra dönemin hükümetinin bu yasayı yeniden meclise getirerek yasalaşması için girişimlerde bulunması, DGM Direnişleri olarak bilinen eylemlere neden olmuştu (bkz. 5. Bölüm). İddianamenin bu eylemleri inceleyen bölümleri (İ: 653-6), sadece ekonomik çıkarların mücadelesini veren “ideal sendika” çerçevesinde analiz edilmiş ve dolayısıyla ideolojik ya da siyasi boyutlu bu eylemlerin bir sendika tarafından gerçekleştirilmesinin anlamsızlığına vurgu yapmıştır.

“DİSK’in Devlet Güvenlik Mahkemeleri ile doğrudan hiçbir münasebeti yoktur. Bu mahkemeler ve bu mahkemeleri oluşturan yasa tasarısının ele alınışında kimlerin ve hangi fiillerin yargılanacağı açık bir şekilde yasa gerekçesinde belirtilmiş olmasına rağmen DİSK, varlığını, güç ve eylem birliğini, diğer nitelikleri belli demokratik kitle örgütleri ile birlikte göstermek için *tamamen siyasi ve ideolojik davranış* içinde bu mahkemelere karşı tavrını ortaya koymuş, bu mahkemeleri ‘Burjuva Mahkemeleri’ olarak vasıflandırıp, kendi düşüncelerine göre DGM’lerin işçi ve emekçileri yargılamak, onlara baskı yapmak için kurulmak istendiği fikrinden hareketle ve bunu bahane edip, memleket yanında yasalara göre suç sayılan genel grev uygulamasına giderek gerçek amaçlarını ortaya koymuştur” (İ: 655-6).

DGM eylemlerinden sonra 20 Mart 1978 faşizme ihtar eylemleri (16 Mart 1978 tarihinde İstanbul Üniversitesi’nden çıkan öğrencilere bombalı ve silahlı saldırı sonucu 5 öğrencinin ölmesi ve birçok öğrencinin yaralanması üzerine) ile 30 Nisan 1980 tarihindeki eylemlerdir. Burada özellikle 30 Nisan 1980 tarihindeki eylemlere yönelik tepkilerden, 1 Mayıs’ın nasıl algılandığını görmek mümkündür. Bilindiği gibi 1980 yılında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 1 Mayıs’ın “toplantı ve gösteri yürüyüşü” şeklinde yapılmasına izin vermemişti. Bunun özerinde DİSK yönetimi de 30 Nisan’da örgütlü bulunduğu iş yerlerinde 1 Mayıs bildirisi okutturmuş, bazı işyerlerinde iş yavaşlatmalar veya durdurmalar gerçekleştirmiştir.

İddianamenin belirttiği İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı’nın 42 nolu bildirisi, 1 Mayıs’ın “anlamına” yönelik bu çalışma bakımından oldukça önemli izahlarda bulunmaktadır (İ: 661). Bu bildiriye göre *bahar bayramının* kutlanması yasaklanmamıştır, ancak toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hususundaki başvurulara izin verilmemiş ve bildiriye *‘iyiliğin, güzelliğin, doğa ve insan sevgisinin simgesi olan*

1 Mayıs bahar bayramını bir kargaşa ortamına çevirmek niyetiyle İstanbul halkına zehir etmeye hiç kimsenin hakkı bulunmadığı' belirtilerek 1 Mayıs'ın huzur içinde kutlanmasının arzu edilmesine rağmen, DİSK'in bu arzuya karşı tavır sergilediği belirtilmiştir. Buna göre DİSK, 1 Mayıs'ın bahar bayramı olarak kutlanmasına karşı çıkarak, Sıkıyönetim Komutanlığı'nın yasalardan kaynaklanan ilgili bildirisini istismar ederek, *bu günü emeğin ve işçilerin bayramı olarak gösterip* proleter enternasyonalizm ruhu içinde belli bir amaca yönelik olarak kutlamak istemiş ve bunda başarılı olamayacağını anlayınca da 30 Nisan 1980'de genel grev eylemini gerçekleştirerek sosyal düzeni bozma hususundaki eylemler zincirine yeni bir halka eklemiştir.

DİSK'in bu eylemlerinin okunuşu ise bu çalışmanın muhtelif yerlerinde belirtilen sendikalara ya da grev eylemlerine yüklenen anlama paralel olmuştur (İ: 662): "Bu direniş sonucu işyerlerinde üretim durmuş ülke iktisadi yönden bu direnişlerle de büyük zararlar görmüştür." Bu çıkarım Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde görülen 'greve karşı tavrın' en bilindik argümanlarından birisini oluşturmaktadır.

İddianamenin 1 Mayıs'ların incelendiği kısımlarında (İ: 662-693) da 1 Mayıs eylemleri iddianamenin genel çizgisine uygun olarak devrimi gerçekleştirme yolundaki illegal gösteriler olarak ele alınmıştır. Bu iddianamenin bu bölümde 1 Mayıs'larda DİSK yöneticilerinin yapmış oldukları konuşmaları, atılan sloganlar ile açılan pankartları sergiledikten sonra yapmış olduğu çözümlerden bazıları, bu çalışmanın göstermeyi amaçladığı yaklaşımı göstermeleri bakımından anlamlıdır. Bunlardan birisi, Türkiye'de kökenleri 3. Bölümde gösterilmeye çalışılan farklı 'sınıf'ların mevcudiyetine yönelik retçi yaklaşımdır. Bu yaklaşımın izlerinin bu iddianamenin de farklı yerlerinde bulunduğu, yukarıda iddianamenin buraya kadar incelenen kısımlarında gösterildi. 1 Mayıs kutlamaları vesilesiyle yapılan konuşmalar, atılan sloganlar ve açılan pankartların yorumlandığı satırlarda DİSK'in bir bütünü ayrılmaz parçalarını ayırıştırması eleştirilmekte ve Türk işçisinin 'temiz'liğine vurgu yapılarak, bu işçilerin istismar edildiği belirtilmektedir.

"... ülke ekonomisinde emek ve sermayenin diğer bir ifade ile işçi ve işveren sınıfının bir bütünü ayrılmaz iki parçası olarak düşünülmesi gerçeği saptırılarak, emek karşısında sermaye, işçi sınıfı karşısında işveren 'Uzlaşmaz Düşman' olarak gösterilerek işçi sınıfının haklarını koruma adı altında işçi sınıfının kurtuluşunun sosyalizmin gerçekleştirilmesi ile mümkün olacağı menfi propagandaları ile

kitleler bilinçlendirilmeye çalışılarak, belli bir amaç doğrultusunda *temiz Türk işçileri* ve emekçilerinin istismar edilmesinde 1 Mayıs'ların 'Araç' olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır" (İ: 692).

İlerleyen satırlarda da (İ: 693) Türk işçisinin 'sağduyu sahibi' olduğu vurgulanarak, bu işçilerin yıkıcı propagandalar ile aldatılmaya çalışıldığı belirtilmektedir. Neticede "DİSK'in, yasal olan sendikal görünümünü paravan yaparak Marksist-Leninist ilkelerin doğrultusunda devrim yolu ile sınıf esasına dayalı sosyalizmi gerçekleştirmek amacına yönelik illegal faaliyetler içinde bulunduğu anlaşılmaktadır" (İ: 693).

7.8. DİSK'in Yurt Dışı ve Yurt İçi Kuruluş ve Sendikalarla İlişkileri

İddianamenin bu bölümü, DİSK'in ilişkide olduğu hem yurtdışından hem de yurtiçinden örgütler ele alınmış. Öncelikle DİSK'in yurt dışından ilişkide olduğu örgütler incelenmiştir. Bu kısımda (İ: 708-762) hem DİSK'in tertiplelediği ve davet ettiği yurt dışındaki örgütler, hem de yurt dışındaki örgütlerin 1 Mayıs'lar vesilesiyle DİSK'e gönderdikleri mesajlar incelenmiş. Öte yandan DİSK temsilci ya da yöneticilerinin yurt dışı örgüt ziyaretleri incelenmiştir. Tüm bu ilişkilerdeki ortak payda, bu yurtdışı örgütlerin ya sosyalist ülkelerden olması ya da bu blok dışında olsa bile örgütlerin kendilerinin sosyalist nitelikte olmasıdır. İddianame, bu tarz örgütlerle ilişkiyi 'ifşa' ederek, DİSK'in niteliğine dair yaptığı çıkarımları berraklaştırmaya çalışmaktadır.

Bu bölümün ikinci kısmında ise DİSK'in yurt içinden ilişkide bulunduğu örgütler incelenmiştir (İ: 762-784). Buradaki ilişkiler de temelde DİSK'in yukarıda belirtilen niteliğini vurgulamak amacıyla gösterilmiştir. Ancak bu kısımda özellikle DİSK'in CHP ile organik ilişkiler geliştirdiği belirtilmiş ve bu partiden birçok milletvekili ile senatörün çeşitli vesilelerle DİSK'e gönderdikleri mesajların jargonu eleştirilmiş ve bunların temelde sosyalist bir ülkeden gelen mesajlardan farklı olmadıkları belirtilmiştir. 1978 yılında 15-16 Haziran olaylarının kutlanışına CHP'den 71 milletvekili ve senatörün gönderdiği telgraf metni İddianame şu şekilde çözümlemektedir (İ: 774): "Bu telgraf metni, yalnız 15-16 Haziran olaylarının övülmesi bir yana, hareketin özünde siyasi bir amaç taşıdığı açık bir şekilde belirtilerek *bu eylemin Türkiye'de mevcut Anayasal rejimi cebren ve kanlı bir şekilde devirip yerine sosyalist bir düzen getirmeyi amaçladığı ifade edilmektedir.*" Akabinde bu

kişilerin kimlerin temsilcisi olduklarını unuttukları ve yaptıkları namus yeminlerine ihanet ederek devlete, cumhuriyete ve rejime sadık kalmadıkları ifade edilmiştir. İddianamenin, “mevcut anayasal rejimi cebren ve kanlı bir biçimde devirip yerine sosyalist bir düzen getirmeyi amaçlama” şeklinde anlamlandırdığı ifade “DİSK’in ön saflarında yerini aldığı mücadele sömürsüz bir topluma varmak, barış ve özgürlüğü yaşama aktarmaktır” (İ: 771) ifadesidir.

Neticede DİSK’in hem yurt dışından hem de yurt içinden ilişkide bulunduğu kişi ve kuruluşlar sosyalist olarak tanımlanabilecek aktörlerdir ve bu işbirliğinin de amacı yukarıda defalarca belirtildiği gibi mevcut rejimi zora dayalı bir biçimde yıkmak ve sosyalist bir düzen kurmaktır.

7.9. Hukuki Tavsif

İddianamenin bu son bölümünde (İ: 784-817) öncelikle, DİSK’e atfedilen suçların ceza yasasındaki ilgili maddeleri (141 ve 146) incelenmiş, daha sonra iddianame boyunca işaret edilen eylemlerin kısa bir özeti sunularak tüm bu eylemlerden sorumlu tutulan 52 kişinin Türk Ceza Kanunu’nun 146/1 maddesi gereğince ayrı ayrı tecziyeleri ve DİSK’in 274 sayılı Sendikalar Yasası’nın 30/4 maddesi gereğince kapatılması istenmiştir (İ: 816-7).

Bu son bölümde de DİSK’in eylemleri bir bütün olarak, amaçlanan devrimin tamamlayıcı parçaları olarak ele alınmış ve DİSK’in gerçekleştirdiği grevlerin her ne kadar yasal olsa da aslında siyasi amaçlar taşıdığı ve işçi sınıfının iktidar olması yolunda bir araç olarak kullanıldığı belirtilmiştir (İ: 802). Kuruluşundan 1980 yılında kadar gerçekleştirilen tüm eylemler, münferit olarak görülse de aslında ‘bir halk hareketinin başlatılması amacı ile ortaya konulmuş’ eylemler niteliğindedir (İ: 809). Bu bölümün satır aralarında bu çalışma kapsamında dikkate değer bir yargı da iddianamenin askeri kuvvetleri ‘rejimin teminatı’ (İ: 804) olarak nitelemiş olmasıdır. Bu niteleme, Türkiye’de her zaman hem aktüel hem de akademik tartışmaların gündeminde olan asker-siyaset ilişkisi tartışmalarını konumlandırmak açısından önem taşımaktadır.

Buraya kadar, iddianamenin genel sistematığına uygun bir seyir takip edilip iddianame metninin ilgili bölümlerinin bu çalışma kapsamında önemli olarak görülen kısımlarına işaret edilerek genel bir özet sunulmaya çalışıldı. Aşağıda genel bir değerlendirme yapılacaktır.

7.10. Genel Değerlendirme: Devlet Söylemi ve Sendikalar

Bu bölümde yukarıda genel çerçevesi sunulan iddianame ‘dili’ndeki ideolojik içerimler sunulacaktır ancak ondan önce Türkiye’de ‘devlet söylemi’nin nasıl kurulduğunu ya da hangi ayaklar üzerinde durduğuna kısaca değinmek gerekecektir. Yeğen’in (2006: 39-107) sunduğu bu ayaklar batılılaşma/modernleşme, merkezileşme projesi, milliyetçilik ve otoriteryanizmdir. Yeğen (2006), çalışmasında bu ayaklardan her birisini, cumhuriyet öncesine uzatarak bu söylemin kökenlerinin cumhuriyet döneminde aniden, birden bire ortaya çıkmadığını ve bu ‘dil’in yerleşmiş olduğu zeminin tarihsel arkeolojisini sunmaktadır. Buna göre modernleşme-batılılaşma Türk siyasetinin kabaca son iki yüzyıllık geçmişinin temel ekseni olmuş 20. Yüzyılın ilk başlarında farklı siyasi kutuplar, politika sahnesine modernleşmeci-batıcı söylemlerle çıkmışlardır ve neticede modernleşme / batılılaşma söylemi, devlet söyleminin zuhur ettiği söylemsel bağlamın kurucu bir elemanı olmuştur. Devlet söylemindeki ikinci ayak merkezileşme projesinden neşet etmiştir. Osmanlı idari yapısı homojen bir görüntüden uzaktı ve hem merkezi pratikler hem de adem-i merkezi yapılar birlikte uygulanmaktaydı ve aynı zamanda bu iki uygulamanın oluşturduğu bir gerilim söz konusuydu. Devlet söylemini önemli ölçüde etkileyen bu gerilim ilkinin zaferiyle sonuçlanmıştır, dahası Yeğen’in (2006: 78) ifadesiyle “cumhuriyet dönemi devlet söyleminin bizzat kendisi bu zaferin hikâyesi olarak değerlendirilmelidir.” Üçüncü ayak, milliyetçiliktir. Devlet söyleminin zuhur ettiği söylem evreninin kuruluşunda önemli bir yer tutan milliyetçilik söylemi, devlet söyleminin hayat bulduğu metinler olarak birçok yasa, anayasa, hükümet ve parti programına sızmış durumdadır

Bu çözülemeye göre devlet söylemini oluşturan dördüncü ayak otoriteryanizmdir. Bu nitelik, iddianamenin de ‘dili’ nedeniyle biraz açıklanmayı gerekli kılmaktadır. Yeğen’e (2006: 98-107) göre, Türkiye siyasetine hâkim olan otoriter niteliğin kaynaklarından birisi, Osmanlı’nın son dönemi boyunca gerçekleştirilen tüm ıslahat

çalışmalarındaki ‘devleti kurtarma’ amacıyla bulunmaktadır. Devleti kurtarma temasının Osmanlı ıslahatçılığındaki merkezi konumu, meşrutiyetçiliğin ilkesel olmaktan çok muhtelif etnik unsurların temsil edilerek devletin altında bulunduğu gerilimi azaltmaya yönelik pragmatist olmasına neden olmuştur. Dolayısıyla parlamentonun varlığına dair ısrarların arkasında özgürlükçü bir siyaset talebinden ziyade dağılmayı önleme amacı yatmaktaydı (örneğin bkz. Mardin 2006a). Meşrutiyetçiliğe yönelik bu pragmatist yaklaşımın doğal sonucu ise ıslahatçıların siyaset tasavvurlarının zayıf bir millet vurgusuna karşın güçlü bir devlet vurgusuyla koşullanması olmuştur. Yeğen (2006: 101), devlet kategorisini siyasetin merkezine koyan bu yaklaşımın Türk siyasetinin şekillenmesinde hatırı sayılır bir rol oynadığını belirtmekte ve bu niteliği taşıyan 1908-1918 İttihad ve Terakki döneminin iki ayırt edici özelliğine vurgu yapmaktadır. Bunlardan ilki ordunun tüm bu dönem boyunca aktüel siyaset üzerinde oldukça etkili olmasıydı. İkinci özellik ise farklı siyaset aktörlerine imkân vermeyen ve kaba bir korporatizmi çağrıştıran, siyasetin tekelleşmesiydi (örneğin devlet parti bütünleşmesi konusunda bkz. 3. Bölüm). Neticede siyasetin bu denli dar bir alan bulması ve temelde devleti kurtarma ya da selamet içinde tutmaya yönelik pragmatist bir refleksle şekillenmesinin izleri yukarıda incelenen iddianamenin dilinde de özellikle sendikaları siyaset yapmakla suçlayan bir ‘dil’in oluşumuna neden olmuştur.

Devlet söyleminin nasıl oluştuğuna yönelik son olarak Yeğen’in (2006: 171-208) işaret ettiği kurumları da hesaba katmak gereğini vurgulamak gerekiyor. Devlet söyleminin oluşumunun zeminini sağlayan yukarıdaki gelişmelerden başka, bu söylemi kullanarak onun üretilmesi ve yeniden üretilmesini sağlan önemli kurumların varlığı da bu noktada önem arz etmektedir. Türkiye’de temelleri cumhuriyet öncesine uzanmakla birlikte cumhuriyetin kurulmasıyla bazı kırılmalar yaşayan belki de yeniden kurgulanan bu dilin oluşumunda veya yeniden üretilmesinde Türk Ocağı (kuruluşu cumhuriyet öncesine uzanır, 1912), Halkevleri, Türk Tarih Kurumu ve Köy Enstitüleri’nin hayati rollerinden bahsetmek mümkündür.

Buraya kadar incelenen İddianame metninin genel bir değerlendirilmesi yapıldığında metindeki ideolojik unsurları birkaç noktada toplamak mümkün olacaktır. Öncelikle

metne hâkim olan ve baştan sona metnin geneline sinen “dil” komünizm-sosyalizm tehdidi üzerinde durmaktadır. Suçlamalar da temelde bu tema kullanılarak gerekçelendirilmeye çalışılmıştır. İddianame, DİSK’in aslında yasal görünümüne illegal bir örgüt olduğunu, çünkü bu örgütün asıl amacının sendikal faaliyetler olmaktan uzak olduğunu, bu niteliğin ise, yani sendikal örgüt olma vasfının ise, sadece asıl amaç olan devletin yıkılarak yerine sosyalist bir düzen kurulması arzusunun gizlemek için kullanılan bir perde olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bunu yaparken ki sendikal sınıflandırma hatırlanmaya değerdir. Çünkü bir kutupta ‘özgür sendikalar’ konumlandırılırken, karşı kutba ise asıl amacı yeni bir politik düzen daha doğrusu mevcut nizamı yıkarak sosyalist bir düzen kurmaya çalışan sendikalar yerleştirilmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, bu kategoriye anarko-sendikalar ve sosyalist sendikaların yanına sosyal demokrat sendikaların da yerleştirilmiş olmasıdır. Bu nokta önemlidir, zira literatürde veya iddianamenin sosyalist kutup olarak gösterdiği yelpazede sosyal demokratlar genelde ‘reformizm’ ile nitelendirilmekte ya da suçlanmaktadır. Bilindiği gibi DİSK tarihi içinde de bir takım farklı blokların mücadeleleri söz konusudur ve bu mücadeleler 6. Kongre’de DİSK yönetiminin değişmesiyle neticelenmiştir.

İddianamenin ‘dil’ine sinmiş olan en bariz itirazlardan birisi ise, siyasi faaliyetler meselesidir. Yukarıda iddianamenin bu yaklaşımının incelendiği yerlerde de belirtildiği gibi, mevzuattan kaynaklanan bu yasaklamanın sınırlarının son derece göreceli olması bir yana, bu itirazın anlamını ancak Türkiye’nin modernleşme deneyimine bir atıf yaparak anlamak mümkün olacaktır.⁹³ Her ne kadar Türkiye’de anayasal hareketlerle özdeşleştirilirse demokrasi hareketlerini 19. Yüzyılın ortalarına kadar geri götürmek mümkünse de Yeğen’in (2006: 98-107) işaret ettiği siyasi pragmatizm ve siyasi tekelleşme eğilimleri hatırlanacak olunursa, siyasetin mümkün olduğunca dar bir zümreyle tanımlanma eğilimi olduğu ve dolayısıyla siyaset alanının oldukça dar bir alanla tanımlanmaya çalışıldığını söylemek mümkündür. İddianamede de bu izleği görmek son derece kolaydır, zira sendikaların siyasetle uğraşmaları asıl faaliyet alanlarının dışına çıkmakla tanımlanmış ve siyasetle uğraşan bir işçi örgütünün

⁹³ Tebaadan yurttaşlığa geçiş serüveninin ya da bu yurttaşlığın pratik değerine dair bir değerlendirme için bkz. Ünsal (1998).

ancak ‘başka’ amaçları olabileceği ifade edilmiştir. Çünkü iddianamenin sendika sınıflandırmasında ve tüm metin boyunca bir ‘ideal sendika’ tanımlamasının belki doğrudan değil ama dolaylı yoldan ancak son derece bariz bir biçimde yapıldığını söylemek mümkündür. Bu yaklaşıma göre sendikaların siyasi faaliyet yürütmeleri kesinlikle onların gizli amaçlar taşıdığına bir işarettir zira işçi mücadelesi ya da işçi haklarının savunulmasının yegâne yolu ekonomik mücadeledir bu yol ise ancak ‘milli sanayiye’ veya ‘ulusal ekonomiye’ zarar vermeyecekse mubahtır.

Çalışmanın erken cumhuriyet döneminde endüstri ilişkileri ideolojisinin oluşumunun anlatıldığı bölümündeki halkçılık tartışmalarının, iddianamenin yazıldığı dönem düşünüldüğünde görece olarak uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen iddianame metninde de uzantılarını görmek mümkündür. Erken cumhuriyet döneminde halkçılık ideolojisinin ulus inşa sürecinde önemli bir araç olarak kullanılarak her türlü ‘sınıf’ tabanlı tanımlama girişiminin hukuki ve fiili olarak engellenmesi deneyiminin oluşturduğu ideolojik yaklaşımı iddianamenin dilinde görmek mümkündür. Türk milletine atıf yapılan yerlerde, Türk milletinin halen ‘yekpare bir bütün’ şeklinde algılandığı ve bu yüzden de ‘sınıf’ kavramına oldukça temkinli yaklaşıldığı anlaşılmaktadır.

Türkiye’de örgütlenmelerin hukuki sınırlandırmaların önündeki en önemli ideolojik bariyerlerden birisi, kişi haklarından daha özeldir ise işçi haklarından ziyade ‘devlet’in merkeze konulmasından kaynaklanan bir ‘ulusal ekonomi’ söylemi olmuştur. Türkiye’de sendikal örgütlenmelerin görece uzun tarihi boyunca siyasal karar alıcılar arasında, sendikaların ‘ulusal ekonomi’ye zarar vereceği söylemi her daim yaygın ve etkili olmuştur (örneğin bkz. Gülmez 1991). Başlangıçta sendikaların bu yöndeki olumsuzluklarına yapılan göndermeler, ilerleyen zamanlarda grev hakkına dair tartışmalarda daha da keskinleşmiş ve bu hakkın hayli geç bir tarihte (1961) anayasaya girmesine neden olmuştur. Bu ideolojik arka plan, DİSK’in grev uygulamaları ve hukuki metinlerde tanımlanan grevlerden farklı grev taleplerine yönelik iddianamenin ‘dil’ine sinmiş durumdadır. Buna göre DİSK hem ciddi farklı grevler talep ederek hem de etkili grevler gerçekleştirerek ‘ulusal ekonomiye’ büyük zararlar vermiştir.

Tüm bu ideolojik arka unsurlar bir arada düşünüldüğünde, ‘ideal’in dışına çıkan bir örgütün, ülkedeki anayasal nizamı yıkmaya yönelik arzuları daha kolay okunmaktadır. Nitekim buna paralel olarak iddianame de zaten DİSK’i bir işçi örgütü olmaktan ziyade, kendisini bir işçi örgütü gibi gösteren gizli ajandalı bir örgüt şeklinde sunmuştur. Böylece DİSK’in tüm örgütlü faaliyetleri devletin kurulu nizamına yönelik tehditler olarak ele alınmıştır. 1 Mayıs’lar da bu eylemler içinde oldukça önemli yer tutmaktadır. Hatta daha 1970 yılında (15-16 Haziran Olayları) bile devrim provaları yapılmaya başlanmış ve bu provalar 1970’lerin ikinci yarısında 1 Mayıslarla devam etmiştir.

Sonuç olarak iddianamenin ‘dil’inin, çalışmanın önceki bölümlerinde anlatılmaya çalışılan devletin ideolojisi ve daha özelden endüstri ilişkileri ideolojisini oluşturan unsurları taşıdığını ve bu ideolojinin bir uzantısını sergilediğini söylemek mümkündür. Bu, çalışmanın ilk bölümünde incelenen bazı kavramlarla açıklanmaya çalışılırsa, çalışmanın inceleme döneminde Türkiye’de devletin işçi örgütlenmelerini⁹⁴ birer ‘ideolojik aygıt’ olarak gördüğü ya da bu şekilde kullanmaya teşne olduğu ancak bu ‘ideal sendika’ çerçevesinin dışına çıkan girişimlerin ise Gramsci’nin kullandığı ‘pasif devrim’ çözümlemesine uygun düşecek biçimde ‘başlarının ezildiği’ni söylemek mümkündür.

İddianameye baştan sona, dost-düşman, ya da ideal sendika-Marksist sendika ya da kabaca siyah-beyaz şeklinde nitelendirilebilecek olan bir dikotominin hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Bu neticenin Türkiye siyasal kültüründen neşet ettiğini belirtmek gerekiyor. Türkiye’deki siyasal kültürde, farklılıkları kültürel zenginlik olarak değil fakat ‘öteki’ olarak görme eğilimi her zaman baskın olmuştur. Bunun elbette ki Türkiye modernleşmesiyle yakından ilgisi bulunmaktadır. Bu noktada Murat Belge’nin (aktaran Kadioğlu 1998: 210) tespitleri son derece dikkat çekicidir. Belge’ye göre “Türkiye’de yalnız siyasi değil, her türlü tartışmada karşı tarafı fiziksel değil ama manevi anlamda imha etmeye yönelik bir şiddet ve saldırganlık geleneksel olarak vardır.” Bu durumu besleyen en önemli kurumlardan birisi Althusser’in işaret ettiği

⁹⁴ İşçi örgütlenmeleri bu çalışmanın konusunu oluşturduğu için burada sadece böyle bir niteleme uygun görülmüştür, yoksa tüm “sivil” örgütlenmeleri bu çerçevede incelemek ancak başka bir çalışmanın konusu olabilir.

ideolojik aygıtlardan birisi olan eğitim kurumudur ya da ‘milli’ eğitim sistemidir. Eğitim kurumunun yukarıda bahsedilen dikotomiye nasıl ürettiğini Belge onun taşıdığı dogmatizm potansiyeli ile açıklamaktadır: “Türk milli eğitim sisteminden geçen her birey, aşırı bir çaba göstermez ya da olağandışı bir talih sonucu kendini o sistemin etkilerinden bağımsız tutmazsa, zihninde ciddi bir dogmatizm tortusu oluşur.” Ancak bu dar bakış açısı sadece bu sistemin içinde kalanlara özgü bir durum değildir: “Resmi ideolojik yapıyla hesaplaşmaya girmeyen bir kimse için bu o ideolojinin dogmatik bir biçimde benimsenmesi olur. Ama hesaplaşmaya girenler de, inanacakları herhangi bir şeye eleştirel değil, bağnazca inanmalarını sağlayacak olan zihni altyapıyı edinmişlerdir.” Bu tespitler özellikle 1970’ler Türkiye’sinin ideolojik kutuplaşmaları açısından son derece önemlidir. Nilüfer Göle’nin (2000) bahsettiği ‘melezleşme’ eğilimlerinin henüz ufukta görünmediği bu dönemde özgürlük talebiyle gerçekleştirilen hareketlerin karakterlerinde de bu “tek doğru”cu düşünce hâkim durumdadır ancak bu çalışma açısından önemli olan nokta bu denklemdeki ‘devlet’ değişkenidir. İddianameye de baştan sona hâkim olan ana tema, genel olarak bu noktadan hareketle açıklanabilecek bir özelliktir. O da ‘devletin bekası’ ya da ‘parçalanma’ sendromu olarak nitelendirilebilir. Türkiye’de devletin sınırları ile bölünmez bütünlüğü cumhuriyetin temeli olarak konumlandırılmıştır. Bu anlamda merkez-çevre gerilimi ya da çatışmasının sınırları ‘beka’ meselesiyle çizilmiştir. Böylelikle, merkezi devletin inşa ettiği resmi Türk kimliği dışında kendini algılayan unsurlar devletin mevcudiyetine bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu nedenle özgüvenli bir varoluş yerine, ülkenin sürekli bir parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya olduğu varsayılmıştır (Kadıoğlu 1998: 211).

DİSK’in kapatılma davasının iddianamesini inceleyen bir çalışmada bu iddianameye yönelik savunmaların neler olduğu aranabilir. Ancak tekrar belirtmelidir ki bu çalışmanın amacı ‘hukuki’ bir sonuca ulaşmak, bir ‘yargıç’ rolü ifa etmek değildir. Dolayısıyla iddianamedeki her suçlamanın nasıl cevaplandırıldığı ideolojinin izini süren bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Burada yapılmak istenen devlet söyleminden yola çıkarak sendikaların nasıl görüldüklerini, onlara yönelik ideolojik arka planı anlamaya çalışmaktır. Ancak buna rağmen gerek Abdullah Baştürk’ün (1986) gerekse Fehmi Işıklar (1986) ve Süleyman Çelebi’nin (1986) savunmaları

incelendiğinde bunların benzer savunmalar olduğu görülecektir. Bu savunmalar iddianameyi hukuku ve yasaları yanlış yorumlamakla itham etmekte ve DİSK'in iddianamenin belirttiği gibi asla 'öteki' sendikalardan olmadığı tam tersine her daim yasalara, kurulu düzene uygun faaliyetlerde bulunduğu iddia etmektedirler. Örneğin Abdullah Baştürk (1986), yaklaşık beşyüz sayfalık savunmasında iddianamede öne sürülen suçlamaları cevaplarken davanın hukuki değil siyasi olduğu sonucuna varmakta ve DİSK'in anayasa ve yasalara uygun faaliyet gösteren bir sendikal kuruluş olduğunu belirtmektedir. Baştürk'ün savunmasının bir özeti olarak sunduğu satırlar, DİSK'in 'öteki' sendika olmadığını ispatlamaya yöneliktir (1986: 43-52). Bu satırlarda, DİSK'in 1961 Anayasası ve yasalara göre faaliyet göstermiş, kaynağını 1961 Anayasasından alan, bağımsız ve demokratik bir sendikal kuruluş olduğu; kurulduğu 1967 yılından beri değişmez sloganınının 1961 Anayasasının eksiksiz uygulanması talebi olduğu; ekonomik, sosyal ve siyasal sorunların çözümününün demokratik parlamenter sistemden geçtiğine ve egemenliğin kayıtsız şartsız ulusun olduğuna inanan; katılımcı, çoğulcu Batı Avrupa demokrasisini savunduğu; demokrasi anlayışında siyasi partilerin iktidara gelmeleri ve buradan uzaklaşmalarında tek yolun genel seçimler olduğuna inanan; kurulduğundan beri anarşi, terör ve bölücülüğe karşı duran; seçimlerde ulusal çıkarlarımız doğrultusunda tercihler yapan; faşist diktatörlüklere karşı olduğu kadar prolaterya diktatörlüğüne de karşı olan (...) bir örgüt olduğu vurgulanmıştır. Fehmi Işıklar'ın savunmasındaki dil biraz daha keskin olsa da o da temelde yukarıdaki çizgide değerlendirilebilir. İddianamedeki tüm suçlamaları cevaplayan Işıklar (1986: 354) da bu davanın hukuki değil, siyasi bir dava olduğu belirtmekte ve DİSK'in anayasal bir kuruluş olduğunu, tüm çalışmalarının, tüzük, miting, toplantı, yayın ve sendikal faaliyetlerinin ilgili yasalara uygun bir biçimde gerçekleştirildiğini ve DİSK'in Türkiye toplumunun bir ürünü olduğunu belirtmektedir.

Bu her üç savunmayı da Verges'in (2009) 'uyum' ve 'kopuş' davaları sınıflandırmasında ilkinde koymak mümkündür. Verges (2009: 15), ceza davasının üslubunu belirleyecek olan temel ayırımın sanığın toplumsal düzen karşısındaki tavrı olduğunu belirlemektedir. Buna göre şayet sanık düzeni kabul ederse dava mümkün olur ve açıklamalarını getiren sanık ile değerlerine saygı gösterilen yargıç arasında bir

diyalog olur ki bu 'uyum davası'dır. Sanık eğer düzeni reddederse adli mekanizmanın bir anlamı kalmaz ve bu mekanizma parçalanır ki bu da bir 'kopuş davası'dır. Dolayısıyla savunmalar bu anlamda okunduğunda, onların bir 'kopuş davası'nı olduğunu söylemek mümkün değildir.

SONUÇ

Türkiye’de devletin sendikal örgütlenmeye nasıl baktığını, hangi tür örgütlenmeleri “normal” hangilerini “heteredoks” ve dolayısıyla bertaraf edilmesi gerekenler olarak gördüğü ve bu algılamanın altındaki temel nedenleri açıklama amacıyla olan bu çalışmanın sonuç bölümünde, çalışmanın asıl odak olarak sonuçlandırıldığı iddianamedeki yukarıda öne çıkarılan temel noktaların arka planındaki ideolojik gerekçelere işaret edilecektir.

İddianame, neredeyse DİSK’in her faaliyetini, yöneticilerinin her açıklamalarını, örgütün her yayını, kararını ‘ideal’ ve ‘ideal olmayan’ bir ayırım üzerinden okumuş ve örgütün sendikal bir amaçla ya da temlle ilgisinin olmadığını belirterek asıl amacın devleti yıkmak olduğunu metnin başından sonuna kadar tekrar etmiştir. Örneğin DİSK’in 1976 yılından başlayarak, o tarihe kadar *bahar bayramı* olarak kutlanan 1 Mayıs’ları asıl bağlamına uygun bir biçimde işçi bayramı olarak kutlamaya başlaması da iddianamenin birçok yerinde komünist bir örgütün kurulu nizamı yıkarak yerine sosyalist bir düzen inşa etme sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Daha doğrusu bu sürecin aslında 15-16 Haziran Olayları ile başladığı ve 1 Mayıs’larla devam ettiği şeklinde ele alınmıştır. 1 Mayıs’ların iddianamedeki eleştirilerinin bir kısmı da erken cumhuriyet döneminde farklı sosyal sınıfların varlığına yöneltilen itirazların izlerini taşımaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye tarihi ‘kopuş’ ve ‘süreklilik’ tartışmalarında ikincisiyle okunmuşsa da bu tarih içinde son derece radikal kırılmaların olduğu da kabul edilmiştir. İşte bu çalışma kapsamında incelenen endüstri ilişkileri ideolojisinin ve sendikalara yaklaşımın şekillendiği en önemli kırılmalardan birisi de cumhuriyetin ilanı ile başlamıştır. Yukarıda ilgili bölümlerde de anlatıldığı gibi, bu başlangıç kurucuların zihninde ulusal bir *tabula rassa* tasavvuruydu ve boş bir levhaya sıfırdan bir tablo çizme girişimiydi. Dolayısıyla çalışmanın ilgili bölümlerinde de görüldüğü gibi bu tasavvuru sekteye uğratabilecek hiçbir ‘sapma’ya müsamaha gösterilmemiştir. Bu çalışma bakımından erken cumhuriyet döneminin bu çerçevedeki en etkili ideolojisi ‘halkçılık’ olmuştur. Çalışmanın ilgili yerlerinde de işaret edildiği gibi bu dönemi inceleyen literatürde, cumhuriyetin altı oku farklı farklı yorumlara konu olmuştur.

Özellikle bazı uygulamaların ‘halkçılık’ ideolojisiyle mi ‘milliyetçilik’ ile mi açıklanacağı konusunda bir uzlaşma bulunmamaktadır. Ancak milletin yekpare bir bütün olduğuna yönelik açıklama ve uygulamalar bu çalışmada ‘halkçılık’ altında incelenmiştir. Burada muhtemel tüm sapmalar, ‘halkçılık’ potasında eritmeye çalışılırken sınıflara gönderme yapan sendikal örgütlenmeler de bu uygulamalardan ziyadesiyle nasiplerini almışlardır.

Erken cumhuriyet dönemindeki bu uygulamaların günümüze ya da bu çalışmanın incelediği dönemin sonuna kadar aynı kaldığını söylemek mümkün değildir. Ancak onun oluşturduğu ya da yeniden ürettiği belirli bir algının bir süreklilik gösterdiğini söylemek mümkündür. Parti-devlet bütünleşmesinin yaşandığı tek partili dönemde hukuki olarak işçi hareketi kısıtlanmışken ya da örgütlenmeler sınırlandırılmışken fiili olarak da yine işçi hareketi Türkiye’deki en cılız dönemlerinden birisini yaşamıştır. Bu dönemde bahsedilmesi son derece zor olan ‘sivil toplum örgütleri’nden beklenen ‘devrimleri’ pekiştirme, onların ruhu için faaliyette bulunma misyonu işçi hareketinden de beklenen en temel misyondur. Her ne kadar sınıf esasına dayalı örgütlenmenin önündeki yasal engellerin kalkması ile çok sayıda sendikal örgütlenme gerçekleşmiş ve artık tek-partili dönemin geride kaldığı bir tarihsel durakta sendikal haklara dair söylemler siyaset alanında telaffuz edilmeye başlanmışsa da, işçi örgütlenmelerinin temelde ‘devletçi’ karakterde olmaları gerektiğine yönelik algı özellikle devlet nezdinden süreklilik göstermiş ve bu algı iddianamede de görülmüştür. Çalışmanın ilk bölümündeki kavramlar kullanılacak olunursa, Türkiye’de devlet için ideal sendika ya da işçi örgütü, ‘ideolojik aygıt’ olabilecek olan sendikadır. Yani mevcut ideolojiyi yeniden üreten, onu taşıyan sendikalar ‘makbul’ sendikalar olarak görülmüşlerdir. Bu ideal tipin dışındaki sendikalar ise ‘öteki’ sendikalardır ve ‘egemen ideoloji tezi’nin yazarlarının da belirttiği gibi bu ‘anormal’ durumlarda hem hukuk işletilmiş hem de askeri güç (müdahaleler) kullanılmıştır. Türkiye’deki bu deneyimler Gramsci’nin pasif devrim dediği çözümlenmeye son derece uymaktadır, ancak bir farkla ki Gramsci çözümlenmesini Marksist bir sınıf çözümlenmesi temelinde yaparken Türkiye’deki pratikler bir ölçüde *sui generis* olarak nitelendirilebilir. İddianamenin diline de bu çözümlenmeye uygun bir biçimde hem açık hem de genellikle örtük bir şekilde ‘ideal

sendika' ve 'ötekiler' ayrımı kolayca tespit edilebilecek bir biçimde gömülü durumdadır.

Türkiye'deki bu eğilim, ikinci bölümde incelenen ülkelerle kıyaslandığında Avrupa'daki faşist iktidarlar dönemi istisna tutulursa kolayca görüleceği gibi sanayileşmiş ülkelerden çok az gelişmiş ülkeler olarak incelenen Kore ve Brezilya deneyimlerini akla getirmektedir. İlginç bir biçimde bu ülkelerdeki demokrasi mücadelesi ile askeri müdahaleler Türkiye'deki gelişmeleri çağrıştırmaktadır. Bu da aslında belki de bu çalışmanın doğrudan konusu olmayan demokrasinin söz konusu ülkelerdeki temelleri ile işçi örgütlenmelerinin özgürlükleri arasındaki ilişkiyi düşündürmeye yönlendirmektedir.

Türkiye'deki bu yönelimler, ikinci bölümdeki ülkelerle birlikte düşünüldüğünde, sanayileşmiş ülkeler ile de farklı düzeylerde benzerlikler görmek mümkündür. Bunlar arasında Almanya, İtalya ve Fransa'da belirli dönemlerde benzer uygulamaların gerçekleştirildiği görülecektir. Türkiye'nin bürokratik geleneğinin Fransa'dan çok etkilendiği bilinmektedir. Sendikalara yönelik tutumların da Fransa'da devşirildiğini söylemek çok basit bir çıkarım olacaktır ancak Fransa'da da devletin endüstri ilişkilerindeki belirleyiciliği barizdir. Fransa'da da uzun geçmiş ziyaret edilecek olunursa III. Napolyon'un sendikaları ideolojik bir aygıt olarak kullandığı hatırlanacaktır (bkz. İkinci Bölüm). ABD ise Türkiye sendikacılık hareketinde her zaman çok tartışılan bir referans olmuştur. Hatırlanacağı gibi bu ülkedeki sendikacılık temelde sınıf sendikacılığından uzak ve partiler üstü iktisadi bir sendikacılık yolu izlemiştir. Türkiye'de de ilk üst örgütlenmelerin oluşumunda ABD'nin bariz etkisinin olduğu Türkiye emek tarihi literatüründe çokça tartışılan bir konu olmuştur. Zaten iddianamenin önceki bölümde uzunca anlatılan sendika tanımlamalarında, ABD'deki sendikacılığa yakın bir sendikacılığın 'ideal sendikacılık' olarak ele alındığı görüldü. Kore ve Brezilya örnekleri hatırlandığında ise benzerliklerin sayısı çoğalmaktadır. Öncelikle bu ülkelerde de seçkinler öncülüğünde bir modernleşme çabası ve ordunun siyasi sürece müdahalesi ile hem demokratik süreç hem de işçi hareketi sıklıkla bastırılmıştır.

Yukarıda bahsedilen erken cumhuriyet döneminin temel ideolojisi bu çalışma kapsamında işçi hareketlerine yönelik algılamının birçok başka özelliğini de belirlemektedir. Bu özelliklerin en başta gelenlerinden birisi de işçi hareketleri kapsamında ‘verilecek’ bir takım haklar konusunda (örneğin sendikal özgürlükler, grev hakkı gibi) ‘ulusal ekonomiyi’ zarara uğratma ihtimalinden dolayı temkinli olunması noktasıdır. Türkiye’de ulusal ekonominin zarar görmemesi için sendikal hakların önünün tıkanması gerektiğine yönelik tartışmaların tarihi cumhuriyet öncesine uzanmakta ve bu eğilim günümüze kadar süregelmektedir. Hatırlanacağı gibi ‘grev’ kurumuna muhalefetleyen CHP’den farklı yaklaşan ve bu kurumu bir hak olarak gören DP’nin iktidarı döneminde bu kurum başbakana sorulunca başbakan, bunun hiç sırası olmadığı ve öncelikle bir kalkınma sorunumuz olduğunu evvela onun halledilmesi gerektiğini belirtmiştir (bkz. Dördüncü Bölüm). Bu çalışmanın kapsamına girmeyen 2000’li yıllarda bile birçok grev kararının önü bu kaygılardan dolayı tıkanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla ‘ulusal ekonomi’ söylemi her zaman hem sendikal özgürlüklerin sınırlandırılması hem de grev hakkının kullanılması noktalarında kullanılan en etkili söylemlerden birisi olmuştur. Bu söylemi iddianamede de görmek mümkündür. DİSK’in birçok grevi, ulusal ekonomiyi zarara uğrattığı için şiddetli bir biçimde eleştirilmiştir.

Bu araştırmaya kaynaklık eden soruların cevaplarına dair neler söylenebilir? Çalışmanın giriş bölümünde bu sorular çok kısa olarak şu şekilde ifade edilmişti: “Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de devletin örgütlenmeleri daha özelde ‘işçi örgütlenmelerini’ nasıl gördüğü, bu örgütleri kullanmaya eğilimli olup olmadığı, böyle bir eğilim varsa hangi amaçlarla kullandığı ya da bu örgütleri kullanmadığı halde bunları sınırlandırmışsa bu sınırlandırmaların hangi temellere dayandığı ve ayrıca bu sınırların dışına çıkan örgütlere yönelik ne tip yaklaşımlar sergilediğine dair sonuçlara varmaktır.” Çalışmanın buraya kadar olan çözümlemelerinde görülmektedir ki – yukarıda da bahsedildiği gibi- işçi örgütlenmeleri yeni bir inşa sürecinde ideolojik aygıt olarak görülmüşlerdir. Çok partili hayata geçildikten sonra bu örgütlerin birer oy depoları olarak görülmeye başlanmaları, onlardan yeniden üretmeleri istenen ideolojik fonksiyonları tamamen ortadan kaldırmamıştır. Ancak Gramsci’nin terimleriyle söylemek gerekirse ‘hegemonya’ sağlamak, iktidarın sürekliliğini pürüzsüz olarak

uzun süre sağlayamayabilir. Hegemonyanın daimi bir kontrol sağladığını iddia etmek özünde toplumsal dinamikleri reddetmek anlamına gelecektir ki, bu Türkiye’de de mümkün olamamıştır. Yani bu çalışmanın merkezi kavramı olan ideolojinin kusursuz bir hegemonya sağladığını söylemek mümkün değildir. Ancak bu ideolojinin üzerinde durduğu temel değerler manzumesi çalışmanın inceleme dönemi boyunca etkili olmuş ve işçi örgütlerinin ‘normallikleri’ de bu değerlere uygunluk derecesi ile belirlenmiştir. Ayrıca unutulmaması gereken bir nokta da ideolojik aygıtların asıl öneminin ‘hegemonya’nın yeniden üretilmesindeki rolünden kaynaklandığıdır. Peki, kurulmaya çalışılan hegemonyanın bahsedilen bu toplumsal dinamikleri dizginleyemediği durumlarda ne olmuştur? Bu durumlarda daha doğrudan ‘güç’ pratikleri icra edilerek iktidarın ‘ilkel’ bir biçimde sürdürülmesi sağlanmıştır. Bu güç icraları her seferinde en azından belli bir dönem işçi hareketini sekteye uğratma veya sindirme anlamında etkili olmuştur ancak yine de Foucaultcu bir açıklamayla ‘direnmeyi’ tamamen ortadan kaldırdığını söylemek mümkün değildir. 1970’lerin ve 1980’lerin sonlarındaki işçi hareketlerini bu şekilde okumak mümkündür.

Ancak bu ‘kaba’ güç pratiğinin sendikal hareketin karakterini şekillendirmediğini söylemek de mümkün değildir. Yüksel Akkaya (2005: 129-130), Michel Foucault’nun ‘panopticon’ metaforundan yola çıkarak bir panoptik sendikacılık saptamasında bulunmaktadır. Bilindiği gibi Foucault (2006b: 289-331) Bentham’ın bir hapisane mimarisi tasarısından (panopticon) yola çıkarak bir disiplin toplumu çözümlemesinde bulunur. Panoptik mimari tasarısı, gözetleyen ve gözetlenen arasındaki asimetrik konuma işaret eder. Yapı, gözetlenenin gözetleyen tarafından izlenip izlenemediğini bilemeyeceği bir biçimde tasarlandığından dolayı otomatik bir disiplin sağlamaktadır. Yani gözetlenenler her an gözetlenebiliyor olma ihtimalinden dolayı disipline olmaktadır. Foucault, bu metaforu iktidarın toplumdaki işleyişine taşıyarak bütün bir topluma teşmil eder ve toplumların nasıl bir disiplin altında tutulduklarını anlatmak için kullanır. Bu anlamda Türkiye’de her ne kadar bu ‘kaba’ güç pratikleri işçi hareketlerini tamamen ortadan kaldıramamışsa da onun karakterini etkili bir biçimde belirlemiştir.

Türkiye’de sendikaların devlet söyleminde ya da devlet ideolojisinde nasıl algılandıklarına yönelik burada yapılan çıkarımların sadece bir iddianame metnine dayanılarak yapıldığı şeklinde bir çıkarımın yanlış bir değerlendirme olacağını belirtmek gerekiyor. Çalışmanın genel tasarısı takip edildiğinde Türkiye’de kapsayıcı bir ideolojiye dayanan bir endüstri ilişkileri ideolojisinin nasıl ortaya çıktığı ve nasıl hayat bulduğu incelenmekte ve ilgili bölümlerde belirtilen bu ideolojinin iddianamedeki genel çıkarımlara kaynaklık ettiği gösterilmektedir. Yani çıkarımlar salt iddianameye dayanmamakta ancak iddianamedeki ‘dil’ önceki bölümlerde anlatılan ideolojiyi kristalize etmektedir. Örneğin çalışmanın ilgili yerlerinde işaret edildiği gibi hükümet programları da benzer bir ‘dil’ kullanarak, ulusal çıkarları, milli ekonomiyi öne çıkarmakta işçi hareketini bu çerçevede değerlendirmekte ve sendikal hareketin siyasetle iştigal etmesini bir tehlike olarak algılamaktadır. Dolayısıyla işçilerin yaşam seviyelerinin yükseltileceği belirtilmekte ancak işçi hareketinin sınırlarının da belirtilen ‘değerler seti’ ile belirlendiği görülmektedir.

DİSK’e ya da yöneticilerine yönelik başka hukuki metinlerde de yukarıda bahsedilen ‘dil’i görmek mümkündür. Gerek 12 Eylül müdahalesinden önceki aylarda Bakırköy İş Mahkemesi’nde DİSK’e yönelik açılan kapatılma isteminde (Talepname 1980; DİSK Dergisi 1980), gerekse 1976 yılındaki DGM olaylarında 275 sayılı yasaya muhalefet kapsamında hazırlanan iddianamede (İddianame 1976) önceki bölümde incelenen iddianamenin ‘dil’ini görmek mümkündür hatta bu metinlerin “dil”lerini birbirinden ayırt etmek mümkün değildir.

Son olarak hem baskıcı yöntemlerin hem de ideolojik araçların kullanılarak oluşturulmaya çalışıldığı ‘makbul’ çerçevenin DİSK üzerindeki etkilerine kısaca değinmek gerekiyor. Her ne kadar çalışmanın inceleme dönemini aşmaktaysa da 12 Eylül sürecinin genelde Türkiye’deki işçi hareketini ama özelde ise DİSK üzerinde son derece belirgin etkiler bıraktığını söylemek gerekiyor. Elbetteki ideoloji kullanılarak kusursuz bir hegemonya kurmak mümkün değildir ancak belli bir dönem bu etkinin devam ettiğini teslim etmek gerekiyor. Türkiye’de 1980’lerin sonuna kadar bu etki devam etmiştir. 1989 yılındaki ‘bahar eylemleri’ ve 1990’ların başındaki kısa süreli hareketlenmeler toplumsal dinamiklere işaret etse de işçi hareketi bir daha 1980

öncesinin dinamizmini yakalayamamıştır. Ancak bunun tek sebebi elbetteki 12 Eylül süreci değildir. Bu tabloda küresel çapta zaten bahsedilen bir ‘sendikal kriz’in etrafında sıralanabilecek sebepler de çok büyük etkide bulunmuştur ancak 12 Eylül deneyiminin Türk sendikal hareketinin ‘bilinç dışında’ son derece etkileyici bir yer işgal ettiğini ve bu etkiden DİSK’in de azade olmadığını söylemek mümkündür. Kısacası şayet bu anlamda bir kıyaslama yapmak gerekirse günümüz DİSK’i ile 12 Eylül öncesi DİSK’i arasında çok büyük farklılıkların olduğunu belirtmek gerekiyor. Tekrar belirtilmelidir ki bu durumda değişen bir dünyanın eko-politiği ne kadar önemliyse bahsedilen bu ‘bilinç dışının’ rolü de bir o kadar önemlidir.

KAYNAKÇA

- 1961 Anayasası, <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>, erişim tarihi 01, 03, 2009
- ABERCROMBIE, Nicholas, Stephen Hill ve Brayn S. Turner (1980), *The Dominant Ideology Thesis*, London: George Allen & Unwin
- AHMAD, Feroz (1980), “The Political Power of the Turkish Bourgeoisie has been Increasing with Every Decade”, *MERIP Reports*, No. 84, sf. 19-22
- AHMAD, Feroz (1981), “Military Intervention and the Crisis in Turkey”, *MERIP Reports*, No. 93, Turkey: The Generals Take Over (Jan., 1981), sf. 5-24
- AHMAD, Feroz (1985), “The Transition to Democracy in Turkey”, *Third World Quarterly*, Vol. 7, No. 2 (Apr. 1985), sf. 211-226
- AHMAD, Feroz (1996), *Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hill
- AHMAD, Feroz (1998), “Cumhuriyet Türkiye’inde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923-45”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler: 1839-1950*, Der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher, Çev. Cahide Ekiz içinde sf. 123-153, İstanbul: İletişim
- AHMAD, Feroz (2002), *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alagan, İstanbul: Kaynak
- AHMAD, Feroz (2003), *Turkey: The Quest for Identity*, Oxford: Oneworld
- AKALIN, İlhan (1995), *DİSK Kısa Tarih (1960-1980)*, Ankara: Öteki
- AKALIN, İlhan (1998), “Sosyal Demokrat Sendikacılar Konseyi”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt 3 içinde sf. 80-81, İstanbul: Tarih Vakfı
- AKAN, Ali Rauf (1951a), “Günün Düşüncesi: Amerikadan Geliyorum”, *Gece Postası* 31.10.1951, *Amerikan Sendikacılığı ve Türkiye ile İlişkiler: AFL-CIO’nun*

- Avrupa Temsilcisi Irving Brown ile Söyleşi*, Söyleşi: Kenan Öztürk (2004) içinde sf. 115-6, İstanbul: TÜSTAV
- AKAN, Ali Rauf (1951b), “Günün Düşüncesi: İşte Amerika”, *Gece Postası* 01.11.1951, *Amerikan Sendikacılığı ve Türkiye ile İlişkiler: AFL-CIO'nun Avrupa Temsilcisi Irving Brown ile Söyleşi*, Söyleşi: Kenan Öztürk (2004) içinde sf. 117-8, İstanbul: TÜSTAV
- AKAN, Ali Rauf (1951c), “Günün Düşüncesi: İşte Sendikacılık”, *Gece Postası* 05.11.1951, *Amerikan Sendikacılığı ve Türkiye ile İlişkiler: AFL-CIO'nun Avrupa Temsilcisi Irving Brown ile Söyleşi*, Söyleşi: Kenan Öztürk (2004) içinde sf. 121, İstanbul: TÜSTAV
- AKANDERE, Osman (1998), *Milli Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler*, İstanbul: İz Yayıncılık
- AKIN, Yiğit (2004). *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İstanbul: İletişim
- AKKAYA, Yüksel (1998), “İstanbul'da İşçi Eylemleri”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, 2. Cilt içinde sf. 78-82, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
- AKKAYA, Yüksel (2002a), “Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1”, *Praksis* No. 5, sf. 131-176
- AKKAYA, Yüksel (2002b), “Korporatizmden Sendikal İdeolojiye, Milliyetçilik ve İşçi Sınıfı”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* içinde sf. 829-840, İstanbul: İletişim
- AKKAYA, Yüksel (2002c), “Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-II”, *Praksis* No. 6, sf. 61-101
- AKKAYA, Yüksel (2005), “Yeni Yasalar Arasında Sınıf Örgütleri” *1. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu: İşçi Sınıfının Değişen Yapısı ve Sınıf Hareketinde*

Araştırmalar Deneyimler, Sempozyum Bildiriler Kitabı içinde sf. 127-133,
İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı

AKÖZ, Emre (2008), “Garip ama Gerçek: Bizde Laiklik Yasak”, *Sabah* 28/05/2008

ALTHUSSER, Louis (1971), *Lenin and Philosophy and Other Essays*, Çev. Ben
Brewster, NY: Monthly Review Press

ALTHUSSER, Louis (1988), “Marx’s New Science”, *Interpretations of Marx*, (ed.)
Tom Bottomore içinde sf. 60-71, UK&USA: Basil Blackwell

ALTHUSSER, Louis (2006), *Yeniden Üretim Üzerine*, Çev. Işık Ergüden – Alp
Tümertekin, İstanbul: İthaki

ALTHUSSER, Louis (2002), *Marx İçin*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: İthaki

ANDERSON, Perry (2007), *Gramsci: Hegemonya Doğu-Batı Sorunu ve Strateji*, Çev.
Tarkan Günersel, İstanbul: Salyangoz

ASLAN, Filiz (1996), “Dörtler Raporu”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt 1
içinde sf. 333-334, İstanbul: Tarih Vakfı

ASLAN, Filiz (1998a), “275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu”,
Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt 2 içinde sf. 22-24, İstanbul: Tarih
Vakfı

ASLAN, Filiz (1998b), “Onikiler Raporu”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt 2
içinde sf. 465-466, İstanbul: Tarih Vakfı

ATABAKİ, Touraj (2007), “Time, Labour-Discipline and Modernization in Turkey
and Iran: Some Comparative Remarks”, *The State and The Subaltern:
Modernization, Society and the State in Turkey and Iran*, (Ed.) Touraj Atabaki
içinde sf. 1-16, London & NY: I. B. Tauris Publishers

ATAMAN, Üzeyir (1996), “DGM Direnişi”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt 1
içinde sf. 304-5, İstanbul: Tarih Vakfı

- ATATÜRK, Mustafa Kemal (1997), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt II, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi
- ATEŞ, Toktamış (2000), *Yaşasın Cumhuriyet: Konferanslar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- ATEŞOĞULLARI, Kamil (2003), *15-16 Haziran: İki Uzun Gün ve Bir Uzun Yürüyüş*, İstanbul: Birleşik Metal-İş Yayınları
- ATILGAN, Gökhan (2001), “Marx'ta İdeoloji: Kapitalizmin Devrimci Bir Eleştirisinin Olanağı”, *Praksis*, No. 4, sf. 11-34
- AYDOĞANOĞLU, Erkan (2007), *Sınıf Mücadelesinde Sendikalar*, İstanbul: Evrensel
- AZAD, A. (1991), “Sendikalar ve Siyasal Faaliyet”, *Siyasal Gelişmeler ve İşçi Hareketi* içinde sf. 86-98, İstanbul: Eksen Yayıncılık
- BACON, Francis (2006), *Yeni Atlantis*, Çev. Cenk Saraçoğlu, İstanbul: Bordo Siyah
- BAĞLA, Lusin (1977), “Antonio Gramsci ve Aydınları Rolü Sorunu”, *Birikim*, Sayı 23
- BALIBAR, Etienne (1991), *Althusser İçin Yazılar*, Çev. Hülya Tufan, İstanbul: İletişim
- BAMBER, Greg J. Ve Edward J. Snape (1993), “Industrial Relations in Britain”, *International and Comparative Industrial Relations: A Study of Industrialised Market Economies*, (Eds.) Greg J. Bamber ve Russell D. Lansbury, NY: Routledge
- BARRET, Michele (2004), “Marx'tan Foucault'a İdeoloji”, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Doruk
- BAŞTÜRK, Abdullah (1986), *Yargı Önünde Savunma*, İstanbul: Çağdaş Yayınları
- BAUMAN, Zygmunt (1999), *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*, Çev. Ümit Öktem, İstanbul: Sarmal
- BAUMAN, Zygmunt (2000), *Siyaset Arayışı*, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis

- BAUMAN, Zygmunt (2003), *Yasa Koyucular ile Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine*, Çev. Kemal Atakay, İstanbul: Metis
- BAYAR, Celal, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Adnan Menderes (1999), “Dörtlü Takrir”, *75 Yılda Düşünceler Tartışmalar* içinde sf. 42-3, İstanbul: Tarih Vakfı
- BAYDAR, Oya (1998), “İstanbul’da İşçi Hareketi”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, 2. Cilt içinde sf. 72-78, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
- BAYDAR, Oya (1999), “Türkiye’de İşçi Örgütlenmesine Bir Kuş Bakışı”, *75 Yılda Çarkları Döndürenler* içinde sf. 305-314, İstanbul: Tarih Vakfı
- BEAN, Ron (1994), *Comparative Industrial Relations: An Introduction to Cross-national Perspective*, London: Cengage Learning EMEA
- BEAUGRANDE, Robert de (2006), “Critical Discourse Analysis: History, Ideology, Methodology”, *Studies in Language and Capitalism*, No. 1, sf. 29-56
- BEAUMONT, P. B. (1990), *Change in Industrial Relations: The Organization and Environment*, London & NY: Routledge
- BEDESKI, Robert E. (2004), *The Transformation of South Korea: Reform and Reconstitution in the Sixth Republic under Roh Tae Woo, 1987-1992*, London & NY: Routledge
- BEININ, Joel (2001), *Workers and Peasants in the Modern Middle East*, Cambridge: Cambridge University Press
- BELGE, Murat (2003), “Sivil Toplum Nedir?”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*, No: 1, 2003
- BERKTAY, Halil (2009), “Tarihin Ninnisi”, *Taraf*, 25-06-2009

- BERNAUER, James W. (2005), *Foucault'nun Özgürlük Serüveni: Bir Düşünce Etiğine Doğru*, Çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı
- BIANCHI, Robert (1985), "Businessmen's Associations in Egypt and Turkey", *Annales of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 482, Changing Patterns of Power in the Middle East (Nov., 1985), sf. 147-159
- BIANCHI, Robert (1986), "Interest Group Politics in the Third World", *Third World Quarterly*, Vol. 8, No. 2 (Apr., 1986), sf. 507-539
- BIÇAKÇI, Canan (1987), "Sendika-İçi Demokrasi ve ASİS Deneyimi", *11 Tez, Altıncı Kitap* içinde sf. 201-207
- BLOCK, Richard N. (2006), "Industrial Relations in the United States and Canada", *Global Industrial Relations*, (Eds.) Michael J. Morley, Patrick Gunnigle and David G. Collings içinde sf. 25-52, London: Routledge
- BLYTON, Paul ve Peter Turnbull (2004), *The Dynamics of Employee Relations*, NY: Palgrave Macmillan
- BOITO, Armando (2007), "Class Relations in Brazil's New Neoliberal Phase", *Latin American Perspective*, 34, sf. 115-131
- BOITO, Armando ve Bill Steiger (1994), "The State and Trade Unionism in Brazil", *Latin American Perspectives*, Vol. 21 (1), Brazil in Transition: Democratization, Privatization, and Working-Class Resistance, sf. 7-23
- BORATAV, Korkut (2005), *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002*, Ankara: İmge
- BRAMBLE, Tom ve Neal Ollett (2007), "Corporatism as a Process of Working-class Containment and Roll-back: The Recent Experiences of South Africa and South Korea", *Journal of Industrial Relations*, No. 49, sf. 569-589
- BROWN, Irving (2004), *Amerikan Sendikacılığı ve Türkiye ile İlişkiler: AFL-CIO'nun Avrupa Temsilcisi Irving Brown ile Söyleşi*, Söyleşi: Kenan Öztürk, İstanbul: TÜSTAV

- BUDD, John W. (2005), *Labor Relation: Striking a Balance*, McGrae-Hill
- BUĞRA, Ayşe (1999), “Türk İşadamları ve Türk Devleti”, *75 yılda Çarkları Döndürenler* içinde sf. 67-95, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları
- BUĞRA, Ayşe (2008), “Emek Meta Olmamalı”, Söyleşi: Mehmet Ali Gökçatı, *Radikal Kitap*, 9 Mayıs 2008, sf. 21
- BULAÇ, Ali (2008), “Din, Devlet ve Diyanet”, *Zaman*, 19/04/2008
- BUNNIN, Nicholas ve Jiyuan Yu (2004), *The Blacwell Dictionary of Western Philosophy*, Blackwell
- BURKE, Peter (2006), *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Çev. Mehmet Küçük, Ankara: DoğuBatı
- CARDOSO, Adalberto (2004), “Industrial Relations, Social Dialogue and Employment in Argentina, Brazil and Mexico”, *Employment Analysis and Research Unit Employment Strategy Department*, 2004/7
- CARNOY, Martin (2001), “Gramsci ve Devlet”, Çev. Mehmet Yetiş, *Praksis*, No. 3
- CASPI, Amnon ve Ruth Kastiel (2008), “Industrial Relations in the Middle East”, *Global Industrial Relations*, (Eds.) Michael J. Morley, Patrick Gunnigle ve David G. Collings içinde sf. 106-123, London & NY: Routledge
- CAYMAZ, Birol (2007), *Türkiye’de Vatandaşlık: Resmi İdeoloji ve Yansımaları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- CİZRE-Sakallıoğlu, Ümit (1992), “Labour and State in Turkey: 1960-1980”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 28, No. 4 (Oct. 1992), sf. 712-728
- COOK, Bernard (2001), “General Confederation of Labor – Workers’ Force”, *Europe Since 1945: An Encyclopedia*, Vol. I, (Ed.) Bernard A. Cook içinde sf. 410, Taylor&Francis
- COOK, Maria Lorena (2002), “Labor Reform and Dual Transition in Brazil the Southern Cone”, *Latin American Politics and Society*, Vol. 44 (1), sf. 1-34

- CRAIB, Ian (1985), *Modern Social Theory: From Parsons to Habermas*, Brighton: Wheatsheaf Books
- CREHAN, Kate (2006), *Gramsci Kültür Antropoloji*, Çev. Ümit Aydoğmuş, İstanbul: Kalkedon
- CROUCH, Colin (1982), *The Politics of Industrial Relations*, GB: Fontana Paperbacks
- CROUCH, Colin (2003), “The State: Economic Management and Income Policy”, *Industrial Relations: Theory and Practice*, (Ed.) Paul Edwards, Blacwell
- ÇAHA, Ömer (1996), *Sivil Kadın: Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın*, Çev. Ertan Özensel, Ankara: Vadi
- ÇALIŞ, Şuayyip ve Engin Yıldırım (2009), “Türkiye’ye Taylorizmin Girişi: Öncü Makalelerin Analizi”, *17 Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde sf. 428-432, Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi Yayınları (No. 162)
- ÇELEBİ, Süleyman (1986), “Yazılı Savunmamdır”, DİSK Sıkıyönetim Dosyası 3444, TÜSTAV DİSK Arşivi
- ÇELEBİ, Süleyman (1997), “Demokrasi Mitingleri” *DİSK: Olaylar ve Tanıklarıyla DİSK Tarihi* içinde sf. 69-77, İstanbul: DİSK Yayınları (No 22)
- ÇELİK, Aziz ve Zafer Aydın (2006), *Paşabahçe 1966: Gelenek Yaratan Grev*, İstanbul: TÜSTAV
- ÇELİK, Nur Betül (2002), “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm* içinde sf. 75-91, İstanbul: İletişim
- ÇELİK, Nur Betül (2005), *İdeolojinin Soykütüğü 1: Marx ve İdeoloji*, Ankara: Bilim ve Sanat
- ÇETİNKAYA, Y. Doğan (2004), *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İstanbul: İletişim

- DAVIS, John Antony (1979), "Gramsci and the Era of Bourgeois Revolution in Italy", *Gramsci and Italy's Passive Revolution*, (Ed.) John Antony Davis içinde sf. 31-67, London: Taylor & Francis
- DEMİREL, Tanel (2005), "Lessons of Military Regimes and Democracy: The Turkish Case in a Comparative Perspective", *Armed Forces & Society*, No. 31, sf. 245-271
- DERELİ, Toker (1974), *Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi (Genel Olarak ve Türkiye'de)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
- DERELİ, Toker (1992), "Turkey", *European Labour Unions*, (Ed.) Joan Campell içinde sf. 463-481, Santa Barbara: Greenwood Publishing Group
- DERELİ, Toker (1996), "Amerikan Tipi Sendikacılık", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, 1. Cilt içinde sf. 41-44, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
- DEROUN Jr, Karl ve Uk Heo (2001), "Modernization and the Military in Latin America", *British Journal of Political Science*, Vol. 31 (3), sf. 475-496
- DICKEN, Peter (1999), *Global Shift: Transforming the World Economy*, London: Paul Chapman Publishing
- DICKENS, Charles (2003), *Oliver Twist*, Çev. Celal Öner, İstanbul: Oda
- DİSK (2008), *DİSK Kuruluş Bildirisi*,
<http://www.disk.org.tr/default.asp?Page=Content&ContentId=424>, erişim tarihi: 22-12-2008
- DİSK Dergisi (1980), "DİSK'in Kapatılması İstendi", *DİSK Dergisi*, No. 5-6-7, Sf. 48-9
- DİSK Eğitim Notları (1977), *Demokratik Sınıf ve Kitle Sendikacılığı*, İstanbul: DİSK Yayınevi

- DOCTOR, Mahrukh (2007), “Lula’s Development Council: Neo-Corporatism and Policy Reform in Brazil”, *Latin American Perspectives*, Vol. 34 (6), sf. 131-148
- DOĞU, Dinçer (1997), “15-16 Haziran Büyük İşçi Direnişi”, *DİSK: Olaylar ve Tanımlarıyla DİSK Tarihi* içinde sf. 35-40, İstanbul: DİSK Yayınları (No 22)
- EAGLETON, Terry (2005), *İdeoloji*, Çev. Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı
- EASTMAN, Sheila (1954), “The Influence of Government on Labour Relations in France”, *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, Vol. 20, No. 3, (Aug., 1954), sf. 296-307
- ECEVİT, Bülent (1973), “Labour in Turkey as a New Social and Political Force”, *Social Change and Politics in Turkey: A Structural-Historical Analysis*, (Ed.) Kemal H. Karpat içinde sf. 151-181, Leiden: BRILL
- EDWARDS, Paul, Mark Hall, Richard Hyman, Paul Marginson, Keith Sisson, Jeremy Waddington, David Winchester (1998), “Great Britain: From Partial Collectivism to Neo-liberalism to Where?”, *Changing Industrial Relations in Europe*, (Eds.) Anthony Ferner ve Richard Hyman içinde sf. 1-54, Oxford: Blackwell
- ENİS, Reşat (2002), *Sarı İt*, İstanbul: Evrensel
- ERDOĞDU, Seyhan (2006), *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Sendikacılık*, Ankara: İmge
- ERSANLI, Büşra (2006), *İktidar ve Tarih: Türkiye’de ‘Resmi Tarih’ Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul: İletişim
- ERSOY, Zeynep (1995), *Sendika Siyasi Parti İlişkileri: TKP-DİSK*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- FAIRCLOUGH, Norman (2001), “Critical Discourse Analysis as a Method in Social Scientific Research”, *Methods of Critical Discourse Analysis*, (Eds.) Ruth Wodak ve Michael Meyer içinde sf. 121-138, London: Sage

- FAIRCLOUGH, Norman (2003), *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*, London & NY: Routledge
- FARNHAM, David ve John Pimlott (1990), *Understanding Industrial Relations*, London: Cassell
- FES (2008), “Confederation of Progressive Trade Unions of Turkey”, *Trade Unions in Turkey* (Ed.) Oya Baydar İstanbul: Friedrich Ebert Stiftung
- FIRAT, Melek M. (1997), *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara: Siyasal
- FONER, Philip Sheldon (1986), *May Day: A Short History of the International Workers' Holiday, 1886-1986*, NY: International Publisher
- FOUCAULT, Michel (1980), *Power / Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, (Ed.) Colin Gordon, NY&London...: Prentice Hall
- FOUCAULT, Michel (2005), “Büyük Kapatılma”, *Seçme Yazılar 3* içinde Çev. Işık Ergüden, sf. 103-115, İstanbul: Ayrıntı
- FOUCAULT, Michel (2006a), *Deliliğin Tarihi*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara: İmge
- FOUCAULT, Michel (2006b), *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara: İmge
- FRENCH, John D. (1992), *The Brazilian Workers' ABC: Class Conflict and Alliances in Modern Sao Paulo*, Chapel Hill: UNC Press
- FUAT, Selim (2008), “DİSK Tarihi ve Militan Sınıf Sendikacılığı-4”, *Marksist Tutum Dergisi*, No 43
- FUERSTENBERG, Friedrich (1993), “Industrial Relations in Germany”, *International and Comparative Industrial Relations: A Study of Industrialised Market Economies*, (Eds.) Greg J. Bamber ve Russell D. Lansbury içinde sf. 175-196, NY: Routledge
- GERAS, Norman (1988), “Althusser (Louis)”, *A Dictionary of Marxist Thought*, (Ed.) Tom Bottomore içinde sf. 15-7, UK: Basil Blackwell

- GEUSS, Reymond (2002), *Eleştirel Teori: Habermas ve Frankfurt Okulu*, Çev. Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı
- GIDDENS, Anthony (1978), *The Class Structure of the Advanced Societies*, London: Hutchinson
- GIDDENS, Anthony (2005), *Sosyal Teorinin Temel Problemleri: Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Paradigma
- GOETSCHY, Janine (1998), “France: The Limits of Reform”, *Changing Industrial Relations in Europe*, (Eds.) Anthony Ferner ve Richard Hyman içinde sf. 357-394, Blackwell
- GOETSCHY, Janine and Annette Jobert (1993), “Industrial Relations in France”, *International and Comparative Industrial Relations: A Study of Industrialised Market Economies*, (Eds.) Greg J. Bamber ve Russel D. Lansbury içinde sf. 149-174, London: Routledge
- GOGOL (2006), *Ölü Canlar*, Çev. Celal Öner, İstanbul: Alkım
- GOSPEL, Howerd (2008), “Trade Unions in Theory and Practice: Perspectives from Advanced Industrial Countries”, *Trade Unions in Asia: An Economic and Sociological Analysis*, (Eds.) John Benson and Ying Zhu içinde sf. 11-23, London & NY: Routledge
- GÖKER, T. (1991), “Gelişen İşçi Hareketi Üzerine”, *Siyasal Gelişmeler ve İşçi Hareketi* içinde sf. 136- 148, İstanbul: Eksen Yayıncılık
- GÖLE, Nilüfer (2000), *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine*, İstanbul: Metis
- GÖLE, Nilüfer (2004a), *Mühendisler ve İdeoloji*, İstanbul: Metis
- GÖLE, Nilüfer (2004b), *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, İstanbul: Metis
- GRAMSCİ, Antonio (2003), *Hapishane Defterleri*, Çev. Adnan Cemgil, İstanbul: Belge
- GÜL, Duygu (2006), “Devrimin Modern Anti-prensi: Gramsci”, *Birikim*, Sayı 205-206

- GÜLMEZ, Mesut (1991), *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Ankara: TODAİE
- GÜLMEZ, Mesut (1996a), “Dernek Kurma Hakkını Düzenleyen Yasalar”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, 1. Cilt içinde sf. 292-295, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
- GÜLMEZ, Mesut (1996b), “1908 Grevleri (İlan-ı Hürriyet Grevleri)”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, 1. Cilt içinde sf. 175-178, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
- GÜLMEZ, Mesut (1998a), “Tatil-i Eşgal Kanunu”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, 3. Cilt içinde sf. 165-167, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
- GÜLMEZ, Mesut (1998b), “İş Kanunu Layihaları”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, 2. Cilt içinde sf. 89-90, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
- GÜNDOĞMUŞ, Ali (1992), *Sendikalar, Kitle Örgütleri ve Kitle Mücadelesi*, İstanbul: Evrensel
- GÜNERSEL, Tarık (2007), “Gramsci Üzerine”, *Gramsci: Hegemonya Doğu-Batı Sorunu ve Strateji*, Anderson, Perry, Çev. Tarık Günersel, içinde sf. 7-16 İstanbul: Salyangoz
- GÜNGÖR, Fatih (1998), “İstanbul İşçi Sendikaları Birliği”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt II içinde sf. 58-61, İstanbul: Tarih Vakfı
- GÜNGÜR, Fatih ve Metin Özügulu (1997), “İngiliz Yoksul Yasaları: Paternalizm, Piyasa ya da Sosyal Devlet”, *Ankara Üniversitesi SBF Tartışma Metinleri*, No. 3
- GÜRBOĞA, Nurşen (2005), *Mine Workers, the State and War: The Ereğli-Zonguldak Coal Basin as the site of Contest*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü yayınlanmamış doktora tezi

- GÜRSEL, Seyfettin (1999), “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”, *75 Yılda Düşünceler Tartışmalar* içinde sf. 137-156, İstanbul: Tarih Vakfı
- GÜZEL, M. Şehmus (1996), *Türkiye’de İşçi Hareketi: 1908-1984*, İstanbul: Kaynak
- GÜZEL, M. Şehmus (1998), “İkinci Dünya Savaşı Boyunca Sermaye ve Emek”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler: 1839-1950*, Der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher, Çev. Cahide Ekiz içinde sf. 197-224, İstanbul: İletişim
- GÜZEL, M. Şehmus (2007), *İşçi Tarihine Bakmak*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları
- HALE, William M. (1994), *Turkish Politics and the Military*, London: Routledge
- HANIOĞLU, Şükrü (2008), “Bir Asır Sonra “İnkılâb-ı Azîm” (1)”, *Zaman*, 02/08/2008
- HARRIS, Olivia (2004), “Braudel: Time and the Horror of Discontinuity”, *History Workshop Journal*, Issue 57
- HAUPTMANN, Gerhart (2001), *Dokumacılar*, Çev. Hüseyin Salihoğlu, Ankara: İmge
- HAWKES, David (2003), *Ideology*, Florence, KY, USA: Routledge, [Hawkes, David (1996). *Ideology*, Florence, KY, USA: Routledge]
- HEPER, Metin (2006), *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Çev. Nalan Soyarık, Ankara: Doğubatı
- HEYWOOD, Andrew (2007), *Siyasi İdeolojiler*, Çev. A. Kemal Bayram, Ankara: Adres
- HOXIE, Robert F. (1914), “Trade Unionism in the United States: General Character and Types”, *Journal of Political Economy*, vol. 22, no. 3, Mar. 1914, sf. 201-217
- HUXLEY, Aldous (2008), *Cesur Yeni Dünya*, Çev. Ümit Tosun, İstanbul: İthaki
- HYMAN, Richard (1986), *Industrial Relations: A Marxist Introduction*, The Macmillan Press

- HYMAN, Richard (2001), *Understanding European Trade Unionism: Between Market, Class and Society*, London: Sage Publications
- HYMAN, Richard (2003), “The Historical Evolution of British Industrial Relations”, *Industrial Relations: Theory and Practice*, (Ed.) Paul Edwards, Blacwell
- HYMAN, Richard (2004), “The Future of Trade Unions”, *Unions in the 21st Century: An International Perspective*, (Ed.) Anil Verma ve Thomas A. Kochan içinde sf. 17-29, New York: Palgrave
- HYMAN, Richard (2004b), “Is Industrial Relations Theory Always Ethnocentric?”, *Theoretical Perspectives on Work and the Employment Relationship*, (Ed.) Bruce E. Kaufman içinde sf. 265-292, USA: Industrial Relations Research Association Series
- İŞIKLAR, Fehmi (1986), *DİSK Davasında Savunma*, İstanbul: Gür Yayınları
- İŞIKLAR, Fehmi (1997), “20 Mart Faşizme İhtar Eylemi” *DİSK: Olaylar ve Tanıklarla DİSK Tarihi* içinde sf.61-67, İstanbul: DİSK Yayınları (No 22)
- İŞIKLI, Alpaslan (1986), “1960-1986 Döneminde Türkiye’de İşçi Hakları”, *Türkiye’de İşçi Hakları (Osmanlı Döneminden 1986’ya)* içinde sf. 139-214, Ankara: Yol-İş Sendikası
- İŞIKLI, Alpaslan (1998), *Siyasal Partiler ve İşçi Hareketi*, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt 3 içinde sf. 67-78, İstanbul: Tarih Vakfı
- İŞIKLI, Alpaslan (2005), *Sendikacılık ve Siyaset*, 6. Baskı, Ankara: İmge
- İCEN, Börtüçene (1999), “Çok Partili Demokrasiden 1980 Müdahalesine”, *75 Yılda Düşünceler Tartışmalar* içinde sf. 67-91, İstanbul: Tarih Vakfı
- İDDİANAME (1976), 275 Sayılı Kanuna Muhalefet Suçuna Dair İddianame, TÜSTAV DİSK Arşivi, 957
- İDDİANAME (1981), *İddianame: DİSK – DİSK’e Bağlı Sendikalar – İlgili Kişi ve Kuruluşlar Soruşturması I*, DİSK Yayınları
- İNAM, Ahmet (2009), “Makbul Vatandaş Kimdir?” *Akşam Gazetesi*, 09-08-2009

- İNSEL, Ahmet (1989), “Laiklik, Cumhuriyet ve Sosyalist Hareket”, *Birikim* Sayı 2, Sy. 25-34
- İNSEL, Ahmet (1991), “Sosyalist Olduğum İçin Anti-Kemalistim”, *Sol Kemalizme Bakıyor*, (Der.) Levent Cinemre, Ruşen Çakır içinde sf. 193-207, İstanbul: Metis
- İNSEL, Ahmet (1995), *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, İstanbul: Birikim
- İNSEL, Ahmet (1996), *Düzen ve Kalkınma Kıskaçında Türkiye: Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü*, Çev. Ayşegül Sönmezay, İstanbul: Ayrıntı
- İNSEL, Ahmet (2002), “Milliyetçilik ve Kalkınmacılık”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* içinde sf. 763-776, İstanbul: İletişim
- JACKSON, Julian (1988), *The Popular Front in France: Defending Democracy, 1934-38*, Cambridge University Press
- JACKSON, Michael P. (1991), *An Introduction to Industrial Relations*, London: Routledge
- JACOBI, Otto, Berndt Keller, Walter Müller-Jentsch (1998), “Germany: Facing New Challenges”, *Changing Industrial Relations in Europe*, (Eds.) Anthony Ferner ve Richard Hyman içinde sf. 190-238, Oxford: Blackwell
- JAMES, Susan (1997), “Louis Althusser”, *Çağdaş Temel Kuramlar*, (Der.) Quentin Skinner, Çev. Ahmet Demirhan içinde sf. 192-212, Ankara: Vadi
- JAY, Martin (2005), *Diyalektik İmgelem: Frankfurt Okulu ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsünün Tarihi 1923-1950*, Çev. Ünsal Oskay, İstanbul: Belge
- JEFFERYS, Steve (2003), *Liberte, Egalite and Fraternite at Work: Changing French Employment Relations and Management*, London: Palgrave
- JENKINS, Alan (2000), *Employment Relations in France: Evolution and Innovation*, Springer

- JENSEN, Carsten Strøby (2006), “Trade Unionism: Differences and Similarities – a Comparative View on Europe, USA and Asia”, *Journal of Industrial Relations*, 48 (1), sf. 59-81
- KADIOĞLU, Ayşe (1998), “Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları”, *75 Yılda Tebaa’dan Vatandaş’a Doğru*, İstanbul: Tarih Vakfı
- KAHRAMAN, Hasan Bülent (2008), *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi – I: Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar*, İstanbul: Agora
- KARA, Hakan Batırhan (2002), *Kuruluşundan 12 Eylül 1980’e Kadar DİSK-Siyaset İlişkisi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- KARA, İsmail (2008a), *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam*, İstanbul: Dergah
- KARA, İsmail (2008b), İsmail Kara ile Söyleşi, TESEV, http://www.tesev.org.tr/etkinlik/diyanet_ek4.php erişim tarihi 18 Nisan 2008
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (1996), *Yaban*, İstanbul: İletişim
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (2005), *Ankara*, İstanbul: İletişim
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (2007), Komünistlerin Muhakemesi Münasebetiyle, İkdam gazetesinin ‘Tahlil ve Terkip’ köşesinde, 1 Haziran 1923, *Toplumsal Tarih*, Sayı. 167 içinde sf. 69
- KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım (1998a), “The People’s Houses and the Cult of the Peasant in Turkey”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 34, No. 4, Turkey before and after Atatürk: Internal and External Affairs (Oct. 1998), sf. 67-91
- KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım (1998b), “The Village Institutes Experience in Turkey”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 25, No. 1 (May, 1998), sf. 47-73

- KARPAT, Kemal H. (1962), "Recent Political Development in Turkey and Their Social Background", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 38, No. 3 içinde sf. 304-323
- KARPAT, Kemal H. (1966), "The Turkish Left", *Journal of Contemporary History*, Vol. 1, No. 2, Left-Wing Intellectuals between the Wars, içinde sf. 169-186
- KARPAT, Kemal H. (1970), "The Military and Politics in Turkey, 1960-64: A Socio-Cultural Analysis of a Revolution", *The American Historical Review*, Vol. 75, No. 6 içinde sf. 1654-1683
- KARPAT, Kemal H. (1972), "Political Developments in Turkey, 1950-1970", *Middle Eastern Studies*, Vol. 8, No. 3, sf. 349-375
- KARPAT, Kemal H. (1996), *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Emonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul: Afa
- KARPAT, Kemal H. (2007), *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876-1980*, Çev. Esin Soğancılar, Ankara: İmge
- KAUFMAN, Bruce E. (2002), "Reflections on Six Decades in Industrial Relations : An Interview with John Dunlop", *Industrial and Labor Relations Review*, Vol. 55, No. 2 (Jan., 2002), pp. 324-348
- KAUFMAN, Bruce E. (2004), "Prospects for Union Growth in the United States in the Early 21st Century", *Unions in the 21st Century: An International Perspective*, (Ed.) Anil Verma ve Thomas A. Kochan, içinde sf. 44-60, New York: Palgrave
- KAUFMAN, Bruce E. (2004b), "Employment Relations and the Employment Relations System: A Guide to Theorizing", *Theoretical Perspectives on Work and the Employment Relationship*, (Ed.) Bruce E. Kaufman içinde sf. 41-75, USA: Industrial Relations Research Association Series
- KAYA, İbrahim (2004), *Social Theory and Later Modernities: The Turkish Experience*, Liverpool: Liverpool University Press

- KAZANCI, Metin (2006a), “Althusser, İdeoloji ve İdeoloji ile İlgili Son Söz”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Ekim 2006
- KAZANCI, Metin (2006b), “Osmanlı’da Halkla İlişkiler”, *Selçuk İletişim* 4, 3 sf. 5-20
- KELLER, Berndt K. (1991), “The Role of the State as Corporative Actor in Industrial Relations Systems”, *Comparative Industrial Relations: Contemporary Research & Theory*, (Ed.) Roy J. Adams içinde sf. 76-93, London: Routledge
- KEMAL, Orhan (2006), *Bereketli Topraklar Üzerinde*, İstanbul: Epsilon
- KEMAL, Orhan (2007), *Kötü Yol*, İstanbul: Everest
- KESKİNOĞLU, İrvem (1996), “1 Mayıs’lar”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt 1 içinde sf. 179-182, İstanbul: Tarih Vakfı
- KEYDER, Çağlar (2008), *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim
- KIM, Dong-One (1996), “Industrial Relations in Asia: Old Regimes and New Orders”, *Global Industrial Relations*, (Eds.) Michael J. Morley, Patrick Gunnigle and David G. Collings, içinde sf. 146-177, London & NY: Routledge
- KİLİ, Suna (1980), “Kemalism in Contemporary Turkey”, *International Political Science Review*, Vol. 1, No. 3, Political Ideology: Its Impact on Contemporary Political Transformations, sf. 381-404
- KOÇ, Canan ve Yıldırım Koç (2008), *DİSK Tarihi: Efsane mi Gerçek mi? (1967-1980)*, Ankara: Epos
- KOÇ, Yıldırım (1986a), “Türkiye’de 1936-1960 Döneminde İşçi Hakları”, *Türkiye’de İşçi Hakları: Osmanlı Döneminden 1986’ya* içinde sf. 77-138, Ankara: Yol-İş Sendikası
- KOÇ, Yıldırım (1986b), *Türk-İş Neden Böyle? Nasıl Değişecek?*, İstanbul: Alan
- KOÇ, Yıldırım (1989), “1947 Yılında Sendika-Dışı İşçi Örgütlenmeleri”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı 108

- KOÇ, Yıldırım (1990), “1947 Sendikalar Yasası”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı 121
- KOÇ, Yıldırım (1998), *100 Soruda Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi
- KOÇ, Yıldırım (2003a), *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Tarihi*, Ankara: Yol-İş Yayınları
- KOÇAK, Cemil (2003a), “DHP-Devlet Kaynaşması”, *Toplumsal Tarih*, Ekim 2003, No. 118, sf. 74-79
- KOÇAK, Cemil (2003b), *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt II, İstanbul: İletişim
- KOÇAK, Cemil (tarihsiz), “Siyasi Tarih (1923-1950)”, *Yakınçağ Türkiye Tarihi: 1908-1980* (Cilt 1), Haz. Sina Akşin içinde sf. 127-226, İstanbul: Milliyet Kitaplığı
- KOLAKOWSKI, Leszek (1988), “Ideology and Theory”, *Interpretations of Marx*, (Ed.) Tom Bottemore içinde sf. 295-298, UK&USA: Basil Blackwell
- KÖKER, Levent (2002), “Kemalizm / Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm* içinde sf. 97-112, İstanbul: İletişim
- KÖKER, Levent (2005), *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul: İletişim
- KÖKER, Levent (2007), “Kemalizm ve 21. Yüzyıl Türkiye Demokrasisi”, *Metin Tunçay’a Armağan* içinde sf. 115-132, İstanbul: İletişim
- KUTAL, Gülten (1977), *Türkiye’de İşçi Sendikacılığı (1960-1968)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları
- KUTAL, Metin (1998), “274 Sayılı Sendikalar Kanunu”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt 2 içinde sf. 24, İstanbul: Tarih Vakfı

- KWON, Seung-Ho ve Michael O'Donnell (1999), "Repression and Struggle: The State, the Chaebol and the Independent Trade Unions in South Korea", *Journal of Industrial Relations*, No. 41, sf. 272-294
- LACLAU, Ernesto ve Chantal Mouffe (2008), *Hegemony ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, Çev. Ahmet Kardam, İstanbul: İletişim
- LANDAU, Jacob M. (1974), *Radical Politics in Modern Turkey*, Leiden: Brill
- LARRAIN, Jorge (1988), "İdeology", *A Dictionary of Marxist Thought*, (Ed.) Tom Bottomore içinde sf. 219-223, UK: Basil Blackwell
- LEE, Won-Duck ve Byoung-Hoon Lee (2003), "Korean Industrial Relations in the Era of Globalisation", *The Journal of Industrial Relations*, Vol. 45, No. 4, sf. 505-520
- LEFEVRE, William (2005), "100 Years: The I.W.W"., *Reuther Library Wayne State University*, Vol. 9, Issue 1, Fall 2005, sf. 1,4
- LELEDAKIS, Kanakis (2000), *Toplum ve Bilinçdışı: Toplumsal Teori ve Toplumsalın Bilinçdışı Boyutu*, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı
- LIPOVSKY, Igor (1991), "The Legal Socialist Parties of Turkey, 1960-1980", *Middle Eastern Studies*, Vol. 27, No. 1, sf. 94-111
- LIPOVSKY, Igor P. (1992), *The Socialist Movement in Turkey 1960-1980*, Leiden: BRILL
- MAHİROĞULLARI, Adnan (2005), *Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de İşçi Sendikacılığı*, İstanbul: Kitabevi
- MAKAL, Ahmet (1997), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlikileri: 1850-1920*, Ankara: İmge
- MAKAL, Ahmet (1998), "Korporatizm", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, 2. Cilt içinde sf. 289-291, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı

- MAKAL, Ahmet (1999), *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, Ankara: İmge
- MAKAL, Ahmet (2002), *Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963*, Ankara: İmge
- MAKAL, Ahmet (2007a), *Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İstanbul: İletişim
- MAKAL, Ahmet (2007b), “Cumhuriyet’ten 21. Yüzyıla Türkiye’de Çalışma İlişkileri”, *Cahit Talas Anısına: Güncel Sosyal Politika Tartışmaları*, Haz. Berrin Ceylan-Ataman içinde sf. 511-544, A.Ü. SBF, Yayın No: 595
- MANNHEIM, Karl (2004), *İdeoloji ve Ütopya*, Çev. Mehmet Okyayuz, Ankara: Epos
- MARCUS, Aliza (2007), *Blood and Belief: The PKK and the Kurdish Fight for Independence*, NY: NYU Press
- MARDİN, Şerif (1990), “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, içinde sf. 35-78, İstanbul: İletişim
- MARDİN, Şerif (1997), *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim*, Çev. Metin Çulhaoğlu, İstanbul: İletişim
- MARDİN, Şerif (1997), *İdeoloji*, İstanbul: İletişim
- MARDİN, Şerif (2006), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim
- MARDİN, Şerif (2006a), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev. Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İstanbul: İletişim
- MARDİN, Şerif (2006b), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri: 1895-1908*, İstanbul: İletişim
- MARSHALL, Gül Aldıkaçtı (2005), “Turkish Feminist Movement and the European Union” www.sas.upenn.edu/wstudies/euwomen/papers/MarshallPaper.pdf erişim tarihi: 17/08/2005

- MARTIN, Roderick ve Greg J. Bamber (2004), "International Comparative Employment Relations Theory: Developing the Political Economy Perspective", *Theoretical Perspectives on Work and the Employment Relationship*, (Ed.) Bruce E. Kaufman içinde sf. 293-320, USA: Industrial Relations Research Association Series
- MARX, Karl (2002a), "On Strikes", *Karl Marx: Selected Writings*, (Ed.) David McLellan içinde sf. 230-233, Oxford: Oxford University Press
- MARX, Karl (2002b), "On Trade Unions", *Karl Marx: Selected Writings*, (Ed.) David McLellan içinde sf. 583, Oxford: Oxford University Press
- MARX, Karl ve Friedrich Engels (2004), *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, Çev. Sevim Belli, Ankara: Sol
- MCLAUGHLIN, Francis M (1998), "The Replacement of the Knights of Labor by the International Longshoremen's Association in the Port of Boston", *Historical Journal of Massachusetts*, Vol. XXVI, No. 1, Winter, 1998, sf. 27-45.
- MCLELLAN, David (2005), *İdeoloji*, Çev. Barış Yıldırım, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- MCLOVAR, Arthur J. (2001), *A History of Work in Britain, 1880-1950*, GB: Palgrave
- MELTZ, Noah M. (1991), "Dunlop's Industrial Relations System After Three Decades", *Comparative Industrial Relations: Contemporary Research and Theory*, (Ed.) Roy J. Adams içinde sf. 10-20, Routledge
- MERDOL, Arif (1976), "DGM'nin Yasalaşmasına Karşı Çıkmak Yurtseverlik Görevidir", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, Ekim 1976 içinde sf. 2-4
- MEYER, Michael (2001), "Between Theory, Method, and Politics: Positioning of the Approaches to CDA", *Methods of Critical Discourse Analysis*, (Eds.) Ruth Wodak ve Michael Meyer içinde sf. 23-32 London: Sage
- MOLANDER, Christopher ve Jonathan Winterton (1994), *Managing Human Resources*, London: Taylor & Francis

- MORRİS, James O. (1965), "Consensus, Ideology and Labor Relations", *Journal of Inter-American Studies*, Vol. 7, No. 3, sf. 301-315
- MUMCU, Uğur (1984), *Sakıncalı Piyade*, Ankara: Tekin
- NAVARO-Yaşın, Yael (2000), "Evde Taylorizm: Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Evişinin Rasyonelleşmesi (1928-40)", *Toplum ve Bilim*, No. 84
- NEBİOĞLU, Kemal (1997), "Kuruluş", *DİSK: Olaylar ve Tanıklarıyla DİSK Tarihi* içinde sf. 13-21 İstanbul: DİSK Yayınları (No 22)
- ORWELL, George (1981), *Nineteen Eighty-Four*, Middlesex: Penguin
- ORWELL, George (2005), *Wigan İskelesi Yolu*, Çev. Z. Zühre İlgelen, İstanbul: İthaki
- ÖZ, Rasim (2004), "Ulusal Demokratik Cephe Çağrısı", *Kemal Türkler Kürsüde*, Cilt I, (Haz.) Rasim Öz içinde sf. 312-339, İstanbul: KETEV
- ÖZBEK, Nadir (2006), *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, İstanbul: Tarih Vakfı
- ÖZBEK, Sinan (2003), *İdeoloji Kuramları*, İstanbul: Bulut
- ÖZDEMİR, Süleyman (1998), "Zorunlu Çalışma", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, 3. Cilt içinde sf. 564-6, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
- ÖZSEVER, Atilla (1998), "15-16 Haziran Olayları", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt 2 içinde sf. 451-454, İstanbul: Tarih Vakfı
- ÖZTÜRK, Osman (1996), "1946 Sendikacılığı", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt I içinde sf. 169-175, İstanbul: Tarih Vakfı
- ÖZTÜRK, Sırrı (2001), *İşçi Sınıfı-Sendikalar ve 15/16 Haziran: Olaylar- Nedenleri- Davalar- Belgeler- Anılar- Yorumlar*, İstanbul: Sorun
- ÖZYÜREK, Esra (2006), *Nostalgia for the Modern: State Secularism and Everyday Politics in Turkey*, Durham: Duke University Press

- PARK, Mi (2007), "South Korean Trade Union Movement at the Crossroads: A Critique of 'Social-Movement' Unionism", *Critical Sociology*, No. 33, sf. 311-344
- PARLA, Taha (1993), *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, Haz. Füsun Üstel, Sabir Yücesoy, İstanbul: İletişim
- PARLA, Taha (1995), *Türkiye'de Siyasal Sistemin Resmi Kaynakları, Cilt 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, İstanbul: İletişim
- PARLA, Taha (1997), *Türkiye'de Siyasal Sistemin Resmi Kaynakları, Cilt 2: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, İstanbul: İletişim
- PASTURE, Patrick (1994), *Christian Trade Unionism in Europe Since 1968*, Avebury
- PEKER, Recep (1984), *İnkılâp Dersleri*, İstanbul: İletişim
- PELLEGRINI, Claudio (1993), "Industrial Relations in Italy", *International and Comparative Industrial Relations: A Study of Industrialised Market Economies*, (Eds.) Greg J. Bamber ve Russell D. Lansbury içinde sf. 126-148, NY: Routledge
- PETERSEN, Alan (2005), "Discourse Analysis", *Research Methods in the Social Science*, (Edts.) Bridget Somekh ve Cathy Lawin içinde sf. 146-153, London: Sage
- PHILLIPS, Linda M. (2007), "Critical Discourse Analysis: An Exaple of the Good Mother in Literacy-advice Text", *Literacies* No. 7
- PINE, Christopher L. (1993), *Ideology and False Consciousness: Marx and his Historical Progenitors*, NY: SUNY Press
- PLATON (2006), *Devlet*, Çev. Cenk Saraçoğlu ve Veysel Atayman, İstanbul: Bordo Siyah
- POLANYI, Karl (2006), *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, Çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim

- POOLE, Michael (2003), *Industrial Relations: Origins and Patterns of National Diversity*, Routledge
- PRESSLER, Charles A. ve Fabio B. Dasilva (1996), *Sociology and Interpretation: From Weber to Habermas*, Albany: State University of New York Press
- QUATAERT, Donald (2005), *Osmanlı İmparatorluğu: 1700-1922*, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul: İletişim
- QUATAERT, Donald (2006), *Miners and the State in the Ottoman Empire: The Zonguldak Coalfield 1822-1920*, New York – Oxford: Berghahn Books
- QUATAERT, Donald (2007), “Workers and the State During the Late Ottoman Empire”, *The State and The Subaltern: Modernization, Society and the State in Turkey and Iran*, (Ed.) Touraj Atabaki içinde sf. 17-30, London & NY: I. B. Tauris Publishers
- RAND, Ayn (2000), *Ben*, Çev. Emine Gedik, Ankara: Liberte
- REGALIA, Ida ve Marino Regini (1998), “Italy: The Dual Character of Industrial Relations”, *Changing Industrial Relations in Europe*, (Eds.) Anthony Ferner ve Richard Hyman içinde sf. 459-503, Oxford: Blackwell
- RITZER, George ve Barry Smart (2001), “Introduction: Theorists, Theories and Theorizing”, *Handbook of Social Theory*, (Eds.) George Ritzer ve Barry Smart içinde sf. 1-10, London & Thousand Oaks & New Delhi: Sage
- RODRIGUES, Iram (2004), “Crisis of Unionism in Latin America? Aspects of the Brazilian Experience,” *International Institute of Social History*, Online Text, Labourgain/Debates
- ROETT, Riodan (1999), *Brazil: Politics in a Patrimonial Society*, Westport: Greenwood Publishing Group
- ROWLEY, Chris ve Kil-Sang Yoo (2008), “Trade Unions in South Korea: Transition towards Neocorporatism?”, *Trade Unions in Asia: An Economic and*

- Sociological Analysis*, (Eds.) John Benson ve Ying Zhu içinde sf. 43-62, London & NY: Routledge
- RUYSEVELDT, Joris Van ve Jelle Visser (1996), "Contestation and State Intervention Forever? Industrial Relations in France", *Industrial Relations in Europe: Traditions and Transitions*, (Eds.) Joris Van Russeveldt ve Jelle Visser içinde sf. 82-123, London: Sage
- SA (1996a), "DİSK (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu)", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi* Cilt 1 içinde sf. 307-318, İstanbul: Tarih Vakfı
- SA (1996b), "Faşizme İhtar Eylemi, 20.03.1978", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi* Cilt 1 içinde sf. 419-420, İstanbul: Tarih Vakfı
- SA (1998a), "Paşabahçe Grevi", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi* Cilt 2 içinde sf. 513-4, İstanbul: Tarih Vakfı
- SA (1998b), "SADA: Sendikalar Arası Dayanışma Anlaşması", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi* Cilt 2 içinde sf. 552-3, İstanbul: Tarih Vakfı
- SA (1998c), "Türk-İş", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi* Cilt 3 içinde sf. 325-351, İstanbul: Tarih Vakfı
- SALAMON, Michael (1987), *Industrial Relations: Theory and Practice*, Herts: Prentice / Hall International
- SASSON, Anne Showstack (1980), *Gramsci's Politics*, London: Taylor & Francis
- SASSON, Anne Showstack (1988), "Gramsci (Antonio)". *A Dictionary of Marxist Thought*, (Ed.) Tom Bottomore içinde sf. 193-195, UK: Basil Blackwell
- SASSON, Anne Showstack (2000), "The Space for Politics: Globalization, Hegemony and Passive Revolution", *Globalization and Social Change*, (Eds.) Johannes Dragsbaek Schmidt, Jacques Hersh içinde sf. 69-81, US & UK: Routledge

- SERÇE, Erkan (1996), “Amelperver Cemiyeti”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, 1. Cilt içinde sf. 41, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
- SIMON, Roger (1991), *Gramsci's Political Thought: An Introduction*, London: Lawrence & Wishart
- SK (1995), “274 Sayılı Sendikalar Kanunu”, Yüksel Işık, *Osmanlı'dan Günümüze İşçi Hareketinin Evrimi (1876-1994)* içinde sf. 217-223, Ankara: Öteki
- SOBERNHEIM, Rudolf B. Ve V. Henry Rothschild 2nd (1939), “Regulation of Labor Unions and Labor Disputes in France”, *Michigan Law Review*, Vol. 37, No. 7, (May, 1939), sf. 1025-1077
- SÖNMEZSOY, Refik (1981), *Türkiye'de ve Dünyada İşçi Hareketleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- STEINBECK, John (2002), *Gazap Üzümleri*, İstanbul: Metropol
- STEINBECK, John (2007), *Bitmeyen Kavga*, İstanbul: Remzi
- SUPIOT, Alain (2001), *Beyond Employment: Changes in Work and the Future of Labour Law in Europe*, Oxford Uni. Press
- SÜLKER, Kemal (1973), *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri*, İstanbul: Gerçek Yayınevi
- SÜLKER, Kemal (2004), *Türkiye Sendikacılık Tarihi*, İstanbul: TÜSTAV
- ŞAFAK, Can (2007), “MESS Grevleri”, *Çalışma ve Toplum* 2007/2 içinde sf. 11-62
- TALAS, Cahit (1992), *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınevi
- TALEPNAME (1980), Bakırköy İş Mahkemesi DİSK'in Kapatılma Talepnamesi, TÜSTAV DİSK Arşivi, 957
- TARTANOĞLU, Şafak (2007), *1980 Sonrası Türk Sendikacılığı ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

- TAYLOR, Frederick F. (2005), *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, Çev. Bahadır Akın, Ankara: Adres
- TEKELİ, İlhan ve Gencay Şaylan (1978), “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, *Toplum ve Bilim* No. 6-7, sf. 44-110
- TES –Türkiye Denizciler Sendikası- (1987), *Türkiye’de Yapılan Grevlerin Nicel ve Nitel Değerlendirmesi (1963-1980)*, TES Eğitim Dizisi-8, İstanbul: Sema Matbaacılık
- THOMPSON, E. Palmer (2006), *Avam ve Görenek*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim
- THOMPSON, E. Palmer.(2007), *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim
- TOKOL, Aysen (1996), “5018 Sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt I içinde sf. 157-8, İstanbul: Tarih Vakfı
- TOPRAK, Zafer (2004a), “Türkiye’de ‘Sol Faşizm’ ya da Otoriter Modernizm 1923-1946”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 100 içinde sf. 84-99
- TOPRAK, Zafer (2004b), “Türkiye’de Muhalefetin Doğuşu: II. Dünya Savaşı ve Tek Partinin Sonu”, *Toplumsal Tarih* içinde sf. 70-74
- TRIM, Michelle D. (2008), *Agency and Service Learning in Writing Intensive Courses: A Critical Discourse Analysis*, Michigan Technological University doktora tezi, Houghton
- TSH (1951), “Türkiye’de Sendikal Hareket: Uluslararası Hür Sendikal Hareketten Haberler”, *Amerikan Sendikacılığı ve Türkiye ile İlişkiler: AFL-CIO’nun Avrupa Temsilcisi Irving Brown ile Söyleşi*, Söyleşi: Kenan Öztürk (2004) içinde sf. 107-113, İstanbul: TÜSTAV
- TUĞAL, Cihan (2006), “AKP İktidarı: Sermayenin Pasif Devrimi”, *Birikim*, Sayı 204

- TUNCER, Selda (2008), “The Social Forum: Towards a New Global Counter Hegemonic Bloc? Revisiting Gramsci’s Theory of Hegemony in the Case of the WSF”, *Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu*, 27-30 Mart 2008, Akdeniz Üniversitesi, Antalya
- TUNÇAY, Mete (2005), *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- TUNÇAY, Mete (2007a), “Bir Yakup Kadri Makalesi: Kayırılacak Solcular”, *Toplumsal Tarih* içinde sf. 68, Sayı 167
- TUNÇAY, Mete (2007b), Mete Tunçay’la Söyleşi: “Yapmam Gerekenler İşler Var... Bunun Huzursuzluğunu Duyuyorum” Söy. Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora ve Murat Koraltürk, *Mete Tunçay’a Armağan* içinde sf. 31-72, İstanbul: İletişim
- TÜRKEŞ, Mustafa (1998), “The Ideology of the Kadro (Cadre) Movement: A Patriotic Leftist Movement in Turkey”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 34, No. 4, Turkey before and after Atatürk: Internal and External Affairs (Oct. 1998), sf. 92-119
- TÜRK-İŞ (2002a), “Türkiye İşçi Sendikaları konfederasyonu Ana Nizamnamesi” *Belgelerle Türk-İş Tarihi* Cilt 1 (1952-1963) içinde sf. 3-16, Ankara: Yorum Matbaası
- TÜRK-İŞ (2002b), “Toplumsal Anlaşma” *Belgelerle Türk-İş Tarihi* cilt 2 (1963-1980) içinde sf. 331-341, Ankara: Yorum Matbaası
- TÜRK-İŞ (2009), “Türk-İş Tarihi”
http://www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs/file/turkis_tarihi.pdf, erişim tarihi 25-08-2009
- TÜRKLER, Kemal (2004), *Kemal Türkler Kürsüde – I*, Yayına hazırlayan: Rasim Öz, İstanbul: KETEV
- TYLER, Christian (1982), “Trade Unionism in Brazil”, *Third World Quarterly*, Vol. 4 (2), sf. 312-320

- UYAR, Hakkı (2003), “CHP Genel Sekreterliğinin Parti Örgütü ile Yazışmaları: Durmayalım Düşeriz”, *Toplumsal Tarih*, Ekim 2003, No. 118, sf. 80-83
- ÜNSAL, Artun (1998), “Yurttaşlık Zor Zanaat”, *75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru*, Ed. Artun Ünsal içinde sf. 1-36, İstanbul: Tarih Vakfı
- ÜNSAL, Artun (2002), *Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, İstanbul: Tarih Vakfı
- ÜSDİKEN, Behlül ve Janset Özen Aytemur (2009), “Yönetim Bilgisinin Aktarımında Uluslararası Bağlantılar: Taylor ve Fayol’un Türkiye’ye Gelişi”, *17 Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde sf. 426-427, Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi Yayınları (No. 162)
- VAN DIJK, Teun A. (1993), “Principles of Critical Discourse Analysis”, *Discourse & Society*, Vol. 4 (2), sf. 249-283
- VAN DIJK, Teun A. (1995), “Discourse Analysis as Ideology”, *Analysis, Language and Peace*, (Edts.) C. Schaffner & A. Wenden içinde sf. 17-33, Aldershot: Dartmouth
- VAN DIJK, Teun A. (2001a), “Critical Discourse Analysis”, *Handbook of Discourse Analysis*, (Eds.) D. Schiffrin Tannen ve H. Hamilton içinde sf. 352-371, Oxford: Blacwell
- VAN DIJK, Teun A. (2001b), “Multidisciplinary CDA: A Plea for Diversity”, *Methods of Critical Discourse Analysis*, (Eds.) Ruth Wodak ve Michael Meyer içinde sf. 95-120, London: Sage
- VARLIK, M. Bülent (1994), “İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği Üzerine Bir Belge” *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt XVIII, Sayı 167 içinde sf. 14-17
- VARTIAINEN, Juhana (2007), “Asian Regimes and the Labour Contract”, *Neoliberalism and Institutional Reform in East Asia: A Comparative Study*, (Ed.) Meredith Jung-En Woo içinde sf. 145-179, NY: Palgrave Macmillan
- VERGES, Jacques (2009), *Savunma Saldırıyor*, Çev. Vivet Kanetti, İstanbul: Metis

- VINCENT, Andrew (2006), *Modern Politik İdeolojiler*, Çev. Arzu Tüfekçi, İstanbul: Paragidma
- VISSER, Jelle (1996), “A Truly Mixed Case: Industrial Relations in Italy”, *Industrial Relations in Europe: Traditions and Transitions*, (Eds.) Joris Van Russeveldt ve Jelle Visser içinde sf. 265-309, London: Sage
- VISSER, Jelle ve Joris Van Ruysseveldt (1996b), “Robust Corporatism, stil? Industrial Relations in Germany”, *Industrial Relations in Europe: Traditions and Transitions*, (Eds.) Joris Van Russeveldt ve Jelle Visser içinde sf. 124-174, London: Sage
- VISSER, Jelle ve Joris Van Ruysseveldt (1996a), “From Pluralism to ... where? Industrial Relations in Great Britan”, *Industrial Relations in Europe: Traditions and Transitions*, (Eds.) Joris Van Ruysseveldt ve Jelle Visser içinde sf. 42-81, London: Sage
- WALLERSTEIN, Immanuel (2002), *Tarihsel Kapitalizm*, Çev. Necmiye Alpay, İstanbul: Metis
- WEBER, Max (1995), *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, Çev. Özer Ozankaya, Ankara: İmge
- WEBER, Max (2002), “The Distribution of Power Within the Political Community: Class, Status, Party”, *Classical Social Theory*, (Eds.) Craig J. Calhoun, Joseph Gerteis, James Moody, Steven Pfaff, Kathryn E. Schmidt and Indermohan Virk içinde sf. 206-214, UK: Blackwell
- WHEELER, Hoyt N. (1993), “Industrial Relations in United States od America”, *International and Comparative Industrial Relations: A Study of Industrialised Market Economies*, (Eds.) Greg J. Bamber ve Russel D. Lansbury içinde sf. 55-82, London: Routledge
- WHITESIDE, Noel ve Robert Salais (1998), “Introduction: Political Economy and Modernisation”, *Governance, Industry and Labour Markets in Britain and*

- France: The Modernising State in the Mid-twentieth Century*, (Eds.) Noel Whiteside, ve Robert Salais içinde sf. 1-21, Rotledge
- WILLIAMS, Steve ve Derek Adam-Smith (2005), *Contemporary Employment Relations: A Critical Introduction*, Oxford Uni. Press
- WODAK, Ruth (2001), "What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its developments", *Methods of Critical Discourse Analysis*, (Eds.) Ruth Wodak ve Michael Meyer içinde sf. 10-22, London: Sage
- WODAK, Ruth (2002), "Aspects of Critical Discourse Analysis", *ZfAL* 36, sf. 5-31
- WODAK, Ruth (2007), "What is Critical Discourse Analysis?", Ruth Wodak in conversation with Gavin Kendall, *Forum: Qualitative Social Research*, Vol. 8 (2)
- WOOFFITT, Robin (2005), *Conversation Analysis & Discourse Analysis: A Comparative and Critical Introduction*, London: Sage
- WRINGLEY, Chris (1997), *British Trade Unions, 1994-1995*, Manchester: Manchester University Press
- YARAMAN, Ayşegül (2001), *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*, İstanbul: Bağlam
- YAVUZ, Erdal (1998), "Sanayideki İşgücünün Durumu", 1923-40, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler: 1839-1950*, Der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher, Çev. Cahide Ekiz içinde sf. 155-195, İstanbul: İletişim
- YAYLA, Atilla (1998), *Liberalizm*, Ankara: Liberte
- YEĞEN, Mesut (2006), *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul: İletişim
- YILDIZ, Ahmet (2002), "Recep Peker", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm* içinde sf. 58-9, İstanbul: İletişim
- YILMAZ, Zafer (2001), "Althusser'in Bilim, İdeoloji ve Düzeyler Teorisinin Açmazları: Üstbelirlenimden Post-belirlenime", *Praksis* No. 4

- YIRMİBEŞOĞLU, Gözde (2007), *Trade Unionism in Turkey: The Self-Understanding of Türk-İş and Its Role in Society and Politics (1950-1982)*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış doktora tezi
- YOUNG, Jordan (1964), “Military Aspects of the 1930 Brazilian Revolution”, *The Hispanic American Historical Review*, Vol. 44 (2), sf. 180-196
- ZOLA, Emile (2003), *Germinal*, İstanbul: Oda
- ZÜRCHER, Erik Jan (1989), “Güneş-Dil Teorisi ve Türk Dil Reformundaki Yeri”, Çev. Ayşen Ekmekçi, *Birikim*, Sayı: 2
- ZÜRCHER, Erik Jan (1992), “The Ottoman Legacy of the Turkish Republic: An Attempt at a New Periodization”, *Die Welt des Islams*, New Series, Bd. 32, Nr. 2, sf. 237-253
- ZÜRCHER, Erik Jan (2004), *Turkey: A Modern History*, London: I. B. Tauris
- ZÜRCHER, Erik Jan (2007), “Yıkımın ve Yenilenmenin Mimarları: Kemalist Jenerasyona ve Jön Türklere Dair Bir Grup Biyografisi Denemesi”, *Mete Tunçay’a Armağan* içinde sf. 539-571, İstanbul: İletişim
- ZÜRCHER, Erik-Jan (2007b), “The Ottoman Legacy of the Kemalist Republic”, *The State and The Subaltern: Modernization, Society and the State in Turkey and Iran*, (Ed.) Touraj Atabaki içinde sf. 95-110, London & NY: I. B. Tauris Publishers
- ZYLBERSTAJN, Helio (2003), “President Lula and Labor Politics in Brazil: Dream or Nightmare?” *International Labor Brief*, Vol.1, sf. 97-102

EKLER

EK-1. DİSK Kuruluş Bildirgesi'nin Son Bölümü

“Bu ardi arası kesilmeyen ilerleme ve gelişme, bilim öncü sayarak, Anayasada yer alan köklü dönüşümleri yapma olanağını var ederek mümkün olacaktır. Üretim kuvvetlerinin çağdaş uygarlığa uygun seviyeye gelmesi ancak bizim Anayasaya sahip çıkmamızla sağlanacaktır.

O Anayasa ki herkesin kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetleri olduğunu kabul etmiştir.

O Anayasa ki, kişinin temel hak ve hürriyetlerini fert huzurunu, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağlaşmayacak surette sınırlayan siyasi, iktisadi, sosyal, bütün engelleri kaldırmayı devlete görev olarak vermiştir.

O Anayasa ki, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartların hazırlanmasını devlete yüklemiştir.

O Anayasa ki, herkese mülkiyet ve miras hakkı tanımıştır.

O Anayasa ki, iktisadi ve sosyal hayatı, adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacına göre düzenlenmesini emretmektedir.

O Anayasa ki, çalışmayı herkes için hak ve ödev saymaktadır.

O Anayasa ki, çalışmaların insanca yaşaması ve çalışması, çalışma hayatının kararlılık içinde gelişmesi için sosyal, iktisadi ve mali tedbirler alınarak çalışanların korunmasını ve çalışmayı desteklemesini, işsizliği önleyici tedbirler alınmasını devlete görev olarak vermiştir.

O Anayasa ki çalışanlara yaptıkları işe uygun ve insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması için devleti görevlendirmiştir.

O Anayasa ki, çalışanların insanlık haysiyetine yaraşır bir hayat seviyesi sağlayacak adaletli bir ücret elde etmeleri için devlete gerekli tedbirleri alma görevi vermiştir.

İşte biz, devrimciliği; bugünkü tutucu, gerici ekonomik, sosyal ve politik ilişkilerin Anayasa uyarınca değiştirilmesi ve yukarıdan beri özetlediğimiz ilkelerin hayata uygulanması anlamına alıyoruz. Devrimcilik hepimizin mülk sahibi olmasını ve uygarlık nimetlerinden eşitçe yararlanma olanağını sağlayacağı için bizim sendikacılık çalışmalarımızın özünü kapsayacaktır” (DİSK 2008).

ÖZGEÇMİŞ

Fuat MAN, 1977 yılında Kadıkent Köyü'nde (Hilvan - Şanlıurfa) doğdu. 1996 yılında Sefaköy Lisesi'nden (İstanbul); 2000 yılında Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu. 2000-2002 yılları arasında Şekerbank'ta müşteri temsilcisi olarak çalıştı. 2005 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Kaynakları Yönetimi ve Endüstri İlişkileri bilim dalından yüksek lisans derecesi aldı ve aynı yıl aynı enstitünün Çalışma Ekonomisi Anabilimdalı'nda doktora programına başladı. Doktora eğitiminin bir akademik yılını (2008-2009 akademik yılı) Erasmus Programı kapsamında Institute of Technology Tralee, School of Business and Social Studies'te (İrlanda) sürdürdü. Emek süreci, Türkiye'de sendikaların siyaseti etkileyebilme potansiyelleri, 'çalışma'nın anlamı ile ilgili yayınlanmış çeşitli makale ve tebliğleri ile çalışma ilişkileri alanında İngilizce'den Türkçe'ye yapılmış çevirileri bulunmaktadır. Halen Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.